

ZESZYTY CYRYLO- METODIAŃSKIE

6/2017

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY
INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ

Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 6/2017

KOMITET REDAKCYJNY

Petar Sotirow – redaktor naczelny, Kamen Rikev – redaktor prowadzący,
Piotr Złotkowski, Dimka Savova, Ivo Bratanov

RADA NAUKOWA

Klara Agyagasi (Debreczyn), Dejan Ajdačić (Kijów-Łódź), Feliks Czyżewski (Lublin),
Klimentina Ivanova (Sofia), Panayot Karagyozov (Sofia), Georgi Minczew (Łódź),
Edward Możejko (Alberta, Kanada), Grażyna Szwat-Gylybowa (Warszawa),
Mariana Tsibranska-Kostova (Sofia), Mihail Videnov (Sofia), Maria Zhigalova (Brześć)

RECENZENCI NUMERU 6/2017

Klara Agyagási (Debrecen), Joanna Bilińska (Warszawa), Stanka Bonova (Wielkie Tyrnowo),
Reneta Bozhankova (Sofia), Ivo Bratanov (Ruse), Anetta Buras-Marciniak (Łódź), Diliana Dencheva (Sofia),
Iliana Genew-Puhalewa (Warszawa), Margreta Grigorova (Wielkie Tyrnowo), Panayot Karagyozov (Sofia),
Siergiej Kowalow (Lublin), Roman Lewicki (Lublin), Christina Markou (Komotini), Vladislav Milanov (Sofia),
Nikolay Nenov (Ruse), Marek Olejnik (Lublin), Ivan Petrov (Łódź), Michał Sajewicz (Lublin),
Nadezhda Stalyanova (Sofia), Nikola Topuzov (Toruń)

PROJEKT OKŁADKI I SKŁAD KOMPUTEROWY

Elitsa Rikeva

ADRES REDAKCJI ZESZYTÓW CYRYLO-METODIAŃSKICH

Instytut Filologii Słowiańskiej / Wydział Humanistyczny / UMCS w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, pok. 428 (nowa Humanistyka), 20-031 Lublin
tel. +48 81 537 26 52

e-mail: petar.sotirov@poczta.umcs.lublin.pl, rikev@umcs.pl

Wersja pierwotna czasopisma: elektroniczna
www.journals.umcs.pl/zcm

WYDAWCA

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ul. Idziego Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin
Budynek Biblioteki Głównej UMCS, III p.
tel.: +48 81 537 53 04
e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

e-ISSN: 2449-8297

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Maya Ivanova БЪЛГАРСКА КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ	7
Mariola Walczak-Mikołajczakowa CO PISANO O PISANIU? (NA MATERIALE ŚREDNIOWIECZNYCH GLOS I MARGINALIÓW W BUŁGARSKICH ZABYTKACH PIŚMIENICTWA)	16
Mariyana Tsibranska-Kostova ЗА МАТЕЙ ГРАМАТИК И ГОВОРИМИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ПРЕЗ XVI ВЕК	25
Dimka Savova ГЛАГОЛИ С ЕЛЕМЕНТА <i>СИ / SOBIE</i> В БЪЛГАРСКИЯ И В ПОЛСКИЯ ЕЗИК	38
Robert Bońkowski SUFIKSALNE RZECZOWNIKOWE DERYWATY AUGMENTATYWNE W SERBSKIEJ LEKSYCE POTOCZNEJ	57
Ganna Kucherevych СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПОРІВНЯННІ З ПОЛЬСЬКОЮ	69
Dorota Głuszak ПОГОВОРИМ О ДЕНЬГАХ (НЕРУССКИЕ НАЗВАНИЯ ДЕНЕЖНЫХ ЕДИНИЦ В КУРАНТАХ XVII ВЕКА)	86

Piotr Złotkowski	96
NAZWY MIEJSCOWE DAWNEGO POWIATU NURSKIEGO NA MAZOWSZU	
Edyta Manasterska-Wiącek	112
<i>АХ! БЕСМЫСЛЕННОСТЬ ВСЕГДА ГДЕ ДЕЙСТВУЕТ – ЕСТЬ, ИЛИ ВОСІАН, НІРОРОТАМ, WRÓBEL, GRZYB – К ВОПРОСУ ОБ АЛФАВИТЕ ПЕРЕВОДЧИКА В НЕАЛФАВИТНОМ ПОДХОДЕ</i>	
Emil Chról	123
ВНУТРЕННЯЯ ЭВОЛЮЦИЯ ГЕРОЕВ МОНОДРАМ ЕВГЕНИЯ ГРИШКОВЦА	
Svetla Dzhivtereva	136
КОНЦЕПТЪТ <i>КРАСИВО</i> В КОНТЕКСТА НА БЪЛГАРСКАТА ФОЛКЛОРНА ОБРЕДНОСТ (ПЕСЕННИТЕ МОТИВИ <i>КОЕ Е НАЙ-ХУБАВО? И КОЙ НАПРАВИ ТАЗИ ХУБОСТ?</i>)	
Velislava Doneva, Daniela Kamarincheva	158
ЕЗИКОВИТЕ ТРЕВОГИ НА КОНСТАНТИН МУТАФОВ – ЕДИН БЪЛГАРСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЕЦ ОТ НАЧАЛОТО НА ХХ ВЕК	
Kamen Rikev	166
BUŁGARYSTYCZNA DZIAŁALNOŚĆ DR. TSANKO TSANEVA NA UNIWERSYTECIE MARIII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE	
Tina Jugović	175
POUK SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA Z VIDIKA SOCIOKULTURNIH VSEBIN NA IZBRANIH UNIVERZAH NA POLJSKEM	

U ŹRÓDEŁ / AT THE SOURCE

PRZEKŁADY KLASYKI LITERACKIEJ. INSPIRACJE AUTORSKIE.
DOKUMENTY / TRANSLATIONS OF CLASSIC TEXTS. LITERARY
INSPIRATIONS. DOCUMENTS

Piotr Złotkowski 186

W KWESTII AUTOIDENTYFIKACJI ANTROPONIMICZNEJ
O CHARAKTERZE NIEOFICJALNYM WŚRÓD DROBNEJ
SZLACHTY MAZOWIECKIEJ (NA PRZYKŁADZIE *TESTAMENTU*
SEBASTIANA ROGUSKIEGO WRÓBLIKA Z 1641 ROKU)

Antoaneta Popova 194

БЕДЕН РОДНИНА НА СВАТБА (ФРАГМЕНТИ ОТ ПИЕСАТА
В ПРЕВОД НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Kalin Mikhaylov 225

ТВОРЧЕСТВОТО НА ЯН ТВАРДОВСКИ
КАТО МОДЕЛ ЗА ХРИСТИЯНСКА ЛИРИКА

RECENZJE. PRZEGLĄDY. SPRAWOZDANIA /
REVIEWS. NOTICES. REPORTS

Kamen Rikev 234

БЪЛГАРСКИ ПЕРСПЕКТИВИ
КЪМ МИСТИЧНИЯ ПОЛСКИ ИЗТОК

Irena Mankova 239

ЛИНГВИСТИЧНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА И МНОГОЕЗИЧИЕТО

Albena Varsano 243

МНОГОГЛАСИЕ В ТЪРСЕНЕТО НА ИДЕНТИЧНОСТ

Diana Kavardzhikova	248
НЕСТИХВАЩИЯТ БЪЛГАРСКО-ПОЛСКИ ДИАЛОГ	
Kamen Rikev	255
МНОГОАСПЕКТЕН ЛЕКСИКОГРАФСКИ ПРИНОС	
Ivo Bratanov	260
МУЛТИКУЛТУРНИЯТ ЧОВЕК И СЪВРЕМЕННАТА БАЛКАНСКА РЕАЛНОСТ	
Edyta Manasterska-Wiącek	263
KILKA SŁÓW O LINGWISTYCE PRZEKŁADU, CZYLI O WIELKIM POWROCIE WYDAWNICZYM	
NOTY O AUTORACH / NOTES ON THE AUTHORS	268

БЪЛГАРСКА КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ

MAYA IVANOVA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

BULGARIAN CYRILLO-METHODIAN TERMINOLOGY. The paper discusses some of the initial points, mainly in Bulgaria, of the scholarly interest in the achievements of the holy brothers Cyril and Methodius. Firstly, the term *kirilometodievistika* ('Cyrillo-Methodian Studies') is discussed along with its scope and development in Bulgaria. Secondly, special attention is given to the usage of the terms *kirilometodievistika*, *kirilometodievist(i)* ('specialist(s) in Cyrillo-Methodian Studies'), *Kirilo-Metodiev* ('belonging to or associated with Cyril and Methodius'), *kirilo-metodievski* ('of or relating to the Cyrillo-Methodian Studies'), *Kirilov* ('belonging to or associated with Cyril'), *kirilski* ('Cyrillic; of or relating to the study of the life and work of Cyril'), *Metodiev* ('belonging to or associated with Methodius'), *metodievski* ('Methodian; of or relating to the study of the life and work of Methodius') and other terms linked to them. Clarification of philological terms and orthographic norms is closely connected to the stages of the establishing of Cyrillo-Methodian Studies as a branch of philology.

Keywords: Cyrillo-Methodian Studies, terms related to Cyril and Methodius (кирилометодиевистика, Кирило-Методиев, кирило-методиевски, Кирилов, кирилски, Методиев, методиевски).

Епохалното дело на светите братя Кирил и Методий вече повече от столетие е обект на изследване за историци, филолози и изкуствоведи; изучава се в университетите и училищата; превърнало се е в национална емблема за не една славянска страна. За този период в България постепенно се заражда, развива и утвърждава определена научна терминология, чрез която най-ясно и точно да се изразят определени аспекти, свързани с дейността на славянските първоучители. Настоящата статия има за цел да спре вниманието върху част от тези термини и тяхната употреба в българския език.

На първо място поставям термина *кирилометодиевистика*, за който може да се каже, че е напълно утвърден в българския интелектуален речник. Ще използвам възможно най-краткото определение за него: научна дисциплина, изучаваща живота

и делото на славянските първоучители светите братя Кирил и Методий, изворите за тях, филологическото им наследство – старобългарската азбука и най-ранните преводи и оригинални творби, просветното и книжовното дело на преките им ученици, а също така и книжовните и художествени кирило-методиевски традиции след XII в. до наши дни. Няма да се спирам на историческия ѝ развой, тъй като в научната литература има публикации по този въпрос, но ще обърна внимание на факта, че от правописна гледна точка терминът претърпява известни трансформации. В началото, когато започва да се появява спорадично, обикновено се изписва с дефис: *кирило-методиевистика*. В изследванията много често се наблюдава смесване в изписването: разделно (*кирило-методиевистика*) и слято (*кирилометодиевистика*). До окончателно правописно регламентиране се стига едва тогава, когато науката за Кирил и Методий получава своята автономност. За колебанията в изясняване на термина говори и използването на термина *кирило-методиеведение*, употребяван в научната литература през 70-те години на XX в. Имаме основание да мислим, че изписван с две малки букви, полуслято с дефис, терминът е образуван посредством съставката *ведение* по руски (съветски) образец (Василев 1972: 140–142). Във функциониращите тогава речници на българския език думата не е засвидетелствана. Вече през 80-те години се утвърждава слятото изписване на думата *кирилометодиевистика*. В архива на проф. Петър Динеков има запазени планове за нереализиран проект, който носи заглавие *История на кирилометодиевистиката* (ЦДА, Ф. 1987К, а.е. 2576.Ш.4). През 1980 г. в Софийския университет към Факултета по славянски филологии е обособена самостоятелна катедра – Катедра по кирилометодиевистика. Тя обединява както езиковедски, така и литературоведски медиевистични дисциплини, каквито са старобългарският език, старобългарската литература, историческата граматика на българския език и различни специализирани медиевистични магистърски и докторантски курсове (Йонова 2003: 243). От 80-те г. на XX в. нататък се появяват научни изследвания, които носят в заглавието си посочената проблематика (Изследвания по кирилометодиевистика 1985), като в началото на XXI в. терминът започва да се използва и от македонските медиевисти (Кирилометодиевистика 2003; 2004), а още на Първия международен конгрес по българистика, проведен през 1981 г., е обособена секция *Кирилометодиевистика* (Симпозиум 1982; Симпозиум 1987). На Третия конгрес по българистика през 2013 традицията е продължена с организирането на Кръгла маса „Кирилометодиевистика“. През 2014 г. Кирило-Методиевският научен център при БАН организира юбилейна конференция под наслов *100 години кирило-методиевистика в България* (Кирило-Методиевски студии 2016; Бърлиева – Найденова 2016: 7–27), която е съпътствана от едноименна изложба (Иванова – Найденова

2016: Приложение). На конференцията бяха прочетени доклади, които по един или друг начин включваха в заглавията си термина *кирилометодиевистика* – например докладът на Д. Найденова бе озаглавен *Васил Златарски и изследванията по кирилометодиевистика*, на М. Иванова – *Терминът кирилометодиевистика и неговите употреби* (Иванова 2015: 43–50).

Трябва да се отбележи и фактът, че учените, които се занимават с кирилометодиевистика, биват определяни като *кирилометодиевисти* (ед.ч. *кирилометодиевист*). Думата не е засвидетелствана в българските речници, но е в активна употреба (Величкова 2016: 151–158).

С годините терминът *кирилометодиевистика* започва да излиза от своя първоначален тесен смисъл (срв. в началото разграничаването между *кирилометодиевистика* и *старобългаристика* (Симпозиум 1982) и добива по-широка метонимична употреба, успоредявайки се с термина *старобългаристика*. Това много ясно се забелязва в дейността на едноименната университетска катедра, нейната обучителна програма и интензивната научна дейност на преподавателите ѝ, както и на проведените няколко секции на кръглата маса по кирилометодиевистика на Третия конгрес по българистика през 2013 г.

В изминалите години терминът *кирилометодиевистика* не само се утвърждава и институциализира, но и се постига яснота и за границите на още два термина – *Кирило-Методиев* и *кирило-методиевски*. С първия се обозначават събитията, протекли в периода от средата на IX в. (и по-точно от 862–863 г.) до края на X в. (някои учени мотивират удължаването на периода до XII в.), както и цялата филологическа продукция на първоучителите Кирил и Методий и техните преки ученици. Връзка с Кирил и Методий се обозначава в правописно отношение с изписването на термина *Кирило-Методиев* с две главни букви и дефис, свързващо равнопоставено двете съставни части. Така в научния език, а и в българския речник устойчиво се утвърждават словосъчетания от следния тип: *Кирило-Методиев език / период / ученик / превод; Кирило-Методиева епоха / азбука / школа; Кирило-Методиево дело / наследство* и съответно в мн.ч.: *Кирило-Методиеви ученици / преводи* и т.н. За да обобщим – всичко, свързано пряко с първоучителите, е Кирило-Методиево.

Вторият термин, завършващ на *-ски*: *кирило-методиевски*, се употребява, когато се обозначава производна на науката кирилометодиевистика дейност. Например: *кирило-методиевски дни / празници* (дните, в които се честват светите братя) / *кирило-методиевски изследвания / проучвания / кирило-методиевски речник / енциклопедия* и т.н. По правописни правила терминът се изписва с две малки букви и дефис. Кирило-методиевската проблематика не принадлежи на Кирил и Методий,

тя е следствие от Кирило-Методиевото дело, следователно трябва да бъде обозначавана като кирило-методиевска, т.е. тя е в обсега на науката кирилометодиевистика.

За липсата на оразличаване на прилагателните на *-ев* и на *-ски* обаче говорят употребите до 80-те г. на XX в. Вж. напр. статията на акад. Емил Георгиев, която е озаглавена *Състоянието на Кирило-Методиевата научна проблематика към 100-годишнината от смъртта на Кирил* (Георгиев 1971: 13–29).

Отделен проблем е избистрянето на правописната норма за прилагателното *кирило-методиевски* – цели десетилетия има колебания по отношение на слято или полуслято писане; с малка или с главна буква. Без претенция за изчерпателност, ще дам само няколко примера, подредени хронологично. Първата библиография, отразяваща изследванията за Кирил и Методий, е дело на руския учен Григорий Илински – тя е подготвена на руски език и е издадена от БАН с помощта на Михаил Попруженко и Стоян Романски през 1934 г. Изяснявам обстоятелствено всичко това, защото според руския правопис в заглавието библиографията е наречена *кирилло-мефодьевская: Опыт систематической кирилло-мефодьевской библиографии* (Ильинский 1934). Повече от десетилетие по-рано Александър Теодоров-Балан вече е въвел термина, като го изписва слято – *кирилометодиевски*, *-а*, *-о*, *-и*, а в определени случаи го изписва и с главна буква (например: *Моравско-панонски дял от Кирилометодиевска книжнина; Кирилометодиевско книжовно въздействие в словенски земи на западна църква; Кирилометодиевски последици у румъните; Книжнина за Кирилометодиевското книжовно въздействие* – Теодоров-Балан 1920: 8, 9, 13, 14, 16). Тази правописна норма, при това само с главна буква, приемат М. Попруженко и Ст. Романски в Предговора към труда на Илински:

Кирилометодиевският въпрос в своята същност представя сбор от въпроси, които се отнасят не само до личното дело на двамата братя, славянски просветители, но и до културния живот на целокупното славянство изобщо. Език, писмо, книжнина и книжовни паметници, просветен и религиозен живот, национален подем и съзнание за единство на всички славянски народи, без оглед на религиозна принадлежност и на специалните условия на политически и културен живот, сетне – влияние върху околните народи и разни други неща, които в едно или друго отношение стоят в свързка с тях, това са все проблеми, които повече или по-малко съставят дял от големия *Кирилометодиевски* въпрос, който тъкмо поради това стои в средата на науката за славянството. (Ильинский 1934: III).

Така е и в заглавието на следващата библиография върху изследванията за Кирил и Методий, изработена от двамата учени – *Кирилометодиевска библиография за 1934 – 1940 г.* (Попруженко – Романски 1942), а също и десетилетия по-късно при Ив. Дуйчев и колектив – *Кирилометодиевска библиография. 1940–1980* (Дуйчев

– Кирмагова – Паунова 1983), като в не начална позиция Ив. Дуйчев устойчиво изписва думата с малка буква. Трябва да се отбележи също, че проф. Дуйчев запазва старото написание за думата във време (през 80-те години на XX в.), когато вече устойчиво в българския език се е наложила формата полуслято с дефис и малка буква (*кирило-методиевски, -а, -о, -и*)¹.

Както от всяко правило, и тук обаче може да се посочат изключения. Има няколко утвърдени словосъчетания от тези, завършващи на *-ски*, които мотивирано се изписват с две главни букви, и това са: Кирило-Методиевски научен център (КМНЦ) – институт на БАН (Николова 1995: 316–318; Николова 2003b); Кирило-Методиевски студии (научна поредица, издавана от КМНЦ) (Николова 2003a); Кирило-Методиевска енциклопедия (КМЕ 1985; КМЕ 1995; КМЕ 2003; КМЕ Допълнение 2003)²; Кирило-Методиевска награда (държавно отличие)³.

Наред с тези двусъставни термини, отчитащи равнопоставеността на първоучителите Кирил и Методий, накратко ще се спра и на следните, свързани с тях термини: *Кирилов, кирилски; Методиев, методиевски*.

По правописното правило прилагателните на *-ов* се пишат с главна буква и в конкретните посочени тук случаи пряко се извеждат от личните имена на Кирил и Методий. Те обозначават пряката връзка (принадлежност) на обекта към съответното лице. Така например: Канонът за Климент Римски бива назоваван също и *Кирилов* химн за св. Климент Римски (КМЕ 1995: 316), т.е. написан от Кирил; *Кирилова* азбука, т.е. азбуката, сътворена от св. Кирил; *Кирилово* житие (и в мн.ч.

1 Макар че задачата на настоящата статия не е да бъдат посочени всички библиографии, тук ще си позволя само да отбележа и останалите, в чиито заглавия се потвърждават терминологичните тенденции, заложили в началото: за руския език (Можаева 1980); за българския (Желязкова – Зафирова 2003; Желязкова – Зафирова 2010; Ганчева 2012); за македонския език (Макаријоска 2016: 123–263).

2 Кирило-Методиевската енциклопедия е специализиран справочник в четири тома, подготвен изцяло от български изследователи. Идеята за енциклопедията възниква в Секцията за българска литература до Освобождението в Института по литература при БАН през 70-те години на XX в., но е осъществена в сътрудничеството на специалисти от всички академични институти и висши учебни заведения, които имат отношение към делото и епохата на светите братя Кирил и Методий. Главен редактор на първите два тома е Петър Динеков, на том III и IV – Лиляна Грашева. В редакционната колегия през различните години влизат: Боню Ангелов, Димитър Ангелов, Станчо Ваклинов, Велчо Велчев, Емил Георгиев, Лиляна Грашева, Екатерина Дограмаджиева, Иван Дуйчев, Климентина Иванова, Христо Кодов, Стефан Кожухаров, Куйо, Куев, Иван Леков, Кирил Мирчев, Дора Мирчева, Светлина Николова, Ана Стойкова. (Стойкова 2003: 249).

3 Награда на БАН и Софийския университет, която е учредена от 1974 г. С нея могат да бъдат удостоявани български и чуждестранни учени, които имат публикувани научни трудове с оригинален принос в проучването на старобългарската писменост, литература и култура, средновековната българска история и в други области на българското обществознание и изобщо в областта на българистиката. Присъжда се всяка година на 24 май. (Милтенова 1995: 782).

Кирилови жития) – по този начин обаче не се обозначава авторство, а за кого е житието (например Пространното Кирилово житие или Краткото Кирилово житие; също така Успение Кирилово); *Методиев* превод / *Методиеви* преводи, т.е. преводите, извършени от Методий и неговите ученици помощници; *Методиево* житие (и в мн.ч. *Методиеви* жития) – по същия начин, както при Кирилово житие, т.е. житие, написано за Методий (например Пространно Методиево житие или Кратко Методиево житие, също така и Успение Методиево).

Когато прилагателните имена завършват на *-ски*, по правописната норма на българския език думите се изписват с малка буква и обозначават не точно и не само принадлежност, а и производност, следственост от определен субект или обект. Така например *кирилски* по-скоро се свързва не със собственото име на св. Кирил, а произтича от съществителното *кирилица* – названието на втората българска азбука, възникнала на територията на България през X в. Макар че не е дело на Константин-Кирил, тя носи неговото име. Както е известно, първата славянска азбука, създадена от Константин-Кирил и неговия брат Методий, се обозначава като *глаголица*. В медиевистиката всички книжовни паметници, създадени или написани на глаголица, се определят като *глаголически*, и всички книжовни паметници, създадени или написани на кирилица – като *кирилски*. Двата термина в медиевистиката идват на първо място да оразличат книжовното наследство по вида на неговото писмо (графично начертание). Тъй като историята на Кирило-Методиевото книжовно наследство е сложна, а в много случаи и неясна, се употребяват доста и различни конструкции. Без претенция за изчерпателност тук ще посоча някои примери, за да бъде илюстрирана тяхната типология:

Кирилски препис на глаголическо произведение – в случаите, когато имаме запазен глаголически текст, но имаме и по-късни преписи, написани с кирилска азбука. В повечето случаи обаче така се обозначават и кирилските преписи, за които в науката се предполага глаголически първообраз, но въз основа на исторически или лингвистични данни се приема, че произведението е възникнало в ранната епоха, когато се е употребявала само глаголицата. Такъв е случая с двете пространни жития – *Пространно житие на Константин-Кирил* и *Пространно житие на Методий*. Двата текста се смятат за първи оригинални славянски агиографски паметници, но нито един от многобройните им преписи не е глаголически.

Кирилски препис от глаголически антиграф – много често това са случаи, в които глаголическият първообраз личи (има отделна употреба на глаголически букви, или други лингвистични признаци за такава връзка).

Както е добре известно, в съвременния език като кирилски се обозначават редица национални славянски графични системи – българите, руснаците, украинците, беларусите, македонците, сърбите и част от бившите съветски републики пишат на кирилица (с кирилско писмо или с кирилска азбука), привнасяйки в първоначалната графична система своите индивидуализиращи графични знаци.

За да обобщим, докато за стария период *кирилски* показва различието спрямо *глаголически*, то в нашето съвремие *кирилски* е конкретизация спрямо другите възможности *латински*, *гръцки* и т.н.

Поставените за изясняване въпроси са от полза за по-точното разбиране на терминологията, с която борави науката кирилометодиевистика, както и за ориентацията в названията на научните институции и научната издателска дейност в България. С проблемите за съдържанието на термините се сблъскват както студентите филолози и историци, така и младите учени в България, а също и всички преводачи, които търсят адекватни съответствия на българските термини в другите славянски и неславянски езици.

Темата за терминологичните съответствия в различните езици изисква самостоятелно представяне, но тук бегло ще спомена само два примера от полската терминологична практика. Първият е свързан със заглавието на електронното списание, в което се публикува настоящата статия – *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*. То отразява ясно българското *кирило-методиевски*: *Кирило-Методиевски тетрадки* (като според мене напълно обосновано може да се запазят двете главни букви), т.е. такива текстове, които са свързани не само с кирилометодиевистиката като наука, но и с литературата, писана на кирилица. Дискусията, която се появи и на самата конференция, обаче бе свързана по-скоро със съществителното име и различните варианти на превода му на български: *свитъци*, *текстове...* *тетрадки*. Отново подлежи на обмисляне ситуацията, в която в българския превод на това словосъчетание се избягва точно най-емблематичният компонент, тъй като *zeszyty* в полската писмовна културна традиция е по-скоро жанр, какъвто в българската традиция няма. Вторият пример е свързан с адекватното предаване на полски език на името на научната институция, която се занимава с кирило-методиевските въпроси – Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките: *Cyrylometodejskie* или *Cyrylo-Methodiańskie Centrum Naukowe*, *Centrum badań Cyrylo-Methodijskich*.

В заключение бих искала да кажа, че за в бъдеще е желателно терминологичните въпроси да бъдат обсъждани, мотивирани, да се сравняват езиковите практики и да се стига до конкретни решения, които да намерят своето място в речниците.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бърлиева – Найденова 2016:** Бърлиева, С.; Найденова, Д. Кирилометодиевистиката в БАН – 100 години между науката и политиката. В: *100 години кирилометодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016, 7–27.
- Василев 1972:** Василев, В. Нов сборник в областта на кирило-методиеведението. – *Български език*, пг 1–2, 1972, 140–142.
- Величкова 2016:** Величкова, Ц. Руски учени кирилометодиевисти (По документи от Научния архив на БАН). В: *100 години кирилометодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016, 151–158.
- Ганчева 2012:** Ганчева, Н. *Проблеми на съставянето и публикуването на кирило-методиевската библиография*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“, София, 2012.
- Георгиев 1971:** Георгиев, Е. Състоянието на Кирило-Методиевата научна проблематика към 100-годишнината от смъртта на Кирил. В: *Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 100-годишнината от смъртта му*. София: БАН, 1971, 13–29.
- Дуйчев – Кирмагова – Паунова 1983:** Дуйчев, И.; Кирмагова, А.; Паунова, А. *Кирило-методиевска библиография. 1940–1980*. София: Софийски университет „Климент Охридски“, Университетска библиотека, 1983.
- Желязкова – Зафирова 2003:** Желязкова, В.; Зафирова, Н. Българска кирило-методиевска библиография. 1846–1934 г. – В: *Кирило-Методиевска библиография. 1516–1934*. София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2003.
- Желязкова – Зафирова 2010:** Желязкова В.; Зафирова Н. Българска кирило-методиевска библиография. 1935–1944 г. – В: *Кирило-Методиевска библиография. 1934–1944*. София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2010.
- Иванова 2015:** Иванова, М. Кратка хроника на кирилометодиевистиката в България. В: Kovacheva, A.; Bogowiak, P. (red.). *Wulgaria tradycyjna i nowoczesna*. Poznań: Maiuscula, 2015, 43–50.
- Иванова – Найденова 2016:** Иванова, М.; Найденова, Д. Изложба 100 години кирилометодиевистика в България. В: *100 години кирилометодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* – Приложение (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016.
- Изследвания по кирилометодиевистика 1985:** *Изследвания по кирилометодиевистика*. София: Наука и изкуство, 1985.
- Ильинский 1934:** Ильинский, Г. А. *Опыт систематической Кирилло-Методиевской библиографии* (под редакцией и с дополнениями М. Г. Попруженка и Ст. М. Романского). София: БАН, 1934.

- Йонова 2003:** Йонова, М. Катедра по кирилometодиевистика. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, с. 243.
- Кирилometодиевистика 2003, 2004:** *Кирилometодиевистика*. (Ред. Георги Поп-Атанасов, Илија Велев, Маја Јкимовска-Тошиќ), пг 1, 2003; пг 2, 2004.
- Кирило-Методиевски студии 2016:** *100 години кирилometодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016.
- КМЕ 1985:** Динеков, П. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 1. А–З. София: БАН, 1985.
- КМЕ 1995:** Динеков, П. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2. И–О. София: БАН, 1995.
- КМЕ 2003:** Грашева, Л. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 3. П–С. София: БАН, 2003.
- КМЕ Допълнение 2003:** Грашева, Л. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Допълнение. Т. 4. Т–Я. София: БАН, 2003.
- Макаријоска 2016:** Макаријоска, Л. Прилог кон кирилometодиевската библиографија в Македонија (по повод 100-годишнината од упокојувањето на св. Климент Охридски). – В: *Кирилometодиевистика*, пг 10, Скопје, 2016, 123–263.
- Милтенова 1995:** Милтенова, А. Награди, кирило-методиевски. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2, София: БАН, 1995, с. 782.
- Можаева 1980:** Можаева, И. Е. *Библиографија по кирилло-методиевској проблематици 1945–1974 гг.* Москва: Наука, 1980.
- Николова 1995:** Николова, С. Кирило-Методиевски научен център (КМНЦ). В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2, София: БАН, 1995, 316–318.
- Николова 2003а:** Николова, С. Кирило-Методиевски студии. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, с. 250.
- Николова 2003б:** Николова, С. Кирило-Методиевски научен център. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, 249–250.
- Попруженко – Романски 1942:** Попруженко, М.; Романски, С. *Кирило-Методиевска библиографија за 1934–1940 г.* София: БАН, 1942.
- Симпозиум 1982:** Динеков, П.; Куев, К.; Дограмаджиева, Е.; Николова, С. (ред.). *Първи меѓународен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 јуни 1981.* Доклади. Симпозиум кирилometодиевистика и старобългаристика. София: БАН, 1982.
- Симпозиум 1987:** Динеков, П. (отг. ред.). *Втори меѓународен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 јуни 1986.* Доклади. Т. 21. Кирилometодиевистика. Симпозиум. София: БАН, 1987.
- Стойкова 2003:** Стойкова, А. Кирило-Методиевска енциклопедия. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, с. 249.
- Теодоров-Балан 1920:** Теодоров-Балан, А. *Кирил и Методи. I, Жития на Кирила и на Методия и Похвални тем слова*. София: Държавна печатница, 1920.
- ЦДА, Ф. 1987К, а.е. 2576.ІІІ.4:** Централен държавен архив – София, фонд 1987К Академик Петър Динеков.

CO PISANO O PISANIU? (NA MATERIALE ŚREDNIOWIECZNYCH GLOS I MARGINALIÓW W BUŁGARSKICH ZABYTKACH PIŚMIENICTWA)

MARIOŁA WALCZAK-MIKOŁAJCZAKOWA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

WHAT WAS WRITTEN ABOUT WRITING? (ON THE MATERIAL OF MEDIEVAL GLOSSES AND MARGINAL NOTATIONS IN OLD BULGARIAN LITERATURE). The article discusses the content of marginal notations extracted from Bulgarian manuscripts from 10th–16th century containing comments on the process of writing. The author focuses on notations that not only refer to the conditions, under which medieval codes are produced, but above all refer to the physical act of creating the text itself. The glosses discussed in the article describe specific writing materials – parchment, paper, ink and feathers. Information extracted from these marginal notations is confronted with the current knowledge on medieval writing methods.

Keywords: manuscripts, marginal notations, glosses, writing materials, Old Bulgarian literature.

Glosy i marginalia zamieszczane w średniowiecznych rękopisach dostarczają informacji z wielu dziedzin. Rzadko jednak bywają osobnym tematem badawczym, koncentrującym uwagę na nich samych jako odrębnych tekstach – najczęściej są rozpatrywane w kontekście związku z tekstami, którym towarzyszą. Tymczasem warto się im niekiedy przyjrzeć z ich własnej perspektywy, skupiając się na problematyce samoistnie przez nie wyrażanej i zawierającej osobne, niepowiązane z zasadniczym dziełem kwestie i problemy, na co zwracał uwagę – chociaż w odniesieniu do dzieł późniejszych – Ivan Petrov w swojej najnowszej książce *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego* (Petrov 2015: 74–79).

Autorka niniejszego artykułu kilkakrotnie już zajmowała się marginaliami, zwracając uwagę przede wszystkim na zawarte w nich pewne przejawy tradycji oralnej. Tym razem postanowiła przyjrzeć się marginaliom ze zgoła przeciwnego punktu widzenia, bowiem równie interesującym tematem rozważań wydają się być zamieszczone w nich

uwagi pisarzy i kopistów dotyczące procesu pisania, zatem nie tylko warunków, w jakich powstawały średniowieczne kodeksy, ale przede wszystkim samego fizycznego aktu powstawania tekstu przy użyciu konkretnych materiałów piśmienniczych – pergaminu, papieru, piór, atramentów – i jego przebiegu. Temat ten wydaje się szczególnie istotny, zważywszy na wszechobecną we współczesnej humanistyce tendencję metodologiczną nazywaną *zwrotem ku przedmiotom*, która poprzez analizę rzeczy materialnych towarzyszących człowiekowi w jego aktywności prowadzi do ujawnienia nader interesujących zjawisk, jakie powodowały, że dzieła przybierały taki, a nie inny kształt – przy czym mam tu na myśli nie tylko zewnętrzną formę, ale w niektórych przypadkach również zawartość treściową (por. np. Latour 2005, Harman 2013, Olsen 2013, Shallcross 2017).

W obszernym haśle słownikowym *Прѹписки* opracowanym przez Donkę Petkanową na potrzeby słownika *Старобългарска литература* (Petkanova 2003: 405–406) czytamy m.in. o różnorodnych typach komentarzy i adnotacji: od autorskich, ale także czynionych rękoma późniejszych czytelników, nabywców i darczyńców. W niniejszym artykule interesować nas będą komentarze naniesione ręką osób spisujących dane dzieło, przy czym mniejsze zainteresowanie będą budziły uwagi wprowadzające, które przybierać mogły formę swoistego wstępu do tekstu głównego, i którym nadawano skonwencjonalizowaną formę, skoncentrujemy się natomiast na nieszablonowych notatkach, które w sposób bezpośredni wyrażają stan i myśli autora.

Materiał językowy, stanowiący podstawę rozważań, został wyekscerpowany z dwutomowego opracowania *Бележки на българските книжовници X–XVIII век* (Hristova – Karadzheva – Uzunova 2003–2004). Za autorkami tego dwutomowego wydania każda cytowana notatka przytaczana będzie w wersji oryginalnej, a także w tłumaczeniu na współczesny język bułgarski, tak, by stały się one dostępne dla szerszego grona osób zainteresowanych.

Już wstępny, pobieżny przegląd marginaliów każe sądzić, że podkreślana wielokrotnie przez historyków literatury skromność kopistów (zwykle mnichów), nakazująca im z jednej strony zachowanie anonimowości, z drugiej zaś pomniejszanie swoich zasług, wynikać mogła pośrednio także z rzeczywistego niezadowolenia z wykonanej pracy. Świadczą o tym chociażby dość sztamkowe przypisy zamieszczone w ewangeliarzu ze Świętej Góry spisany w II połowie XIII wieku (monaster św. Pantalejmona, sygn.. 7, numer 25 w opracowaniu *Бележки на българските книжовници...*)¹, których autor – choć nie omieszkał

¹ Prezentując materiał źródłowy każdorazowo podawać będę w nawiasie miejsce przechowywania zabytku i jego sygnaturę biblioteczną oraz numer, pod jakim dany zabytek figuruje w książce *Бележки на българските книжовници X–XVIII век*.

wymienić swojego imienia, łamiąc tym samym zasadę zachowania skromności – pisze nie o pracy wykonanej przez siebie, a za ledwie własną ręką i przedstawia się jako osoba niewprawna i niewykształcona:

- *Съврши с Лука рѣкожъ грѣшнаго Драгъца попа (73b)² / Съврши се и [евангелието от] Лука от рѣката на грешния поп Драгъца,*
- *Съврши с Ивань рѣкожъ грѣвожъ и оумомъ скѣдъ грѣхъзи богать а имѣнемъ скѣдъ Драгъца попь (108b) / Съврши се и [евангелието от] Йоана от грубата рѣка и оскѣдния ум на богатия с грехове, а беден на имот поп Драгъца.*

Podobne uwagi znajdujemy w wielu innych dziełach okresu średniowiecza, co pozwala sądzić, że i tego typu treści wpisywały się w konwencjonalne zachowania skryptorów. Autor pateryku z 1346 roku (tzw. Pateryk Wisariona, Dalmacja, monaster Krk, sygn.264/62; nr 51) dodatkowo odnotowuje na marginesie wiele z popełnionych przez siebie błędów, kając się za nie i przeprasając:

- *Съгрѣши бзквѣ да простѣте (49a) / Сбърках буквата, прощавайте,*
- *Съгрѣши. Съгрѣши (67a) / Сбърках, сбърках,*
- *Грѣшено обрѣто (149b) / Намерих [го] сбъркано,*
- *Грѣшено обрѣто въ изводѣ (160a) / Сбъркано [го] намерих в извода.*

W dwu ostatnich przykładach na uwagę zasługuje próba usprawiedliwienia swojego błędu poprzez podanie jego przyczyny – w tym przypadku błędów w kopiowanym pierwowzorze. Słowiańscy skryptorzy odnotowywali także informacje o swoich chorobach, niedogodnościach w pracy, trudach pracy kopisty, itp., por.:

- *Зъло кривъзи книгъзи из нихъ же сѣтажа^т сина книгъзи. да мѣ мѣкачъ ми е (38b) / Твърде криви са колитие, от които се състои тази книга, та ми е мѣка (Ewangeliarz Assemaniego, BW, Vat. Slav. 3; nr 3).*
- *В гладьнь сѣмъ та ми е срѣце смѣщено (2b) / Ох, гладен съм, та сърцето ми е смутено (Apostoł z II połowy XIII wieku, BN w Sofii, sygn. 498; nr 26),*
- *Е де не могъ злѣ. е де и вѣтръ силенъ де не имамъ цо (161b) / Е де, не мога, че ми е зле. Е де, че и вятърът е силен, та не знам какво да правя (Ewangeliarz Makarego, XIII век, BN w Atenach, sygn. cod.179; nr 24),*

2 W nawiasach podaję numery kart rękopisu, na których została zamieszczona dana notatka.

- Пиша по Ѡци – свециѧ намѢром да простете / Пиша ноцем, без свещ, налучквайки, простете; W горе тебе Продане понеже си злъ (27b) / O горко ти Продане, понеже си зле (Ewangeliarz z XIII wieku, RBP, Григ. 8, Муз. № 1690; nr 21),

Ostatni cytat, pochodzący z Ewangeliarza Assemaniego, kieruje nas już w stronę konkretnych problemów pisarskich, związanych z materiałami, z którymi mnichom przychodziło pracować. Do tej pory w cytowanych przykładach kopiści zwracali uwagę na czynniki zewnętrzne, takie jak głód, zimno, złe samopoczucie i złe warunki pracy – jedynie autor pateryku z 1346 roku odnotował, że popełniony przez niego błąd był niezawiniony, gdyż kopiował zbyt starannie, a usterka, którą wykrył znajdowała się w samym źródle, z którego korzystał. Autor Ewangeliarza Assemaniego miał natomiast kłopoty natury czysto fizycznej – zszzywki, na których umieszczał tekst zostały źle wykonane, co utrudniało mu pracę do tego stopnia, że nazywał ją ‘męczarnią’ czy też ‘udręką’. Wydaje się, że właśnie zła jakość pergaminu, czasami jego niedobór, a w późniejszych czasach także problemy z papierem stanowiły główne źródło udręki średniowiecznych pisarzy. Poświadczają to dość liczne marginalia znajdujące w zabytkach z różnych wieków:

- [N]иколѧ Пиросова сѧѧ еже ми донесе ѡ заѧца Ѡ листѧкъ. Г днь ге (21a) / ... на Никола, Пиросовия син, който ми донесе две листчета от заек на 3 януари; ... [донесе] хартиѧ сѧ Петръ. Иван ковачъ. а азъ ѧгонѧсѧ писати. до ге ми не возъмѧтъ триѡ (54a) / Донесе този пергамент Петър Иванов, ковач, а аз замръзнах да пиша, докато не са ми взели триода (Triod Bitolski, BAN Sofia, sygn. 38; nr 8),
- Е де проклѧта хартиѧ (3a) / E де, проклет пергамент (Ewangeliarz Dobrejszy, BN w Sofii 17; nr 22),
- Грѧшник варе, какъ са забъзи та грѧшихъ. прѧврѧти два листа грѧшниѧ ѧ (19b) / Грешник, леле, как се забравих, та сбърках, обърнах два листа, аз, грешникът (Ewangeliarz Wraczański, BN w Sofii, sygn. 19; nr 76). Przepraszający za swoje przewinienie kopista kilkadziesiąt stron dalej znajduje przyczynę swego błędu: ...харѧтиѧ (88b) / ...пергамент,
- Бѧ да прости Богоѧ. ере ми оглади хартиѧ (234b) / Бог да прости Богоѧ, че ми оглади хартиѧта (Mineja święteczna, BN w Sofii, sygn. 122; nr 124).
- Е де ѧѧ листа цо се намери невѧѧи глѧ злое мастило не бѧди нь хартиѧ (86a) / E де, лоши листа, отде се намериѧ. Незнаещият ще каже, че лошо бива мастилото, а не хартиѧта (Tetraewangeliarz, BN w Sofii, sygn. 483 i 490; nr 165),
- И что вѧдетъ опогрѧшено исправлѧте о не кльните бога рѧди хартиѧ ми би лоша на

- краю³ (169b) / *И което е сбъркано, поправяйте, а не кълнете за Бога, тъй като хартията ми накрая беше лоша* (Apostoł Berliński, BP w Berlinie, Vuk 12, nr 214),
- Помени ги писав'шаго. ѿ что пострада ѿ зла хар'тию (52a) / *Господи, помени писалия. Ох, колко изпатих от лоша хартия* (Parenesis Efrema Syryjczyka z połowy XVI wieku, BN w Sofii, sygn. 1031; nr 236).

W cytowanych tu fragmentach zwraca uwagę fakt, że już od XIII wieku kopiści piszący na pergaminie używali zapożyczonego z greki słowa *хартия*, które przyjęło się później w znaczeniu ‘papier’.

Jak wynika z przytoczonych poświadczeń źródłowych, materiał na którym pisano (a dokładniej rzecz biorąc jego jakość) dość często był przyczyną problemów. Chociaż powszechnie uważa się, że karty pergaminowe wykonywane były ze skór kozich lub owczych, to jednak wydaje się, że taka była jedynie luksusowa wersja pergaminu, a przy mniej dostojnych, tzn. uboższych, nie wykonywanych na specjalne zamówienie księgach, w bułgarskich skryptoriach były w użyciu wyprawione odpowiednio skórki zajęcze. Zapewne i tych brakowało, skoro autora Triodu Bitolskiego z II połowy XII wieku otrzymanie zaledwie dwóch kart ucieszyło tak bardzo, że postanowił odnotować na marginesie imię tego, kto mu te karty przyniósł i datę tak chwalebego uczynku. Dobrejsza, autor Ewangieliarza z połowy XIII wieku, przeklina pergamin, na którym przyszło mu pisać, więc i ten musiał być nie najlepszego gatunku, chociaż księdze udało się przetrwać do naszych czasów. Żle wyprawiona skóra sklejała się, co powodowało, że inny kopista przewrócił przez pomyłkę dwie karty, uznając to za ciężkie przewinienie i grzech, gdyż znał wartość cennego materiału piśmienniczego. Nad odpowiednim przygotowaniem pergaminowych kart pracowali niekiedy pomocnicy kopistów, o czym świadczy przytoczona wyżej notatka uczyniona ręką autora XVI-wiecznej minei. Przed przystąpieniem do pisania karty należało odpowiednio wygładzić i oczyścić. Być może było to zadanie osób zajmujących się rubrykowaniem kart, a może sam kopista był do tego zobowiązany, skoro na marginesie złożył specjalne podziękowania osobie, która mu pomogła.

Najciekawsza w tym kontekście wydaje się być uwaga Piotra Gramatyka, autora ewangieliarza z 1544 roku, przechowywanego w Bibliotece Narodowej w Sofii, w której stwierdza on, że przyczyną złego zapisu jest niskiej jakości papier. Mnich Piotr zauważył, że nieznaną się na rzeczy czytelnik mógł uznać, iż powodem błędu czy też kleksa był niedobry atrament. Ponieważ przygotowanie atramentu należało do obowiązków pisarza,

3 Tekst tej notatki, wykonanej przez mnicha Leontije prawdopodobnie w klasztorze Zografskim na Świętej Górze Athos, został zaszyfrowany. Odczytania tajnopisu dokonał A Jacymirski (Conev 1937: 25).

Piotr Gramatyk, jako doświadczony człowiek księgi (bułg. *книжовник*) nie chciał, by wina spadła na niego i postanowił ujawnić prawdę o swojej pracy w notatce na marginesie. Nawiasem mówiąc, podobne problemy z papierem zdarzały się jeszcze w XX wieku – kiedy w Japonii zapanowała moda na nowinki techniczne z Europy i Japończycy zaczęli używać wiecznych piór, zrazu ponieśli klęskę, gdyż okazało się, że produkowany przez nich papier zupełnie się do tych nowoczesnych przyborów piśmienniczych nie nadawał, spełniał za to wszystkie wymogi związane z pisaniem przy pomocy pędzelków (Tanizaki 2016: 22–24). Chcąc korzystać z wiecznych piór, musieli zaopatrzyć się w inny gatunek papieru. Dodajmy w tym miejscu, że kłopot ten powrócił w czasach najnowszych także u nas, w związku z produkcją porowatego papieru ekologicznego, który nadaje się jedynie do długopisów, zaś atrament wiecznego pióra rozlewa się po nim (czego niejednokrotnie doświadczyła autorka niniejszego artykułu).

Zdarzały się jednak takie przypadki, kiedy i papier i atrament były złej jakości, o czym nie omieszkał wspomnieć autor minei na miesiąc czerwiec, spisanej w latach 1546–1547 (BN w Sofii, sygn. 914; nr 168), wspominając naprzód o tym, by go nie przeklinać, gdyż *nie pisał Duch Święty, ani anioł, lecz ręka cielesna i grzeszna, a duch posępny*: *Єще бзи слаба хартіа и мастило* (193b).

Atrament i pióra rzadko podlegały krytyce średniowiecznych skrybów, gdyż – jak już zostało wspomniane – ich wytwarzanie należało najczęściej do obowiązków pisarzy, a przecież nikt nie lubi krytykować samego siebie. Możemy zatem przypuszczać, że skoro autor cytowanej minei, hieromnich Pachomiusz z klasztoru św. Jana Chrzciciela w Prodromie, który spisał jeszcze kilka zachowanych do dzisiaj dzieł, pokusił się o krytykę atramentu, oznacza to, że pracował w dużym skryptorium, w którym inny mnich przygotowywał dla niego te inkausty. Niezadowolenie Pachomiusza dotyczyłoby w takim przypadku pracy cudzej, a nie własnej. O tym, że sztuka przygotowania atramentu nie była rzeczą prostą, lecz przeciwnie – żmudną i wymagającą tyleż biegłości, co cierpliwości – świadczyć mogą *Objaśnienia sztuki malarskiej* Dionizjusza z Furny, sporządzone najprawdopodobniej w latach 1730–1734 na Górze Athos:

Weź kory jesionowej jedną *oka* (najwyżej), wrzuć do garnka z półtorej *oka* wody i odstaw garnek na jeden, dwa tygodnie, by kora namokła. Jeśli chcesz, wystaw go na słońce.

Odlej pół *oka* wody, rozetrzyj dziesięć gramów galasu i piętnaście gramów *kalakanthi* [siarczan żelaza, witriol], po czym wrzuć to wszystko do miedzianego kociołka albo garnka, aby się gotowało, aż zostanie tylko połowa. Następnie wszystko przecedź przez cienką tkaninę i przepłucz cedziwo dziesięcioma dramami wody, wlej ją do atramentu i również przecedź przez cienką tkaninę. Potem zlej czysty atrament do naczynia, w którym go najpierw gotowałeś, rozetrzyj bardzo czystej gumy dramów dwanaście i wrzuć do środka. Postaw garnek na ogniu na małą chwilę, by zawartość się rozpuściła

(jeszcze lepiej gdybyś rozpuścił ją bez ognia); przechowuj w szklanym naczyniu. I możesz tym pisać, kiedykolwiek zechcesz, bo wyborny otrzymałeś atrament). (Dionizjusz z Furny 2011: 37)

Jednostkowy tylko przypadek krytyki atramentu dowodzić może, iż mimo skomplikowanego procesu przygotowania tego materiału piśmienniczego, średniowieczni mnisi opanowali go biegle. Atrament mógł jednak ulegać zepsuciu, o czym pisze autor XVI-wiecznego psalterza (BN w Sofii sygn. 839; nr 225), nawołując współbraci do czujności i korygowania jego błędu w miejscu, w którym atrament go zawiodł: *БѢ ДА СИ ЗНАЕТЬ БРАТІЕ МОИ ПРОСИПА СѦ МАСТИЛѦ. ДА ИСХАБИ ДА ЗРИТЕ БРАТІА МОА ДА ИСПРАВИТЕ* (153b) / *Бог да си знае, братя мои, че се разсипа мастилото и се изхаби. Внимавайте, братя мои, да поправяте.*

W innych marginaliach wspomina się zaledwie o dokonywanych na obrzeżach kart próbach atramentu i świeżo przyciętych piór:

- *Поксѡѡ киновар* (72b) / *Опитвам киновара* (Ewangeliarz popa Joana z XII–XIII wieku, ChAU Zagrzeb, sygn.. III c 1; nr 10),
- *Поксѡѡ пѣрѡ* (71b) / *Опитах перото* (Mszał z modlitewnikiem z XVI wieku, BN w Sofii, sygn. 257; nr 223),
- *Поксѡѡ перо и чрьнило да* (54b) / *Опитах перото и мастилото да...*; *Поксѡѡ перо и чернило да...* (224a) / *Пробвах перото и мастилото да...*; *Поксѡѡ перо и чрьнило да видя како цете* (225b) / *Опитах перото и мастилото, да видя как ще да е* (Apostoł z wyborem z Ewangelii, XVI wiek, BN w Sofii, sygn. 513; nr 224).

Wydaje się, że wspomинane w marginaliach wypróbowywanie piór było każdorazową koniecznością, ponieważ proces ich wytwarzania również nie należał do łatwych, a każde pióro należało dostosować do materiału, na który nanosiło się litery. Nie jest bowiem tak, jak się dziś wielu ludziom wydaje, że przygotowanie pióra polegało jedynie na wyskubaniu go ze skrzydła ptaka i odpowiednim zaostrzeniu. Po pierwsze, surowcem do produkcji przyboru piśmienniczego były jedynie pióra gęsie lub kacze. Z jednego ptaka pozyskiwano zaledwie 8 takich piór (tzw. lotek), po 4 z każdego skrzydła. Po drugie, zanim pióro zostało zaostrome pod odpowiednim kątem, musiało przejść specjalny proces obróbki. Jego pierwszym etapem było przycięcie tzw. chorągiewki, czyli miękkich promieni wyrastających na boki z rdzenia, czyli stosiny zakończonej twardą dutką. Pozostawiano na ogół samą stosinę z dutką lub niewielki fragment chorągiewki na szczycie (zatem pióra, których używali pisarze i kopiści wcale nie wyglądały tak, jak to, które trzyma w ręku Paisij Chilendarski na logo Uniwersytetu Płowdiwskiego). Tak przycięte pióro wkładano do gorącego popiołu (ewentualnie bardzo miłkiego, rozgrzanego piasku), by je zmiękczyć przed ostrzeniem, a następnie odpowiednio modelowano końcówkę dutki. Teraz należało przyrządzić utwardzić

– w tym celu pióro zanurzano w szelaku, czyli naturalnej żywicy, pozyskiwanej najczęściej z owadów. Dutka wewnątrz jest pusta, ma przezroczystą ściankę i cylindryczny kształt, zatem doskonale nadawała się do zanurzania w atramencie i nanoszenia go na pergamin lub papier. Profilowania dutki dokonywał sam pisarz, gdyż on najlepiej wiedział pod jakim kątem trzyma pióro i w jaki sposób je przesuwają po powierzchni zapisywanych kart. On też znał chropowatość lub gładkość kart i ich chłonność, zatem odpowiednio długo przetrzymywał pióro w popiele, a potem w szelaku (Szybiński 1781).

Jak widać, proces przygotowania materiałów piśmienniczych był bardzo skomplikowany, pracochłonny i czasochłonny. Nie dziwnym jest zatem, że ludzie spisujący księgi poświęcili mu tak dużo miejsca w swych notatkach na marginesach. Nie potępiajmy też mnicha Raduła, autora cytowanego wyżej XVI-wiecznego Apostoła, za to, że na jednej z kart szczerze wyznał *Пиѣнь пишѣ*^x (Conev 1923: 49). Wszak mógł być pijany *Bożym deszczem liter*, o którym pisał w *Proglasie* Konstantyn Presławski.

BIBLIOGRAFIA

- Conev 1923:** Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, т. 2. София: Държавна печатница, 1923.
- Conev 1937:** Цонев, Б. *Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека*. – Сборник на Българската академия на науките, кн. XXXI. София, 1937.
- Dionizjusz z Furny 2011:** Dionizjusz z Furny. *Hermeneia, czyli objaśnienie sztuki malarskiej*. Przeł. I. Kania, red. M. Smorąg-Różycka. Kraków: Wyd. UJ, 2011.
- Harman 2013:** Harman, G. *Traktat o przedmiotach*. Przeł. i posłowie M. Rychter. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013.
- Hristova – Karadzhova – Uzunova 2003:** Христова, Б.; Караджова, Д.; Узунова, Е. *Бележки на българските книжовници X–XVIII век*, т. 1, X–XV век. София: НБКМ, 2003.
- Hristova – Karadzhova – Uzunova 2004:** Христова, Б.; Караджова, Д.; Узунова, Е. *Бележки на българските книжовници X–XVIII век*, т. 2, XVI–XVIII век. София: НБКМ, 2004.
- Latour 2005:** Latour, B. *Rassembling the Social. An introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: OUP, 2005.
- Olsen 2013:** Olsen, B. *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Przeł. B. Shallcross. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2013.
- Petkanova 2003:** Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. София: Абагар, 2003.
- Petrov 2015:** Petrov, I. *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego*. Łódź: Wyd. UŁ, 2015.
- Shallcross 2017:** Shallcross, B. *Materialność i codzienna logosfera*. – *Teksty drugie*, nr 1, 2017, 334–348.

Szybiński 1781: Szybiński D. G. *Sztuka pisania w trzech rozdziałach, wyjęta z Encyklopedyi i pożytecznemi przydatkami pomnożona*. Warszawa: w Drukarni XX. Missionarzędów, 1781.

Tanizaki 2016: Tanizaki Jun'ichirō. *Pochwała cienia*. Przeł. H. Lipszyc. Kraków: *Karakter*, 2016.

WYKORZYSTANE SKRÓTY

BAN – Bułgarska Akademia Nauk

BN – Biblioteka Narodowa

BP – Biblioteka Państwowa

BW – Biblioteka Watykańska

ChAU – Chorwacka Akademia Umiejętności

RBP – Rosyjska Biblioteka Państwowa w Moskwie

ЗА МАТЕЙ ГРАМАТИК И ГОВОРИМИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ПРЕЗ XVI ВЕК¹

MARIYANA TSIBRANSKA-KOSTOVA
Buġarska Akademia Nauk

ON MATTHEW THE GRAMMARIAN AND THE 16TH CENTURY SPOKEN BULGARIAN LANGUAGE. The paper examines some peculiarities of Matthew the Grammarian's language. The famous representative of the Sofia Literary School from the 16th century is the author of an unique work – The Life of St. Nicolas the New of Sofia. The author proposes lexical-semantic classifications of word groups. The basic aim of the paper is to prove that – contrary to popular opinions about Matthew's strong rhetoric character and distance from the spoken language – his hagiographic work contains visible signs of vernacular language. In addition, the final passage with the miracle of the saint, which has not been included in the most popular new Bulgarian version, is reproduced in original and translation together with commentaries about one rare appellation of disease.

Keywords: Sofia Literary School, Matthew the Grammarian, historical lexicology.

Основна цел на езиковедската медиевистика в дигиталната ера е да се придобият нови и да се задълбочат известните знания за значимостта на българското ръкописно наследство от Средновековието чрез приложението на електронни и интерактивни средства за дългосрочно съхранение във времето. Важно направление е създаването на различни речници, чрез които се събира словното богатство на българите през вековете и се запазва най-важният белег на националната идентичност – езикът. Най-целесъобразно на настоящия етап е историческата лексика да се обработва в корпуси от бази и суббази данни с профилирани класификационни принципи и да се прилага модерен софтуер за обработката им. Чрез речниковите

¹ Изследването е финансирано от Българската академия на науките по програма за подпомагане на младите учени и докторантите в БАН – 2017 г. Изказвам благодарност на Програмата, в рамките на която участвам като научен консултант по проекта *Материалната и духовната култура на българина според лексиката на софийските книжовници от XVI в.*

сведения се моделира езиковата картина на света на българина в дадена епоха; в словния състав е кодиран неговият познавателен опит от отношенията му с природата, обществото, християнските духовни ценности. С особена представителност биха се отличили речникови данни с общи особености, като географско-ареална характеристика, авторство, жанр, културноисторически профил и т.н.

Петте оригинални творби на Софийската книжовна школа от XVI в. отговарят на тези критерии и са индикатор за състоянието на българския език от османския период. Това са: Житието и Службата на св. Георги Нови Софийски от поп Пейо; Житието на св. Николай Нови Софийски от Матей Граматик; Службата на Николай Нови Софийски от инок Андрей (чието авторство е доказано от Кожухаров 1985, 2004) и Похвалната беседа за софийските мъченици от неизвестен автор (Райкова 2010а). Последните три, формиращи цикъл за софийските новомъченици от XVI в., са запазени само в един оцелял ръкописен сборник от 1564 г., № 1521 в Църковно-историческия и архивен институт към Българската патриаршия в София (Христова – Караджова – Икономова 1982: 99; Темелски 2000: 119–120; Буюклиева 2008: 51–52; Цибранска-Костова – Билярски 2015). Лексиката им е сред най-слабо изследваните проблеми² на фона на активните интердисциплинарни проучвания в последните години върху София и Софийско, подпомогнати от общински конкурси за опазване на културно-историческото наследство, европейски и национални програми за регионално развитие.

Сред посочените пет творби Житието на св. Николай Нови Софийски (*нататък ЖНС*) се откроява със статута си на най-пространната агиографска творба в цялата средновековна българска литература (Милтенова 2009: 705–707). В ръкопис № 1521 то заема от л. 41а до л. 209а в състава на общо 288-те листа на кодекса и заедно със Службата за същия светец е изписано от ръквата на кратовския калиграф поп Лазар в Кратово през 1564 г., както осведомява приписката веднага след края му на л. 209а. Големият обем е вероятната причина Житието да е известно повече с новобългарските си преводи и все още да няма съвременно наборно издание. Основни заслуги за проучването му има П. А. Сирку. По време на научната си обиколка из България в периода септември 1878 – септември 1879 г., по идея и с щедрата подкрепа на митрополит Мелетий Софийски руският изследовател се запознава с ръкопис ЦИАИ

2 Може само да се съжالياва, че едни от най-сериозните приноси към темата са останали непубликувани. Сред тях си позволявам да поставя на първо място дисертацията на С. Райчинов, която ползвам и цитирам (Райчинов 1983), както анонсирания, но неиздаден труд на А. Даскалова *Житие на Никола Софийски – български паметник от XVI в. Ново критическо издание на текста с уводна част и словоказател* (Даскалова 1993–1994: 289).

1521, по това време с местонахождение в съборната църква „Св. Крал“, и възлага на столичния учител Манол Лазаров да изготви препис на текстовете срещу заплащане. За своята находка П. Сирку разказва както в Увода на знаменития си труд от 1901 г., така и в личната си кореспонденция (Сирку 1901: 1–3; Николов – Герд 2012: 77, 191). До момента ЖНС е познато в оригиналния език от епохата единствено по неговото издание (Сирку 1901: 27–143). Кратък откъс е поместен в Ангелов – Генов 1922: 565–574. Финалът с чудесата на светеца е преведен от Ст. Станимиров в преразказан вариант (Станимиров 1931: 54–55), но отсъства дори от най-пълния до момента новобългарски превод, разпространяван и в интернет (СБЛ 1986: 308–376; www.pravoslavieto.com; www.slovo.bg). Една от задачите в настоящата статия ще бъде да се представи в оригинал и в превод фрагмент от тази последна част като илюстрация към поставения в заглавието проблем.

И така, с авторството на Матей Граматик се свързва разказът за Мъчението на обуцаря Николай (Никола) от Йоанина, Тесалия, пострадал в София за християнската вяра на 17 май 1555 г. Хипотезата, че Матей Граматик би могъл да е автор и на Похвалната беседа за софийските мъченици, засега остава недоказана. Самият автор е изпълнявал важен административен пост към Софийската митрополия. В наслова на творбата си той се назовава *дяк*, което насочва към канцеларската работа на писар или секретар, и *ламбадарий* – лицето, което носи ламбадата пред митрополита или патриарха по време на богослужение и е ръководител на десния църковен хор (Райчинов 1983: 99). Следователно Матей е светска личност с висок авторитет и обществено положение. Впрочем това се доказва от друго сведение в писмен източник. В Четвероевангелие от 1562 г., съхранявано в Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия под № 34, в бележката на преписвача на л. 335б – видния калиграф и художник Йоан Кратовски – Матей този път е наречен *господин* и *велик ламбадарий* на св. велика църква София Сардакийска и е посочен като негов поръчител. Евангелието е преписано и украсено в Кратово и не може да има съмнение в тесните връзки на софийския книжовник с кратовската общественост. Останалите моменти от биографията на Матей Граматик се възстановяват по косвените данни в Житието. Той е роден в София (вероятно между 1500–1505 г.), получил е образованието си в някое от софийските килийни училища и тук е живял. Написал е творбата за св. Николай Нови по поръка на софийския клир. Не е известно дали след като става свидетел на мъченичеството на своя агиографски герой през 1555 г., той остава до края на живота си да живее в София, но във всеки случай след 1564 г. за него няма повече никакви данни. Стилът *плетение словес* и исихастките тенденции, на които Матей Ламбадарий подражава, го представят като следовник на

Търновската книжовна школа, а множеството библейски цитати – за начетен в богословската материя човек. Изказвано е достоверното предположение, че Матей Граматик е посещавал Рилския манастир, ползвал е богатата му библиотека и че дори тук е написал самата творба (Райчинов 1982а, 1982б: 125, 1983: 126). Сведенията от първа ръка в ЖНС са причината в художествения му език да се проявяват едновременно двете тенденции: към възпроизвеждане на традицията и старите образци, методите на идеализация и хиперболизация, но едновременно с това тенденция към демократизация, към силно присъствие на житиеписаца, към богата историческа фактология и достоверност. Езикът на твореца отразява същата дихотомия и съдържа както старинни думи и изрази, познати още на класическите старобългарски паметници, така и диалектни или разговорни думи, които го свързват с говоримия български език от епохата и софийския ареал. Вторият лексикален пласт остава недооценен, тъй като преобладава мнението, че реторичните похвати са затъмнили смисъла. Изследователи от различно време обаче посочват, че авторът не е чужд на някои *по-нови неологизми, ковани думи и народни изрази* (мнение на Й. Иванов, цитирано по циклостилните му лекции у Райчинов 1983: 14) или че въпреки стремежа към архаизация той все пак *употребява отделни думи и изрази от народноразговорната реч* (Даскалова 1993–1994: 300; Даскалова 1996; още Райкова 2010 б). Формулирайки работната хипотеза, че в ЖНС са налице *лексикални маркери за говорима реч*, ще се опитаме тезисно да представим причините за това явление и да очертаем сферите на употреба чрез условна типологическа характеристика и класификационни групи. Изследването не може да има претенцията за изчерпателност по типове лексеми и честотността им, докато не бъдат установени конкретният обем и характер на този лексикален сегмент чрез пълно лексикографиране на ЖНС. При разработването на този изследователски аспект следва да се има предвид следното:

1. Разговорното начало проличава най-ясно в лексиката с битов характер и лексиката на традиционната материална култура поради това, че тя не е закрепостена към строго богослужебната сфера. Веднага трябва да се направи уговорката, че агиографията предполага присъствието на редица предметно-битови реалии, защото светецът се подвизава в определено пространство и време и преди да стане *гражданин на небесния Йерусалим*, има своето земно битие. Една от причините Супрасълският сборник от X в. да съдържа най-голям процент хапакси от всички останали класически старобългарски паметници, наред със Синайския евхологий, е не само най-големият му обем, но и агиографските наративи в него. Затова идеята, че този тип лексика е типична само за нисшите жанрове на средновековната литература, би била дълбоко погрешна. При това примерите не могат да бъдат хомогенни и от едно

семантично поле, а напротив – те са разнообразни и покриват различни сфери на човешкия живот. Един бъдещ електронен лексикален архив от ЖНС би могъл да включва данни от основни тематични и лексико-семантични речникови групи: човекът и околната географска среда; човекът и/ в обществото; човекът и неговият бит (предметно-битовата лексика); човекът и неговите ценности (абстрактната лексика според християнската духовна парадигма). Ексерпцията би могла да се основава на теорията на лексико-семантичните и тематичните речникови групи и/ или концептуално-семантичната класификация на езиковите единици като културни знаци (*realia*), чрез които се попълват профилираните бази данни от речника на един език в определен период. Конкретни методи биха били компютърната обработка на лексиката, методите на компонентния и дистрибутивен анализ, словообразователният и семантичният анализ, статистическите методи.

2. Извличането на лексикални бази данни за материалната и духовната култура на българина от османския период въз основа на пет източника с ясен обем и хронология предполага приложението на оперативния термин *лексикален маркер* в търсенето на системни интертекстови връзки между петте източника. Повторението на определени лексеми в различни творби би било аргумент в доказването на атрибуция (това се отнася до Похвалната беседа с все още анонимен статут), но също така би очертавало Речника на софийските книжовници като междинно явление между Старобългарския речник, съвременния български език и съвременния софийски говор за установяване на приемствеността и промяната, устойчивите и подвижните речникови тенденции, фактите за интелектуализация и демократизация на речниковия състав.

3. Заслужава да се отбележи обстоятелството, че липсата на развита текстологична традиция на ЖНС е предимство при извличането на лексикални данни. Обикновено преписите на една творба изискват предварителна археографска и текстологична работа за установяване на промените спрямо архетипния текст. Докато Житието на св. Георги Нови Софийски има повече от 10 известни южнославянски преписа, ЖНС съществува само в един. Днес науката познава правописа на поп Лазар в този препис, но не и този на Матей Граматик, макар доминиращият ресавизъм в Софийско да е бил най-вероятно норма и за софийския ламбадарий (Даскалова 1993–1994; Велчева 2010). Преписът се отличава също така със запазване на архаични за периода на XVI в. граматични категории в именната и в глаголната система, които принадлежат на перото на автора. Няма никакви основания да се допусне, че поп Лазар е редактирал лексикалния състав на Житието, а това означава, че то отразява автентичните идиолектни особености на автора, формирани като комплексна система и пресечна точка между високия книжовен стил на агиографския жанр и живата

българска реч. Примери и за двете явления дава още П. Сирку на с. 41–71 в своя труд, където са цитирани над 200 лексеми от различни части на сборник ЦИАИ 1521. Не бива да се забравя също, че ЖНС очевидно е било предназначено за слушане и индивидуален прочит. Поради датата на култово почитане на св. Николай (17 май) то е включено в майския минеен дял на православния мартириум към вече съществуващи текстове за комеморизация на същата дата. В текста авторът неведнъж се обръща към своя адресат – както към клира, свещеното събрание на духовните му братя в Христа, така и към обикновените вярващи, към така наречените самовидци (свидетели) на мъченическия подвиг. За тази цел житийната фабула е трябвало да бъде ясна и разбираема, така както и посланията към сплотената верско-религиозна общност на православните.

Примерни класификационни групи за разговорна лексика в ЖНС с отделни представители биха могли да бъдат:

1. МАТЕРИАЛНИ И ПРЕДМЕТНО-БИТОВИ РЕАЛИИ В СУБСТАНТИВНА ЛЕКСИКА:

а) *названия за храни и напитки*. Николай е измамен от турците, като е опит с мъстъ ‘сладко вино от пресен, непрекипял гроздов сок; шира’. Лексемата е позната още на Супрасълския сборник и остава жива в западните български диалекти (СтБР 1, 1999: 879; БЕР 4, 2012: 431);

б) *названия за облекло*. В тази подгрупа заслужава да се коментира названието на един културен атрибут – така нареченото покривало малло ѿ багрениѣ свити соуце еже вълми любляше стѣ носити, другаде покривальце (Сирку 1901: 139). Двете лексеми в атрибутивно съчетание покривальце ‘було, покров; покривало за глава; както множество други значения от първичния признак *нещо за покриване* – ‘чаршаф, черга, одеало’ и багреньма свита ‘червена тъкан, плат, шаяк; връхна дреха от вълнен плат’ (БЕР, 5, 2012: 494–485; 559) са довели до превода *малка шапка от червена коприна; фесче* (СБЛ 1986: 374, 622) и *червен фес* (Станимиров 1931: 50). Безспорната реалия от епохата е тясно свързана със споровете какъв е произходът на Николай – българин, албанец, влах цинцарин, но също така е културен знак за традиционното облекло на житийния герой. Турската лексема с персийски произход *fes* ‘тип шапка с форма на пресечен конус и червен цвят’ е неподходяща за превод, тъй като фесът става символ на религиозно-културна принадлежност в по-късни времена. Употребата на неутрална полисемантична лексема от славянския и българския речник покривальце свидетелства за съзнателен избор на житиеписеца, който по този начин описва реалия, типична за произхода

и родното място на героя, след като толкова е обичал да я носи. Главно покритие, подобно на тип тюрбан или шапка, е носено още в предосмански времена в гръцките земи и Кипър (както кечето сред албанците). Лексемата *свита*, често асоциирана поради фонетична близост със свила ‘коприна’, е разпространена в Софийско, ако се съди по църковноюрдически текстове от XV–XVI в., и означава вълнен плат, тънък шаяк, но задължително свързан с вълната, а не с коприната (Цибранска-Костова 2011: 99);

в) *занаяти*. В подгрупата заслужава да се спомене занаятът *оу̀смошьвьчьство* ‘производство на кожи и готови изделия чрез съшиването на обработени кожи’. Към изследвания занаят в ЖНС се отнасят четири композити: *оу̀смошьвьчьство*, *оу̀смошьвьчьскъ*, *оу̀смотворьць* и словоупотребата *оу̀смышіющаго*, сочена за композитно сегашно деятелно причастие от глагола *оу̀смышити*, *оу̀смошити* (Райкова 2010а: 75), но тук е по-вероятно да става въпрос за две отделни лексеми – *оу̀смы* и *шити* – и поради това да няма обичайната съединителна гласна *о*. Занаятът *обуцарство* е престижен и по традиция от старата българска книжнина е наречен с общия термин *хъ̀дожьство*, както и с *хъ̀тросъложение*. За иноверците занаятчий със същата професия, които завиждат и искат да се научат на майсторство от усмотвореца Никола, се казва *съ̀хоу̀дожни емоу̀ вѣ̀ахоу̀* (ЦИАИ 1521, 98а). Лексемите са от арсенала на обиходната реч и по данни на ДА в Института за български език днес имат диалектни наследници: *усма̀ри* ‘майстори на фини кожи; които щавят кожи’ (същото у Геров 5, 1978: 454); *аргасаните* кожи се зоват още и *у̀смени* кожи, като *у̀смени* дисаги, *у̀смени* цървули в Търновско, *осма̀ри* в Тетевенско, а към това следва да се добави особено важният пример от с. Бръложница, Софийско, *осмѐни опъ̀нци*, който подкрепя непрекъснатото присъствие на *оу̀смы*, *оу̀смы*, *оу̀смы* ‘кожа; обработена кожа’ в ареала (Цибранска-Костова 2016);

г) *вътрешни елементи на сгради*. В тази група пример е лексемата *окъ̀ньце*: *вѣ̀жє̀ни же нико̀лає̀ иъ̀звѣ̀ноу̀трь ѡ̀кѣ̀нѣ̀ца иже въ̀ тѣ̀мници соу̀щаго. поклѣ̀наше се къ̀ нѣ̀мь; вѣ̀ше во̀ ѡ̀кѣ̀нѣ̀ць ѡ̀ малъ сѣ̀ло. і̀ако̀ ѐдва стѣ̀моу̀ ѐго̀ ѡ̀вѣ̀рѣ̀зоу̀ назѝрати се* (Сырку 1901: 120). *Окъ̀но* ‘прозорец’ и *окъ̀ньце* ‘малко прозорче’ не са засвидетелствани в корпуса на класическите старобългарски паметници. В българската историческа традиция те се заменят от *прозоръ* и последвалото деривационно и семантично развитие на базата на мотивиращия признак *гледка*, *изглед* до оформянето на съвременното значение на думата *прозорец* (приспособен отвор в стена на сграда за придобиване на изглед), но и до днес в българските диалекти е налице *окно* ‘тесен прозорец, вход, улей’ (ДА). Употребата на словообразователен вариант в м. род *окъ̀ньць* със същото контекстово значение ‘малък отвор, прозорче на тъмничен затвор’ е много ценно свидетелство от ЖНС за разво̀я на една лексема с конкретно значение, която неоснователно попада

в списъците с *набедени* русизми в различни изследвания по историческа лексикология. В оригинална българска творба от XVI в. тя е сред живите говорни явления;

д) *обща административни сгради и опорни точки на градското пространство*. Предвид факта, че словесното описание на София в ЖНС е един от най-разпознаваемите творчески елементи в творбата и личен принос на Матей Граматик в конструирането на йеротопията на Балканите, това семантично поле заслужава специално внимание. Наред с множество конкретни данни за географски реалии и за сакралната топография на някогашния Сардикийски град книжовникът използва с висока честота номинанти за административната градска среда. Мъчението на героя протича във и сред: *съдище* ‘съд, съдилище’; *позорище* ‘място, на което се струпват много хора с определена цел; широко обществено пространство’; *тръжище* ‘пазар, пазарище, тържище’, включително в онима до мяста меднаго зовама *тръжища*, т.е. местността Медно тържище, където се е намирала църквата *Възнесение Господне* и покрай която минава мъченикът на път за лобното си място; *тръжнище* ‘място за състезания, пирове и увеселения’ (сравни *тризна* ‘награда’ в СтБР 2, 2009: 960), използвано в значение на арена, публично пространство, преносно мястото за мъчения, *мъчничьскоє трижнище* (Сырку 1901: 135; СБЛ 1986: 273); *тъмница* ‘тъмница, тъмничен затвор’, *оузъище* ‘затвор’ и др. Колокативната единица *людьскъи пѣть* е устойчиво съчетание в текста (Сырку 1901: 103), с което се означава широка градска улица, калка от гр. *δεμοσία ὁδός* или само субстантивизирано *δεμοσία*. Градоустройствен принцип на големите балкански градове по модела на Константинопол са били централното място и основното комуникационно значение на главната улица. В случая по нея минава шествието с обречения на смърт Никола.

2. ФРАЗЕОЛОГИЧНИТЕ ЕДИНИЦИ.

Вътрешнокласификационни признаци в този лексикален сегмент също могат да бъдат прилагани, но предвид по-слабото познаване на историческата фразеология той може да бъде подреден по азбучен или друг общ признак. За да докажем релевантността на фразеологията към темата, тук ще се спрем на неотбелязания до момента фразеологизъм *ѿ младѣи ноктеи*: *ѿ ѿ прѣкрасное млáдѣи ноктеи възроста*; *ѿ младѣи ноктеи бѣхоу* възвръщаема же и творима (Сырку 1901: 33). Той е преведен с *от крехка възраст*, *от прекрасната си младост*, *от най-крехка младост* (СБЛ 1986: 312; Станимиров 1931: 4). Фразеологичното съчетание напомня за днешния диалектен израз *от меки нокти*, *нокте*, с който се означава най-ранната, детската възраст на човека (ДА; Нанова 2005: 369; РБЕ, 10, 2000: 1200). Конструиращият елемент *нокѣт* във

фразеологичното съчетание се асоциира с нещо съвсем малко, за което свидетелства и днешният обичаен израз *колкото нокът*. Употребен за детските години на агиографския герой, този израз илюстрира развоя на съчетанието и ясната му връзка с говоримия език. Като синоним Матей Граматик използва и само израза *ѿ млада*.

Примерите могат да бъдат многократно увеличени, а класификационните групи – подведени под различни граматически класификации на субстантивна лексика, глаголи, наречия, фразеологизми, по семантични полета или лингвокултурологични интерпретации по реалии (Мосиенко 2005; Легурска 2014).

В следващите редове ще обособим втората част от статията в изпълнение на задачата да се разгледа фрагментът с едно от чудесата на светеца в оригинал и превод. Освен нагледна илюстрация за проницаемостта на говорими езикови явления в житийната схема, този пасаж е ценен с няколко важни културно-исторически наблюдения. На първо място, от текста на ЖНС се знае, че мюсюлманите в София се опитват да предотвратят възникването на местен нов култ. С цел да не се съхранят най-важните обекти на почитане след смъртта на мъченика, а именно мощите, агаряните изгарят тялото му, както са направили още с Георги Средецки, пострадал в Одрин на 26 март 1437 г. (СБЛ 1986: 306). Съществуването на такава практика в Османската империя по това време се доказва от съдбата на мощите на св. Сава – най-почитания сръбски светец и обединителен център за православните славяни, които биват изгорени и разпилени в Белград на 27 април / 10 май 1594 г. Такава е съдбата и на мощите на св. Николай, разпилени във въздуха и хвърлени в близкия поток. Независимо от това чудеса заради и със застъпничеството на Николай Софийски се случват, защото чудесата са съществена част от парадигмата на християнската святост. Приживе се появява силна градушка, от която остава ледена грамада въпреки слънцето. Непосредствено при изгарянето на мъртвото му тяло се издига дим като огнен стълб към небето, чертаейки пътя на мъченика до мястото на изгорените кости. Християните ги събират и отнасят в същия храм, в който е положено споменатото вече *покривало от червен вълнен плат* с частици от главата на Николай Софийски. Тези свещени обекти, наречени от самия автор на Житието мощи, стават стожер за сплотяване на православната общност. Тя е адресатът на посланието от култа към новомъчениците, който трябва да го съхрани и разпространи. Затова следвайки житийния канон след канонизацията на мъченика, Матей Граматик продължава фабулата с чудодейното изцеление на един юноша чрез водата, в която са измити телесните останки от светеца и с която той бива помазан сякаш с миро:

”И ѿ дѣвство, не закѣсне блѣгть. нѣ въ тѣи чѣ прокѣзѣ оное свожажаше се юноша. прокѣзоу бо недоуѣгъ ѿнь дрѣзною ѿ любвици нарѣци, понѣже бо неизреченна некаа и неоудобъ вѣрна слышецимъ іавѣити се хощеть. свравъ бо некѣ лють напашѣ ѿного по възсемоу тѣло. и прѣсто ѿ главы дѣже и до ногоу и толико іако не трѣпѣти ѿноудѣ. нѣ нокѣтми плѣты рѣстрѣзаше. іако крѣвѣ ісходити ѿ рѣнь многѣ. и не дѣ до сѣго прѣбываше люта она вѣда. нѣ потѣмъ соугревы възрѣщахоу немалѣ еліко ихъ величество въ оудивленіе и въ стрѣ немалѣ възложише зрѣци. ѿвы же маленши, и ини вѣщѣше. и по малѣ по малѣ великѣе строуѣпы съ малѣмъ сѣрѣцадѣми вѣвахѣ. и въз конѣць все тѣло егѣ въз едѣнь сѣливане се строуѣпы (Сырку 1901: 142–143; ЦИАИ 1521, л. 204б–205а; Станимиров 1931: 55), в превод:

И, о чудо! Не закѣсна благодатта, но в този същи час от проказата се освободи юношата. Този недѣг дрѣзнах да нарека проказа, о възлюблени мои, понеже бе неизречимо тежѣк никак си и бе неудобно да го разкрѣя на слушащите. Някакѣвъ жесток сѣрбеж бе обхванал цялото тяло на онзи юноша от главата до краката и дотолкова никак не можеше да тѣрпи, че с ноктите си плѣтта чешеше така, че се образуваха множество рани. И не стига че тази беда продѣлжи, ами после се образуваха толкова много пришки, че будѣха голямо удивление и страх у тези, които го виждаха – някои малки, а други по-големи, и така малко по малко големите пришки с малките се сраснаха и накрая цялото негово тяло се превѣрна в един струпей.

Този пасаж е бил интерпретиран в духа на литературните източници, използвани от Матей Граматик. Изказвани са предположения за връзката му с чудесата на царица Теофана и съпруга на византийския император Лъв Мъдри (886–912), култът към която е разпространен в столицата на Второто българско царство. Параклис за нея пише самият Патриарх Евтимий. Тази хипотеза на П. Сирку се отхвърля от С. Райчинов. На свой ред българският изследовател търси аналогии с Житието на Стефан Нови Изповедник, един от сигурните източници, ползвани от софийския книжовник (Райчинов 1983: 5). Със сигурност в символиката на изцелението чрез чудеса и в благодатното въздействие на светите мощи биха се намерили множество аналогии. Начинът, по който Матей Граматик разказва този епизод, обаче, е нагледно доказателство за навлизане на реалното в мистичното, необяснимото, йерофаничното чрез конкретни реалии от човешкия познавателен опит – болестите. Използвани са няколко лексеми за болести и болестни състояния: проказа; свравъ < свръвъ ‘сѣрбеж, краста, гнойни образувания по тялото’ (Miklosich 1977: 829); строуѣпы ‘струпей, суха кора от рана при проказа и др. кожни болести’ (СтБР 2, 2009: 754) и накрая соугреви < соугревъ. Последната лексема е спомената от А. Даскалова като пример за диалектна лексика в синонимна функция на строуѣпы ‘струпей, цирей’ (Даскалова 1993–1994: 300). Възщност соугревъ обозначава болестния симптом *обрив по кожата, уртикария, съпроводен със силен сѣрбеж, изприщване и пъпки* (ДА; БЕР 7, 2010: 550; БНМ 2013: 481; Геров 5, 1978: 284; особено *сугребица* – обрив по кожата като краста в Софийско). Така лексемата става общо название за всякакви кожни заболявания със сходни симптоми

и с праславянска мотивираща основа от водещия семантичен признак *greti > grebti > грети ‘греба, чеша’ (БЕР, 1, 2012: 276–277). В народните обичаи един от начините за лечение е мирото, съответно съществува поверие, че наред с други заболявания, детето може да страда от сугреби, ако попът не използва достатъчно миро. Мироточията са основни целебни практики на мощите в различни жития на светци. В наратива за св. Николай Софийски липсват същински мощи, но осветената вода, в която са измити малкото останали телесни частици от мозъка и теменните му кости, играе същата роля и е като миро, както е казано в текста. Начинът на изразяване на Матей Граматик подсказва, че болестта не е била точно проказа, както обикновено се твърди, макар пасажът да не е включен в превода на ЖНС. Със същата вероятност би могла да бъде едра шарка или някакво друго кожно заболяване. Проказата е библейски, евангелски топос и е пряко обвързана с други евангелски модели на сакрализация, каквито в ЖНС не липсват (уподобяването на мъченика Николай на Христос, доколкото мъчениците за вярата са като *imago Christi*; Пилатовият модел в образа на турския съдия, който не иска върху себе си кръвта на страдалеца, но се подчинява на фанатизираната турска тълпа). Матей Граматик обаче не разкрива точното наименование на болестта, защото то не е от значение толкова, колкото начинът на избавление от страданието чрез еманация на вярата. В културологичен аспект е важно да се подчертае влиянието на религиозния феномен мъченичество за вярата (Бакалова 2016: 51–54), а в лингвистичен – натрупването на значими реалии от познавателния опит на българина от епохата на османското владичество.

Чудото на св. Николай в края на Житието е единственото описано след кончината на агиографския герой, макар на финала на своята *свещена повест* Матей Граматик да загатва и за други чудеса. То отново е синтез на езиковите особености на един забележителен творец на българския език от XVI в. В него се открояват не само битови реалии, но също така съчетания с разговорен характер, сравни по малко по малко ‘малко по малко’. Това доказва още веднъж, че макар да не може да се говори за говоримите и диалектните лексикални норми на българския език като за доминиращи, думи маркери на говоримата реч присъстват в ЖНС. Архаизиращите тенденции са предимно от синтактичен характер. При съвременните компютърни методи за извличане на лексикална информация би било непростимо да не се направи цялостно лексикално изследване на Житието – последен отглас от високите традиции на търновската агиография, но и преход към нови книжовни форми, както неизбежна преоценка за мястото и ролята на неговия автор в българската средновековна литература.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелов – Генов 1922:** Ангелов, Б.; М. Генов. *Стара българска литература в примери, преводи и библиография. IX–XVIII в.* София, 1922.
- Бакалова 2016:** Бакалова, Е. *Култът към реликвите и чудотворните икони. Традиции и съвременност.* София: АИ Проф. Марин Дринов, 2016.
- БЕР:** *Български етимологичен речник.* София: БАН, 1971–.
- БНМ 2013:** Георгиев, М. [съст.]. *Българска народна медицина. Енциклопедия.* София: АИ Проф. Марин Дринов, 2013.
- Буюклиева 2008:** Буюклиева, А. *Житие на Николай Нови Софийски от Матей Граматик в контекста на житийната традиция.* София: Време, 2008.
- Велчева 2010:** Велчева, Б. Славният и нарочит Средец. – *Българска реч*, год. 16, кн. 1–2, 2010, 59–62.
- Геров:** Геров, Н. *Речник на българския език.* Т. 1–5. София: БП, 1975–1978.
- ДА:** Архив на Секцията по българска диалектология и лингвистична география в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при Българската академия на науките.
- Даскалова 1993–1994:** Даскалова, А. За българския книжовен език през XVI в. (по данни на Житието на Никола Софийски). – *Български език*, кн. 4, 1993–1994, 289–301.
- Даскалова 1996:** Даскалова, А. Правописът на софийското книжовно средище през XVI в. В: Христова, Б. и др. (ред.). *Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI в.* София 17–20.X.1994. София: НБКМ, 1996, 449–474.
- Кожухаров 1985:** Кожухаров, С. Тах Андрей – един незабелязан химнописец от XVI в. – *Старобългарска литература*, кн. 18, 1985, 150–160.
- Кожухаров 2004:** Кожухаров, С. Химнографска интерпретация на софийските мъченичества от XVI век. Инок Андрей. Служба за Николай Софийски. В: Кожухаров, С. *Проблеми на старобългарската поезия.* Т. 1. София: ИЦ Боян Пенев, 2004, 259–278.
- Легурска 2014:** Легурска, П. Реалии и превод. – *Дзяло*, год. II, бр. 2, 2014, <www.abcdar.com> (достъп: 22.07.2017).
- Милтенова 2009:** Милтенова, А. Литературата през XVI в. Култовете към новомъчениците. Културно-историческата ситуация. В: Милтенова, А. (съст.). *История на българската средновековна литература.* София: Изток–Запад, 2009, 695–707.
- Мосиенко 2005:** Мосиенко, Л. В. Лингвокултурологическая проблема классификации реалий. – *Вестник ОГУ*, пг 11, 2005, <vestnik.osu.ru/2005_11/24pdf> (достъп: 22.07.2017).
- Нанова 2005:** Нанова, А. *Фразеологичен синонимен речник на българския език.* София: Хейзъл, 2005.
- Николов – Герд 2012:** Николов, А. Л.; Герд, П. А. Сырку в България (1878–1879). – *Studia mediaevalia Slavica et Byzantina*, 3. София: ИЦ Боян Пенев, 2012.
- Райкова 2010а:** Райкова, М. Похвална беседа за софийските мъченици. – *Palaeobulgarica*, кн. 1, 2010, 61–94.

- Райкова 2010b:** Райкова, М. За някои лексикални особености на Житие на свети мъченик Николай Софийски и църковноюрдическите текстове. – *Български език*, кн. 2, 2010, 72–85.
- Райчинов 1982a:** Райчинов, С. Софийският книжовен център и Рилският манастир. – *Старобългарска литература*, кн. 11, 1980, 67–79.
- Райчинов 1982b:** Райчинов, С. Научна сесия за Рилския манастир. – *Старобългарска литература*, кн. 12, 1982, 124–126.
- Райчинов 1983:** Райчинов, С. *Матей Граматик – български писател от XVI в.* Дисертация за присъждане на научната степен кандидат на филологическите науки. Научен ръководител проф. Б. Ангелов. София, 1983.
- РБЕ:** *Речник на българския език*. Второ допълнено и преработено издание. Т. 1. А–Б. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2001–.
- СБЛ 1982:** Иванова, К. (съст. и ред.). *Стара българска литература*. Т. 4. *Житиеписни творби*. София: БП 1986, с. 308–376.
- Станимиров 1931:** Станимиров, Ст. *Свети мъченик Николай Нови – Софийски*. София, 1931.
- СтБР 1999, 2009:** *Старобългарски речник*. Т. 1. А–Н; Т. 2. О–У. София: Валентин Траянов, 1999, 2009.
- Сърку 1901:** Сърку, П. *Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV–XVII веках. Житие св. Николая Нового Софийского по единственной рукописи XVI в.* Сб. ОРЯС, 71, nr 2, Санкт-Петербург, 1901.
- Темелски 2000:** Темелски, Хр. *Храмът св. Николай Нови Софийски*, София: Синева, 2000.
- Христова – Караджова – Икономова 1982:** Христова, Б.; Караджова, Д.; Икономова, А. *Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог*. Т. 1. София: НБКМ, 1982.
- Цибранска-Костова 2011:** Цибранска-Костова, М. *Български епитимийник от XV–XVI в.* (*Служебник РГБ Григ. № 32, Москва*). София: Валентин Траянов, 2011.
- Цибранска-Костова 2016:** Цибранска-Костова, М. Названието за обущарския занаят според Житието на Никола Софийски от Матей Граматик (XVI в.). – *Българска реч*, кн. 1, 2016, 57–65.
- Цибранска-Костова – Билярски 2015:** Цибранска-Костова, М.; Билярски, И. Освещаване на градското пространство: примерът на ръкопис ЦИАИ 1521 и новомъченичеството в София през XVI век. – *Palaeobulgarica*, кн. 3, 2015, 39–60.
- Miklosich 1977:** Miklosich, F. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum. Neudruck der ausgabe, Wien 1862–1865 (reprint 1977).

ГЛАГОЛИ С ЕЛЕМЕНТА *СИ/SOBIE* В БЪЛГАРСКИЯ И В ПОЛСКИЯ ЕЗИК

DIMKA SAVOVA

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

VERBS WITH THE ELEMENT *СИ/SOBIE* IN BULGARIAN AND POLISH LANGUAGES.

The paper examines the phenomenon of reflexive personal pronouns for the dative case, used with verbs in several Slavic languages. The author offers a systematised approach towards the functions of the element *cu / sobie* in the Bulgarian and Polish languages, revealing its roles both as a pronoun and as a particle with different meaning. Comparisons between Bulgarian and Polish variations of this phenomenon suggest further research in these, as well as in other Slavic languages.

Keywords: reflexive verbs, enclitic pronominal form, particle, pragmatic meaning.

Посоченото в заглавието езиково явление е все още недостатъчно проучено в българската и в полската лингвистична литература. От българските автори ще спомена М. Вълчанова 1995, Р. Ницолова 1986 и 2008 и Г. Петрова 2008. Преглед на полските автори, писали по този проблем, може да бъде намерен при Зофия Зарон (2009). Съпоставката, която се прави в настоящата статия, взема под внимание две изследвания по темата, направени за съпоставяните езици. За анализа на българския материал критериите са взети от предишна моя работа (Савова 2016), а за полския език се прави самостоятелен анализ, но отправна точка ще бъде класификацията в едно по-ново изследване на посоченото в заглавието езиково явление. А именно, в своята работа Зофия Зарон, след като дава преглед на изследванията в полската лингвистика по темата, дели конструкциите с разглеждания елемент на два главни вида – конструкции с възвратно лично местоимение в датив *sobie* 1 (което по-нататък се дели на получател на вербални / ментални действия, от една страна, и на ‘притежател’ на обекта на действието: на когото обектът принадлежи или за когото е предназначен, от друга /Zaron 2009: 228/) и на всички други случаи. Авторката

нарича всички останали случаи *псевдодатив*¹ и ги дели на две големи групи (*sobie 2* и *sobie 3*). Първата, *sobie 2*, обединява случаите, когато глаголът не се употребява без елемента, защото при такава употреба значението на глагола се променя. Втората група, *sobie 3*, включва всички случаи, когато елементът не е задължителен, но за тази група авторката не прави никакви семантични подразделения.

Класификацията от анализа на българския материал (Савова 2016), която предлагам и тук, подхожда към явлението от последователно функционална и семантична позиция. Установяват се следните функции на елемента *си*, употребен към глагол: на възвратно местоимение, на формална словообразователна частица (без участие в семантиката на лексемата), на словообразователна частица с модифицираща функция (присъствието ѝ модифицира значението на лексемата), на прагматическа частица (не се отразява върху лексикалното значение, но придава прагматически нюанси, свързани с говорещия), на граматическа частица (променя граматическите, и по-точно синтактичните характеристики на глагола, свързани с неговите валентности), в единични случаи – на частица с комуникативна функция. В настоящата работа полският материал се анализира по едни и същи критерии с българския, а източници за ексцерпция са български, съответно полски текстове от художествената литература заедно с техните преводи на другия език, както и електронните корпуси на двата езика.

1. Съпоставката може да започне с групата глаголи, при които елементът изпълнява ролята на **словообразователен елемент** с чисто **формална** функция (т.е. от съвременна гледна точка не участва по никакъв начин в лексикалната семантика) и употребата му е задължителна: *Като изписвам тези разхвърляни изречения, си представям тлъсти вестникарски заглавия...* (ГГ), съответно на полски: *Kiedy piszę..., wyobrażam sobie wielkie prasowe tytuły...* В ексцерпирания български материал от художествената литература това са глаголите² *представям си*, *спомням си* (за разлика от близките по значение глаголи *помня* и *припомням си*), *служи си с н.* (в см. *боравя с н.*), *въобразявам си*. В полския материал се набелязват глаголите *wyobrażać sobie* и *przypominać sobie* (пак за разлика от синонима му *przypominać*). Като цяло употребата на *си / sobie* като словообразователен елемент с формална функция се среща в двата езика приблизително еднакво често (36 пъти в български срещу 30 в полски), при

1 Този термин З. Зарон възприема от цитираната в работата си монография на М. Шупричинска *Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim* (Szupryczyńska 1996).

2 Откритите в материала на двата езика глаголи са малка част от всички възможни глаголи в дадена група.

това най-често тази употреба съвпада в отделните случаи в двата езика – общо в 28 примера (както е и в посочения по-горе пример)³.

2. При употребата на елемента *si / sobie* в ролята на **възвратно местоимение** отделяме случаите с функция на елемента на лично местоимение и с функция на притежателно местоимение.

2.1. Когато елементът изпълнява функцията на **лично** възвратно местоимение, различават се две семантично сходни групи.

2.1.1. Подобно на описаното в горната точка съотношение между двата разглеждани езика е положението при изразяването значение ‘адресат на действието (= на някого), съвпадащ с извършителя’. В българския материал се откриват 53 такива примера, в полския – 50, а употребата в двата езика съвпада в 30 случая; напр.: *Tatusiu, proszę cię o złotówkę, chcę sobie coś kupić* (ТР), съответно в българския превод: *Тате, дай ми една злата, искам да си купя нещо*. Тук елементът *si / sobie* запълва при съответното значение валентността за адресат задължително, ако възвратното значение трябва да бъде ясно изразено. Но когато актантът със значение на адресат е и акцентно изтъкнат, в българския език вместо от елемента *si* той ще бъде запълнен от пълната форма на възвратното местоимение. На полски и в двата случая се използва само формата *sobie*, която в случая с акцентното изтъкване представлява стандартно употребено възвратно местоимение, а формално разликата се изразява само чрез прозодията, срв.: *Wydając ją za Wolframa von Pannewicza, wydałby ją niejako sobie* (ОТ), съответно: *А омъжвайки я за Волфрам Панневич, би я дал донякъде и на себе си*.

2.1.2. Първа по-съществена разлика между разглежданите езици представлява групата на глаголите, в които елементът *si / sobie* запълва валентността не за адресат, а за **бенефициент**, т.е. формата на възвратното местоимение изразява значението ‘за себе си’. В такава позиция употребата на елемента не е задължителна. В българския материал тази група наброява 44 примера, докато в полския открих само 11 примера. Срв. примерите – най-напред с оригинал на български, в който елементът *si* с въпросното значение присъства: *Отишло някакво семейство във Флорида на почивка и си донесло* (= *донесло за себе си*) *от там две малки алигаторчета* (ГГ), а в полския превод елементът *sobie* липсва: *Jakieś małżeństwo pojechało na urlop na Floridę i przywiozło stamtąd dwa małe aligatorki; Zanucha si go* (= *записах го за себе си*) *в тетрадка с тесни и широки редове* (ГГ) – *Zrobiłem notatkę w zeszycie w linie*. Ето и обратни примери – с полски оригинал без *sobie*: *Trzeba prowadzić kartotekę* (ТР) и превод

3 Статистика на случаите различни употреби на елемента *si* водя само на базата на художествената литература – без електронните корпуси.

на български с елемента *си*: *Трябва да си водиш картотека; Cały dzień Taki-a-Taki ściągął z gór drzewo na łożach, które zrobił zeszłego lata* (OT) – През целия ден Този-и-Този смъквал от планината дърва с плазовете, които *си* бил направил миналото лято.

Струва ми се, че двата разглеждани езика третират по различен начин семантиката *бенефициент* при глаголи с разглеждания елемент. Българският език допуска свободно при такива употреби замяната на елемента *си* с израз с предлога *за*: *за себе си*, като тази замяна формално по-ясно откроява разликата в сравнение със значението на адресат (*на себе си*) – разлика, която не винаги е лесно доловима, срв. *да намеря нещо за себе си, да избира нещо за себе си, да запазя нещо за себе си, да направя нещо за себе си* и мн. др. Полският език, изглежда, за доста от случаите предпочита експлицираната чрез формата за дателен падеж на местоимението *sobie* – *komu?* – валентност на адресата⁴. Все пак, ако съответната валентност не е във възвратен вариант, може би с някои глаголи и на полски ще е по-естествена употребата на израз със значение на бенефициент, въвеждан от предлога *dla*. Напр. полското съответствие на българския пример със значение на бенефициент на елемента *си*: *Родителите ѝ вече ги нямаше (бяха си намерили – намерили за себе си – малко жилище в другия край на града)* (ГГ) гласи: ... (*znaleźli sobie małe mieszkanie...*), но в него може да се замени валентността на *sobie* с друг израз, за да се определи дали става дума за адресат (в дателен без предлог) или за бенефициент (с предлога *dla*). Възможното съответствие *znaleźli dla córki małe mieszkanie* говори, че и в полския език валентността в случая е по-скоро валентност за бенефициент. Разликата между бенефициент и адресат си личи добре в следния пример на български: *В тайния тефтер от ония години съм си записал (= записал съм за себе си) и отбелязал с въпросителна следното:... Година по-късно в същия тефтер съм си отговорил (= отговорил съм на себе си)...* (ГГ), където първият подчертан глагол се свързва с бенефициент, а вторият – с адресат. На полски елемент *sobie* има само глаголът с адресат: *W tajnym zeszycie z tamtego okresu zapisałem i opatrzyłem znakiem zapytania... Rok później w tym samym zeszycie odpowiedziałem sobie...*

Макар и много по-рядко, има все пак и случаи с разглежданата семантика на актанта, когато в полския пример има глагол със *sobie*, а в българското преводно съответствие липсва елементът *си*: *Ludzie szli już na pasterkę, żeby zająć sobie dobre miejsca w kościele* (OT) – Хората вече отивали на празничната литургия, за да заемат добри места в църквата. Тук и на български е възможен елементът *си*, и то тъкмо със

4 На български елементът *си* може да препраща и към двата перифрастични еквивалента: *на себе си* ↔ *за себе си*.

значение на бенефициент (= да заемат **за** себе си добрите места). Най-рядко се срещат случаи, когато и в двата езика е употребен глагол със съответния елемент: – *Weź sobie sto złotych, są w portfelu na stole* (ТР) – *Вземи си сто злоти от портфейла на масата*, пак най-вероятно със същата разлика във валентностите.

2.1.3. Известно е, че валентност за адресат или бенефициент могат да включват в структурата си и глаголи с **реципрочно** значение, като тогава отново и в двата езика можем да имаме и употреба на елемента *si / sobie*.

2.1.3.1. Запълнена с елемента *si / sobie* валентност за **адресат** (= *един на друг*) към глагол имаме в общо 6 случая както в българския, така и в полския, напр.: *Chór Starców ogląda jakieś fotografie. Śmieją się, opowiadają sobie anegdotki...* (ТР) – ... *Старците се смеят, разказват си вицове...* Интересно е обаче, че често тази употреба не се наблюдава в оригинала и в превода едновременно, а в различни случаи, срв. примери с несъвпадаща употреба: *Przerywają picie i oglądają uważnie swoje ręce. Potem pokazują sobie ręce* (ТР) – ... *После ги показват един на друг* (тук в превода на български вместо елемента *si* е употребен аналитичният израз *един на друг* със същото значение); *Коридорът и другите стаи са пълни с роднини – мои и на Ема. Нещо си шушукат, шумолят и чакат какво ще направим* (ГГ) – ... *Coś szepczą, szemrzą, czekają na to...* Следователно при реципрочни глаголи с елемент, запълващ валентност за адресат, българският и полският материал показват еднакви резултати.

2.1.3.2. Примери за валентност за **бенефициент** към глагол с реципрочно значение на полски език липсват, докато на български се открояват два конкретни случая, срв. напр. случая, където към това значение е добавено и значението на притежание: *С Ема стоим до прозореца. Остава само да си разделим* (= 'да разделим помежду си' + 'своите') *един куп грамофонни плочи* (ГГ) – *Do podziłu pozostał tylko stos gramofonowych płyt.*

2.1.3.3. Отделна група представляват реципрочните глаголи със значение на **говорене**, от които в корпуса от разгледани примери се срещат *приказвам си, говоря си, бърбря си* на български, съответно *gadać sobie, rozmawiać sobie, mówić sobie* на полски. В зависимост от семантиката на глагола и от контекста елементът *si / sobie* може да бъде както задължителен, така и факултативен. Напр. в следните случаи: *Седях като кученце в коридора пред вратата и си бърбяхме /с момичето/* (ГГ) – *Siadałem w korytarzu pod drzwiami jak pies i gadaliśmy sobie*; *Често се виждаме и даже понякога, като се срещнем пред магазина, си приказваме* (ЙП) самата семантика на глагола включва идеята за реципрочност, за наличие на събеседник, затова с тях елементът не е задължителен. Все пак в българския много по-често той присъства (в 24 примера), докато на полски, обратно, по-често липсва (откриват се само 4 употреби

с елемента *sobie*), както и в оригинала на последния пример от посочените два погоре: ... *i nawet nieraz, jak się pod sklepem spotkamy, to rozmawiamy*. Факултативността на употребата на елемента в тези случаи говори за приближаването му по функция до прагматическата частица.

В българския език, ако семантиката на глагола не включва непременно идеята за реципрочност, за да бъде тя изразена, елементът *си* става задължителен. Такъв е случаят с глагола *говоря*, който с елемента *си* с актант за събеседник (с някого), различен от извършителя, е синоним на глагола *разговарям*. Когато *си* отпадне, ще се разбира просто вербалното действие говорене, срв.: *Тръгнах към Жердкова. Не си поприказвахме, защото – оказва се – въпреки късния час двамата Жердкови редят пожертвования за бедните и си говорят ...* (ЙП). Ако отстраним елемента *си* от последния глагол и получим: *редят пожертвования за бедните и говорят*, за вербалното действие няма да се разбира недвусмислено реципрочен характер. Но дори и с този глагол елементът *си* ще стане факултативен в следните случаи: 1) ако изрично е посочен събеседникът (напр.: *За пръв път от ... десет години ми е хубаво да си говоря с теб* (ЙП) – същият смисъл ще се запази и без елемента *си*, срв.: *да говоря с теб*); 2) ако е употребен с представката *по-*: *поговоря*, защото тогава отново започва да се подразбира наличието на събеседник и на реципрочност (*Не съм те чакал, че да отида да спя, а за да си поговорим* (ЙП) – срв. липсата на промяна в значението: *а за да поговорим*). Това важи дори и за формата на глагола в единствено число: *Защо вечерно време да не седне да тази маса, защо да не си поговори, да не изпие една чашка* (ЙП). Нещо повече, ако от контекста се подразбира наличието на 3) речева ситуация на диалог, дори и непрефигирианият глагол (*говорим*) в множествено число ще означава *разговаряме* без елемента *си* и ще бъде следователно реципрочен, срв.: *Не съм те чакал, че да отида да спя, а за да говорим*. В единствено число обаче глаголът без *си* изразява чисто вербално действие и в същия контекст вече няма да бъде синоним на *разговарям*, а вариантът с префикса тогава става невъзможен, което доказва връзката на този вариант с реципрочното значение, срв.: **Не съм те чакал, че да отида да спя, а за да поговоря*. Често при посочената употреба на реципрочни глаголи за говорене се изразява и едно прагматическо значение, а именно – значението на някаква степен на ‘удоволствие’ (за него ще стане дума по-нататък). Това значение се изразява най-вече с помощта на елемента *си*, но може да влиза и в лексикалната семантика на глагола, какъвто е случаят с глагола *бъбря* (*си*) с някого, срв. примера: *Ето две жени над трийсетте. Седят на моята маса и си бъбрят* (ГГ), в който дори и без елемента *си* значението на удовольствие ще се запази (и то не само заради употребата на главния глагол *обичах*): *Обичах да*

бъбря с тях /с децата/ като с възрастни (ГГ). Глаголът *приказвам* с елемента *си* също по-често изразява и някакво удоволствие: *Тръгнах към Жердкови. Не си приказвахме, защото... двамата Жердкови редят пожертвования за бедните...* (ЙП), а това значение често се среща и при глагола *говоря* с елемента *си*: *Сега вече можем по-спокойно да си поговорим. И така, представи си, моля те ...* (ТР). В други случаи, главно с глагола *говоря*, обаче това прагматическо значение липсва въпреки наличието на елемента *си*, което показва, че тогава този елемент изразява само значение на реципрочност, срв.: *С други думи: всичките кръчми – капут! Какво да си говорим за конюнктурата! За каква конюнктура?* (ЙП). Макар че в полския език също могат да се открият случаи, когато елементът *sobie* с глаголи за говорене вероятно изразява прагматическо значение на удоволствие (срв.: *I jeżeli żona mnie zapyta, o czym tak sobie rozmawialiście...* (ГГ); *Możemy teraz sobie swobodnie porozmawiać* (ТР)), като цяло такава употреба в него е рядка.

Интересна е и употребата с нереципрочно значение на глаголи за говорене, преди всичко на глагола *казвам / mówić*, при който елементът запълва позицията на актант за адресат, съвпадащ с извършителя, като в примерите: *Казвам си, че това е важно* (ГГ) – *Mówię sobie, że to ma znaczenie*. В такива случаи глаголът е синоним на глагола *мисля*, което в някои случаи е отразено и в превода на полски, където е предпочетен именно този глагол, срв. пример за това: *Може всичко да се е наредило иначе, казах си* (ГГ) – *Może wszystko ułożyło się inaczej, pomyślałem*. Отново българският език е по-активен в употребата на елемента (13 случая в българския срещу 6 в полския). В два случая в полския език елементът *sobie* е заменен с друг вариант на възвратното местоимение, което се дължи на друга схема на валентностите при полския глагол; срв.: *Искало му се да се смее: „...”, казал си и цялата нощ преливал водка във варела за вода* (ОТ) – *„...”, powiedział do siebie...* Същата разлика може да се срещне като причина за липса на елемента *sobie* и при реципрочната употреба на глаголите за говорене, срв.: *Не си спомням да сме се карали с него, при положение че не си говорехме, това, разбира се, беше невъзможно* (ГГ) – *...ale zważywszy na to, że w ogóle ze sobą nie rozmawialiśmy...*

2.2. В следващата група – последната, която обединява случаи на употреба на елемента *си* във функцията на местоимение, елементът изразява на български значение на **принадлежност** на даден обект на собственик, съвпадащ с извършителя. С такова значение елементът заменя възвратното **притежателно** местоимение, което би се употребило в групата на съответното съществително: – *Може ли първо да си доям дробчетата, а?* (ГГ) (= да доям **своите** дробчета); *И с всеки преобърнат джоб ужасът ставаше все по-голям. Отново си бях забравил парите* (ГГ) (= бях забравил

своите пари); ... много ги харесал, онзи си взел поправения чифт /ски/ (ЙП) (= взел своя поправен чифт ски). В ексцерпирания материал на български (както в българските оригинални текстове, така и в преводите) се откриват 40 случая на такава употреба, докато в полския материал има само един случай, който би могъл да се тълкува по този начин: *Szczerze powiedziawszy, od niedawna jeżdżę toyotą avensis i szczerze ją sobie chwale* (ако сметнем, че може да се направи синонимната трансформация *i szczerze chwale swój samochód*). Тази диспропорция е обяснима, като се има предвид, че в българския език кратката форма на личното местоимение в дателен падеж по принцип може да се свързва с идеята за притежателно значение, докато в полския език такава възможност липсва.

3. В една съвсем малка и специфична група глаголи (*струва си, заслужава си*) в българския език елементът *си* играе ролята на частица с **граматическа** функция. При *заслужава* ('*X заслужава Y*') в тази функция елементът превръща глагола от личен в **безличен** с това, че блокира валентността му за подлог *X* (*X заслужава* → *заслужава си*), докато валентността *Y* може да бъде или да не бъде запълнена, срв.: *Менис остана да лежи на пръстения под* – ... *Чудеше се дали си заслужава да се надига* (БНК) със запълнена валентност *Y* (*да се надига*).

Елементът се среща с този глагол и когато той има подлог *X* и е в лична форма, напр.: *Човекът си заслужаваше да бъде оставен на мира*, но тогава елементът има друг характер: не е задължителен и поема функцията на **прагматическа** частица, предаваща значението 'наистина' (вж. по-нататък т. 5): *Човекът **наистина** (си) заслужаваше да бъде оставен на мира*.

Частичката *си* блокира валентност и при глагола *струва си* (от '*X струва Y на Z*'), само че това е валентността за адресат (*на Z*), докато валентностите за подлог и допълнение *X* и *Y* са факултативни, срв.: ..., *а може хората, които играят на борсата, да са предугадили, че акциите си струват парите* (БНК). По подобен начин *си* блокира тази валентност и при глагола *признавам си* (срв.: '*X признава Y на Z*')⁵, срв.: *Признавам си, че не съм чела неговите книги*. При глагола *струва си* обаче се открива и една уникална функция на частичката, свързана с комуникативната перспектива на изречението. А именно: вариантът на глагола с елемента *си* винаги предполага ролята на рема, и то с акцентно изтъкване, за самия глагол и ролята на тема за валентността *Y*,

5 Макар че в цитираната си работа (Савова 2016) не смятам блокирането на валентността за адресат за граматическа функция (защото не превръща глагола нито в личен → безличен, нито в преходен → непреходен), тук приемам становище, че и това е все пак граматическа функция, защото се отразява върху синтактичната съчетаемост на глагола, т.е. върху синтактичните му, а следователно – и върху граматическите му характеристики.

срв. и в цитирания пример: ... *предугадили са, че акциите **си струват** парите*. Заради характера на тема за Y тази валентност най-често се запълва от именна фраза, която е членувана. За разлика от тази особеност, при невъзвратния вариант на глагола валентността Y е тази, която е винаги рема и е акцентно изтъкната, срв.: *Тези акции **струват десет хиляди лева***. Затова към граматическата функция (блокиране на валентността за адресат Z) при глагола *струва си* се открива и **комуникативна** функция⁶.

Когато условията за употреба на глаголите *заслужава си* и *струва си* съвпадат, двата глагола стават синоними. Това се получава, когато, от една страна, в изречението липсва валентността за X (подлог), а от друга страна, глаголът е рема и е акцентно изтъкнат (с налична или не валентност Y), срв.: *Има неща, за които **не си заслужава да говориш*** (БНК) = *Има неща, за които **не си струва да говориш***.

Що се отнася до глагола *признавам си, че...* (от глагола 'X признава Y на Z'), при него също, както стана дума, елементът *си* не запълва валентността за адресат Z (= на себе си), а обратно – **блокира тази валентност** (срв. неубедителното **Аз признавам на себе си, че...*). При тази употреба обаче може да се открие възвратна семантика. Възвратният характер се свързва с идеята, че Y, това, което се признава, принадлежи по някакъв начин на извършителя и е съкровено за него, срв.: *Имам своите съмнения и **си признавам, че ги имам*** (ЙП) (тайната, че имам съмнения, е моя); *Трябва да **си призная, че и аз също...*** (ТР). Интересно, че в полското съответствие на този глагол възвратността не се свързва с идеята за притежателно значение (*си*), а с идеята за обект на действието (*się*), срв. полските съответствия на горните примери: *Мам wątpliwości i **przyznaję się, że tam wątpliwości***; *Muszę **się przyznać, że ja też...***

В полския език не бяха открити глаголи с употребата на елемента *си*, разгледана в тази точка.

4. При следващия вид употреба елементът изпълнява функция на **словообразователна частица**, която **модифицира лексикалното значение** на глагола *си*.

4.1. В първата група се отделят глаголите с елемента *си* в българския език и много по-малкото на брой глаголи с елемента *sobie* в полския, при които елементът в тази функция добавя към семантиката на глагола значение на **по-голяма устойчивост на резултатите** от дадено действие.

4.1.1. Преди всичко на български тук се отнасят глаголите *мисля си, зная си, почивам си* – и трите предполагат една по-голяма устойчивост и продължителност на резултатите от действието в сравнение с вариантите на глагола без *си*, срв. за глагола *мисля си*, който в тази употреба е синоним на израза *убеден съм*: *По същия начин като*

⁶ В цитираната си предишна работа давам по-различна трактовка на значението на този глагол.

дете си мислех (= бях убеден), че латимерията живее вечно (ОТ), докато вариантът без елемента, който е малко или повече възможен в същото изречение, ще се доближава по значение до глагола смятам, който има по-слаба интензивност на менталното състояние, срв.: *По същия начин като дете мислех (= смятах), че латимерията живее вечно.* Ето и примери с другите два глагола: – *Естествено, онзи дал да се разбере, че работата е проста в оперативен план, но нашата страна трябва... – Да участва в разноските? От самото начало си знаех (ЙП) – и тук вариантът с елемента си изразява по-голяма убеденост в истинността на съждението. Съответно за глагола почивам си: *Мъж. В добавка – поляк. И католик. И накрая ще дойде при нас, за да си почине след години тежка служба (ЙП), който с елемента си също означава по-голяма стабилност и интензивност на резултатите (срв. с варианта без си: *И накрая ще дойде при нас, за да почине след години тежка служба*)⁷.**

4.1.2. Глаголът мисля с елемента си има освен посоченото значение на убеден съм и други видове значения (като синоним на смятам той се среща по-често във варианта без елемента си). Едно от тях може да се изрази със синонимния глагол размишлявам, т.е. това е просто конкретно ментално действие, срв.: *През цялото време си мислел (= размишлявал) къде би могъл да намери малко алкохол (ОТ).* Друго значение на разглежданата форма е значението, синонимно на глагола казвам си, напр.: *Марта държеше с две ръце чашата и гледаше без интерес. Помислих си (= казах си), че не може да чете.* В такива случаи се появява непряка или даже пряка реч на извършителя на действието, която винаги се свързва с някакво **актуално за момента** събитие и може да бъде не само констатация, като в случая, но и някаква емоционална вербална реакция, напр.: *Дяволите да я вземат, помислил си (= казал си) и се изтърколил от леглото (ОТ).* Глаголът мисля си / помисля си може да означава и решавам, че има някакво състояние на нещата, т.е. получавам убеденост в нещо, напр.: *Тъкмо си бях помислил (= бях решил), че мечтите ми се сбъдват (ЙП).* Накрая, формата мисля си може да е синонимна на израза имам намерение. Тогава, струва ми се, са еднакво възможни и вариантът с елемента си, и вариантът без него, срв. пример от ежедневието: *Мислех си / мислех (= имах намерение) да ти дойда на гости, както и от ексцерпирания материал: ..., се отпусках и казвах неща, дето друг път не би си и помислил / не би и помислил (= не би имал намерение).*

7 Специално при този глагол вероятно за утвърждаване на възвратната употреба роля играе и нуждата от избягване на омонимия с глагола да почина (= да умра), особено във формата за 3 лице минало време, която е най-благоприятна за такова тълкуване (напр.: *Той почина в понеделник*).

Що се отнася до положението в полския език, там съответната употреба на глагол с елемента *sobie* е крайно рядка, и то от посочените за българския език три глагола се наблюдава само при глагола *myśleć*. При това, елементът се среща като изразител на само две от изброените значения на български – на значението *размишлявам* и на значението *казвам си*, напр.: *Jadę, patrzę, widzę – świeci się, myślę sobie: wpadnę* (ЙП) – за *казвам си* (показателен е и преводът на български: *Карам, гледам, виждам – свети, викам си: ще се отбия*). Ето пример и за значението *размишлявам* на полски: *Idąc do domu, myślę sobie, że...* (ГГ), който е преводно съответствие на българския пример: *Докато вървя към къщи, си мисля, че...* Прави впечатление, че и в двата вида употреба на глагола *мисля си*, където в полското съответствие е възможен елементът *sobie*, се изразява конкретно действие: ментално (*размишлявам*) или вербално (*казвам, макар и наум*), и липсва връзка с когнитивно състояние: *убеденост* (която присъства при синонимните варианти *убеден съм, смятам, решавам = ставам убеден*) или *намерение* (при *мисля си = имам намерение*).

4.1.3. В полския материал обаче се открива друг глагол със същата според мене употреба на елемента *sobie*: *Ostatnie dni przed wielką wojną spędził na modlitwach. Jeszcze zanim na stolicę spadły pierwsze bomby, postanowił sobie, że nie wróci do Kandaharu, do emira, w którego zwątpił...* (КПЕ). В този текст факултативната употреба на елемента добавя значението на по-интензивно извършване на действието *postanowić*, на по-стабилни резултати от него (по-засилена *убеденост*). В българския език такава употреба с глагола *да решá* е невъзможна (**да си решá*), макар че с друг глагол със синонимно значение – *да си наумя* – елементът *си* се използва (в съвременния език обаче тук той има по-скоро функцията на словообразователен формален, т.е. задължителен елемент – като в т. 1 по-горе).

4.2. В следваща група, отново с модифицираща лексикалното значение функция на елемента *си / sobie*, се оформят глаголите, които означават **отделяне от някакво място** и насочване към друго място, което по нещо принадлежи на извършителя.

4.2.1. В тази група в българския език влизат най-вече глаголите *отивам си, тръгвам си, лягам си*, срв.: – *Е, хубаво де, тръгвам си вече* (ТР) – *Апо, to już pójdę*; *Такива хора си отиват бързо* (ТР) – *Tacy ludzie odchodzą szybko*; *Марек Марек отново си легнал* (ОТ) – *Marek Marek położył się znowu*.

Интересно е, че в българския език при глагола *лягам си* възвратността се свързва, както стана дума, с идеите за място и за принадлежност (леглото, което традиционно принадлежи на извършителя на действието), докато при полското съответствие на този глагол – *kłaść się* – идеята за възвратност отново, както и при глагола *przyznawać się*, се свързва не с идеята за принадлежност на нещо към извършителя, а с идеята за съвпадане на обекта на действието с извършителя (*się*).

4.2.2. Полските съответствия на българските глаголи *отивам си*, *тръгвам си* най-често са глаголите *pójść* и *odejść*, употребени без елемент. Като резултат от анализа на събрания материал от художествената литература и преводите на двата езика се оформя извод, че на полски такава употреба с елемента *sobie* почти липсва (4 случая срещу 38 в българския материал).

Проверка в електронния корпус на полския език (КПЕ) обаче показва, че от полските глаголни съответствия глаголът *pójść* е много често употребяван с елемента *sobie* (*odejść* е винаги без елемент).

4.2.2.1. От анализа на електронния корпус могат според мене да се открият два вида употреби на елемента с посочения глагол, от които първата, доста по-фреквентна, е с функцията на **прагматическа частица** и не е задължителна. В тази употреба елементът може да изразява: оттенък на грубост – на подразбирано отношение на говорещия в смисъл ‘най-после (си отива)’, срв.: ... *i nie wiem, jak wyjść. Może trochę poczekam, to /ona/ **sobie** pójdzie* (ГГ). Може да придава и значение ‘където искаш, не ме интересува, твоя работа’ (*Idź **sobie**, mówił Taki-a-Taki... Proszę mi stąd iść!* (ОТ) = *върви където искаш, това си е твоя работа, само се махай!*) или просто значение на самостоятелност на извършителя – ‘където иска, това си е негова работа’, напр.: – *No, gdzie tam **poszedł sobie**, nie wiem gdzie* (КПЕ). Същевременно, може да изразява ‘чувство на говорещия, че е нежелан някъде’⁸: *Zapłakała. Zrobiłem minę, według tego przekonania mającą oznaczać współczucie. – **Pójdę sobie** – powiedziała. – Dokąd? – Nie wiem. Ale **sobie** pójdę* (КПЕ). Елементът може да изразява и прагматическо значение в смисъл ‘спокойно’, напр.: *Nie obawiaj się. Wróci. Po prostu **poszedł sobie na przechadzkę** – powiedziałem* (КПЕ). Тогавя в изречението обикновено е експлицирано обстоятелственото пояснение за място. Накрая, елементът може да добавя значението ‘действието се извършва с удоволствие’: ... *Bo **lubię chodzić. Lubię chodzić na spacer** po mieście albo **pójść sobie nad rzekę, na łąki**...* (КПЕ). Последните две значения са характерни за прагматическата употреба на елемента и в българския език. Интересно е обаче, че точно при глаголите *отивам си*, *тръгвам си* на български употреба на елемента като **прагматическа частица** е невъзможна. Освен това, в полския език тук се откриха прагматически значения, които в българския език не се откриват (оттенък на грубост; значение на самостоятелност на извършителя – ‘то си е негова работа’; ‘нежелан съм някъде’). Впрочем, посоченото прагматическо значение ‘то си е негова работа’

8 За открояването на някои прагматически нюанси в полския език ми помогнаха и указанията на преподавателката в УМЦС, гр. Люблин, Людмила Кенджерска, както и на студентите по балканистика в същия университет Каролина Шикора и Матеуш Лагожни, на които сърдечно благодаря.

характерно за полския език, се открива и с други глаголи, срв. пример от електронния корпус на полския език с глагола *być*: *A bądźcie sobie choć małpami, żyjcie na drzewach! Ale ja ci przypomnę jeszcze* (КПЕ). От това значение според мене може да произхожда значението и на вече фразеологизираната начална фраза *Był / żył sobie ... król*, в смисъл: ‘имало го е независимо от ничие желание, това не засяга никого освен него’. Липсата на такова добре открито прагматическо значение на елемента *si* в българския език се вижда и от липсата на съответствие на посочената фраза с елемента в българския език, срв. **Живеел си едно време...* Ако имаме с този глагол употреба от типа на *Живеел си той в къщичката и на никого не пречел*, на български език това ще бъде по-скоро комбинирано значение на притежателно местоимение ‘в своята къщичка (притежателно)’ + значение на прагматическа частица ‘това е естествено’ (за прагматическите значения вж. в т. 8.). Без локализатор с определение *свой* (*живеел си той и на никого не пречел*) ще остане само значението ‘това е естествено’.

4.2.2.2. При втория вид употреба наличието или липсата на елемента се свързва с **промяна в лексикалното значение**, която съответства на българската семантична разлика между двата глагола *tręgam* (от едно място към друго) и *tręgam si, otivam si* (в посочения в началото на точката смисъл). Напр., ако в контекст, когато са възможни и двете споменати значения: *tręgam ↔ tręgam si*, в изречението *W końcu widać nie wytrzymał napięcia i poszedł sobie* (КПЕ) премахнем елемента *sobie* от глагола, семантиката на самия глагол ще се промени и на български вече няма да се превежда като *отивам si* (като в оригиналното изречение), а като *tręgam* (за някъде). Следователно в такава употреба и с такова значение глаголът *rójsć*, както и българският глагол *отивам*, задължително изисква да бъде допълван от елемента *si / sobie*. Много по-често обаче с такова значение се използва, и то без елемент, глаголът *odejsć*, а понякога и *wyjsć*.

5. В българския език има една голяма група употреби и на други глаголи с елемента *si*, който играе при тях ролята на **прагматическа частица**. В цитираната си работа дяля съответните значения в българския език на различни подгрупи, които се потвърждават и в изследвания тук материал, а при полските преводни еквиваленти по принцип такъв вид употреби са доста по-редки. Най-многобройна в българския език е подгрупата със значение на елемента *si* ‘това е естествено’ – общо 49 случая срещу само един в полския език, срв. напр.: *Кой знае защо, първата ми мисъл беше за люлеещия се стол. Столът си стоеше там* (ГГ); *Ще си понесеш последствията, Млади, ще си понесеш последствията* (ЙП); *Мица си беше жива и здрава* (ГГ). Единственият пример за тази употреба, който се открива в полския материал, е следният (интересно е, че точно за него в българския оригинален текст липсва елементът

cu): *Chociaż publiczny klozet z bieżącą wodą znajdował się pod ziemią, nie był żadnym undergroundem, stał sobie godnie odpajansowany...* (ГГ) – срв. с българския оригинал: ..., *общественият клозет с течаща вода никак не бил ъндърграунд, а стоял престижно и достолепно фаянсиран*⁹. Подобно тълкуване на такива примери дава и З. Зарон, която за употреби като *choruję sobie, cierpię sobie* отбелязва, че с тях говорещият иска да представи положението *като нещо нормално*, но заради семантиката на съответните глаголи те се възприемат като шеговити (Zagon 2009: 232). На български език особено честа в тази подгрупа е употребата с тавтологично повторение на подлога във вид на предикатив като част от сказуемото: *Заповедта си е заповед* (ТР); ..., *и църковното правило си е църковно правило, обаче...* (ЙП). Тези конструкции на полски често се предават чрез граматическо средство – творителния падеж на предикатива без спомагателен глагол: ..., *i reguła kościelna regułą kościelną*.

Втора по брой в българския език подгрупа представляват случаите, когато се изразява прагматическо значение ‘действието се извършва с удоволствие’, – в 20 случая на български и в 5 на полски, срв.: ..., *така че след събуждане, без дори да става от леглото, да може веднага да си дръпне /от бутилката/* (ОТ) – ..., *tak że po przebudzeniu, nawet nie wstając z łóżka mógł sobie od razu golnąć*. Понякога на глагола с елемент *si* от българския език на полски съответства глагол с възвратния елемент *się*, което пак може да се тълкува като по-голяма релевантност на валентността за обект в полския език във връзка с идеята за възвратност: *А пък аз в това време ще отида да си дремна малко* (ТР) – *Ja tymczasem pójdę się drzemnąć*. Срв. и друг такъв пример: *Всички говорят за края. Забавляват се като деца, които си играят на плашенка* (ТР) – *Są jak dzieci, które bawią się w strachy na lachy*. В повечето случаи към глагола обаче на полски липсва възвратен елемент: *Аз самият обичам да си драсвам разни неща във влака* (ГГ) (*Ja sam lubię bawgrać różne rzeczy w pociągu...*); *Ама че ме изментихте тогава, момчета! Не бива да си правите с хората такива шеги* (ТР) (*Ale żeście mnie wtedy, chłopcy, nabrali. Nie trzeba z ludźmi takich żartów robić*).

Близко до това прагматическо значение е значението ‘действието се извършва спокойно, без притеснение’, напр.: *Все едно можел да излезе извън тялото си и да си живее отстрани – без да мисли, без да чувства* (ОТ) – *Jakby mógł wyjść poza ciało i żyć sobie obok, nie myśląc, nie czując; Не ме ли чуваш? Преструваш ли се?... Сну си тогава! Колко си лоша!* (ТР) – *Czy mnie słyszysz? Pewnie udajesz?... Śpij sobie! Niedobra!*

9 За този случай би могло да се предположи и прагматическото значение ‘действието се извършва спокойно’, за което ще стане дума по-долу, т.е. *клозетът си стои спокойно*. То обаче се свързва с одушевен извършител (който, за разлика от неодушевления, може да бъде спокоен или неспокоен). В такъв случай тук би трябвало да се приеме известна персонификация на неодушевления обект (клозета).

Тук обаче прави впечатление доста по-голямата фреквентност на глаголи с елемента *sobie* в полския език в сравнение с другите подгрупи – на 13 случая в българския съответстват 8 случая в полския.

Другите две прагматически употреби са доста редки в българския материал (5 от първата и 2 от втората), а в полския липсват. Става дума, най-напред, за прагматическото значение ‘наистина, направо’, изразявано с елемента *si*, с което говорещият **интензифицира своето твърдение**, срв.: ... *и там, изглеждаше, щеше да си има големи неприятности с противника (ЙП) (= щеше **наистина** да има големи неприятности); *От началото имах ясното усещане, че историята, ..., съдържа в себе си толкова самостоятелна енергия, че смело може, иска и, честно казано, **направо си проси...** да бъде насочена в собствена посока* (ЙП). Последната подгрупа прагматически употреби се свързва със значението ‘действието е **обичайно**, извършва се традиционно’, срв.: *Свято място, спор няма, обаче жилищата им условия – катастрофални. От Средновековието си имат проблем с отоплението (ЙП); *Аз думичка не обелих, само се обърнах... И си продължих работата (= и продължих да си работя както обичайно) (ЙП).***

За сметка на това, в полския език се открива характерно прагматическо значение в някои случаи на употреба на елемента към глаголи в повелителна форма – значението на ‘**по-мека заповед**’, срв.: *Problem, jak wyglądają nasze poglądy w tej materii, zostawmy sobie jednak do rozważenia w ostatnich rozdziałach, a teraz przyjrzyjmy się...* (КПЕ).

И така, за прагматическата разновидност на употребите на елемента *sobie* в полския език прави впечатление нейната редуцираност и свеждането ѝ до подгрупите със значение на: ‘действието се извършва спокойно, без притеснение’, ‘извършителят на действието е самостоятелен и това си е негова работа’; донякъде на подгрупата ‘действието се извършва с удоволствие’ и в още по-малка степен ‘действието е естествено’, както и до употребата в значение на по-мека заповед. За сметка на това, както отбелязахме в т. 4.2.2.1., с глагола *rójść* употребата на елемента с функция на прагматическа частица е особено честа, докато на български тя липсва.

6. При следващата група – групата на **фразеологизираните** изрази с тези елементи, където елементът е задължителен – употребата на елемента е по-честа (макар и в по-малко като брой различни фразеологизми) в полския език. В ексцерпирания материал в българския език има 4 такива случая на употреба, докато в полския език те са 7. В полския език това е преди всичко фразеологизмът *dać sobie radę* и *radzić sobie*, като елементът се среща и с отглаголно съществително: *Tylko kilka słów o wczesnym filologizmie, o radzeniu sobie z językiem* (ГГ). Освен тях има фразеологизирана употреба на елемента, но не с експлицитен глагол, напр.: – *Z domu tam*

wychodzić... – *Z domu. Dobre sobie... z domu... Wielki mi dom* (ЙП); – *Z czego się śmiejesz, Dziaduniu? – Tak sobie, nie wiem* (ТР).

В българския материал се срещат фразеологизми като *да си направя труда, развявам си опашката, падам си по някого, изкарвам си го на някого*.

7. В цитираното си изследване се спирам и на случаите, когато в една и съща конкретна употреба се срещат два или даже три различни вида значение на елемента в българския език. Тук такива „комбинирани” употреби се открояват и в полския език. В българския материал най-многобройни са случаите, когато значението на притежание се комбинира със значение на бенефициент, но често се среща и с актант със значение на адресат: *Много те моля, иди си оттук. Това е моята къща. Ти си имаш своя* (ОТ) (= 1) бенефициент, ‘имаш за себе си’ + 2) ‘своя’); ..., *не толкова Полша си върна независимостта, колкото цялата система рухна* (ЙП) (= 1) адресат, ‘върна на себе си’ + 2) ‘своята’). От тези две употреби в полски е честа комбинацията на значението на притежание със значението на адресат = извършител, напр.: *Waciś, ubrudziłeś sobie rączki* (ТР) (1) ‘на себе си’ + 2) ‘своите’). В материала има и един случай на комбинация на значение на притежание със значение за бенефициент: *Ludzie powinni bardziej słowa papieskie brać sobie do serca, a mniej je oklaskiwać* (ЙП) (= ‘да вземат за себе си’ + ‘своето сърце’). В българския материал се срещат и 5 случая на комбинирани на значение на притежание с прагматическо значение ‘това е естествено’: *Не казвам, че такъв ще бъде през деня, понеже през деня вероятно ще си има някакви свои занимания* (ЙП) (‘заниманията са негови’ + ‘естествено е той да ги има’). Другите комбинации в българския се срещат съвсем епизодично, по един или два пъти, като най-често в комбинацията присъства като едно от двете значението на притежание. Напр. комбинация между значенията на притежание и извършване с удоволствие: *Удряй, да си я чует /камбаната/, докато сме живи* (ГГ) (‘удоволствие е да чуем камбаната’ + ‘тя е наша’ (героите си плащат за нея)), на реципрочност и извършване с удоволствие: *Ами ще вземат /думите/ сами със себе си да си играят* (ГГ) (‘играят си една с друга’ + ‘с удоволствие’). Има и комбинация от три значения – на притежание + адресат + с удоволствие: *Седни, вуйчо. Колко е хубаво, че ме посети, вуйчо... Виж какво, вуйчо, я си накисни краката* (ТР) (‘накисни краката на себе си’ + ‘своите крака’ + ‘с удоволствие’, последното се разбира от малко по-широк контекст). Интересно е, че в полския превод е използвана същата тройна комбинация: *Wie wujek, niech wujek sobie wymoczu nogi*, която иначе е разширен вариант на фреквентната, както стана дума по-горе, в полския комбинация между значение на притежание + значение на адресат. За разлика от него, както вече показах в т. 3, значението на притежателност, некомбинирано с друго значение, не се изразява с елемента *sobie* в полския език.

8. В края на съпоставителния анализ могат да се направят следните заключения:

8.1. Открояват се следните употреби на елементите с приблизително еднаква степен на фреквентност в двата разглеждани езика: с функцията на словообразователна чисто формална частица; с функцията на местоимение във валентност на адресат, включително и при глаголи с реципрочна семантика; в ролята на словообразователна модифицираща значението частица към глагола *rójść sobie*, съответно *тръгвам си*, *отивам си*, когато на полски липсата на елемента ще се свърже със значение ‘просто тръгвам’; в ролята на прагматическа частица, предаваща значенията ‘действието се извършва с удоволствие’ и особено ‘действието се извършва спокойно’ (рядко – и значението ‘действието е естествено’). В двата езика са често явление и фразеологизираните изрази с разглеждания елемент. Накрая, в двата езика е честа комбинираната употреба на елемента във функция на местоимение в значения на притежание + значение на адресат на действието.

8.2. В двата езика се срещат, но с подчертано предимство за българския език, употребите на елемента във функция на: местоимение във валентност на бенефициент, на адресат към глагол за говорене; на словообразователна модифицираща частица към глагола *мисля*.

8.3. В полския език не се срещат следните употреби на елемента в българския език: на местоимение с чисто притежателно значение (без добавено към него значение на адресат на действието); на местоимение със значение на бенефициент към реципрочни глаголи; на граматическа или комуникативна частица; на прагматическа частица, изразяваща значенията ‘действието е традиционно, обичайно’ и ‘интензификация на твърдението, = наистина’.

8.4. В полския език са развити някои други значения на прагматическа частица, които не се срещат в българския език: отенък на грубо отношение; значение на подчертана самостоятелност – ‘където / както / когато и т.н. искам, то си е моя работа’, значение ‘чувствам се нежелан някъде’, по-мека заповед, откροени тук, но изискващи по-нататъшен анализ.

8.5. От откроените за българския елемент *си* основни функции: на местоимение, на частица с чисто формална функция, на словообразователна частица с модифицираща лексикалната семантика на глагола функция, на прагматическа частица и на граматическа и/или комуникативна частица, за полския елемент са най-характерни функциите на местоимение (и то със значение на адресат), на частица с чисто формална функция и на прагматическа частица (разновидностите на последната по състав и релевантност не съвпадат в двата езика). Функцията на граматическа и/

или комуникативна частица е непозната за полския елемент. Във всички случаи на употреба фреквенцията в българския език е значително по-висока.

8.6. Както и можеше да се очаква, наблюденията показват, че елементът *ci/sobie* има в основни линии сходен механизъм на употреба в двата разглеждани езика. Същевременно обаче, той проявява и езикови специфики както в областта на разновидностите на своите функции (в полския не изпълнява функцията на граматическа и/или комуникативна частица), така и в областта на видовете семантика, която изразява (в полския рядко изразява семантика на бенефициента, а в двата езика особено се различават прагматическите нюанси, които се свързват с него). Накрая, различават се и предпочитанията на елемента в съответна употреба към лексикалното значение на глаголите, с които се свързва. Посочена беше и разликата в неговата фреквентност.

ИЗТОЧНИЦИ НА ЕЗИКОВ МАТЕРИАЛ

- ГГ:** а) Gospodinow, G. *Powieść naturalna*. Tłum. Marta Hożewska-Todorow. Sejny: Pogranicze, 2009; б) Господинов, Г. *Естествен роман*. Пловдив: *Жанет* 45, 2007.
- ЙП:** а) Pilch, J. *Narty Ojca Świętego*. Warszawa: Świat Książki, 2004; б) Пилх, Й. *Ските на светия отец*. Прев. К. Рикев. София: *Балкани*, 2012.
- ОТ:** а) Tokarczuk, O. *Dom dzienny, dom nocny*. Kraków: Wyd. Literackie, Kraków, 2005; б) Токарчук, О. *Дом дневен, дом нощен*. Прев. Х. Симеонова-Митова. В. Търново: *Абагар*, 2005.
- ТР:** а) Różewicz, T. *Dramaty wybrane: Kartoteka, Białe małżeństwo*. Kraków: Wyd. Literackie, 1994; б) Ружевиц, Т. *Пьеси: Картоотека, Неконсумиран брак*. Прев. Б. Божков. София: *Валентин Траянов*, 2011.
- КПЕ:** Korpus Języka Polskiego PWN – pwn.pl, <<http://slovníki.pwn.pl/korpus/sjp?gclid=COHnr4CYuNMCFU2Jsgodr-wDRQ>> (достъп: 01.06.2017).
- БНК:** Български национален корпус, <<http://dcl.bas.bg/bulnc/>> (достъп: 01.06.2017).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Szupryczyńska 1996:** Szupryczyńska, M. *Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim*. Toruń: *Top Kurier*, 1996.
- Zaron 2009:** Zaron, Z. *Był, żył sobie król...* O polifunkcyjnym wyrazku 'sobie'. В: Zaron, Z. *Problemy składni funkcjonalnej*. Warszawa: *Bel Studio*, 2009, 226–242.
- Вълчанова 1995:** Вълчанова, М. Някои наблюдения върху семантиката на рефлексивната частица си (поглед върху медиалните лексеми за положение в съпоставителен план с чешки език). – *Български език*, год. XLV, кн. 5–6, 1995, 419–432.
- Ницолова 1986:** Ницолова, Р. *Българските местоимения*. София: *Наука и изкуство*, 1986.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ Св. Кл. Охридски, 2008.
- Петрова 2008:** Петрова, Г. *Функциите на клитиките се и си в съвременния български език*. Бургас: *Димант*, 2008.
- Савова 2016:** Савова, Д. Глаголи с форманта *си* в българския език. – *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, тг 5, 2016, 104–119.

SUFIKSALNE RZECZOWNIKOWE DERYWATY AUGMENTATYWNE W SERBSKIEJ LEKSYCE POTOCZNEJ

ROBERT BOŃKOWSKI
Uniwersytet Śląski

SUFFIXABLE NOUN AUGMENTATIVE DERIVATIVES IN SERBIAN COMMON LEXIS.

The article discusses Serbian augmentative nouns. It presents common suffixes forming the beads, typical for Serbian common lexis, revealed through contemporary examples in whole phrases and sentences. The analysis shows that contemporary Serbian vocabulary is characterised by a multitude of suffixes forming augmentation.

Keywords: linguistics, Slavic studies, Serbian augmentative nouns, word formation, suffixes.

Zjawisko współczesnej sufiksальной augmentacji rzeczownikowej w serbskiej literaturze naukowej nie doczekało się dotychczas konkretnego opracowania. Problemem samej derywacji leksyki potocznej / żargonowej¹ natomiast zajmowali się np. R. Bugarski (Bugarski 2006), B. Ćorić (Ćorić 1995), czy J. Kašić (Kašić 1987).

Celem artykułu jest próba analizy będących współcześnie w użyciu serbskich derywatów augmentatywnych w leksyce potocznej z uwzględnieniem sufiksów biorących udział w tego typu procesie, ze wskazaniem na produktywność poszczególnych sufiksów. Jednak autor nie rości sobie prawa do końcowej oceny stopnia natężenia produktywności każdego z przyrostków w diachronii oraz rozstrzygnięcia problemu, które przyrostki uczestniczące w tym procesie stają się bardziej popularne², a które są obecnie w zaniku, zostawiając tę decyzję naturalnym użytkownikom języka serbskiego – potencjalnym badaczom serbskim tego problemu.

1 Terminy te w serbskiej nomenklaturze traktowane są synonimicznie.

2 Poza wnioskiem wynikającym z dostępnego współczesnego materiału językowego.

Przeprowadzona analiza produktywnych współczesnych serbskich augmentatywnych derywatów rzeczownikowych z uwzględnieniem istotnych dla tego procesu sufiksów została poparta konkretnymi przykładami użycia danego derywatu w zdaniach, a te z kolei wyekscerpowano przede wszystkim z dzisiejszych serbskich blogów i forów internetowych.

Augmentatyw, inaczej zgrubienie to według *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* pod redakcją Kazimierza Polańskiego *rzeczownik albo przymiotnik utworzony od danego podstawowego i wyrażający w porównaniu z nim nadmierną wielkość przedmiotu czy też nadmierne nasilenie cechy. Por. pol. „chłopisko”, „konisko” wobec „chłop”, „koń”, dial. „wielgachny” wobec „wielgi” ‘wielki’* (Polański 2003: 68). Z kolei cyfrowy *Słownik Języka Polskiego* definiuje augmentatyw jako (...) *wyraz o charakterze augmentatywnym (zgrubiałym), wyrażający wielkość czegoś (np. bucisko) lub poufaty stosunek autora słowa do przedmiotu wypowiedzi (np. chłopisko)...*³. Ujęta w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* definicja augmentatywów określa je natomiast jako *wyraży oznaczające duży rozmiar przedmiotu, łączące w sobie najczęściej także znaczenie ekspresywne, a więc ustosunkowanie emocjonalnie pejoratywne (kontekstowo także żartobliwe lub serdeczne) nadawcy względem desygnatu podstawy bądź też względem sytuacji (odbiorcy)* (Grzegorzczukowa – Laskowski – Wróbel 1999: 427). Definicję serbską tego terminu można odnaleźć w *Rečniku srpskog jezika*. Określa ona augmentyw jako: *izvedena imenica koja označava nešto uvećano, često s nijansom pejorativnosti (npr. kućetina, požurina); supr. deminutiv* (RSJ 2007: 49). Poszerzoną definicję tego terminu funkcjonującą w serbskiej lingwistyce można odnaleźć w *Encyklopedijskom rečniku moderne lingvistike*⁴. Według tego słownika augmentatyw to *termin koji se upotrebljava u morfologiji da bi se označilo afiks s opštim značenjem „velik”, bilo doslovno ili metaforički (često implicirajući nezgrapnost ili ružnoću). Kao primeri mogu se navesti –urda, -(et)ina u srpskom [jeziku – R.B.] (...) (npr. ruka – ručurda, rućetina ili rućina)* (Kristal 1998: 43).

Z kilku przedstawionych definicji, zarówno polskich, jak i serbskich wynika, że w wielu przypadkach istotną cechą augmentatywu jest jego nacechowanie ekspresywne⁵.

3 <<http://sjp.pl/augmentatyw>> (dostęp do wykorzystanych w tekście stron internetowych w dniach 03.05.2017 – 26.08.2017).

4 Mimo, iż jest to tłumaczenie z języka angielskiego (oryginał: David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Basil Blackwell Ltd. Oxford 1985), to jednak firmowane i w zakresie znaczeń definicji lingwistycznych przejęte i dostosowane do języka serbskiego przez wybitnych językoznawców Ivana Klajna i Borisa Hlebca.

5 O tym w odniesieniu do polskich formacji m.in.: Grabias 1981: 56–62, czy Grzegorzczukowa 1979: 28.

KLASYFIKACJA SERBSKICH AUGMENTATYWNYCH DERYWATÓW RZECZOWNIKOWYCH

Do tworzenia rzeczownikowych derywatów augmentatywnych w języku serbskim służy kilka sufiksów. Ich produktywność nie jest jednakowa. W serbszczyźnie potocznej augmentatywa rzeczownikowe tworzone są od rzeczowników (rodzaju męskiego i żeńskiego, a sporadycznie – rodzaju nijakiego⁶). Zwiększają znaczenie danej cechy rzeczownika wyjściowego lub są też pejoratywne (znaczenie jedno wyklucza drugie, tzn., obydwie cechy nie łączą się ze sobą).

1. Formant *-ina*

Sufiks *-ina* (wraz z jego postaciami złożonymi typu *-čina*, *-etina*, *-ština*, *-urina* itd.) należy do bardzo produktywnych w języku serbskim i w językach południowosłowiańskich w ogóle. Posiada on wiele znaczeń, jednak najczęściej w serbszczyźnie oznacza on cechę lub posiada znaczenie sufiksu augmentatywnego. Zresztą Ivan Klajn z czysto metodologicznego punktu widzenia, z uwagi na ogromną liczbę wyrazów posiadających ten sufiks, w celu większej przejrzystości dzieli sufiks *-ina* na dwie jednostki tematyczne. Pierwsza z nich jest dołączana do wszystkich rodzajów podstaw, podczas gdy druga, posiadająca charakter augmentatywu, łączy się wyłącznie z podstawami rzeczownikowymi. Typ pierwszy w wielu wyrazach jest akcentowany, *-ina* [zwłaszcza w derywatach odprzymiotnikowych i odliczebnikowych, np. *brzina* ‘szybkość’ (< *brzi* ‘szybki’), *trećina* ‘jedna trzecia’ (< *treći* ‘trzeci’, czy z leksyki potocznej *kaubojština* ‘film kowbojski’, ‘na sposób kowbojski’], drugi natomiast typ drugi pozbawiony jest akcentu, por.:

(...) odvojićemo sufiks *-ina*, s više raznih značenja među kojima je najtipičnije značenje osobine, od augmentativnog sufiksa *-ina*². Prvi se spaja sa svim vrstama osnova, dok drugi po samoj prirodi augmentativa, dolazi samo na imeničke osnove. Prvi je u mnogim rečima naglašen, *-ina* (pre svega u izvedenicama od prideva i brojeva, npr. *brzina*, *trećina*); drugi je uvek nenaglašen. I sa čisto metodološkog gledišta, s obzirom na ogroman broj reči s ovim završetkom, dobro je podeliti ih na dve tematske jedinice u cilju veće preglednosti (Klajn 2003: 95).

Sufiks ten dodawany jest do rzeczowników wszystkich rodzajów, lecz najczęściej do rzeczowników rodzaju męskiego. Dochodzi przy tym do alternacji, np.:

6 Język serbski nie posiada systematycznego (czy też automatycznego) sposobu tworzenia zgrubień od rzeczowników rodzaju nijakiego typu: *more*, *sunce*, *jezero*, *selo*, *vreme*, *jelo*, *dete*... Istnieją co prawda pejoratywy (np. *selendra* ‘wiocha’) ale nie posiadają one natury systematycznej.

- *k>č, c>č* (*junak* ‘bohater’ – *junačina*)
- *g>ž* (*kovčeg* ‘walizka’ – *kovčežina*)
- *h>š* (*trbuh* ‘brzuch’ – *trbušina*)

W trakcie tego procesu w wymowie –(i)jekawskiej języka serbskiego (serbska część Sandżaku, Republika Serbska w Bośni i Hercegowinie) dochodzi także do jeszcze jednej alternacji: – *ije/je* skraca się mianowicie do –*je-* bądź –*e-*, por. nap.: *cvijet* ‘kwiat’ – *cvjetina*, *brijeg* ‘wzgórze’ – *brežina/brježina*, *crijep* ‘dachówka’ – *crepina/crjepina*. Augmentatywy tworzone za pomocą formantu *-ina* mogą powstawać także od rzeczowników rodzaju żeńskiego i nijakiego, jednak nie są one liczne. Podobnie jak w przypadku rodzaju męskiego, w rodzaju żeńskim dochodzi także do alternacji, por.: np. *ovca* – *ovčina*, *kobasica* – *kobasičina*, *dlaka* ‘włos’ – *dlačina*.

Zgrubienia utworzone przy pomocy formantu *-ina* mogą wyrażać kilka funkcji stylistycznych i znaczeniowych. W języku serbskim augmentatywa mają zazwyczaj znaczenie pogardliwe i pejoratywne, lecz nie zawsze oba zjawiska współwystępują ze sobą. Wśród funkcji i znaczeń augmentatywów utworzonych za pomocą sufiksu *-ina* wyróżniamy:

- Zgrubienia, które oznaczają coś większego niż przeciętnie, nie posiadają pejoratywnego niuanse: np.: *čovečina* (Babić 1991: 235);
- Zgrubienia posiadają znaczenie pejoratywne kiedy:
 - a) wyraz podstawowy sam w sobie znaczy coś negatywnego: *Magarčino*, *ništa ne znaš*,
 - b) desygnat, który powinien być przeciętny, taki jak pozostałe, jest większy lub któraś z jego cech jest bardziej nasilona. Odnosi się to zazwyczaj do części ciała, ubrań itp.: np. *nosina kao surla*,
 - c) znaczenie pogardy wywodzi się z jasno określonego wcześniej kontekstu: *stara olinjala glumčina* (Babić 1996: 13),
 - d) zgrubienia mogą mieć także i znaczenie hipokorystyczne. Dzieje się tak wtedy, kiedy:
 - słowo podstawowe oznacza już coś pozytywnego: *poštenjačina*, *veseljačina*;
 - chce się podkreślić jakąś pozytywną stronę desygnatu: np. *moja mala junačino*;
 - e) zgrubienia, pełniące funkcję stylistyczną, polegającą na zmianie rodzaju wyrazu z męskiego na żeński: np. *ona stara generalčina*.

Powyższe przykłady wskazują zatem na różnorodność znaczeniową derywatów z sufiksem *-ina*. Mimo, iż są to augmentatywy, nie zawsze wyrażają one pogardę, czy coś negatywnego. Przeciwnie, często zgrubienia z sufiksem *-ina* posiadają znaczenie pobłażliwe,

bądź nawet hipokorystyczne. Ma to związek z kontekstem użycia oraz przymiotnikiem opisującym dany augmentatyw (Babić 1991: 236).

2. Formant *-etina*

Podobnie, jak w przypadku formantu *-ina* w ramach tego formantu Ivan Klajn wydziela dwa typy:

- a) ogólny sufiks rodzaju żeńskiego (jak np. w nazwach mięs typu *teletina* ‘cielęcina’ – w tym wypadku można byłoby się zastanowić czy sufiks ten dodawany jest do mianownika l.p., czy też uwzględniając perspektywę historyczną do form przypadków zależnych (por. M. lp. *tele* (psł. **telę* < **telęte*) – G. lp. *teleta*) – wówczas byłby to sufiks *-ina* dodawany do formy rozszerzonej rzeczownika;
- b) sufiks augmentatywny (w przeciwieństwie do sufiksu *-ina* zawsze posiadający akcent) (Klajn 2003: 77).

Augmentatywa utworzone z jego pomocą w większości przypadków posiadają rodzaj żeński i najczęściej tworzone są od rzeczowników właśnie tego rodzaju. Mogą oznaczać istoty żywe, por. *ženetina* (< *žena* ‘kobieta’), *babetina* (< *baba*) itp., jak też przedmioty (*sabljetina* (< *sablja* ‘szabla’), *cipeletina* (< *cipela* ‘but’), *sobetina* (< *soba* ‘pokój’) itp.). W zależności od znaczenia wyrazu motywującego i od kontekstu oprócz znaczenia augmentatywnego u wszystkich może być mniej lub bardziej wyrażone również znaczenie pejoratywne. W latach pięćdziesiątych zeszłego wieku na podstawie przykładów z gwar hercegowińskich Jovan Radulović stwierdził, że pejoratywność tego sufiksu jest dużo częstsza w środowisku wiejskim, niż w miejskim. Według niego np. *zemljetina* posiada znaczenie słabej ziemi, ziemi słabej jakości, a *ženetina* oznacza chorą kobietę, zwłaszcza w kontekście w jakim ją wypowiedziano, por. *Da, oprostitute, ženetina mi je u kući i slabo viđa sunca i mjeseca* ‘Przepraszam, kobiecisko (babsztyla) mam w domu i ledwo widzi słońce i księżyc’ (Radulović 1956: 106–113).

Identycznie, jak w przypadku poprzednich sufiksów i tu dochodzi do alternacji na końcu tematu, por. np.: *grozničetina* (< *groznica* ‘gorączka, febra’), *ovčetina* (< *ovca*), *ptičetina* (< *ptica*), *dlačetina* (< *dlaka* ‘włos’), *ručetina* (< *ruka*) itp, jednak z pewnymi wyjątkami, jak np.: *bocetina* (< *boca* ‘butelka’), *tetketina* (< *tetka* ‘ciotka’). Występują też takie derywaty, które tworzone są na dwa sposoby, np. *šačetina* i *šaketina* (< *šaka* ‘pięść’) (Babić 1991: 243).

Znaczenie augmentatywów powstałych z pomocą formantów *-etina* jest podobne, jak pozostałych sufiksów. Wyróżnia się tu trzy funkcje:

- augmentatywy podkreślające, że coś jest większe niż przeciętnie: *bocetina*, *jametina* ‘jama, nora’.
- augmentatywy z odcieniem pogardliwym, pejoratywnym, np.: *ženetina* [...] *s brčetinama kao u muškarca*.

Podobnie, jak przypadku pozostałych sufiksów augmentatywnych zmiana rodzaju męskiego na żeński ma odcień stylistyczny i pogłębia pogardę w stosunku do danego de-sygnatu (Babić 1996: 16).

3. Formant *-urina*

Sufiks *-urina* należy do bardzo produktywnych sufiksów augmentatywnych. Posiada on wyraźny odcień pejoratywny.

Formant ten występuje w dwóch postaciach: *-jurina* oraz *-urina*. Sufiks *-jurina* dodawany jest do tematów kończących się na spółgłoski *c*, *k*, *g*, *h*, *s*, oraz *st* które następnie ulegają jotacji i zmieniają się na *č*, *ž* i *š* oraz *šč*, por. np. z języka ogólnego: *ptica* – *ptičurina*, *ruka* – *ručurina*, czy *bolest* – *boleščurina*. Jednak zdecydowanie częstszym wariantem tego sufiksu jest postać *-urina*. Część augmentatywów powstałych z użyciem sufiksu *-jurina/-urina* można traktować jako zgrubienia sekundarne od augmentatywów na *-ura* (np. *majčurina* – *majčura*, *devojučurina* – *devojučura*, czy *Cigančurina* – *Cigančura*). Ponadto, jak pisze Klajn słowniki rejestrują sporo przykładów typu *baburina*, *soburina*, *ručurina*, *ženurina* itd., czyli formacji utworzonych od rzeczowników, których augmentatywy posiadające inne sufiksy są bardziej powszechne (por. np.: *babetina*) (Klajn 2003: 103). Zresztą według Babicia, formant ten w odniesieniu do języka chorwackiego został w dzisiejszych czasach wyparty przez zdecydowanie częściej występujący sufiks *-etina* (Babić 1996: 16). Liczne przykłady na augmentatywne użycie tego sufiksu znaleźć można w takich derywatach, jak, por. np.:

- *baburina* f < *baba* f ‘stara žena’ (*Razlog: Eto smara likusa, baburina stara nikad da u penziju ode⁷*);
- *gradurina* f < *grad* m ‘veliki grad’; (*Upozoravamo ga da neće videti april u Beogradu, nego natuštenu balkansku gradurinu veoma različitu od butik-grada Novog Sada, kako ga je on nazvao⁸*)

7 <<http://www.los-balkan.com/index.php?topic=426031.10;wap2>>.

8 <http://www.danas.rs/nedelja.26.html?news_id=344706&title=Lagano+ateriranje>.

- *zgradurina f (augm.) < zgrada f ‘velika zgrada, obično ružna’ (Ova zgradurina zida se potpuno bespravno (...)) – Inače ova fotografija u ovom clanku nije sveza, to je fotografija od pre 2-3 meseca, a sada je ta zgradurina od 6-7 spratova⁹⁾ itp.*

4. Formant -čina

Sufiks -čina jest formantem złożonym, zintegrowanym z -ina i z podstawami kończącymi się na -k lub -c. Sufiks ten jest bardzo produktywny. Wykorzystuje się go do tworzenia wyłącznie zgrubień, które jednak rzadko posiadają tylko znaczenie augmentatywne. Wnosi on zazwyczaj odcień pogardy lub pieśczołliwości. Derywaty mające w podstawie wyraz rodzaju męskiego, który został zmieniony na żeński, pełnią funkcję stylistyczną podkreślającą ich pejoratywność. Augmentatywność i pejoratywność nie idą w parze. Wiele zależy od kontekstu i użytego do opisu danego słowa przymiotnika. Znaczeniowo wyróżnia się tu:

a) derywaty mające oddźwięk pejoratywny, pogardliwy, por. np.:

- *seljačina m < seljak m (Koliko vam se puta desilo da čujete da je neko “seljak” ili “seljačina”, zbog svog postupka, oblačenja, ponašanja? Žargonski, ovi izrazi se odnose na osobe koje imaju loše, neukusne manire i time se na neki način ističu u društvu (...)) Međutim, postoji ogromna razlika između ova dva termina i jako često se upotrebljavaju u potpuno pogrešnom kontekstu (...) SELJAK je reč koja označava poljoprivrednog radnika, koji živi na selu, gde se bavi stočarstvom, ribolovom, pčelarstvom i drugim aktivnostima. Do industrijske revolucije, ovi ljudi su činili većinu u gotovo svakoj državi, dok je kasnije postalo obrnuto (...) SELJAČINA ili je žargonski pogrdan izraz, koji se odnosi na čoveka koji se ponaša u najmanju ruku nekulturno. Pljuvanje po ulici, glasno razgovaranje, način oblačenja, bezobzirno ponašanje... sve ovo spada pod kategoriju “seljačine”¹⁰⁾.*

9 <<http://www.serbiancafe.com/lat/diskusije/mesg/15/17117237/ova-zgradurina-zida-se-potpuno-bespravno.html?5>>.

10 *SELJAK ILI SELJAČINA: Šta je uvreda, šta kompliment, a šta zanimanje?!*, [w:] Telegraf.rs, 18. Januar 2015, <<http://www.telegraf.rs/vesti/beograd/1386449-seljak-ili-seljacin-sta-je-uvreda-sta-kompliment-a-sta-zanimanje>>. W cytowanym artykule znajdujemy wyjaśnienie, iż (...) seljaci su kroz istoriju bili previše zauzeti svakodnevnim poslovima da bi imali slobodnog vremena za obrazovanje i razvoj visoke kulture. Zbog toga su bili manje obrazovani, a zbog zabačenosti sela u odnosu na gradove i manje izloženi dostignućima masovne kulture. Kao krajnja posedica se razvio kulturni stereotip seljaka kao neobrazovanih, primitivnih, konzervativnih i zatucanih osoba. Zbog toga izraz seljak danas se koristi kao pogrdan naziv za osobe koje svojim manirima na neki način krše norme kulturnog ponašanja. Ovo je prilično uvredljivo, jer reč seljak ne predstavlja nešto čega se treba stideti, već upravo suprotno – to su ljudi koji naporno rade i koji od svog rada i žive *(pol. wieśniak).

- *budalčina* m < *budala* ‘velika budala’ (*Popularni pevač Miroslav Ilić je poznat kao čovek koji otvoreno priča o svemu, pa zato i ne čudi što je opisao i period kada je previše pio i objasnio zašto je, kako kaže, bio budalčina i magarić¹¹*).
 - *crnčina* f pejor. i augm. < *crnac* ‘murzyn; [Jednostavno, Lumumba je bio preveliki državnik, a premali političar i to je platilo glavom uz gnušanje Belgijanaca što im je jedna crnčina držala lekcije (i potraživala račune)¹²] itp.
- b) derywaty mające oddźwięk pieszczotliwy, pobleżliwy, por. np.:
- *bedačina* f < *beda* f (bez zmiany rodzaju)
 - *kafančina* f < *kafana* ‘velika kafana’ (*Augmentativ kafane. U slengu ne znači velika kafana, već prava kafana, onakva kakva treba da bude. Relativno mali prostor. Zabačena. Zadimljena. Tiha muzika sa lokalnog radija. Matora konobarica. Asortiman pića primeren pravoj kafančini. Bez koktela. Možda ponešto da se nabode. Meze ili roštilj. Po mogućstvu karirani stolnjaci (...) – Primetio sam da se mnogo bolje provodim po kafančinama nego u fensi kafićima¹³) itp.*

5. Formant -ština

Sufiks *-ština* należy do dość produktywnych w serbskim słowotwórstwie. Znaczenie czysto augmentatywne i zarazem pejoratywne posiadają jednak tylko trzy formacje utworzone przy jego pomocy (Klajn 2003: 209-210), por.:

boleština f (augm. i pej.) < *bolest* f ‘choroba’ (*Dobio neku koznu bolestinu jer sam popio koka kolu iz case jer se vec nisam usudjivao vodu piti¹⁴*);

vrućiština f (augm. i pej.) < *vrućica* f ‘wysoka temperatura ciała, gorączka; choroba, której jednym z objawów jest wysoka temperatura ciała’;

rakiština f (augm. i pej.) < *rakija, rakijetina* f (*Uuu jebote... mene još drži ona rakiština...još sam pujan¹⁵*).

6. Formant -ura

Sufiks ten posiada w języku serbskim charakter augmentatywno-pejoratywny i jest niezwykle produktywny. Należy go odróżnić od sufiksu pochodzenia łacińskiego (jak np. w wyrazach *docentura, agentura*), o takiej samej budowie, lecz innym akcencie (*-úra*).

11 <<http://www.telegraf.rs/jetset/1341055-miroslav-ilic-alkohol-me-je-pretvarao-u-cudoviste>>.

12 <<https://www.mycity-military.com/Ostalo-5/Ko-je-ubio-Patrisa-Lumumbu.html>>.

13 <<http://vukajlija.com/kafancina/724218>>.

14 <http://www.b92.net/putovanja/komentari.php?nav_id=715080> (pisownia oryginalna).

15 <<http://niskevesti.rs/abe-nislije-novogodisnji-specijal/>> (pisownia oryginalna).

Formant *-ura* w trakcie derywacji powoduje zamianę końcowych głosek tematu *-k*, *-c*, *-sk* i *-st* odpowiednio w *-č* i *-št*. Może być stosowany zarówno w odniesieniu do ludzi, jak również do rzeczowników nieżywotnych (Klajn 2003: 196-197)¹⁶, por. np:

- *devojčura* f (augm. i pej.) < *devojka* f ‘dziewczyna’ (*Vesna verbalno nadjačava Miljanu Kulić, nekulturnu devojčuru, i iznosi sve što zna o porodici Kulić*¹⁷);
- *Cigančura* f (augm. i pej.) < *Ciganka* f (*Ovo je toliko bezobrazno, da moze samo da uradi pijandura (...) ili neka cigancura*¹⁸);
- *majčura* f (augm. i pej.) < *majka* f (*Sada se uhvatila nekoga ko nije vredan njene pažnje, a njena majčura tu nije u ulozi prave majke*¹⁹);
- *glavura*²⁰ f (augm. i pej.) < *glava* f (*On je dobar samo za reklamu govedeg gulasa sa tom glavurom*²¹) itp.

7. Inne formanty

Pozostałe sufiksy tworzące rzeczownikowe derywaty augmentatywne należą do mniej produktywnych. Dlatego też trudno jest określić ich znaczenie. Niewątpliwie w tej grupie na plan pierwszy wysuwają się dwa sufiksy: *-usina* i *-čuga*. Formant *-čuga* odnotowujemy np. w takich derywatach, jak *crnčuga* < (*crnac*), *filmčuga* (< *film*), *kamenčuga* (< *kamen*), czy *pivčuga* (< *pivo*) itp. Więcej jednak przykładów odnaleźć można wśród derywatów z formantem *-usina*. Należą do nich, np.: *glavusina* (< *glava*), *bedrusina* (< *bedro*), *vatrusina* (< *vatra*), czy też *kamenusina* (< *kamen*).

Znaczenie zgrubień utworzonych za pomocą sufiksów tych dwóch sufiksów jest podobne do pozostałych augmentatywów z innymi formantami. Większy stopień nasilenia znaczenia cechuje sufiks *-usina*. Sufiks *-čuga* charakteryzuje się natomiast znaczeniem augmentatywnym z pewną dozą pejoratywności.

16 W odniesieniu do derywacji rzeczowników nieżywotnych należy zauważyć, że czasami w tego typu procesie zamiast augmentacji dochodzi do zmiany znaczenia (por. np.: *kožura* ‘świńska skóra’, czy *lubura* ‘beczka z kory młodego drzewa’).

17 <https://sr-rs.facebook.com/FanoviVesneRivas/videos/1747054405585413/?hc_ref=PAGES_TIMELINE>.

18 <<https://www.srbijadanas.com/vesti/drustvo/pozarevljani-se-zgrozili-zbog-prizora-zena-usred-gradavrsila-nuzdu-u-kanti-za-smece>> (pisownia oryginalna).

19 <<http://www.alo.rs/bila-bi-to-je-acina-u-tri-cina-mozda-bi-i-mama-malo-dobila-video/19251>>.

20 Obok częstszego *glavurda*.

21 <https://sr-rs.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1120654134649549&id=836672129714419> (pisownia oryginalna).

Z kolei do innych, dużo rzadszych sufiksów tworzących rzeczownikowe derywaty augmentatywne (ale w wielu sytuacjach też i pejoratywne) zaliczyć można formanty:

- *čaga*: *rupčaga* (< *rupa* ‘dziura’);
- *čurina*: *maščurina* (< *mast* ‘maść’), *koščurina* (< *kost* ‘kość’);
- *dura*: *pijandura* (< *pijanac* ‘pijak’);
- *enda*²²: *curenda* (*cura* ‘dziewczyna’);
- *endra*: *selendra* (< *selo* ‘wieś’), *cipelendra* (< *cipela*);
- *erda*: *ručerda* (< *ruka*);
- *erina*: *kučerina* (< *kuća*);
- *esina*: *ljudesina* (< *ljudi*), *telesina* (< *telo*)
- *eskara*: *ljudeskara* (< *ljudi*), *popeskara* (< *pop* ‘duchowny prawosławny’) itp.

Te, jak i inne przykłady świadczą o tym, że serbska leksyka potoczna bogata jest w rzeczownikowe derywaty augmentatywne tworzone za pomocą sufiksów. Mnogość sufiksów wykorzystanych w tym typie derywacji odzwierciedla pomysłowość Serbów w zakresie tworzenia form zgrubiałych rzeczowników. Przeprowadzona analiza pokazała również pewną tendencję dotyczącą produktywności serbskich sufiksów augmentatywnych. Biorąc pod uwagę mnogość derywatów z pewnymi przyrostkami nasuwa się wniosek, iż niewątpliwie do najbardziej produktywnych współcześnie sufiksów uczestniczących w tego rodzaju zabiegu należy przyrostek *-ina* (i jego rozszerzenia *-etina*, *-urina* oraz *-čina*), a także sufiks *-ura*. Świadczą o tym stale powstające nowe derywaty z tymi sufiksami. Na drugim biegunie z kolei znajdują się nieproduktywne przyrostki, które w przeszłości uczestniczyły w nielicznych przypadkach derywacyjnych tego typu (por. np. *-čaga*, *-dura* itp.) i produktywność ich dzisiaj praktycznie stała się zerowa.

22 Augmentatywy z tym formantem posiadają silne nacechowanie pejoratywne.

BIBLIOGRAFIA

- Babić 1991:** Babić S. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb 1991.
- Babić 1996:** Babić S. Sufiksalna tvorba uvećanica u hrvatskome književnome jeziku. – *Suvremena lingvistika*, Vol. 41-42, nr 1-2 lipanj 1996, 11-20.
- Bugarski 2006:** Bugarski R. *Žargon. Lingvistička studija*, Beograd 2006.
- Ćorić 1995:** Ćorić B. O nekim specifičnostima sufiksalne derivacije imenica u srpskom razgovornom jeziku. – *Književnost i jezik*, XLII/1-2, 2006, 35-41.
- Grabias 1981:** Grabias S. *O ekspresywności w języku*, Lublin 1981.
- Grzegorzczkova – Laskowski – Wróbel 1999:** Grzegorzczkova R., Laskowski R., Wróbel H. (red.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słowotwórstwo*, Warszawa 1999.
- Grzegorzczkova 1979:** Grzegorzczkova R. *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa 1979.
- Kašić 1987:** Kašić J. Produktivna morfološka sredstva u žargonu. – *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 16/1, 1987, 71-74.
- Klajn 2003:** Klajn I. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo. Sufikacija i konverzija*, Beograd – Novi Sad 2003.
- Kristal 1998:** Kristal D., *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec, Beograd 1998 (oryginal: Crystal D., *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Basil Blackwell Ltd. Oxford 1985).
- Polański 2003:** Polański K. (red.) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 2003.
- Radulović 1956:** Radulović J. Augmentativno-pejorativna značenja nekih imenica. – *Naš jezik*, VIII, 1956, 106-113.
- RSJ 2007:** Vujanić M., Gordan-Premk D., Dešić M., Dragičević R., Nikolić M., Nogo Lj., Parković V., Ramić N., Stijović R., Tešić M., Fekete E. (ur.). *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad 2007.

NETOGRAFIA

- <http://niskevesti.rs/abe-nislije-novogodisnji-specijal/>.
- <http://sjp.pl/augmentatyw>.
- <http://vukajlija.com/kafancina/724218>.
- <http://www.alo.rs/bila-bi-to-je-acina-u-tri-cina-mozda-bi-i-mama-malo-dobila-video/19251>.
- http://www.b92.net/putovanja/komentari.php?nav_id=715080.
- http://www.danas.rs/nedelja.26.html?news_id=344706&title=Lagano+ateriranje.
- <http://www.los-balkan.com/index.php?topic=426031.10;wap2>.
- <http://www.serbiancafe.com/lat/diskusije/mesg/15/17117237//ova-zgradurina-zida-se-potpuno-bespravno.html?5>.
- <http://www.telegraf.rs/jetset/1341055-miroslav-ilic-alkohol-me-je-pretvarao-u-cudoviste>.

<http://www.telegraf.rs/vesti/beograd//1386449-seljak-ili-seljacina-sta-je-uvreda-sta-kompliment-a-sta-zanimanje>.

https://sr-rs.facebook.com/FanoviVesneRivas/videos/1747054405585413/?hc_ref=PAGES_TIMELINE.

https://sr-rs.facebook.com//permalink.php?story_fbid=1120654134649549&id=836672129714419.

<https://www.mycity-military.com/Ostalo-5/Ko-je-ubio-Patrisa-Lumumbu.html>.

<https://www.srbijadanas.com/vesti/drustvo//pozarevljani-se-zgrozili-zbog-prizora-zena-usred-gradavrsila-nuzdu-u-kanti-za-smece>.

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПОРІВНЯННІ З ПОЛЬСЬКОЮ

GANNA KUCHEREVYCH

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

SEMANTIC AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN MATHEMATICAL TERMS, COMPARED TO POLISH TERMINOLOGY. The discusses semantic and functional characteristics of Ukrainian mathematical terms, compared to Polish terminology. The analysis is based on the structure of mathematical terms, their provenance, the mono- or poly-semanticity of terms and their scope. Attention is drawn to the definition of terms, terminological doublets, eponyms and non-verbal meanings of mathematical terms.

Keywords: semantic characteristics, functional characteristics, definition of term, eponym, non-verbal means of mathematical terms.

Актуальність дослідження полягає в тому, що семантична та функціональна характеристика термінів, заміщених у двомовних термінологічних словниках із певної галузі знань, зокрема польсько-українського українсько-польського словника математичних термінів¹, допомагає краще зрозуміти природу термінотворення та порівняти ці процеси на міжмовному рівні.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб зробити спробу семантико-функціональної характеристики української математичної термінології в порівнянні з польською.

Завданням дослідження є здійснення структурно-семантичного аналізу математичних термінів у зіставному аспекті та з'ясування специфіки структури

¹ На момент написання статті не було видано жодного польсько-українського / українсько-польського словника математичних термінів. Тут і далі йде мова про словник укладений авторкою статті спеціально на потреби дослідження.

математичної термінології, а також представлення семантико-функціональної характеристики термінів заміщених в аналізованому словнику.

Джерельною базою дослідження був українсько-польський польсько-український словник математичних термінів створений авторкою статті на основі словників математичних термінів та підручників із математики, алгебри та геометрії. Було проаналізовано всі терміни, представлені в українсько-польському словнику математичних термінів (200 реєстрових одиниць). Під час опрацювання словника було застосовано дескриптивний та зіставний аналіз, тобто було описано термінологічний склад словника та здійснено порівняння української та польської термінології для того, щоб виявити їхню специфіку. Варто також додати, що зіставний метод був використаний не на всіх рівнях, а лише на діасемічному (семантичні розходження) (Кочерган 2008: 368).

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Лексика наукової мови, зокрема математична, є неоднорідною в плані змісту та вираження. Для термінології характерним є певне об'єднання та організація термінів, оскільки вони не існують поодиноці. Так стається тому, що терміни будь-якої галузі знань загалом, і математичної зокрема, *пов'язує близькість тих реалій, понять, номінаціями яких вони є* (Туровська 2005: 225). Тому організованість та об'єднаність термінів є *відбиттям стану реалій та понять тієї сфери людської діяльності, яка відображена в галузевих терміносистемах* (Туровська 2005: 225). Терміносистеми мають властивість змінюватися внаслідок зміни змісту термінів. Зі свого боку, зміна поняття свідчить про ступінь вивченості того чи іншого явища, процесу чи об'єкта реальної дійсності.

Термінологія має системний характер, що дає змогу говорити про наявність у ній певних семантичних розрядів. Вивчення цих розрядів є важливим для дослідження семантичних відношень. Зі своєї сторони, об'єднання термінів у семантичні розряди дозволяє визначити в математичній галузі об'єктивні зв'язки, які існують між значеннями термінів та їхніми референтами, тобто між значеннями термінів та об'єктами позамовної дійсності, які має на увазі мовець у контексті конкретної мовленнєвої ситуації (Туровська 2005: 226).

Під семантичною характеристикою математичних термінів розуміють аналіз їхніх значень. Аби дослідити семантичну організацію математичної термінології потрібно описати семантичні розряди, що утворюють цю систему.

Аналіз українсько-польського словника математичних термінів, створеного авторкою на потреби дослідження, дозволив за структурою математичні терміни поділити на:

- однослівні;
- терміни-словосполучення;
- аббревіатури.

Варто додати, що такий поділ буде застосовуватись як до українських математичних термінів, так і до польських. Так, серед української математичної термінології можемо виділити, наприклад, такі:

- однослівні: *відрізок, диференціал, квадрат, множина, орт, паралелепіпед, площа, похибка, рівняння* та ін.;
- терміни словосполучення: *арифметична прогресія, геометрична прогресія, границя послідовності, зрізана піраміда, корінь рівняння, тіло обертання, числова послідовність* та ін.;
- аббревіатури: *ГТМ* (геометричне місце точок), *НСД* (найбільший спільний дільник), *НСК* (найменше спільне кратне) та ін.

Для польської математичної термінології характерні такі терміни:

- однослівні: *wielokąt, przyprostokątna, różniczka, odcinek, kula, zbiór, nierówność, wersor, płaszczyzna, prostokąt* та ін.;
- терміни словосполучення: *ciąg arytmetyczny, ciąg geometryczny, miara stopniowa, ostrosłup ścięty, koncentryczne koła, oś liczbowa, proste prostopadłe, bryła obrotowa* та ін.;
- аббревіатури: *NWD* (największy wspólny dzielnik), *NWW* (najmniejsza wspólna wielokrotność) та ін.

Також під час аналізу було взято до уваги походження термінів. Розрізняють такі шляхи походження термінів як (Королюк 2008: 100):

- використання поєднаних форм із латинської та грецької мов, наприклад: *арифметична прогресія, figura geometryczna*;

- запозичення, у межах тієї ж мови, з іншої терміносистеми, наприклад: **область** визначення функції, *przeciwdziedzina funkcji*;
- словотворення, наприклад: *багатокутник, ostroslup*.

Досить велика кількість математичних термінів в українській мові є запозиченими з латинської та грецької мови. Цей факт свідчить про те, що для математичної термінології в Україні є характерним використання слів-термінів запозичених з інших мов, оскільки в ній відсутні українські аналоги на позначення цих термінів. Варто додати, що деякі з аналізованих термінів були запозичені не безпосередньо з латинської чи грецької мов, а за посередництвом центральноєвропейських мов. Тобто, деякі слова на позначення того чи іншого терміну ввійшли в українську термінологію з нових європейських мов, які зі свого боку запозичили ці слова із латинської чи грецької мов. Такі терміни здебільшого адаптувалися до мови-реципієнта та набули українських суфіксів та закінчень (Процик 2003: 169). Наприклад: *аксіома* (ἀξίωμα), *діагональ* (διαγώνιος), *вектор* (vector), *гіпотенуза* (ὑποτείνουσα), *гомотетія* (ὁμός), *еліпс* (ἔλλειψις), *модуль* (modulus), *парабола* (παραβολή), *процент* (per cent), *радіус* (radius), *статистика* (status), *хорда* (χορδή).

У польській мові, хоч у значно меншій кількості, проте теж присутні математичні терміни запозичені з латинської чи грецької мови. Серед запозичень у польській терміносистемі є такі терміни: *aksjomat* (ἀξίωμα), *wektor* (vector), *homotetia* (ὁμός), *elipsa* (ἔλλειψις), *procent* (per cent), *definicja* (definitio), *proporcja* (proportio), *statystyka* (status), *trapez* (τραπέζιο) та ін.

Серед слів-термінів значно меншу частину складають українські за походженням терміни, тобто терміни, які утворено з використанням власних ресурсів рідної мови. Наприклад: *віднімання* (subtrahere), *додавання* (addere), *дріб* (fractus), *ймовірність* (probabilitas), *промінь* (Ἡμιευθεία), *січна* (secant), *точка* (Σημείο) та ін.

Що стосується польської математичної термінології, представленої в словнику, то вона характеризується значно меншою частиною слів запозичених із латинської та грецької мов. Основний корпус термінів у Польщі твориться з допомогою національних ресурсів. Так, наприклад, до питомо польських математичних термінів можемо зарахувати такі як: *granica ciągu liczbowego* (Όριο ακολουθίας), *sieczna* (secant), *całka* (Ολοκλήρωμα), *równoległocią* (Παραλληλεπίπεδο) та ін.

Значну частину словника складають терміни, які утворені додаванням до запозиченого слова питомо українського. Наприклад: *бісектриса кута*, *градусна міра кута*, *геометричне перетворення*, *значення функції*, *зрізана піраміда*, *координатна пряма*, *перпендикулярні прямі* та ін.

Серед польських термінів маємо таку ж ситуацію. Для утворення нових термінів до питомо польських додавалися запозичені з латинської чи грецької мови слова. Наприклад: *pierwiastek arytmetyczny*, *wektor jednostkowy*, *miejsce geometryczne*, *przekształcenie geometryczne*, *wartość funkcji* та ін.

Примітним є той факт, що в польській математичній термінології таких термінів набагато менше, ніж в українській. Сталося так через те, що польська математична термінологія використовує національний потенціал термінотворення в більшій мірі, ніж українська. *Подібні приклади свідчать про засвоєння українською мовою запозичень, які є невід'ємною характеристикою наукового стилю української мови, не протистоять національному, а втілюються в ньому* (Місяць – Білоус – Білоус 2003: 159).

Для мовознавства запозичення слів з інших мов є нормальним явищем, одним зі шляхів збагачення словникового складу мови на основі політичних, економічних та культурних зв'язків між народами. Проте запозичення може сприйматись і як недолік національних галузевих терміносистем (Малевич 2005: 56).

Необхідність у залучені нових не питомих елементів постає тоді, коли міжмовні тенденції до їхнього прояву збігаються з власними внутрішніми потребами та можливостями окремо взятої мови (Вакуленко 2015: 75). Також до причин запозичення іншомовних слів на позначення термінів можемо віднести (Малевич 2005: 57):

- Національне термінування є досить обмеженим, оскільки природна обмеженість лексичних ресурсів є характерною ознакою для кожної мови.
- Не кожна галузь може знайти вдалі слова на позначення термінів у національній мові.
- Вживання іноземних слів у національній термінології сприяє інтернаціоналізації цієї термінології.
- Запозичене слово на позначення терміну характеризується однозначністю, на відміну від переосмисленого загальноживаного слова національної мови. Запозичення від самого початку є готовим терміном, оскільки в національній мові воно не має емоційно-експресивної конотації та багатозначності.
- Інколи терміни запозичають аби одним іноземним словом передати поняття, яке в національній мові описується кількома.
- Не рідко до переваг запозичених термінів відносять їхню дериваційну продуктивність, тобто високу можливість утворювати похідні одиниці.

Запозичення іншомовних терміноодиниць є важливим засобом поповнення термінофонду математичної галузі в українській мові. Такі запозичення сприяють

інтернаціоналізації математичної термінології. Після семантичної, графічної та фонетичної адаптації запозичені терміни можуть проявляти високу дериваційну продуктивність.

Часто під час запозичення та засвоєння слів іншомовного походження відбуваються семантичні зрушення. Діється так через низку причин до яких можемо зарахувати (Вакуленко 2015: 77):

- наявність чи відсутність мов-посередників;
- кількість мов-посередників;
- ступень близькості мови з якої запозичається слово, мови, яка запозичає та мови за посередництвом якої відбувається запозичення.

Так, наприклад, термін *синус* вважається латинським за походженням, однак, це не зовсім так. У середньовічній латині слово *sinus*, що означало *вигин, крива* й було перекладом арабського *jayb* (вигин, крива лінія, кишень). Сьогодні під лексемою *sinus* в анатомії розуміють *порожнину, заглиблення в органі*, яка тісно пов'язана зі своїм етимологом. Однак, у математиці значення лексеми досить віддалене від свого первісного значення, оскільки означає одну із тригонометричних функцій.

Підсумовуючи, можна сказати, що процес запозичення та засвоєння іншомовних слів є одним зі шляхів поповнення лексичного складу будь-якої мови, зокрема української. З допомогою таких запозичень поповнюється й термінолексикон національної мови. Притік іноземних слів у мову відбувається нерівномірно, але безперервно. Однією із найбільш поширених видозмін, якої зазнає запозичення після того як потрапляє до національного лексикону, є зсуви значення. Інколи це призводить до розриву мотиваційних зв'язків зі значенням етимона. Також часто трапляються порушення чи спотворення лексико-семантичних зв'язків у системі мови-реципієнта.

Здається досить актуальним унормування вживання іншомовних слів. Для цього варто було б досконало вивчити особливості організації мови-донора та мови-реципієнта. Також варто звернути увагу на те, що в лексиконі української мови є велика кількість іншомовних слів, інколи можна говорити, навіть, про їхній надмір. Польська мова також характеризується наявністю у своєму лексиконі запозичень. Однак, порівнюючи з українською цих запозичень набагато менше. З однієї сторони варто активізувати вживання питомих одиниць на позначення того чи іншого терміну в українській мові, з іншої сторони вживання запозичень, зокрема в математичній галузі, робить такі терміни інтернаціоналізмами. За доцільне вбачається мінімізація невиправданих запозичень.

Що стосується польської мови, то математична лексика представлена в ній у більшій частині питома польським словами. Польська традиція термінотворення відрізняється від української, що зумовлене багатьма історичними чинниками. Однак, не можна стверджувати, що якась із них краща. Наявність у польській мові математичних термінів питома національних говорить про багатство мови та високий потенціал до творення нових слів. Однак, невелика кількість термінів-інтернаціоназмів ускладнює комунікацію між спеціалістами цієї галузі знань.

Українська мова також має високий потенціал до творення нових термінів. Проте, важко перебудувати традицію вживання математичних термінів-інтернаціоналізмів. Вносити зміни до узусу досить важко, оскільки багатолітню історію вживання в українській математичній термінології запозичених слів на позначення тих чи інших предметів, об'єктів, явищ, які закорінена в лексиці, змінювати не легко, крім того, це потребує багато часу.

Запозичення іншомовних слів є нормальним явищем для будь-якої мови, оскільки в такий спосіб збагачується словниковий склад мови. Як і в українській, так і в польській мовах є достатньо високий потенціал до творення термінів за допомогою питома національних слів. Одночасно, для цих мов характерною ознакою є наявність запозичених слів на позначення тих чи інших термінів. Важливо знайти баланс чи так звану *золоту середину* між кількістю термінів утворених із допомогою питома національних слів і між запозиченнями. Варто також додати, що для кожної з цих мов, пропорції таких термінів не повинні бути однакові.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Говорячи про функціональну характеристику української та польської математичної термінології, маємо на увазі функціональні параметри математичних термінів. Під функціональними параметрами слід розуміти ймовірно-статистичні характеристики, які пов'язані із функціонуванням термінів у тексті (Філюк 2012: 134). Також варто пам'ятати, що терміни мають дуже чітко визначений сенс. Це допомагає досягнути більшої ефективності комунікації під час спілкування спеціалістів. Здебільшого науково-технічні тексти, та математичні зокрема, мають фаховий зміст. Тому перекладачі, які працюють із такими текстами повинні вміти обробляти їх (Ібрагімова 2013: 28).

Як уже раніше згадувалося, до уваги також бралась структура математичних понять. Під час аналізу українсько-польського словника математичних термінів усі терміни представлені в ньому (200 реєстрових одиниць) для зручності були поділені на:

- однослівні;
- двослівні;
- ті, що складаються з більше ніж двох слів.

Після поділу термінів на такі групи було здійснено аналіз у результаті якого отримано такі дані. Якщо говорити про українські терміни, то кількість однослівних термінів становила 32,5%, двослівних – 50,5%, а кількість тих, які склались із більше ніж двох слів дорівнювала 17%. Проаналізувавши польські терміни було отримано інше відсоткове співвідношення. Серед польських термінів 37% це однослівні терміни, 52,5% – двослівні та 10,5% – трьохслівні та більше. Як легко зауважити, найбільша відсоткова різниця характерна для третьої групи, вона становить аж 6,5%. Дещо менше у відсотках між собою різняться однослівні терміни, однак різниця теж досить відчутна і виносить 4,5%. А якщо говорити про двослівні терміни. То тут бачимо практично незначну різницю, яка дорівнює 2%.

Цікавим є той факт, що під час перекладу українських математичних термінів на польську мову, у деяких випадках кількість слів, що утворювали той чи інший термін, змінювалась. Наприклад:

<i>Бічні сторони</i>	—	<i>Ramiona</i>
<i>Модуль</i>	—	<i>Wartość bezwzględna</i>
<i>Осі координат</i>	—	<i>Osie układu współrzędnych</i>
<i>Площа</i>	—	<i>Pole figury</i>
<i>Прямокутний паралелепіпед</i>	—	<i>Prostopadłościan</i>
<i>Похибка</i>	—	<i>Błąd przybliżenia</i>
<i>Сегмент</i>	—	<i>Odcinek koła</i>
<i>Сектор</i>	—	<i>Wycinek kołowy</i>

Саме через це ми спостерігаємо відсоткову різницю під час аналізу структури термінів.

До словникового складу математичної літератури відносимо (Королук 2008: 101):

- основу, яка складається із загальноновживаних слів;
- надбудову із загальнонаукової лексики;
- верхню надбудову, що складається із специфічних математичних термінів.

Визначити належність терміну до якоїсь із цих груп досить важко. Аналізовані українсько-польський словник математичних термінів складається із термінів та дефініцій до цих термінів, які вивчаються в середній та вищій школі. Тому практичне визначення належності слова до вузькоспеціалізованої, загальнонаукової чи загальноновживаної лексики є певною мірою складним.

Під час аналізу математичних термінів брались до уваги також такі їхні характеристики як:

- моно- чи полісемантичність;
- сфера вживання;
- походження термінів.

Для термінів на відміно від загальноновживаних слів не характерне необмежене збільшення кількості своїх значень. Якщо порівнювати терміни та загальноновживані слова, то можна дійти висновку, що загальноновживане слово характеризується моносемантичністю лише в контексті, у той час коли для терміна, здебільшого, характерна моносемантичність завжди. Порівнюючи полісемію в термінах та в загальноновживаних словах Р. О. Будагов зазначає: (...) у той час як у загальнолітературній мові контекст, легко усуваючи полісемію, робить слова однозначними й недвозначними, у науковій і технічній мові, у якій це ж прагнення до однозначності виражене ще яскравіше, ще категоричніше, ніж у загальнолітературному мовленні, контекст уже не силі справитися з багатозначністю. Ось чому багатозначність усувається тут, так би мовити, до контексту. Кожен термін набуває одного значення, тобто із самого початку він набуває тієї однозначності, до якої в загальнолітературній мові слова приходять лише в результаті їхньої реалізації в контексті (Коваль 1969: 256).

Отже, з цього слідує, що загальноновживані слова, здебільшого, моносемантичні лише в контексті, поза контекстом вони часто полісемантичні. Що стосується термінів, то вони проявляють тенденцію до моносемантичності не зважаючи на контекст.

Часто однозначність вважають за найсуттєвішу рису термінів. Немає сумнівів, що терміни мають тенденцію до моносемантичності. Однак, однозначність терміна

це, швидше за все, результат певних якостей, а не основна його визначальна риса.

Усі терміни представлені в українсько-польському словнику математичних термінів використовуються спеціалістами в галузі математики, під час вивчення математики в школі та вищих навчальних закладах, а також деякі із них використовуються й у повсякденному житті. Представлений словник укладений із термінів, які вивчаються в середній та вищій школі. Однак, деякі з представлених термінів можуть використовуватись у повсякденному житті. Такі терміни утворені із загальноживаних слів, які в розмовному стилі, залежно від контексту, можуть набувати різних значень. До таких слів термінів зараховуємо: *wypadkowa podія, основа, площа, степінь, об'єм, raciona, zdarzenie, zbiór, podstawa, punkt* та ін.

Про походження термінів було вже дещо сказано. Але варто також більш детально охарактеризувати лексичний склад математичної галузі знань. Як було сказано раніше, аналізований словник складається із 200 реєстрових одиниць. Серед цих термінів в українській математичній термінології 50,5% це питома українські терміни, решта 49,5% це терміни в яких хоча б одне слово запозичене із латинської чи грецької мови. Якщо розглядати польські терміни, то можемо побачити досить вагому відсоткову різницю, оскільки в польській мові 71,5% це питома польські терміни, а всього лише 28,5% – запозичені. Уже на підставі лише цих даних можемо підтвердити раніше описаний факт про перевагу в польській мові термінів створених засобами національної мови порівнюючи з українською.

Якщо говорити про запозичення, то в аналізованому словнику в українській частині їх майже половина. Серед них 22% термінів запозичених із грецької чи латинської мови та 24% – мішаних, тобто таких, у яких хоча б одне зі слів запозичене, і хоча б одне питома національне. З-поміж 22% термінів-запозичень 10,5% це терміни взяті із латинської мови та 11,5% – з грецької. Якщо розглядати мішані терміни, то між ними 18% термінів із латинськими компонентами та 6% – з грецькими. Також у словнику присутні терміни до складу яких входять як латинські так і грецькі компоненти, однак таких термінів лише 3,5%.

Зовсім інша ситуація з польською частиною словника. Запозичення із латинської та грецької мов у польській математичній термінології, а точніше в аналізованому словнику, становлять лише 28,5% термінів. Серед них найбільше слів на позначення термінів запозичені із латинської мови і їхня кількість дорівнює 9%. З грецької мови запозичено вдвічі менше, їх 4,5%. Найменше термінів мішаного типу до складу яких входять і грецькі, і латинські компоненти, таких термінів у польській частині словника всього лиш 1,5%. Щодо інших мішаних типів, то 5,5% це терміни, в яких один із компонентів грецького походження та 8% – латинського.

Підсумовуючи, можемо зробити такі висновки. Для української і для польської мов характерні запозичення на позначення математичних термінів, однак, в українській мові їх на 21% більше, ніж у польській. Для обох мов характерним є запозичення слів із латинської і грецької мов. В українській мові більше запозичень із грецької мови, ніж з латинської, а в польській навпаки. Якщо різниця між грецькими та латинськими запозиченнями в українській мові не значна і становить лише 1,5%, то в польській латинських запозичень удвічі більше, ніж грецьких. Цікавим є той факт, що в українській частині словника, велика різниця між термінами до складу яких входить хоча б один латинський компонент і *чисто* латинськими термінами вона становить 7,5%. У той час у польській частині ця різниця від'ємна, тобто тут більше термінів до складу яких входить латинське запозичення, ніж термінів-латинізмів. Якщо говорити про запозичення із грецької мови, то тут усе з точністю до навпаки. В українській частині словника більше термінів із запозиченням із грецької мови, ніж термінів із хоча б одним грецьким компонентом. У польській – більше термінів до складу яких входить хоча б один грецький компонент, ніж термінів із запозиченням із грецької мови.

З огляду на вище сказане, можемо поділити математичні терміни на три групи (Сидоренко – Дудок 2014: 56):

- галузеві терміни – до складу яких входять лише члени-терміни: *арифметична прогресія, диференціювання функції, концентричні кола, ciąg arytmetyczny, różniczkowanie funkcji, koncentryczne koła;*
- терміни змішаного типу – до їхнього складу входить члени-терміни та не термінологічні слова): *зрізана піраміда, координатна пряма, риска дроби, ostrosłup ścięty, kreska ułamkowa, funkcja malejąca.*
- терміни, що складаються із не термінологічних слів: *бічні сторони, випадкова подія, racjonalne, zdarzenie pewne.*

Розглядаючи терміни з українсько-польського словника математичних термінів, не варто забувати і про дефініції, які в ньому представлені. Загалом дефініція є широко досліджуваним логічним та лінгвістичним явищем. Дефініцію розглядають як особливу форму інтелектуальної діяльності. *З одного боку, вона споріднена з описом і порівнянням, з іншого із судженням – формою мислення, завдяки якій за посередництвом ствердження або заперечення встановлюється зв'язок між предметом та його ознаками, або відношеннями між предметами* (Оніщенко 2010: 48). Дефініцію можна поставити в один ряд з узагальненням, відмежуванням та поділом,

оскільки вона є однією із логічних операцій над поняттям. Дефініції складають той базис на якому ґрунтується все наукове пізнання, вони також виступають інструментом під час побудови окремих наукових дисциплін та й загалом при розумовому осягненні будь-якої діяльності людини.

Дефініція аналізованих термінів обов'язково складається із двох частин:

- означуваного (лат. *definiendum* – Dfd),
- означального (лат. *definiens* – Dfn).

Н. А. Оніщенко вважає, що первинний розподіл дефініцій на остенсивні і вербальні, реальні та номінативні в сучасній логіці відповідає розрізненню так званих семантичних та синтаксичних дефініцій (Оніщенко 2010: 49). Для синтаксичних дефініцій характерним є те, що означуване та означальне належать до одного семантичного рівня, тобто значення першого визначається через значення другого. Для математичної логіки характерні саме синтаксичні дефініції, оскільки *відповідають критерію конструктивності, вимірності введеної даною дефініцією величини* (Оніщенко 2010: 49). Також для математики характерним є використання рекурсивних, генетичних, фундаментальних та не фундаментальних дефініцій та ін. Генетичні дефініції вказують на порядок породження величини, у той час як рекурсивні відтворюють схеми одержання нових значень з уже отриманих.

Прикладом генетичних дефініцій будуть такі:

- **Коло** (-а, с) (*koło*) – це фігура, що складається з усіх точок площини, рівновіддалених від даної точки.
- **Куля** (-і, ж) (*kula*) – це тіло, утворене обертанням круга навколо його діаметра.

До рекурсивних дефініцій відносимо такі як:

- **Арифметична** (-ї, ж) **прогресія** (-ї, ж) (*ciąg arytmetyczny*) – це послідовність, кожний член якої, починаючи з другого, дорівнює попередньому члену, до якого додають одне й те саме число.
- **Геометрична** (-ої, ж) **прогресія** (-ї, ж) (*ciąg geometryczny*) називають послідовність, кожний член якої, починаючи з другого, дорівнює попередньому члену, помноженому на одне й те саме число.

Варто також додати, що природа термінів не передбачає асиметричності означуваного та означального з огляду на свою стандартизованість та дефінітивність, однак на функціональному рівні маємо інший факт, а саме функціональну варіативність наукового терміна, тобто дублетність. Проте в реальних умовах комунікації практично неможливо уникнути цієї асиметрії (Голі-Оглу 2010: 97).

Наглядним прикладом, коли дублетність наукового терміна та її відображення в тексті є неминучим, є написання, власне, вузькогалузевих тлумачних, перекладних чи інших термінологічних словників. У нашому випадку – українсько-польського термінологічного словника математичних термінів. Тому в представленому словнику є досить логічною присутність дублетів математичних термінів. Наприклад: *одиничний вектор* – *opt*, *wektor jednostkowy* – *wersor*.

З вище сказаного можемо зробити висновок, що відображення формальної варіативності, яке передається з допомогою дублетності генетично різних математичних термінів на позначення однієї дефініції є обґрунтованим. Лише в такому випадку мета мовця не матиме функціональних обмежень, а тому зможе зреалізуватися сповна.

Примітним є той факт, що досить часто дублетність ототожнюють із полісемією саме на функціональному рівні. Тому варто чітко розмежовувати ці поняття та їхні лінгвістичні терміни. *Полісемія, багатозначність, полісемантизм* – наявність у семант. структурі мов. одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення (Русанівський 2004: 502). Дублети – 1. *варіанти мовних одиниць* – видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (*фонемний, морфемний або лекс. склад. місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.*), але не порушують принципу тотожності (Русанівський 2004: 62), 2. *синоніми абсолютні* – синоніми, повністю рівнозначні й загалом тотожні за вживанням, тобто стильовою сферою функціонування, *емоц.-експресив. характеристикою, частотністю. сполучуваністю та ін.* (Русанівський 2004: 588). У разі зіставлення цих двох дефініцій, можемо побачити яскраво виражену розбіжність. Однак, така розбіжність на функціональному рівні є менш помітною. Діється так тому, що адресант та адресат, які не є спеціалістами в галузі лінгвістики, сприймають обидві термінологічні номінації як реалізацію цілої низки „сміслів” (*планів змісту, потенційно закріплених за одним терміном* (Голі-Оглу 2010: 98)). У результаті це може допровадити до зменшення результативності спілкування, оскільки ускладнюється процес вибору термінологічної номінації.

Проаналізований матеріал свідчить про те, що для вузькогалузевих термінологічних систем не характерне часте вживання дублетів. Обумовлюється це тим, що наукові тексти прагнуть чіткості, прозорості та суворой текстотвірної логічності. Однак,

є і винятки. Тому ми можемо знайти в українсько-польському словнику математичних термінів терміни-дублети. Наприклад: *багатокутник – полігон, jednokładność – homotetia, wielościan foremny – bryła platońska*.

Часто в математичній термінології можна зустріти терміни-епоніми, тобто терміни в назві яких використовують власні імена. В аналізованому словнику кількість таких термінів невелика, оскільки представлений словник не являє собою повного зібрання всіх математичних термінів, а є лише репрезентативною вибіркою тих математичних термінів, які найчастіше трапляються в підручниках із математики, алгебри та геометрії. Якщо говорити про всі математичні терміни, то, безумовно, велика частина з них буде термінами-епонімами. Діється так тому, що більшість наукових відкриттів дістали таку назву у якій містяться власні імена винахідників. Такі терміни автоматично стають інтернаціоналізмами. Вони не лише називають поняття, але й увічнюють імена найвидатніших науковців та винахідників. Наприклад, *bryła platońska, kartezjanski układ współrzędnych*.

Хоч в аналізованому словнику й немає великої кількості термінів-епонів, здається доцільним згадати і про проблему перекладу термінів-епонімів з української мови на польську та навпаки. Для польської мови, як і для решти європейських мов, які послуговуються латинським алфавітом, характерним є написання терміна-епоніма зі збереженням автентичності його епонімічного складника (Карпіловська – Кочерга – Мейнарович 2007: 60). Що стосується української мови, яка використовує кириличну абетку, то власні назви в термінах піддаються фонетичній та графічній адаптації. Наприклад: *рівняння Лапласа – równanie różniczkowe Laplace’a, рівняння Пуассона – równanie różniczkowe Poissona*.

Також вартий уваги той факт, що наукові поняття в математичній галузі позначаються не лише вербальними, але й і невербальними засобами. До невербальних засобів у математиці належать символи. Їм, як і власне термінам, властиві *умовність і свідомо закріпленість за поняттям, хоч такі поняття можуть бути особливими* (Туровська 2005: 228). Наприклад: *cos* (косинус), *sin* (синус), *tg* (тангенс), *ctg* (котангенс), \int (інтеграл), $|$ (модуль), *log* (логарифм), \sphericalangle (кут), *f* (функція) і відповідно в польській мові *cos* (cosinus), *sin* (sinus), *tg* (tangens), *ctg* (cotangens), \int (całka), $||$ (wartość bezwzględna), *log* (logarytm), \sphericalangle (ką), *f* (funkcja).

Спеціалісти із математичної галузі набагато частіше використовують невербальні засоби під час спеціальної комунікації, ніж пересічні мешканці, оскільки використання таких засобів є набагато зручнішим та економічним.

Якщо говорити про функціонування терміна в лексичній системі мови, то варто додати, що не всі терміни представлені в термінологічному українсько-польському

словнику математичних термінів утворюються як терміни з погляду семантичного наповнення та структури. Деякі з аналізованих термінів виникли спеціально як терміни в результаті словоскладання загальноновживаної лексики з подальшим використанням їх уже як термінів. Аналіз складних слів у складі яких є термінологічні та не термінологічні компоненти дозволяє виявити семантичні та функціональні особливості математичних термінів (Сидоренко – Дудок 2014: 54–55). Наприклад, *багатокутник, бічні сторони, wielokąt, ramiona* та ін.

Частина аналізованих термінів утворена через комбінацію термінологічних та не термінологічних одиниць. Отже, *можемо говорити про термін як у межах самих термінологічних одиниць* (Сидоренко – Дудок 2014: 55), так і спосіб взаємодії математичного терміна із загальноновживаним словом. Наприклад, *зрізаний конус, гострий кут, подібні трикутники, stożek ścięty, kąt prosty, trójkąty podobne*.

Згідно із твердженням В. В. Виноградова *словосполучення, як і слова, є номіна- тивними засобами мови для позначення предметів, явищ, процесів тощо* (Виноградов 1954: 67). Очевидним є факт, що серед аналізованих термінів найчисельнішу групу утворюють іменники, основним завданням яких є виконання номіна- тивної функції, тобто позначення нових термінів та процесів. Наприклад, *інтеграл, модуль, відрізок, гіпотенуза, гомотетія, бісектриса, еліпс, діаметр, коло, конус, okrąg, kula, loga- rytym, zbiór, kwadrat, wersor, prosta, półprosta, graniastop, równanie* та багато інших.

ВИСНОВКИ

Термінологія має системний характер, що дає змогу говорити про наявність у ній певних семантичних розрядів. Вивчення цих розрядів є важливим для дослідження семантичних відношень. Зі свого боку, об'єднання термінів у семантичні розряди дозволяє визначити в математичній галузі об'єктивні зв'язки, які є між значеннями термінів та їхніми референтами, тобто між значеннями термінів та об'єктами позамовної дійсності, які має на увазі мовець у контексті конкретної мовленнєвої ситуації.

Аналіз українсько-польського словника математичних термінів дозволив по- ділити терміни за структурою, походженням, на моно- чи полісемантичність, розді- лити за сферою вживання та походженням термінів.

Розглядалися також дефініції. Для математики характерним є використання синтаксичних, рекурсивних, генетичних, фундаментальних та не фундаментальних дефініцій та ін.

Процес запозичення та засвоєння іншомовних слів є одним зі шляхів поповнення лексичного складу будь-якої мови, зокрема української. З допомогою таких запозичень поповнюється й термінолексикон національної мови. Притік іноземних слів у мову відбувається нерівномірно, але безперервно. Однією із найбільш поширених видозмін, якої зазнає запозичення після того як потрапляє до національного лексикону, є зсуви значення. Інколи це призводить до розриву мотиваційних зв'язків зі значенням етимона. Також часто трапляються порушення чи спотворення лексико-семантичних зв'язків у системі мови-реципієнта.

Проаналізований матеріал свідчить про те, що для вузькогалузевих термінологічних систем не характерне часте вживання дублетів. Обумовлюється це тим, що наукові тексти прагнуть чіткості, прозорості та суворой текстотвірної логічності. Однак, є і винятки. Тому ми можемо знайти в українсько-польському словнику математичних термінів терміни-дублети.

Часто в математичній термінології можна зустріти терміни-епоніми, тобто терміни в назві яких використовують власні імена. Також наукові поняття в математичній галузі позначаються не лише вербальними, але й і невербальними засобами. До невербальних засобів у математиці належать символи.

BIBLIOGRAFIA

- Вакуленко 2015:** Вакуленко М. О. *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*. Івано-Франківськ 2015.
- Виноградов 1954:** Виноградов В. В. *Вопросы изучения словосочетаний*. Москва 1954.
- Голі-Оглу 2010:** Голі-Оглу Т. Дублетність наукових термінів в українській і російській мовах: функціональний аспект. – *Лінгвістичні студії*, вип. 21, 2010, 97–100.
- Ібрагімова 2013:** Ібрагімова С. Функціональний аналіз спеціалізованої мови. – *Науковий вісник Херсонського державного університету*, вип. 20, Харків 2013, 28–32.
- Карпіловська – Кочерга – Мейнарович 2007:** Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є. Прізвище в терміні. В: *Українська термінологія і сучасність*, вип. VII, ред. Л. О. Симоненко, Київ 2007, 59–62.
- Коваль 1969:** Коваль А. П. *Науковий стиль сучасної української літературної мови, структура наукового тексту*, Київ 1969.
- Короліук 2008:** Короліук І. С. Семантико-структурні особливості математичної термінології. – *Вісник Черкаського університету*, пг 4, 2008, 100–102.
- Кочерган 2008:** Кочерган М. П. *Загальне мовознавство, підручник*. 3-тє видання, Київ 2008.

- Малевич 2005:** Малевич Л. Термінологічне запозичення: причини, джерела, функції. В: *Українська термінологія і сучасність*, вип. VI, ред. Л. О. Симоненко, КНЕУ, Київ 2005, 56–61.
- Місяць – Білоус – Білоус 2003:** Місяць Н., Білоус В., Білоус А. Українські офтальмологічні терміни з погляду походження. В: *Українська термінологія і сучасність*, вип. V, ред. Л. О. Симоненко, КНЕУ, Київ 2003, 158–160.
- Оніщенко 2010:** Оніщенко Н. А. Логіко-семантичні та функціональні особливості афористичних дефініцій. В: *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, пг 896, вип. 61, Харків 2010, 48–54.
- Процик 2003:** Процик І. Запозичення та освоєння чужомовної лексики в українській фізичній термінології на зламі XIX–XX століть. В: *Українська термінологія і сучасність*, вип. V, ред. Л. О. Симоненко, КНЕУ, Київ 2003, 167–169.
- Русанівський – Тараненко – Зяблюк 2004:** Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. (ред.) *Українська мова, енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп.* Київ 2004.
- Сидоренко – Дудок 2014:** Сидоренко О., Дудок Р. Функціонально-семантичні особливості складних суспільно-політичних термінів. – *Іноземна філологія*, вип. 127, Ч. 1., 2014, 53–59.
- Туровська 2005:** Туровська Л. Терміни та номени в науково-технічній сфері. В: *Українська термінологія і сучасність*, вип. VI, ред. Л. О. Симоненко, КНЕУ, Київ 2005, 225–229.
- Філюк 2012:** Філюк Л. М. Функціональні параметри термінів інформатики в науковому стилі. – *Мова*, пг 17, 2012, 134–139.

3

ПОГОВОРИМ О ДЕНЬГАХ (НЕРУССКИЕ НАЗВАНИЯ ДЕНЕЖНЫХ ЕДИНИЦ В КУРАНТАХ XVII ВЕКА)

DOROTA GŁUSZAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

LET'S TALK ABOUT MONEY (NON-RUSSIAN CURRENCY UNIT NAMES IN THE *KURANTY PAPERS OF THE 17TH CENTURY*). The paper analyses monetary unit names, incorporated into Russian language in the first seven decades of the 17th century. The research aims at evaluating the level of assimilation of the foreign units in the borrowing language. The research material was extracted from *Vesti-Kuranty*, written from 1600 to 1670.

Keywords: linguistics, history of the language, loanwords, opinion journalism of the 17th century, *Vesti-Kuranty*.

XVII век – это период, предшествовавший широкомасштабным изменениям и реформам. Экономика того времени находилась все еще в стадии развития, торговые связи с другими странами возникали медленно, но постепенно расширялись. Из-за плохого состояния торговых водных путей и практически полного отсутствия дорог, в XVI веке иностранцы редко попадали на территорию России. То же касается и русских купцов, из которых только смельчаки спускались вдоль рек к морям. Следующим препятствием для развития торговли были татарские нападения (Костомаров [www](#)).

Купля зарубежных изделий и продажа товаров иностранцам были тесно связаны с внешней политикой государства. На протяжении веков в зависимости от дружеских или враждебных отношений с той или иной страной, проходил или задерживался обмен товарами. Так, например, менялись отношения в сфере торговли со Швецией, Данией, Грецией, Германией, Нидерландами и восточными народами.

Обращаясь к истории, следует указать на значение Новгорода в развитии зарубежных сношений. Город уже с X века стал важнейшим центром межгородской и международной торговли. Именно в этом пункте, благодаря расположению на пересечении

торговых путей, осуществлялись связи между Русью, Западной Европой, Византией и Востоком (Рыбина 2008: 359). С XII века в Новгороде существовало объединение так называемых „заморских” купцов, которые трудились торговлей морским путем. После монголо-татарского нашествия и разрушения многих древнерусских центров торговые интересы новгородцев еще сильнее устремились на Европу (Там же: 362–364).

Н. И. Костомаров (www) обращает внимание на роль англичан в развитии торговых связей России. Члены английских морских компаний с XVI века стали регулярно привозить на кораблях товары. Вторыми по значимости в торговле морским путем были голландцы.

В Смутное время не было условий для бурного роста экономики из-за кризиса в практически всех сферах общественной жизни страны. Однако, как отмечает Л. Базылов, уже в начале XVII столетия наблюдается некое расширение внешней торговли. Казань и Астрахань стали центрами торговли с Ближним Востоком и Азией, основным портом был Архангельск (Bazyłow 1985: 274).

Трактат о торговле с Англией подписал Борис Годунов. В качестве самых популярных экспортных продуктов в то время следует перечислить: лен, конопли, рыбу, икру, кожу, сало, мед, воск, которые, в основном, меняли на товары, необходимые для войска – порох, селитру и серу (Heller 2002: 191–192).

Если мы говорим о торговле, надо поговорить и о деньгах. В XVII веке, кроме еще популярного менового торга различными товарами, как например, обмен на меха, кожу, продовольственные продукты, в качестве платы за товары и пошлины использовались различные денежные единицы. При этом стоит обратить внимание на другое отношение к монетам, чем в современном мире: *Если русский продавал англичанину свои товары и получал за них звонкую монету, то взвешивал ее и принимал по сравнению веса и стоимости со своими деньгами, тем более что в XVI веке и русская монета имела значение товара, которого стоимость каждый определял весом и достоинством, так же как и всякую другую вещь* (Костомаров www).

Торговые связи с заграницей привели к попаданию в русский язык многих лексических заимствований, в том числе и слов, служащих названиями счетных и денежных единиц.

В Русском царстве денежная система состояла из монет: рубля, полтины, гривны, гроша, копейки, денги, полуденги и пулы (Костомаров www). Наше внимание сосредоточим в настоящей статье на нерусских названиях монет и других денежных единиц.

Материал, являющийся предметом анализа, извлечен из *Курантов* – памятников письменности XVII в. Тексты, известные на русской почве как *Вести-Куранты*, содержат информацию об общественно-экономической и политической жизни в Европе,

часто включают сведения о военных действиях. Многие тексты являются переводами или пересказами статей международных договоров, торговых документов. В основном, *Куранты* являются переводами иноязычных газет и рукописных или изустных сообщений, лишь немногие из них возникли на территории России. Источники исследования составляют следующие издания:

- *Вести-Куранты 1600–1639 гг.*, издание подготовили: Н. И. Тарабасова, В. Г. Демьянов, А. И. Сумкина, ред. С. И. Котков, Москва 1972;
- *Вести-Куранты 1642–1644 гг.*, изд. подгот.: Н. И. Тарабасова, В. Г. Демьянов, А. И. Сумкина, ред. С. И. Котков, Москва 1976;
- *Вести-Куранты 1645–1646, 1648 гг.*, изд. подгот.: Н. И. Тарабасова, В. Г. Демьянов, ред. С. И. Котков, Москва 1980;
- *Вести-Куранты 1648–1650 гг.*, изд. подгот. В. Г. Демьянов, Р. В. Бахтурина, ред. С. И. Котков, Москва 1983;
- *Вести-Куранты 1651–1652, 1654–1656, 1658–1660 гг.*, изд. подгот. В. Г. Демьянов, ред. В. П. Вомперский, Москва 1996;
- *Вести-Куранты 1656, 1660–1662, 1664–1670 гг.*, изд. подгот. В. Г. Демьянов, ред. А. М. Молдован, И. Майер, Москва 2009¹.

Заимствованные слова сгруппированы по этимологическому принципу, значит, учитываем их происхождение. При каждой единице указывается язык-источник (в некоторых случаях и язык-посредник) заимствования.

В ходе анализа значительное внимание уделяется процессам фонетической и морфологической адаптации названий денежных единиц, попавших в русский язык из других языковых сред. Исследование охватывает 16 заимствований.

1. ПОЛОНИЗМЫ

Слово **монета**² зафиксировано лишь один раз в тексте из В-К VI: *мъденые манъты* с. 347. То же можно сказать о польском **тымф**³: *тынѡы* [на поле помета: *слотковые*] В-К VI, с. 456. Известно, что в польском языке наряду с названием *tymf*

¹ Соответственно в тексте назовем их в сокращении: В-К I, В-К II, В-К III, В-К IV, В-К V, В-К VI.

² Крысин 2012: польск. *moneta* < лат. *monēta* < *monēre* предостерегать, с. 210.

³ Клубков www.academic.ru/5769: тымф – название польск. 30-грошовой монеты, <http://humanities_dictionary.academic.ru/5769> (доступ: 20.02.2015).

употреблялось и *tyńf*, последнее нашло отражение на письме в русском тексте.

В шестом томе *Курантов* польская единица **шеляг**⁴ выступает как: шелег, шелех и шеляг, в примерах: *Неибурускиі обещал шелеги і вськие худые мьденые маньты в гсдртве отставит с. 347; Д де а мьдных шелегов отнют не ималі с. 209; о отставлении шелеговъ не совершено с. 525; о шелегах здьсь различные рьчи носят с. 435; шелехи с. 435; о дьлании шеляговъ и иных мьлкихъ денег надобно промышльть с. 540.*

В фонетическом плане наблюдаем смешение гласных *e:’a* на месте польского носового *o* (шелег – 5 употреблений, шеляг – 1 употребление) и заднеязычных согласных *z:x* (соотношение форм 5:1).

Денежная единица **ефимок** находилась в широком обращении в исследуемый нами период, и многие формы данного слова представляют интересный материал для изучения. Сначала остановимся на источнике заимствования, так как в словарях и научной литературе по-разному указывается оформление этимона. По М. Фасмеру (1986, II: 29) слово заимствовано через польское *joachimik* от латинского *Joachimicus* из чешского *Joachimsthal* – названия города, в котором чеканились талеры. Посредство польского *joachimik* подтверждается в *Большой советской энциклопедии* (Прохоров 1972, 9: 109), монографии Ю. К. Баженова, касающейся истории розничной торговли в России (Баженов *www*), и в некоторых этимологических словарях. Лексема отмечается в словаре С. Линде, как *joachimik* (Linde online). Х. Лиминг приводит название *jachitek* (Leeming 1976: 17), дальше ссылаясь на М. Фасмера и чешский топоним, а также указывая на словарь С. Линде (Leeming 1976: 60).

Приведем избранные примеры: В-К I: *имат по евимку цесарскому с. 99; два евимка с. 134; Л евимокъ с. 28; И любских евимков с. 203 (+ 21 употребление); явимков с. 127; болш К явимокъ шкоди учинили с. 32; В-К II: еунтъ стерлингъ по Д евимка любскихъ с. 44; всяли казны П любских евимков с. 99; я прошаю мьсечно по Р [...] евимков с. 92 (+ 38); S лвимков с. 70; В-К III: почитать евимок по НА копеек с. 16; В бочки съ евимкамі с. 72 (+ 35); I цесарскихъ явимков с. 64. Два раза появляется **полуефимок**: по полуевимка любского с. 50, с полуевимком с. 91; В-К IV: всякому члвьку дано по ЛВ евимка с. 154; евимки с левиками с. 191; полным евимкам быти по старои цене с. 192; быти платежу осимнатцати сот тысячъ евимкомъ с. 57 (+ 47), а также: елорин по поуевимка с. 80; В-К V: евимокъ с. 101; всякому по евимку любскому дали с. 77; крестовые евимки с. 21; триста тысячъ евимков с. 126 (+ 5); болши ста тысячъ явимков с. 126; В-К VI: корму по Н евимков дают с. 349; подарили запану въ АФ евимковъ с. 435;*

4 Фасмер 1986: шеляг, шелег ‘старая монета, равная стоимости 1/8 старой медной копейки, грош’. Заимств. через польск. *szeląg* из ср.-в.-н. *schilling* ‘название монеты, шиллинг’, Т. IV, с. 427.

во всяком мешку по Ф еѡимокъ с. 191 (+ 43); ꙗѡимковъ с. 433 (+ 1); полуюѡимка с. 123.

Как видно, варианты, в основном, касаются родительного падежа множественного числа, где различаем флексии -ов (характерную для мужского типа склонения) и нулевую. Соотношение форм еѡимок к еѡимков составляет 6 к 178.

В фонетическом же плане, внимания заслуживает чередование букв е:я для отражения иноязычного сочетания -joa, которое составляет 209 (еѡимокъ): 7 (яѡимокъ).

По сравнению с источником заимствования видно еще изменение артикуляции $ch > f$ (Leeming 1976: 17).

2. АНГЛИЦИЗМЫ

На основании примеров употреблений в *Курантах* английского слова **шиллинг**⁵ наблюдаем процесс фонетической адаптации. Лексема получает множество графических реализаций, по-видимому, из-за отсутствия знания правильного произношения среди писцов-переводчиков. Итак, в В-К III найдены следующие примеры: *КГ шіеленга с. 90; КЗ шіеленгов с. 90; с полушіеленгом с. 90 (+ 1); КД шіленга с. 90; КЕ шилингов с. 91; с полушилингом с. 91.*

На основании перечисленных форм выявлено смешение гласных е:i (шилленг – 5 употреблений, шилинг – 2 употребления).

Лексема **стерлинг**⁶, как правило, употребляется в русских текстах XVII века в сочетании *фунт стерлинг* или *фунт стерлингов*. Примеры, извлеченные из *Курантов*: В-К II: *С ѡунтов денег а всякои ѡунтъ стерлингъ по Д еѡимка любскихъ с. 44; В-К III: S ѡунтов стерлингъ с. 182; пунтъ стерлина с. 187; В-К IV: пятнатцат сот тыссечеи ѡунтов стерлись⁷ с. 199; по В пунтъ стярлигов на всякои год а пунтъ стерлигъ по В рубли с. 127; казны по VI пундъ стерлинов а пундъ стерлинъ по два рубля с. 97; В-К VI: послать Г милиона фунтовъ штерлис [написано над зачеркнутым стерлингъ] с. 506.*

Получается, можем говорить о различных фонетических вариантах одной и той же лексемы. Зафиксированы формы: *ѡунтъ стерлингъ* (2 употребления) и единичные: *ѡунт стерлись, фунт штерлис*. Последняя, по-видимому, отражает немецкое чтение.

5 Ушаков 1996: англ. shilling, Т. IV, с. 1841.

6 Крысин 2012: фунт – англ. pound (sterling). Денежная единица в некоторых странах, с. 375; Фасмер 1986: в выражении фунт стёрлингов, стар. пунт стерлингов – от англ. pound sterling, с вторичным влиянием слова фунт, Т. IV, с. 210.

7 Фунтов стерлингов?

Дальше следуют формы на *-n*, которые, по всей вероятности, восходят к английскому *round*, а не к немецкому *Rfund*: *пунть стерлина*, *пунть стярлигов*, *пунть стерлигъ*, *пундъ стерлинов*, *пундъ стерлинъ*.

Наверное, причиной данных вариантов является низкий в то время уровень знания английского языка и попытки передачи на письме возможно близкого к оригинальному произношения. При этом следует отметить, что письменная форма языка имеет весьма узкий состав средств для передачи иноязычных звуков по сравнению с устным вариантом.

На основании специального исследования германизмов в русской деловой письменности XV–XVII вв. А. К. Рейцак доказывала, что лексема *шиллинг* встречается в памятниках не ранее 1644 г., *стерлинг* не ранее 1698 г., *пенс* (или *пенц*) – не ранее 1689 г. (Аристова 1978: 15). Благодаря *Курантам* мы в состоянии уточнить время заимствования – слово *стерлинг* засвидетельствовано уже в 1643 г. (В-К II, с. 44), затем в 1648 г. (В-К III, с. 182 и с. 187) и еще в шести употреблениях, датируемых на половину XVII века.

3. ГЕРМАНИЗМЫ

Немецкий **талер**⁸ лишь в одном употреблении отмечается в *Курантах*: *принали кождои по У талареи* В-К VI, с. 234. Окончание родительного падежа множественного числа относится скорее к мягкому типу склонения существительных мужского рода (склонение существительных с древней основой на *ī). Кроме того, в фонетическом плане наблюдаем гласный *a* на месте ожидаемого *e*.

Крона⁹ или, как отмечается в текстах, **корона** в значении ‘денежная единица’ представлена рядом форм: В-К I: *послалъ к цисарю двѣсто тысяч кроновъ* с. 33; В-К III: *пятьсот пятьдесят тысячъ корон денегъ а в короне по К ти алтнъ* с. 183; В-К IV: *дано им по В корона крон по дватцати алтынъ* с. 151; *невѣста чепь золотую въ У кроновъ подарила* с. 110; *имати по пятидесяти кроновъ а крон по дватцати алтынъ* с. 81; *С кроновъ а крон по К алтынъ* с. 201; *товары ценят на Ф кроновъ а крон по К алтынъ* с. 109, а также: *даровали ему чеп золотую пол В серебряныхъ корунъ* с. 174; В-К V: *Р кронъ денегъ по ВІ кронъ на мцъ* с. 21; *послалъ І кронъ ѳранцузскихъ денегъ в городъ Алтъверпенъ* с. 78; *онъ велѣлъ нѣсколко тысячъ короновъ бѣднымъ людемъ роздать* с. 97; *карабль Сибелла с товаромъ ценою болши Л кроновъ* с. 31; *нѣсколко тысячъ короновъ*

8 Ушаков 1996: нем. Taler, Т. IV, с. 647.

9 Фасмер 1986: корона ‘название монеты’. Из нем. Krone, Т. II, с. 381.

золотых с. 98; уложили что тѣ[м] де[н]гам ꙗ м кронам [...] оборчены дат с. 81; КЗ тысячъ корун с. 43.

На основе приведенных примеров можем сделать следующие выводы: название денежной единицы можем определить как *крон* – в мужском роде и по такому склонению изменяется; *крона*, *корона*, *коруна* – женский род и тип склонения имен женского рода. В одном случае (*онѣ вельл нѣсколко тысячъ короновъ бѣдным людемъ роздать* В-К V, с. 97) наступило смешение лексем *корона* и *крон*. Интересно, что, по-видимому, с целью приблизить непонятную для русских стоимость иностранной денежной единицы писцы-переводчики или добавляют к названию гипероним „деньги”, или пересчитывают на хорошо известную на русской почве единицу – алтын.

На основании одного примера слова **марк**¹⁰ в значении ‘денежная единица’: *маркѣ любскои по Е алтын* В-К II, с. 40 можем обратить внимание на смену грамматического рода в процессе заимствования. Немецкое *die Mark* является существительным женского рода. По-видимому, причиной такой замены рода в русском языке является наличие согласного в конце основы, так как твердым согласным заканчиваются русские имена, принадлежащие к мужскому роду.

Лексему **грош**¹¹ можно считать германизмом или полонизмом, так как языком-источником заимствования является немецкий, но, по всей вероятности, слово попало в русский через польский язык. В примерах: В-К I: *по два гроша купят* с. 138; *подать дават нам серебряными добрыми грошами у ста грошеи Л грошеи накладу* с. 70; В-К II: *тритцат грошеи полских* с. 195; *тритцат грошеи* с. 195 (+ 4); В-К III: *шолку ѳунтъ по S золотых по KS грошеи полскихъ* с. 65; В-К IV: *по четыре гроша ценою менши иных ѳимков цесарскихъ* с. 193; *крушка пива по II ти грошов* с. 163; *покупают трехгрошевои хлѣбъ по Ѳ ти грошеи* с. 163; *грошам и мѣдным денгамъ по прямои достоини же ценѣ ходити* с. 192; В-К VI: *Ортовои въ II грошах имѣють бытъ на EI грошеи поставлены а шестакина E грошеи уложены* с. 409.

На морфологическом уровне наблюдаем варианты окончаний родительного падежа множественного числа – в 12 формах имеется флексия *-ей*, в одном случае – флексия *-ов*.

Приведем примеры заимствованного из немецкого языка названия **гульден**¹²: В-К IV: *сто тысячи гулдинов римских [...] сто ж тысячь гулдинов римских [...] сто тысячь гулдиновъ римских* с. 103; *на год по М миллионов гулдинов а гулдинъ по*

10 Ушаков 1996: марка, жен. нем. Mark, Т. II, с. 146.

11 Фасмер 1986: через польск. grosz из стар. нем. Grosch, Groschen, Т. I, с. 462.

12 Ушаков 1996: гульден – нем. Gulden, Т. I, с. 637.

В гривны с.132; В-К V: [не]нку чор[ной] смолы купили въ HS гюлде[нов] с.92; бочку чорной смолы купили въ HS гюлденѡв с.95; В-К VI: дано в заплату ихъ смѣлости Н гюлденѡв или Д рублевъ за всякою карабль такъ ж иныхъ воевод какъ выше будетъ возмет Л гул деновъ или С рублев. за всякою карабль иныхъ начальникѡв К гюлденѡвъ или Д рублев, за иные карабли у среднихъ капитанѡв на котором М пушекъ і выше Д гунденѡв или В рублев за всякою воинскою карабль меншеі стат и С гюлденѡв или АС рублев. с.114.

Выявлены фонетические варианты – смешение гласных е:и. Соотношение форм составляет 7:5. Возможно, причиной данного является русское „икание”. Единичная форма гунденѡв, как нам кажется, является ошибкой переписчика. В двух употреблении вместо буквы у находится ю (в языке-источнике выступает гласный и).

В Курантах отмечены нами и следующие формы, которые, по-видимому, являются ошибочными: ржи покупають по КИ юлдину¹³ и дают по К Г юлдинов на мцѣ а юлдин по полуполтине В-К IV, с. 124.

Фунт в значении ‘мера веса’ заимствовано из древневерхненемецкого *phunt* от латинского *pondō* (Фасмер 1986, IV: 210). В текстах В-К употребляется и в значении ‘денежная единица’. Приведем примеры из В-К I: К квинталов серебра а в квинталъ по Р ѡунтов с.180; со всякие кочи взят сперва по двѣсте ѡунтов а послѣ тово укасали погодно по сту ѡунтов имати чтобы тѣми денгами лошедѣи под пушечноі наряд держат для воины с.210; В-К II: по I ѡунтов подати дават с.98; В-К III: ѡжидал ѡт меня переводные памяцы в три ндлѣ во сте в девяносте ѡунтех или в двусотъ ѡунтовъ а всякою ѡунтъ по два рубли с.99; С ѡунтов или на первой срокъ Р ѡунтовъ а ѡунтъ по В рубли сочтены будут с.150; РМ ѡунтов наметных денег с.182; В-К V: на мцѣ по девяносто ѡунтовъ с.58; девятсотъ тысячь ѡунтовъ с.82; денежною побор что ежемцѣ по Ч ѡунтов збират с.48; В-К VI: королевское ж величество послал к послу своему в Швайцарскую землю С ѡунтов, денегъ дльа того чтоб тѣ денги швайцарскимъ владѣтелямъ поsdат с.392.

Другие формы, найденные в В-К IV, возникли в результате непонимания лексемы: имати на всякою год по Г пунденѡв с.108; по Ч пунденѡв дават с.108; на нем пѣни взят С пунденѡв а пунтъ по В рубля с.201; послали въ Ирланскую землю салдатом сто тысячь пундинов с.135. Данное надо рассматривать как следствие процесса контаминации – русская флексия присоединяется к окончанию иноязычного источника (если учесть старую английскую форму множественного числа – *rounden*). Данное явление названо Г. Паулем грамматическим плеоназмом (Демьянов 1990: 55).

13 Вместо: гюлдину?

Единица, вероятно, воспринималась как чужая на первых порах существования в языке-реципиенте, поэтому здесь тоже видим некую тенденцию переводчиков-переписчиков к объяснению ее стоимости – дается пересчет на *отечественные* рубли или добавляется русский синоним.

4. ИТАЛЬЯНИЗМЫ

В текстах *Курантов* среди заимствований из итальянского языка отмечены следующие лексемы: **дукат**¹⁴, лишь в одном употреблении: *до шстисот тысець золотих дукатовъ* В-К I, с. 33 и **флорин**¹⁵ представлен рядом форм. В контекстах: В-К IV: *татаром X ѿлоринов дать* с. 162; *X ѿлоринов* с. 164; *K ѿлоринов* с. 51; *денег двѣсти тысячи ѿлоринов а ѿлорин по поуевимка* с. 80; *болши на десять тысяч ѿлоренов. а ѿлорен по полуполтине* с. 148; *девятнатцат тысячь ѿлоринов. а ѿрорин по полуполтине* с. 150; В-К V: *K ѿлоринов, C ѿлоринов, S I ѿлоринов* с. 30.

Наблюдаем чередование гласных *и:е* – *флорин* выступает 10 раз, *флорен* – 2. Форма *ѿрорин*, возможно, возникла в результате регрессивной ассимиляции.

Итальянизмы, которые в языке-источнике имеют окончание *-o*, в языке-реципиенте классифицируются как существительные мужского рода с конечным согласным основы. Как видно, они подчиняются правилам русского языка и приобретают грамматические категории (регулярно изменяются по падежам и числам).

В текстах *Курантов* встречаем и другие лексемы – неосвоенные заимствования, являющиеся названиями нерусских денежных единиц. В В-К III отмечено: *много беиѿрских полупатцов* с. 158, что, по мнению В. Г. Демьянова, следует сравнить с немецким *Batzen* ‘бацен’ – названием монеты (Демьянов 1982: 96). Другое найденное в этом томе название, *цегениі*, в контексте: *денег изготовили. У цегениі* с. 59, тоже вызывает вопрос по поводу происхождения. С. И. Котков и соиздатели III тома В-К подсказывают итальянский источник лексемы и сравнивают с итальянским *zecchino* – названием венецианской золотой монеты¹⁶.

В свою очередь в IV томе В-К найдено: *дано из казны турског владѣнія триста тысячь эгенов* с. 136. Для нас затруднительным является определение источника данной лексемы.

Подытоживая наш анализ, следует отметить, что для многих заимствованных

14 Фасмер 1986: из ит. *ducato*, возм., через ранне-нов.-в.-н. *Dukat*, Т. I, с. 550.

15 Ушаков 1996: ит. *florino*, Т. IV, с. 1093.

16 Ср. В-К III, с. 59.

слов XVII век был периодом их вхождения в русский язык и освоения на новой языковой почве. Среди нерусских названий денежных единиц выявлено 6 заимствований из немецкого языка, 4 единицы, взятые из польского языка, 2 англицизма и 2 итальянизма. В случае трех названий этимология остается или предположительной, или совсем неясной.

Не подлежит сомнению, что многочисленные варианты форм в фонетическом и морфологическом планах свидетельствуют о живом процессе адаптации и показывают сложный путь лексем к конечному закреплению в русском языке и приспособлению к языковым правилам в новом языковом окружении.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bazyłow 1985:** Bazyłow L., *Historia Rosji*, Warszawa 1985.
- Heller 2002:** Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002.
- Leeming 1976:** Leeming H., *Rola języka polskiego w rozwoju leksyki rosyjskiej do roku 1969. Wyrazy pochodzenia łacińskiego i romańskiego*, Kraków 1976.
- Linde online:** Linde S., *Słownik języka polskiego*, <<http://kpbc.umk.pl/publication/8173>> (доступ: 18.07.2017).
- Аристова 1978:** Аристова В. М., *Англо-русские языковые контакты (англизмы в русском языке)*, Ленинград 1978.
- Баженов www:** Баженов Ю. К., *Использование единиц измерения в торговле в дореволюционной России. Розничная торговля в России*, <http://economy-ru.com/logistika_1045/ispolzovanie-edinits-izmereniya-torgovle-72695.html> (доступ: 18.07.2017).
- Демьянов 1982:** Демьянов В. Г., Процессы графемно-фонетической адаптации в области вокализма лексики, заимствованной из немецкого языка (по данным „Вестей-Курантов 1600–1639 гг.”), в: *История русского языка. Исследования и тексты*, ред. Демьянов В. Г., Дубровина В. Ф., Москва 1982, с. 92–115.
- Демьянов 1990:** Демьянов В. Г., *Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII века*, Москва 1990.
- Клубков www:** Клубков П., ред., *Российский гуманитарный энциклопедический словарь*, Москва 2002, <http://humanities_dictionary.academic.ru/> (доступ: 20.02.2015).
- Костомаров www:** Костомаров Н. И., *Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетиях*, <http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_ocherk_torgovli.html> (доступ: 20.02.2015)
- Крысин 2012:** Крысин Л. П., *Современный словарь иностранных слов*, Москва 2012.
- Прохоров 1972:** Прохоров А. М., гл. ред., *Большая советская энциклопедия*, Т. 9, Москва 1972.
- Рыбина 2008:** Рыбина Е. А., *Международные связи Новгорода*, в: *Очерки истории средневекового Новгорода*, Янин В. Л., Москва 2008, с. 359–374.
- Фасмер 1986:** Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, Т. I–IV, Москва 1986.
- Ушаков 1996:** Ушаков Д. Н., ред., *Толковый словарь русского языка*, Т. I–IV, Москва 1996.

NAZWY MIEJSCOWE DAWNEGO POWIATU NURSKIEGO NA MAZOWSZU

PIOTR ZŁOTKOWSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

SETTLEMENT NAMES IN THE OLD NURSKI DISTRICT IN MAZOVIA. The paper analyses several aspects of the historic development of the local name system in the old Nurski district in the Nur Land of the old Duchy of Mazovia. The analysis of various sources clearly shows that the western part of the region is characterised almost exclusively by one-part names, while the eastern is dominated by binominal names. This tendency is motivated by extralinguistic factors, the most important of them being the old land-possession structure in the area. Both parts of the researched region show specific dynamics of the process of creating settlement names. The process was also influenced by Polish lesser nobility, i.e. continuous patterns in the naming of settlements, whereas many toponyms appearing in historical sources are today non-existent. The analysis also reveals the predominance of ancestral names as a separate part of binominal names, as well as the low productivity of patronymic names.

Keywords: Old Nurski District, settlement names, historical naming of settlements, toponymy.

Dawna ziemia nurska, będąca częścią województwa mazowieckiego, znajdowała się na wschodnim Mazowszu, tuż przy granicy z Podlasiem. Składała się ona z trzech powiatów: nurskiego, ostrowskiego i kamienieckiego. W skład powiatu nurskiego wchodziły parafie: Andrzejewo, Czyżew, Nur, Rosochate, Zaręby, Złotoria oraz część parafii Dąbrowa Wielka i Szumowo.

Terytorium to było kolonizowane zasadniczo w XV wieku. Niewykluczone, że na niektórych terenach mogło przetrwać wczesne osadnictwo mazowieckie z okresu średniowiecza. Osadnicy zasiedlający wschodnią część powiatu pochodzili z zachodniego Mazowsza. Byli to drobni rycerze, którzy otrzymywali od książąt mazowieckich 10-włókowe i większe nadania ziemskie w zamian za obowiązek służby wojskowej. W zachodniej

części powiatu własność ziemską należała do biskupstwa płockiego. Wsie położone na tym obszarze zamieszkiwała ludność chłopska (Samsonowicz 1989: 23).

Na terenie objętym osadnictwem szlacheckim następowało stopniowe zagęszczanie się sieci osadniczej. Proces ten spowodowany był podziałem pierwotnych obszarów nadań ziemskich dokonywanym przez potomków odbiorców przywilejów książęcych. Na nadaniach 10-włókowych zakładano zazwyczaj jedną lub dwie wsie, na większych 40-50-włókowych, mogło powstać nawet kilkanaście osad. W pierwszym przypadku wykształcał się jeden lub dwie toponimy, nawiązujące do pierwotnej nazwy terenu, albo do nazwy osobowej założyciela. Osady powstające na obszerniejszych nadaniach identyfikowane były za pomocą nazw dwuczłonowych, składających się z członu utożsamiającego i kilku lub kilkunastu członów odróżniających. Na przestrzeni wieków ilość osad w obrębie tak zwanych okolic szlacheckich ulegała zmianie. Wraz z zanikiem niektórych osad i pojawianiem się innych, zmieniała się też ilość członów odróżniających nazw zestawionych. Z uwagi na dynamikę procesów osadniczych niezwykle trudne jest oszacowanie ilości nazw funkcjonujących na tym obszarze w okresie od XV do XXI wieku.

Zupełnie inny charakter miało osadnictwo w zachodniej części powiatu, na terenie dóbr biskupich oraz na południu, w dobrach zuzelskich kanoników regularnych z Czerwińska. Założone tam duże wsie chłopskie nie ulegały rozdrobnieniu, nie mógł zatem wytworzyć się wspomniany już model nazwotwórczy. Wsie kościelne miały więc tylko jedną nazwę, która rzadko ulegała zmianom.

Dla potrzeb niniejszego opracowania dokonano ekscerpcji źródeł historycznych z okresu od średniowiecza do końca XVIII wieku. Wykorzystano archiwalia wytworzone przez administrację świecką i kościelną oraz materiały historyczne o charakterze sądowym. Przydatne okazały się: zapisy Metryki Mazowieckiej, rejestry poborowe, księgi grodzkie nurskie, księga grodzka ostrowska, akta biskupstwa płockiego oraz inne źródła. Interesujące okazało się skonfrontowanie zapisów pochodzących z różnego rodzaju materiałów źródłowych. Wykazało ono istnienie różnic w zakresie nominacji poszczególnych osad nawet w tym samym okresie historycznym.

Klasyfikacja semantyczna zgromadzonych nazw jednoczłonowych oraz członów utożsamiających nazw zestawionych przedstawia się następująco¹:

¹ Podział toponimów na grupy semantyczne oparto na klasyfikacji nazw miejscowych zaproponowanej przez W. Taszyckiego, z uwzględnieniem modyfikacji późniejszych badaczy (np. wprowadzenie nazw państwowych). Zamiast terminu nazwy kulturalne użyto stosowanego obecnie określenia nazwy kulturowe (por. Taszycki 1946).

Nazwy rodowe:

- *Bartnicy, Bieńki, Boguty, Cholewy, Cietrzewki, Dmochy, Goski, Gołębie, Grędzice, Grzymały, Gudosze, Jaskółki, Konarze, Kossaki, Króle, Kuleszki, Marki, Murawskie, Myślubory, Niemiery, Nienały, Ołdaki, Ołowskie, Ołtarze, Pieńki, Rawy, Rostki, Skłody, Smolechy, Stpice, Szeligi, Szulborze, Ślepowrony, Świerże, Trynisze, Załuski, Zaręby, Zawisty, Zglesze, Żebry, Żelazy.*

Nazwy dzierżawcze:

- *Brulino, Budziszewo, Czyżew, Daniłowo, Drewnowo, Gaczkowo, Gąsiorowo, Godlewo, Gostkowo, Gumowo, Janczewo, Janowo, Kaczkowo, Kańkowo, Kramkowo, Kraszewo, Krzeczkowo, Kunin, Leśniewo, Mianowo, Mianówek, Michałowo, Pętkowo, Pęszewo, Przeździecko, Rysiewo, Skarżyn, Smolewo, Strękowo, Ważyno, Zaszaków, Zgleczewo, Żabikowo.*

Nazwy topograficzne:

- *Biel, Borek, Brok, Chojnowo, Dąbrowa, Glina, Góry, Grabownica, Grabowo, Jabłonowo, Jasienica, Jażwiny, Kamieńczyk, Kępiste, Lipa, Lipnowo, Łęg, Łętownica, Nur, Paprotna, Podgórze, Pułazie, Rosochate, Ruskołęki, Sienica, Srebrna, Stokowo, Zabiele, Zakrzewo, Zalesie.*

Nazwy kulturowe:

- *Ostrożne, Słup, Uścianek, Złotoria.*

Nazwa pamiątkowa:

- *Andrzejewo.*

Nazwa dzierżawcza lub kulturowa:

- *Wygonowo.*

Nazwa dzierżawcza, która przeszła do kategorii nazw rodowych:

- *Kacpura > Kacpury.*

Nazwy topograficzne lub dzierżawcze:

- *Chmielewo, Kalinowo, Kałęczyn, Kietlanka, Niegowiec, Orzeł.*

Nazwa topograficzna lub kulturowa:

- *Obryte.*

Nazwa topograficzna lub rodowa:

- *Białe.*

Nazwa topograficzna, która przeszła do kategorii nazw rodowych:

- *Tymianka > Tymianki.*

Nazwy niejasne:

- *Kutyłowo, Małkinia, Niewskórze > Nieskórz, Pęchratka, Zaszczyty, Zuzela.*

Z uwagi na zmiany kolejności członów nazw zestawionych, nieustabilizowanie formalne samych nazw oraz zachodzące w nich zmiany związane z zanikaniem starych onimów i pojawianiem się nowych, powyższe zestawienie należy traktować jako orientacyjne. Wynika z niego, że wśród 126 nazw jednoczłonowych oraz członów utożsamiających nazw zestawionych zachowana jest równowaga ilościowa pomiędzy poszczególnymi grupami semantycznymi. Warto również odnotować, że nazwy rodowe skupione są w zdecydowanej większości na obszarze osadnictwa drobnoszlacheckiego (Zierhoffer 1957: 99). Cechą charakterystyczną badanego zbioru jest brak w nim nazw patronimicznych.

Inaczej wygląda natomiast sytuacja w grupie onimów będących członami odróżniającymi zestawionych nazw miejscowych, gdzie widoczna jest przewaga nazw rodowych (por. Bijak 1990: 45). Wynika to z faktu, iż nazwy kolejnych wsi zakładanych na

pierwotnym obszarze nadania motywowane były imieniem, przezwiskiem lub przydomkiem osiedlających się w nich protoplastów poszczególnych gałęzi rodu.

Szczególnie interesująco przedstawia się proces powstawania nazw zestawionych w części drobnoszlacheckiej omawianego obszaru (por. Bijak 1990: 32–38). Jego geneza, jak już wspomniano, związana była z faktem zagęszczania się osadnictwa spowodowanego rozdrabnianiem się własności ziemskiej. Dominujące ilościowo na tym obszarze nazwy zestawione można podzielić na dwie grupy.

Pierwszą stanowią nazwy miejscowości założonych na nadziałach 5-10-włókowych. Miały one zazwyczaj tylko dwa człony, z których pierwszy był pierwotną topograficzną lub dzierżawczą nazwą terenu na którym powstała wieś. Człon drugi lub kolejny, mający charakter nazwy rodowej, motywowany był antroponimem (imieniem, przezwiskiem lub przydomkiem) określającym założyciela (Wiśniewski 1982: 94). Przykładem tego typu nazwy jest toponim *Stpice-Chojnowo*, którego pierwszy człon – rodowy upamiętnia protoplastę rodu o przezwisku / przydomku *Stpica*, drugi człon jest dawną nazwą topograficzną terenu. Dawna nazwa terenowa, najprawdopodobniej zawarta w dokumencie nadania, została zachowana z uwagi na to, aby nie było możliwości zakwestionowania przywileju nadawczego.

Odrębną grupę stanowią nazwy z głównym (zazwyczaj pierwszym) członem utożsamiającym i kilkoma, niekiedy kilkunastoma, członami odróżniającymi (Wiśniewski 1982: 96). Człony odróżniające tego typu nazw miały zazwyczaj charakter rodowy i motywowane były imieniem, przezwiskiem lub przydomkiem protoplastów poszczególnych gałęzi rodu, jak to ma miejsce w przypadku przykładowych toponimów: *Dmochy-Glinki*, *-Mrozy*, *-Rozdonki*, *-Wochy*, *-Wypychy*, *-Bąbole* [część wsi -Glinki], *-Kudły* [część wsi -Mrozy], *-Przeczeki* [część wsi -Wochy], *-Sadły* [część wsi -Wochy]. Człony odróżniające tej nazwy miejscowej utworzone są od przydomków różnych odgałęzień rodu Dmochowskich. Nieco inną genezę mają toponimy *Drewnowo-Daćbogi* [część wsi -Ziemaki], *-Ziemaki*, *-Dmoszki* [część wsi Złotki], *-Gołyń*, *-Lipskie*, *-Konarze* [obecnie wieś o nazwie jednoczłonowej Konarze]. Człon utożsamiający nazwy nawiązuje do osoby założyciela wsi Jana Drewno z Dolecka podsędka nurskiego, który w XV w. otrzymał teren nazwany Przydanowem. Dwa człony odróżniające motywowane są imionami synów podsędka: Daćboga i Ziemaka. Na sprzedanej przez niego części nadania osiadły rodziny Dmochów (Dmochowskich), Gołyńskich, Lipskich, Konarzy (Konarzewskich). Pozostałe człony odróżniające urobiono więc od nazwisk owych nabywców (Złotkowski 2000: 169–170; Wolff – Rzetelska-Feleszko 1982: 42).

Z przeprowadzonej przez autora analizy zgromadzonego materiału onomastycznego wynika, że proces kształtowania się toponimów we wschodniej, drobnoszlacheckiej części powiatu charakteryzował się znaczną dynamiką uwarunkowaną procesem zmian sieci osadniczej. W wyniku owych przemian pojawiały się nazwy nowopowstałych wsi, ginęły

natomiast miana osad zanikłych. Należy również uwzględnić zmiany nazw miejscowości istniejących przez cały ten okres. Dla uzyskania obrazu przeobrażeń lokalnego systemu nazwicznego porównano ilość nazw zestawionych pięciu największych okolic szlacheckich badanego terenu: Godlewa, Siennicy, Tymiank, Zawist oraz Zaręb. W tym celu zestawiono poświadczenia źródłowe toponimów z okresu staropolskiego z urzędowym wykazem nazw miejscowości z 2013 r. (Wykaz 2012). Aby wyniki były miarodajne warianty strukturalne nazw typu *Stasie / Stasiowięta* potraktowano jako warianty tego samego onimu. Jako odrębne nazwy zaklasyfikowano natomiast postaci toponimów różniące się semantycznie. Oto zestawienie wyekscerpowanych nazw:

- **Godlewo** [okres staropolski]: *Godlewo Baćki, Godlewo Borek, Godlewo Cechny, Godlewo Dziudzie, Godlewo Gnochy, Godlewo Gorzejewo, Godlewo Kalinowo, Godlewo Kamionka, Godlewo Liski, Godlewo Łętowo, Godlewo Łuby, Godlewo Małe, Godlewo Mateusiki, Godlewo Mazie, Godlewo Mierniki, Godlewo Milewko, Godlewo Olszewo, Godlewo Pąszewo, Godlewo Piętaki, Godlewo Plewy, Godlewo Rychliki, Godlewo Rysiewo (Ryski), Godlewo Zakrzewo, Godlewo Siedliska, Godlewo Sienica, Godlewo Starsze, Godlewo Warsze, Godlewo Wielkie, Godlewo Małe Wronie, Godlewo Małe Księżywronie, Godlewo Wielkie Wronie* [31 nazw]
 [stan obecny]: *Godlewo Wielkie, Godlewo -Baćki, Godlewo -Gorzejewo, Godlewo -Gudosze, Godlewo -Kolonja, Godlewo -Łuby, Godlewo -Mierniki, Godlewo -Milewek, Godlewo -Piętaki, Godlewo -Warsze, Godlewo -Plewy* [część wsi Godlewo -Mierniki] [10 wsi, 1 część wsi]
- **Zaręby** [okres staropolski]: *Zaręby Biendugi, Zaręby Bolendy, Zaręby Borkowo, Zaręby Ciemna Dąbrowa, Zaręby Ciemne, Zaręby Choromany, Zaręby Dobki, Zaręby Gałdyna, Zaręby Gosli, Zaręby Góry, Zaręby Kościelne, Zaręby Kramkowo (Kramki), Zaręby Kromki, Zaręby Krtęki, Zaręby Kuszczale, Zaręby Leśne, Zaręby Leśne (2), Zaręby Maławioska, Zaręby Nienalty, Zaręby Poświętne, Zaręby Romany, Zaręby Sasiny, Zaręby Sierocięta, Zaręby Święchy, Zaręby Świąszki, Zaręby Warchoły, Zaręby Wilcza Góra* [27 nazw]
 [stan obecny]: *Zaręby -Bindugi, Zaręby -Bolędy, Zaręby -Choromany, Zaręby -Góry Leśne, Zaręby -Grzymały, Zaręby -Jartuzy, Zaręby Kościelne, Zaręby -Kramki, Zaręby -Kromki, Zaręby -Krzęki, Zaręby Leśne, Zaręby -Skórki, Zaręby -Świeżki, Zaręby -Święchy, Zaręby -Warchoły, Zaręby Ciemne* [część wsi Zaręby -Bolędy], *Zaręby -Sasiny* [część wsi Zalesie-Stefanowo], *Zaręby -Zaborcze* [kolonia wsi Zaręby -Warchoły] [15 wsi, 2 części wsi, 1 kolonia]

- **Siennica** [okres staropolski]: *Siennica Boruty, Siennica Daćbogi, Siennica Dmochy, Siennica Gize, Siennica Jakubiki, Siennica Jasiochy, Siennica Karasie, Siennica Klawy (Klawięta), Siennica Koty, Siennica Krogulce, Siennica Lipusy, Siennica Łukasze, Siennica Malonki, Siennica Marcinki, Siennica Otłoszki, Siennica Pierce, Siennica Piotrasze, Siennica Pluchy (Pluchny), Siennica Puziki, Siennica Szymanki, Siennica Święchy, Siennica Trojany, Siennica Wielka* [23 nazwy]

[stan obecny]: *Siennica -Klawy, Siennica -Lipusy, Siennica -Pietrasze, Siennica -Szymanki, Siennica -Święchy, Siennica -Daćbogi* [część wsi Siennica -Lipusy], *Siennica -Gizy* [część wsi Siennica -Szymanki], *Siennica -Jasiochy* [część wsi Siennica -Lipusy], *Siennica -Karasie* [część wsi Siennica -Klawy], *Siennica -Łukasze* [część wsi Siennica -Szymanki], *Siennica -Pierce* [część wsi Siennica -Szymanki], *Siennica -Puziki* [część wsi Siennica -Pietrasze] [5 wsi, 7 części wsi]

- **Tymianki** [okres staropolski]: *Tymianki Adamy, Tymianki Bucie, Tymianki Dębosze, Tymianki Gorazdy, Tymianki Jakusze, Tymianki Jamiołki, Tymianki Kolcze, Tymianki Moczydła, Tymianki Moderki, Tymianki Nowawieś, Tymianki Okunie, Tymianki Pachoty, Tymianki Parzymięsy, Tymianki Przeczki, Tymianki Skóry (Skórki), Tymianki Stasie (Stasiowieća), Tymianki Synaki, Tymianki Szklarze, Tymianki Święski, Tymianki Wachnie, Tymianki Wielkie* [21 nazw]

[stan obecny]: *Tymianki -Adamy, Tymianki -Bucie, Tymianki -Moderki, Tymianki -Okunie, Tymianki -Skóry, Tymianki -Szklarze, Tymianki -Dębosze* [część wsi Tymianki -Okunie], *Tymianki -Pachoty* [część wsi Tymianki -Okunie], *Tymianki -Stasie* [część wsi Tymianki -Bucie] [6 wsi, 3 części wsi]

- **Zawisty** [okres staropolski]: *Zawisty Broniszewskie, Zawisty Bujakowskie, Zawisty Chrzany, Zawisty Daćbogi, Zawisty Dworaki, Zawisty Dzikie (Dzikowskie), Zawisty Grzymkowskie, Zawisty Jarmoty (Jarmoleća), Zawisty Koziany, Zawisty Króle, Zawisty Kruki, Zawisty Matyszkowskie, Zawisty Nadbużne, Zawisty Pawłowice, Zawisty Piotrowice (Piotrowięća), Zawisty Podleśne, Zawisty Szczepanowice (Szczepankowieća), Zawisty Wity, Zawisty Zuzalka* [19 nazw]

[stan obecny]: *Zawisty Dzikie, Zawisty Nadbużne, Zawisty Podleśne, Zawisty -Dworaki* [część wsi Zawisty], *Zawisty -Koziany* [część wsi Zawisty], *Zawisty -Króle* [część wsi Zawisty], *Zawisty -Kruki* [część wsi Zawisty], *Zawisty -Piotrowice* [część wsi Zawisty], *Zawisty -Wity* [część wsi Zawisty] [3 wsie, 6 części wsi]

Z naszych obliczeń wynika, że ilość obecnie funkcjonujących nazw w obrębie dawnych okolic szlacheckich jest mniejsza niż liczba analogicznych onimów odnotowanych w źródłach z okresu staropolskiego. Może to być spowodowane zanikiem niektórych osad,

jak również zmianami nazw istniejących miejscowości. W okolicy Godlewo ubyło 2/3 nazw, w Siennicy, Tymiankach i Zawistach około połowy nazw, a w Zarębach mniej niż połowa.

Jak już wcześniej wspomniano, powstawanie określonych modeli nazewniczych uzależnione było od typu osadnictwa i jego przeobrażeń. We wczesnej fazie osadnictwa drobnozlacheckiego, a więc w XV i na początku XVI wieku, we wschodniej części powiatu było mniej osad niż obecnie. Znalazło to odbicie na płaszczyźnie toponimicznej w postaci występowania niewielkiej jeszcze ilości członów odróżniających, spośród których szczególnie interesujące były opozycyjne pary typu *stary* – *nowy*, *stara wieś* – *nowa wieś*, *wielki* (*duży*) – *mały*. Niekiedy potrzebny był jeszcze dodatkowy człon w postaci: *średni*. Poniżej dokonano zestawienia toponimów z wyszczególnionymi członami poświadczonych w okresie staropolskim i występujących współcześnie. Oto wyekscerpowane nazwy miejscowe:

Nazwy miejscowości z członem „stary” (łac. antiquus), „stara wieś” w okresie staropolskim
– 14 nazw:

- **Bieńki Krzeczkowo Stara Wieś:** *Bienki Stara Wies* 1673 ASK I 66, 916; *Bieńki Starawieś* 1783–1784 Czajk. Reg.; *na Bieńkach Krzeczkanie Starejwsi* 1795 KGN wiecz. 59, 11.
- **Czyżewo Stare:** *Czyzewo Antiqua* 1528 ASK I 27, 744; *Antiqua Czizewo* 1581 A. Of. Pułt. 131, 321 v.
- **Dąbrowa Stara Wieś (Kity):** *Dąbrowa Starawieś* 1739 KGN rel. obl. 2, 74; *Starawieś Kity* 1790 Bucz. Tar.
- **Dmochy Stare:** *Dmochi Antiqua* 1538 ASK I 38, 176.
- **Godlewo Starsze:** *Starsze Godlewo* 1609 A.V. 1609, 69 v.
- **Goski Stara Wieś:** *Goski Starawies* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Krzeczkowo Stara Wieś:** *Krzeczkowo Starawiesz* 1673 ASK I 66, 914; *Krzeczkowo Antiqua* 1739 KGN rel. obl. 2, 69; *Krzeczkowo Starawies* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Kutyłowo Stara Wieś:** *Kutyłowo Starowieś* 1619 A.V. 1695, 17.
- **Podgórze Stare:** *Podgorze Antiqua* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 104.
- **Rosochate Stare:** *Rosochathe Antiqua* 1583 ASK I 39, 327 v.
- **Skarżyn Stary / Stara Wieś:** *Skarżyno Antiqua* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 230 v.; *Skarżyno Starawies* 1695 A.V. 1695, 130; *Skarżyn Starawieś* 1790 Bucz. Tar.
- **Uścianek Stary:** *Usczianek Antiqua* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 160 v.
- **Zalesie Stare (Rosochate):** *Antiqua Zalyeszie* 1538 ASK I 38, 177; *Zalesie Antiqua Rosochate* 1673 ASK I 66, 916 v.; *Zalesie Stare* 1790 Bucz. Tar.
- **Zaręby Stare (Kramkowo):** *Stare Zaremby Krankowo* 1546 Dog. Lim., s. 14.

Obecnie istniejące nazwy: *Krzczkowo-Stare Bieńki, Stary Skarżyn, Zalesie Stare, Złotki Starowieś* – 4 nazwy.

Nazwy miejscowości z członem „nowa wieś” w okresie staropolskim – 6 nazw:

- **Czyżewo Nowe / Nowa Wieś (Chrapki):** *Czyzewo Nowa* 1528 ASK I 27, 744; *Czyzewo Nouawiesz* 1563 ASK I 38, 330; *Czyzewo Nowawieś* 1739 KGN rel. obl. 2, 73 v.; *Czyzewo Nowa Wies Chrapki* 1756 LBC 32/1756.
- **Dąbrowa Nowa Wieś:** *Dąmbrowa Długa seu Nova Vyesz* 1538 ASK I 38, 177 v.; *Dambrowa Nowawiesz* 1578 ŻDz XVI 400; *Nowa Wieś* 1790 Bucz. Tar.
- **Dmochy Nowa Wieś (Bąbole):** *Dmochi Nowawiesz seu Bombole* 1752 LBC 2/1752.
- **Krzczkowo Nowa Wieś (Bieńki):** *Krzczkowo Bieńki Nowa wieś* 1790 Bucz. Tar.
- **Tymianka Nowa Wieś:** *Tymyanka Nowa Vyesz* 1538 ASK I 38, 174; *Tymianki Nowawieś* 1619 A.V. 1695, 17; *Tymianka Nowawieś* 1737 KGN wiecz. 12, 190.
- **Złotki Nowa Wieś (Przeczeki):** *Złotki Przeczeki Nowawieś* 1790 Bucz. Tar.
Obecnie istniejące nazwy: *Dąbrowa-Nowa Wieś, Krzczkowo-Nowe Bieńki* – 2 nazwy.

Nazwy miejscowości z członem „wielki”, „większy” (łac. *magnus, maior*) w okresie staropolskim – 24 nazwy:

- **Białe Wielkie:** *Byale Magna* 1528 ASK I 27, 755 v.
- **Boguty Wielkie (Stągiewki):** *Boguty Wielgie* 1609 A.V. 1609, 56 v.; *Boguty Magna Stągiewki* 1757 KGN wiecz. 24, 18; *Boguty Wielkie* 1790 Bucz. Tar.
- **Budziszewo Wielkie:** *Budziszewo Wielkie* 1695 A.V. 1695, 78.
- **Czyżewo Wielkie:** *Czizewo Magna* 1583 ASK I 39, 325 v.
- **Godlewo Wielkie:** *Godlewo Magna* 1528 ASK I 27, 753; *Godlewo Maior* 1538 ASK I 38, 175 v.; *Godlewo Maior* 1673 ASK I 66, 950 v.; *Godlewo Wielkie* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Goski Wielkie / Duże:** *Gosky Magna* 1528 ASK I 27, 764 v.; *Goski Duże* 1790 Bucz. Tar.
- **Gumowo Wielkie:** *Gumowo Magna* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 612; *Gumowo Maior* 1673 ASK I 66, 943.
- **Janczewo Wielkie (Kuligi):** *Janczewo Magna* 1528 ASK I 27, 752 v.; *Janczewo Maior* 1538 ASK I 38, 175 v.; *Janczewo Magna Kuligi* 1578 ŻDz XVI 398; *Janczewo Wielkie* 1783–1784 Czajk. Reg.

- **Kamieńczyk Wielki:** *Kaminczik Magna* 1578 ŻDz XVI 396; *Kamieńczyk Wielki* 1790 Bucz. Tar.
- **Krzczkowo Wielkie:** *Krzczkowo Magna* 1528 ASK I 27, 755.
- **Kuleszki Wielkie / Większe:** *Kuleski Wielkie* 1695 A.V. 1695, 78; *Kuleszki Wielkie* 1790 Bucz. Tar.; *Kuleszki ... Większe* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Kutyłowo Wielkie:** *Kuthilowo Magna* 1563 ASK I 38, 325 v.
- **Pętkowo Wielkie:** *Pątkowo Maior* 1538 ASK I 38, 175; *Pentkowo Magna* 1583 ASK I 39, 327 v.; *Pethkowo Wielgie* 1609 A.V. 1609, 69 v.; *Pętkowo Maior* 1673 ASK I 66, 948; *Pętkowo Wielkie* 1790 Bucz. Tar.
- **Pieńki Wielkie:** *Pienki Wielkie* 1673 ASK I 66, 937; *Pienki Wielkie* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Podgórze Wielkie:** *Pothgorze Magna* 1528 ASK I 27, 745 v.
- **Rostki Wielkie:** *Rostky Magna* 1538 ASK I 38, 175; *Rostki Wielkie* 1790 Bucz. Tar.
- **Sienica Wielka:** *Sienycza Magna* 1528 ASK I 27, 761; *Syenycza Mag[na]* 1538 ASK I 38, 176.
- **Skłody Wielkie:** *Sklodi Magna* 1476 MK 9, 74; *Sklodi Magna* 1583 ASK I 39, 326 v.
- **Szulborze Wielkie:** *Suliborze Magna* 1528 ASK I 27, 752; *Szulborze Maior* 1673 ASK I 66, 949 v.; *Szulborze Wielkie* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Świerże Wielkie:** *Swyrsche Maiori* 1486 Ep. 10, 409; *Szwierze Magna* 1583 ASK I 39, 326 v.; *Swierdze Wielkie* 1695 A.V. 1695, 78.
- **Tymianka Wielka:** *Thimianka Magna* 1563 ASK I 38, 325 v.; *Thimianka Magna* 1583 ASK I 39, 325.
- **Uścianek Wielki:** *Uścianek Magna* 1739 KGN rel. obl. 2, 66; *Uścianek Wielki* 1790 Bucz. Tar.
- **Wronie Wielkie:** *Magna Wronye* 1476 Ep. 10, 163; *Magna Wronye* 1486 MK 9, 176 v.
- **Zakrzewo Wielkie:** *Zakrzewo Wielgie* 1609 A.V. 1609, 69; *Zakrzewo Magna* 1739 KGN rel. obl. 2, 65; *Zakrzewo Wielkie* 1783–1784 Czajk. Reg.
Obecnie istniejące nazwy: *Godlewo Wielkie*, *Janczewo Wielkie*, *Kamieńczyk Wielki*, *Pętkowo Wielkie*, *Pieńki Wielkie*, *Rostki Wielkie*, *Szulborze Wielkie*, *Uścianek Wielki*, *Zakrzewo Wielkie*, *Kuleszki Duże* [część wsi *Kuleszki-Nienafły*] – 9 (10) nazw.

Nazwy miejscowości z członem „mały” (łac. *parvus*, *minor*) w okresie staropolskim – 13 nazw:

- **Bieński Małe:** *Bieński Małe* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Czyżewo Małe (Sutki):** *Małe Czyzewo* 1491 MK 18, 63 v.; *Suthki Parua Czizeuo* 1563

- ASK I 38, 331; *Sutki Parva Czyszewo* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 127.
- **Godlewo Małe (obecnie Godlewo Olszewo):** *Minori Godlewo* 1596 A. Of. Pułt. 135, 106 v.
 - **Gumowo Małe:** *Gumowo Minor* 1673 ASK I 66, 943.
 - **Krzeczkowo Małe:** *Minori Krzeczkwowo* 1512 Ep. 7, 38 v.
 - **Kuleszki Małe:** *Culiesky Parva* 1495 MK 79, 260 – 260 v.; *Kuleszki Małe* 1790 Bucz. Tar.
 - **Pętkowo Małe:** *Pątkowo Mi[n]or* 1538 ASK I 38, 175; *Pentkowo Parua* 1583 ASK I 39, 328; *Pętkowo Minor* 1673 ASK I 66, 948-948 v.
 - **Podgórze Małe:** *Pothgorze Minor* 1528 ASK I 27, 746.
 - **Skłody Małe:** *Sklodi parva* 1476 MK 9, 74; *Minori Sklodi* 1497 Ep. 15, 128 v.; *Sklody Parua* 1528 ASK I 27, 749 v.; *Sklodi Parua* 1583 ASK I 39, 326 v.
 - **Wronie Małe / Księżywronie (obecnie Godlewo Olszewo):** *Male Xanziwronye* 1414–1425 MK 3, 31; *Parwo Wronye* 1436 MK 3, 179 v. – 180; *Wronye Male* 1476 Ep. 10, 163; *Wronye Parva* 1496 Ep. 15, 57 v. – 58; *Parwa Wronye* 1516 Ep. 2, 120; *Godlewo Olszewo seu Wronye Parva* 1538 ASK I 38, 176 v.
 - **Zakrzewo Małe:** *Zakrzewo Minor* 1673 ASK I 66, 98 v.
 - **Zareby Maławioska:** *Zaremy Maławieszka* 1673 ASK I 66, 918 v.
 - **Zaskowo Małe (obecnie Ślepowrony):** *Malezaskowo* 1414–1425 MK 3, 71 v.
Obecnie istniejąca nazwa: *Kuleszki Małe* [część wsi *Kuleszki-Nienatły*] – o (1) nazw.

Nazwy miejscowości z członem „średni” (łac. *medius*) w okresie staropolskim – 3 nazwy:

- **Kutyłowo Średnie:** *Cuthylo[wo] Mediocre* 1528 ASK I 27, 760; *Kuthilowo Mediocris* 1578 ŻDz XVI 396.
- **Murawskie Średnie:** *Murawskie Średnie* 1790 Bucz. Tar.; *Murawskich Średnich* 1795 KGN wiecz. 59, 92.
- **Skłody Średnie:** *Szklody Media* 1563 ASK I 38, 336; *Skłody Srzednie* 1673 ASK I 66, 955; *Skłody Media* 1739 KGN rel. obl. 2, 66 v.; *Skłody Srzednie* 1783-1784 Czajk. Reg.
Obecnie istniejąca nazwa: *Skłody Średnie* – 1 nazwa.

Wykscerpowano ogółem 60 poświadczeń nazw zestawionych z okresu XV–XVIII w. zawierających jeden ze wskazanych wcześniej członów. Współczesny urzędowy wykaz nazw zawiera tylko 16 nazw wsi i 2 nazwy części wsi z tymi komponentami. Wynika z tego, że ponad dwie trzecie toponimów wyszło z użycia, pozostając jedynie na kartach źródeł

historycznych. Najwięcej istniejących obecnie nazw miejscowych zawiera człon *wielki*. Fakt ten można wytłumaczyć tym, iż osady nazywane w ten sposób musiały być najstarszymi i najbardziej ludnymi wsiami na obszarze nadania, dlatego ich nazwy okazały się najbardziej stabilne. Zastanawiający jest natomiast niemal całkowity zanik przysiółków z członem *mały*. Wydaje się, że nazwy te funkcjonowały w okresie kiedy w granicach nadania istniały dwie lub trzy wsie. Wraz ze zwiększaniem się ilości osad przysiółki zawierające określenie *mały* przybierały nowe nazwy, zazwyczaj rodowe, motywowane imieniem, przezwiskiem lub przydomkiem założyciela lub któregoś z jego potomków. Podobny proces, aczkolwiek przebiegający bardziej łagodnie, można zaobserwować w grupie nazw z komponentami: *stary* – *nowy*.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną charakterystyczną cechę tutejszego systemu toponimicznego, a mianowicie niewielką popularność nazw patronimicznych. Wiemy już, że wśród nazw jednoczłonowych oraz członów utożsamiających nazw zestawionych nie odnotowano ani jednego toponimu tego typu. Okazuje się, że formacje patronimiczne nie były też częstym środkiem nominacji osad filialnych.

Dla okresu staropolskiego odnotowano tylko 17 nazw z formantem *-ęta*, będących członami odróżniającymi nazw zestawionych. Oto one:

- **Białe Andrzejewięta:** *Biale Andrzeiewięta* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 166.
- **Białe Choroszęta:** *Białe Chorobięta* 1609 A.V. 1609, 57; *Białe Chorowięta* 1619 A.V. 1695, 18.
- **Białe Grzegorzewięta / Grzegorzowięta:** *Białe Grzegorzowięta* 1609 A.V. 1609, 57; *Białe Grzegorzowięta* 1619 A.V. 1695, 18.
- **Białe Ziejęta:** *Byalle Zieyatha* 1528 ASK I 27, 755 v.
- **Cholewy Erazmięta:** *Cholewy Arazmięta* 1619 A.V. 1695, 17.
- **Kamińczyk Jankowięta / Janowięta:** *Kamińczyk Jankowięta* 1609 A.V. 1609, 56 v.; *Kamińczyk Jankowięta* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 66 v.; *Kamińczyk Jankowięta* 1619 A.V. 1695, 17; *Kamińczyk Jankowice* 1673 ASK I 66, 928 v.; *Kamińczyk Janowięta* 1790 Bucz. Tar.; *Kamińczyk Ianowięta* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Konarze Abrahamowięta:** *Konarze Abraamowięta* 1609 A.V. 1609, 56 v.; *Konarze Abrahamowięta* 1619 A.V. 1695, 17.
- **Konarze Adamowięta:** *Konarze Jadamowięta* 1619 A.V. 1695, 17.
- **Konarze Erazmięta:** *Konarze Arazmięta* 1619 A.V. 1695, 17.
- **Konarze Janowięta:** *Konarze Janowięta* 1609 A.V. 1609, 56 v.
- **Konarze Piotrowięta:** *Konarze Jabramki et Piotrowięta* 1673 ASK I 66, 928.

- **Sienica Kławięta:** *Szienicza Kliuietha* 1563 ASK I 38, 331 v.
- **Ślepowrony Janowięta:** *Slepowrony Janowięta* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 25 v.;
Slepowrony Janowięta 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Tymianka Stasiowięta:** *Tymyanka Stasziowyanta* 1538 ASK I 38, 174.
- **Zaręby Jarmołęta:** *Zawisty Germołęta* 1609 A.V. 1609, 56 v.; *Zawisty Hermołęta* 1619 A.V. 1695, 17.
- **Zawisty Piotrowięta:** *Zawisty Piotrowieta* 1609 A.V. 1609, 56 v.;
Zawisty Piotrowięta 1619 A.V. 1695, 17.
- **Zawisty Szczepankowięta:** *Zawisty Szczepankowięta* 1619 A.V. 1695, 17.

Spośród wymienionych nazw do dnia dzisiejszego zachował się jedynie toponim *Kamieńczyk-Jankowięta*. Drugi człon nazwy *Zawisty-Piotrowięta* funkcjonuje obecnie w postaci patronimicznej, ale z formantem *-ice* (*Zawisty-Piotrowice*). Człony odróżniające toponimów: *Białe-Chorosze* [część wsi *-Kwaczoty*], *Białe-Zieje*, *Sienica-Kławy*, *Tymianki-Stasie* [część wsi *-Bucie*] mają współcześnie formę nazw rodowych. Pozostałych 12 nazw nie funkcjonuje już w badanym systemie toponimicznym.

W źródłach XV-XIII-wiecznych odnotowano 8 nazw miejscowych zawierających formant patronimiczny *-ic(z)e*:

- **Białe Andrzejewice / Andrzejowice:** *Białe Andrzeiewice* 1673 ASK I 66, 941 v.;
Białe Andrzeiowice 1739 KGN rel. obl. 2, 67 v.; *Białe Andrzeiowice* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Białe Szczepanowice:** *Białe Szczepanowice* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 109 v. – 110;
Białe Szczepanowice 1739 KGN rel. obl. 2, 72 v.; *Białe Szczepanowice* 1790 Bucz. Tar.
- **Kamieńczyk Jankowic(z)e:** *Kaminczik Jankowicze* 1583 ASK I 39, 324 v.; *Kamienczyk Jankowice* 1673 ASK I 66, 928 v.
- **Rostki Michałowic(z)e:** *Rosthky Mychalowicze* 1528 ASK I 27, 746;
Rosthki Michalowicze 1538 ASK I 38, 175; *Rostki Michałowice* 1695 A.V. 1695, 42.
- **Rostki Piotrowic(z)e:** *Rostki Piotrowice Daćbogi* 1739 KGN rel. obl. 2, 65 v.;
Rostki Piotrowicze 1790 Bucz. Tar.; *Rostki Daczbogi* 1783–1784 Czajk. Reg.; *Rostki Piotrowice* 1783–1784 Czajk. Reg.
- **Skłody Piotrowic(z)e:** *Skłody Piotrowicze* 1616–1617 KGN wiecz. 1, 100 v.;
Skłody Piotrowice 1790 Bucz. Tar.
- **Zawisty Pawłowice:** *Zawisty Pawłowice* 1673 ASK I 66, 924.

- **Zawisty Szczepanowice (Zuzółka):** *Zawisty Zuzółka Szczepanowice* 1636
KGO wiecz. 17, 271 v.
Obecnie istniejące nazwy: *Białe-Szczepanowice*, *Rostki-Piotrowice*,
Skłody-Piotrowice, *Zawisty-Piotrowice* – 4 nazwy.

Na podstawie powyższych zestawień można wyciągnąć wniosek, że nazwy patronimiczne z formantem *-ice* okazały się bardziej trwałe, niż toponimy z elementem *-ęta*. Połowa z nich przetrwała do dnia dzisiejszego. Nazwa *Kamieńczyk-Jankowic(z)e* zachowała się jako patronimiczna w postaci *Kamieńczyk-Jankowięta*. Czym zatem można wytłumaczyć niską frekwencję nazw patronimicznych na badanym terenie? Wydaje się, że przyczyna związana jest z chronologią procesu osadniczego. Rezultaty badań toponimicznych dowodzą, że nazwy patronimiczne występowały na terenach wczesnego osadnictwa, a interesujący nas obszar, jak wiemy był zasiedlany zasadniczo dopiero w XV i na początku XVI w. (por. Sędziak 2009: 50).

SKRÓTY CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ HISTORYCZNYCH

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

- ASK I 27 Rejestr poborowy powiatu nurskiego z 1528 roku
- ASK I 38 Rejestr poborowy powiatu nurskiego z 1538 i 1563 roku
- ASK I 39 Rejestr poborowy powiatu nurskiego z 1583 roku
- ASK I 66 Rejestr pogłównego powiatu nurskiego z 1673 roku
- KGN wiecz. 1 Księga grodzka nurska wieczysta nr 1 z lat 1616–1617
- KGN wiecz. 12 Księga grodzka nurska wieczysta nr 12 z lat 1735–1737
- KGN wiecz. 24 Księga grodzka nurska wieczysta nr 24 z lat 1757–1760
- KGN wiecz. 59 Księga grodzka nurska wieczysta nr 59 z lat 1795–1797
- KGN rel. obl. 2 Księga grodzka nurska relacje oblaty nr 2 z lat 1676–1744
- KGO wiecz. 17 Księga grodzka ostrowska wieczysta nr 17 z lat 1634–1640
- MK 3 Księga wpisów Metryki Koronnej z lat 1414–1425, 1432–1446
- MK 9 Księga wpisów Metryki Koronnej z lat 1471–1493, 1496–1499
- MK 18 Księga wpisów Metryki Koronnej z lat 1497, 1500–1507
- MK 79 Księga wpisów Metryki Koronnej z lat 1550–1551

Archiwum Diecezjalne w Płocku:

- A. Of. Pułt. 131 Acta Officialia Pultoviensia z lat 1575–1582
- A. Of. Pułt. 135 Acta Officialia Pultoviensia z lat 1591–1611 i 1621–1622

- A.V. 1609 Akta wizytacji dekanatów wyszkowskiego, nurskiego, stanisławowskiego, łomżyńskiego, wiskiego z 1609 roku.
- A.V. 1695 Akta wizytacji dekanatów łomżyńskiego, wiskiego, wąsowskiego, radzyńskiego, nowomiejskiego, dobrzyńskiego, gorzeńskiego, lipnowskiego, rypińskiego, andrzejewskiego z 1695 roku.
- Ep. 2 Acta Episcopalia t 2
- Ep. 7 Acta Episcopalia t 7
- Ep. 10 Acta Episcopalia t 10
- Ep. 15 Acta Episcopalia t 15

Biblioteka Narodowa:

Czajk. Reg. Registr Dyecezjów F. Czajkowskiego, Mf. nr. 7679 [źródło zostało opublikowane jako „*Registr Diecezjów*” Franciszka Czajkowskiego, czyli właściciele ziemscy w Koronie w 1783–1784, opr. Chłapowski K., Górzyński S., wyd. I, Warszawa 2006, wyd. II, Warszawa 2009].

Pracownia Atlasu Instytutu Historii PAN w Warszawie:

Bucz. Tar. Wypisy K. Buczka z przedwojennych Akt Archiwum Skarbowego XLVIII, ks. 82. Taryfa Dymów z 1790 roku.

Archiwum Parafialne w Czyżewie:

LBC Księga chrztów par. Czyżew 1752–1779.

ŹRÓDŁA OPUBLIKOWANE

- Dog. Lim. Dogiel M., 1758, *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae: ex originalibus et exemplis authenticis descripti et in lucem editi*, Wilno.
- ŹDz XVI Pawiński A., 1895, *Mazowsze. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 5, *Źródła dziejowe*, t. 16, Warszawa.

BIBLIOGRAFIA

- Bijak 1990:** Bijak, U. Nazwy zestawione typu Boguty-Augustyny na Mazowszu i Podlasiu. – *Onomastica*, XXXV, 1990, 31–54.
- Samsonowicz 1989:** Samsonowicz, H. Brok i Puszcza Biała w średniowieczu. W: *Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*. Ciechanów: CTN, 1989, 20–26.
- Sędziak 2009:** Sędziak, H. *Nazwy wsi drobnoszlacheckich w Łomżyńskim*. Łomża: ŁTN, 2009.
- Taszycki 1946:** Taszycki, W. *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1946.
- Wiśniewski 1982:** Wiśniewski, J. Kształtowanie się nazw na północno-wschodnim Mazowszu w końcu XIV i w XV wieku. – *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego*, nr 8, *Prace Językoznawcze*, Gdańsk, 1982, 89–98.

- Wolff – Rzetelska-Feleszko 1982:** Wolff, A.; Rzetelska-Feleszko, E. *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*. Warszawa: PWN, 1982.
- Zierhoffer 1957:** Zierhoffer, K. *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*. Wrocław: PAN, 1957.
- Wykaz 2012:** *Wykaz urzędowych nazw i ich części ogłoszony rozporządzeniem Ministra Administracji i Cyfryzacji z 13.12.2012*, plik PDF [online], <ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php> [dostęp 1.10.2017].
- Złotkowski 2000:** Złotkowski, P. Zestawione nazwy miejscowe parafii nurskiej. W: Warchoń, S. (red.). *Słowiańskie composita onomastyczne (Toponimia. Varia)*, Rozprawy Słowistyczne, nr 17, Lublin, 2000, 167–177.

АХ! БЕСМЫСЛЕННОСТЬ ВСЕГДА ГДЕ ДЕЙСТВУЕТ – ЕСТЬ, ИЛИ ВОСІАН, НІРОРОТАМ, WRÓBEL, GRZYB – К ВОПРОСУ ОБ АЛФАВИТЕ ПЕРЕВОДЧИКА В НЕАЛФАВИТНОМ ПОДХОДЕ

EDYTA MANASTERSKA-WIĄSEK
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

*АХ! БЕСМЫСЛЕННОСТЬ ВСЕГДА ГДЕ ДЕЙСТВУЕТ – ЕСТЬ, OR STORK, HIPPO-
POTAMUS, SPARROW, MUSHROOM – ON THE TRANSLATOR’S ALPHABET IN THE
NON-ALPHABETICAL APPROACH.* The aim of the article is to analyse the Polish translation of S. Marshak’s poem for children *Веселая азбука про все на свете*. The source text is rhymed and reveals the author’s travel through consecutive letters of the Russian alphabet. This already puts the translator in a difficult position since the Polish alphabet differs from the Russian one. The greatest problem, however, turns out to be not the disruption of the order of the alphabet, but failure to adhere to the artistic shape of the work. The translation is de-rhythmical, often unrhymed, and its literal translation results in making the poem nonsensical in some stanzas without sticking to the rhyme.

Keywords: Samuil Marshak, Russian-Polish translation, children’s literature.

Вопрос о непереводаемости всё время является объектом научных исследований и вызывает интерес ученых. Непереводаемость – это спорное и неоднозначное явление. Наряду с этим, благодаря разным переводческим приемам бывает, что художественные произведения хорошо функционируют в культуре перевода, даже не удовлетворяя критерию эквивалентности подлинника¹.

Бессмысленный заголовок этой статьи ставит перед собой две цели: обратить внимание читателя на большие буквы в странном, неалфавитном порядке, и привлечь внимание своей нелепостью. Перевод такого предложения, конечно, возможен, но в зависимости от того, что положить в основу, перевод будет поддержкой системы

1 О безэквивалентной лексике см. Верещагин – Костомаров 1990: 42.

русского алфавита – или алфавита другого языка, например польского. Поддержать бессмыслицу не так сложно. А если форма текста сложнее, смысл тесно связан с манерой произведения, и к тому же реципиент – это ребенок?

Перечисленные нами возможные трудности были неизбежными в процессе передачи стихотворения для детей Самуила Маршака *Веселая азбука про все на свете*. Исследуя его перевод, опубликованный на общедоступном интернет-сайте po-rosyjsku.pl – Wiedza o języku i kulturze gosijskiej можно прийти к выводу, что эти трудности не ‘были’, а должны быть неизбежными, ибо переводчики действовали как бы вне этих проблем. Чтобы лучше понять проблему с *безпроблемным* переводом, следует процитировать оба текста: С. Маршака и Божены Нгуен и Анны Нгуен:

САМУИЛ МАРШАК *ВЕСЁЛАЯ АЗБУКА ПРО ВСЁ НА СВЕТЕ*
(*WESOŁY ALFABET O WSZYSTKIM NA ŚWIECIE*)²

Аист с нами прожил лето,
А зимой гостил он где-то.

Bocian spędził z nami lato,
A gdzie zimę przeżył za to?

Бегемот разинул рот:
Будки просит бегемот.

Hipopotam pysk otwiera
I o bułkę prosi teraz.

Воробей просил ворону
Вызвать волка к телефону.

Wróbel poprosił wronę,
By przywołała wilka do telefonu.

Гриб растёт среди дорожки,
Голова на тонкой ножке.

Rośnie grzyb na dróżce,
Kapelusz na cienkiej nóżce.

Дятел жил в дупле пустом,
Дуб долбил, как долотом.

W pustej dziupli mieszkał dzięcioł,
I jak dłutem dębu pień ciął.

Ель на ёжика похожа:
Ёж в иголках, ёлка – тоже.

Świerk w dotyku jest jak jeż:
Jeż igielki ma, świerk – też.

Жук упал и встать не может,

Upadł żuk i wstać nie może.

Ждёт он, кто ему поможет.

Czeka, aż mu ktoś pomoże.

² <<http://po-rosyjsku.pl/wesoly-alfabet-o-wszystkim-na-swiecie-samuel-marszak-wiersze-dla-dzieci/>> (dostęp: 24.09.2017).

Звёзды видели мы днём
За рекою, над Кремлём.

Иней лёг на ветви ели,
Иглы за ночь победели.

Кот ловил мышей и крыс,
Кролик лист капустный грыз.

Лодки по морю плывут,
Люди вёслами гребут.

Мёд в лесу медведь нашёл –
Мало мёду, много пчёл.

Носорог бодает рогом.
Не шутите с носорогом!

Ослик был сегодня зол:
Он узнал, что он осёл.

Панцирь носит черепаха,
Прячет голову от страха.

Роет землю серый крот-
Разоряет огород.

Спит спокойно старый слон,
Стоя спать умеет он.

Таракан живёт за печкой,
То-то тёплое местечко.

Ученик учил уроки-
У него в чернилах щёки.

Флот плывёт к родной земле,
Флаг на каждом корабле.

Ходит по лесу хорёк,
Хищный маленький зверёк.

Widzieliśmy gwiazdy
Za rzeką, na wieżach Kremla.

*Gałęzie świerku pokrył szronu kocyk,
Aż pobiełały igły podczas nocy.*

Łapał kot myszy i szczury,
Liść kapusty chrupał królik.

Łódki po morzu się snują,
Ludzie wiosłami wiosłują.

Niedźwiedź znalazł w lesie miód –
Mało miodu, a pszczół w bród.

Nosorożec bodzie rogiem,
Kto z nim zadrze, temu – z Bogiem!

Osiółek dziś był nie w sosie;
Dowiedział się, że z niego...osioł!

Żółw ma pancerz, zamiast swetra,
W nim się chowa, gdy ma pietra.

*Szary kret ogródek ryje,
Zakopany aż po szyję.*

Śpi spokojnie stary słoń,
Stojąc spać potrafi on.

Karaluch mieszka za piecem-
To jest jego ciepłe miejsce.

Uczeń odrabiał lekcje –
Ma policzki całe w atramencie.

Flota płynie do kraju ojczystego.
Na każdym statku powiewa flaga.

Po lesie chodzi tchórzątko,
Małe drapieżne zwierzątko.

Цапля <u>ва</u> жная, <u>но</u> сатая, Целый день <u>сто</u> ит, как <u>ста</u> туя.	Czapla <u>wa</u> żna i <u>dzi</u> obata Stoi cały dzień , jak statua.
Часов <u>щи</u> к, при <u>щу</u> рив глаз, Чинит <u>ча</u> сики для нас.	Zegarmistrz, mrużąc oko, Naprawia nasze zegarki.
<u>Ш</u> кольник, <u>ш</u> кольник, ты <u>си</u> лач: Шар зем <u>но</u> й несёшь, как мяч.	Uczniu, ty jesteś siłaczem: Niesiesz kulę ziemską, jak piłkę.
Щёткой <u>чи</u> щу я щен <u>ка</u> , Ще <u>кочу</u> <u>ему</u> бо <u>ка</u> .	Czyszczę szczotką szczeniaczka, Łaskoczę go po boczka.
Эта <u>кно</u> пка и <u>шну</u> рок – Эл <u>ек</u> три <u>чес</u> кий <u>звон</u> ок.	Ten guziczek i sznureczek – To elektryczny dzwoneczek.
<u>Ю</u> нга – <u>бу</u> дущий матрос	Chłopiec okrętowy – przyszły marynarz
<u>Я</u> год пет <u>кис</u> лее <u>к</u> лю <u>к</u> вы. Я на <u>па</u> мять <u>зна</u> ю <u>бу</u> квы.	Nie ma jagód kwaśniejszych niż żurawiny. Znam już wszystkie litery na pamięć.

Для того, чтобы читатель настоящей статьи мог представить себя на месте читателя перевода, почувствовать с каким «произведением» сталкивается польский ребенок (это ведь имплицированный читатель) – мы привели тексты полностью. Авторы интернет-сайта ro-gosyjsku.pl позаботились о реципиенте, обозначая ударение, выделяя красным цветом и большими буквами очередные буквы алфавита. Кажется, однако, что важнейшим элементом этой заботы является перевод. Неужели?

К ВОПРОСУ О ФОРМЕ

Передача формы стихотворения Михалкова оказалась для переводчика – в объективном смысле – существенным препятствием. Последовательность, качество и количество букв в русском и польском алфавитах не одинаковые, и в зависимости от того, что переводчик хочет донести до читателя, форма текста может поддерживаться или меняться. Мы считаем, что можно согласиться с идеей перенесения русского алфавита в текст перевода. Это ведь колорит русской культуры, а использование подобной игры с учетом букв польского алфавита привело бы к потере специфической окраски. Но вместе с таким замыслом появляются и первые настоящие трудности: как перевести алфавит, который передается в стихотворении словами, начинающимися с очередных букв, если им не соответствуют те же буквы и те же ключевые

слова-эквиваленты в языке перевода? Использование польского алфавита привело бы не к переводу, а к пересказу (хотя это в рамках описанной переводческой сложности одно из допустимых решений). Конечно, следует заметить, что ребенок – по сравнению со взрослым читателем (имлицированный не означает ведь единственный) теряет меньше – он не вполне может понимать, что такое алфавит, и для него это просто детский стих. И на этой проблеме сосредоточимся³.

К ВОПРОСУ О ДОСЛОВНОСТИ

Правда ли, что в художественном переводе нет места для буквальности?⁴ Такое суждение отрицало бы роль и влияние исследователей перевода на переводческую практику, а также не учитывало бы того, что точно дословный перевод является основой для порождения любого перевода, в том числе и художественного. Иногда дословный перевод совмещает смысловую, лексическую и даже грамматическую эквивалентность и тогда он не требует никаких изменений и дополнений. Тем не менее, в связи с тем, что в художественном переводе важнейшим является сохранение стиля автора и отличительных черт самого произведения, которые должны вызывать у адресатов перевода похожие впечатления как оригинал у своих читателей, далеко не всегда дословный перевод является достаточным (Шимчик-Козачко 2012: 115).

Подтверждение этих слов легко найти в исследуемом переводе. А это, бывает, удачные решения:

Бегемот разинул рот: Булки просит бегемот.	Hipopotam pysk otwiera I o bułkę prosi teraz.
Жук упал и встать не может, Ждёт он, кто ему поможет.	Upadł żuk i wstać nie może. Czeka, aż mu ktoś pomoże.
Ель на ёжика похожа: Ёж в иголках, ёлка – тоже.	Świerk w dotyku jest jak jeż: Jeż igielki ma, świerk – też.

³ Что подлежит переводу см. Lewicki 2017: 75-106.

⁴ О буквальности в переводе см. Hejwowski 2004: 24-37, Bednarczyk 2016: 74-79.

Но и решения, непонятные с точки зрения перевода художественного текста:

Флот плывёт к родной земле, Флаг на каждом корабле.	Flota płynie do kraju ojczystego. <i>Na każdym statku powiewa flaga.</i>
Цапля важная, носатая, Целый день стоит, как статуя.	Czapla ważna i dziobata <i>Stoi cały dzień, jak statua.</i>
Звёзды видели мы днём За рекою, над Кремлём.	Widzieliśmy gwiazdy <i>Za rzeką, na wieżach Kremla.</i>

Почему критикуем такие *переводы*? В начале своего стихотворения переводчики рифмуют строки и тем самым как бы предупреждают, с какой формой столкнется реципиент. Следующие буквальные переводы – неожиданно без рифмы – шокируют и ни в коем случае не соответствуют стандарту поэзии. Действительный перевод переплетается с дословным отражением смысла, что приводит к поражению целого *стихотворения* и неизбежному ощущению случайности переводческих приемов.

Подобному неприятному ощущению способствует и особенное осознание ритма у переводчиков.

К ВОПРОСУ О РИТМЕ

Определенный и последовательный порядок чередования ударных и безударных слогов делает возможным построить приятно звучащее – особенно для ребенка – стихотворение. Это, как оказалось, составило проблему для авторов исследуемого перевода. Правда, часть стихов звучит ритмически:

Мёд в лесу медведь нашёл – Мало мёду, много пчёл.	Niedźwiedź znalazł w lesie miód – <i>Mało miodu, a pszczoł w bród.</i>
Носорог бодает рогом. Не шутите с носорогом!	Nosorożec bodzie rogiem, Kto z nim zadrze, temu – z Bogiem!

Но если в соседстве этих строк реципиент услышит такое:

Школьник, школьник, ты силач:	<i>Uczniu, ty jesteś siłaczem:</i>
Шар земной несёшь, как мяч.	<i>Niesiesz kulę ziemską, jak piłkę.</i>
Щёткой чищу я щенка,	<i>Czyszczę szczotką szczeniaczka,</i>
Щекочу ему бока.	<i>Łaskoczę go po boczках.</i>
Гриб растёт среди дорожки,	<i>Rośnie grzyb na drodze,</i>
Голова на тонкой ножке.	<i>Kapelusz na cienkiej nóżce.</i>

вся идея ритмического стихотворения, к сожалению, падает.

Есть в русской литературе художественные произведения, которые построены только на основании ритма – без учета рифмы. Примером послужит хотя бы стихотворение С. Михалкова «Одна рифма». Приведем его отрывок:

Шел трамвай десятый номер
По бульварному кольцу.
В нем сидело и стояло
Сто пятнадцать человек.

Люди входят и выходят,
Продвигаются вперед.
Пионеру Николаю
Ехать очень хорошо.

Поэт пользуется ритмом настолько мастерски, что читатель почти не чувствует отсутствия рифмы. Тем более – бессистемное построение большей части исследуемого в настоящей статье текста на основании случайного ритма трудно оправдать. Текст звучит как плохая шутка, заставляет читателя искать способ правильного его чтения. Перестановка ударений, к которой принуждает ритм большинства строк, делает мелодию языка неправильной, искусственной и наоборот – употребление безошибочных ударений препятствует ритму, нарушает языковую норму, а некоторые строки звучат, как будто были написаны прозой.

В некоторых фрагментах перевода даже трудно поверить, что переводчики не заметили, что другой порядок – перестановка только двух слов – уже не меняет ударения:

Лодки по морю плывут,
Люди вёслами гребут.

Łódki po morzu się snują,
Ludzie wiosłami wiosłują.

Łódki się po morzu snują позволяет на парокситоническое ударение вместо окситонического *po morzu*. В свою очередь, в следующей строке *wiosłami* все-таки портит бы впечатление правильности.

Это не единственный пример плохого решения переводчиков. Обратимся к примерам, в которых форма – из-за беспечности переводчиков – искажена:

Кот ловил мышей и крыс,
Кролик лист капустный грыз.

Łapał kot myszy i szczury,
Liść kapusty chrupał królik.

Таракан живёт за печкой,
То-тотёпломестечко.

Karaluch mieszka za piecem-
To jest jego ciepłe miejsce.

Ритм принуждает читателя перевода к переносу ударения с предпоследнего слога на последний: *mysz* – *mysz*, *karaluch mieszka* – *karaluch mieszka*, что приводит к ненормативному произношению, а это ведь не единственные примеры таких ошибок.

Количество слогов в строках Маршака меняется, но поэт балансирует между семью и восьмью слогами, в то время как в переводе оно довольно разнообразно: варьирует непоследовательно – от шести до двенадцати слогов. Это свидетельствует о том, что переводчики, пожалуй, не придают этому должного значения.

К ВОПРОСУ О РИФМЕ

Рифма – это почти обязательное средство в поэзии для детей. Молодым читателям близка форма созвучия пар слов – им нравятся стихотворения, использующие рифму. Такие произведения приятны для слуха и легко воспринимаются. Вильгельм М. Вундт, основатель экспериментальной психологии, еще в начале XX века писал, что *ближайшая причина эстетического удовольствия состоит в той лёгкости, с которой предмет нашего восприятия подводится под готовые в нашем уме формы времени и пространства*⁵. Рифмы, хотя бы неточные, звучат. Нет причины, по которой переводчик мог бы не обращать на них внимания или должен был бы их

5 <<http://www.stihi.ru/diary/gromoll/2012-04-03>> (доступ: 2.11.2017).

игнорировать. А какой прием использовали переводчики *Веселой азбуки...*? Приведем примеры:

Ученик учил уроки-
У него в чернилах щёки.

Uczeń odrabiał lekcje –
Ma policzki całe w atramencie.

Школьник, школьник, ты силач:
Шар земной несёшь, как мяч.

Uczniu, ty jesteś siłaczem:
Niesiesz kulę ziemską, jak piłkę.

Юнга – будущий матрос
Южных рыбок нам привёз.

Chłopiec okrętowy – przyszły marynarz
Przywiózł nam rybek z mórz południowych.

Часовщик, прищутив глаз,
Чинит часики для нас.

Zegarmistrz, mrużąc oko,
Naprawia nasze zegarki.

Эти отрывки звучат как *паразиты* в стихотворении. В близости с рифмами производят неприятное впечатление, и даже приводят в изумление. Следует подчеркнуть, что текст Маршака написан мастерски – перевод же выполнен так, что перед читателем предстаёт совершенно другое стихотворение.

А если текст не звучит как поэзия, как оправдать такие приемы переводчиков, из-за которых теряется смысл?

К ВОПРОСУ О ПЕРЕДАЧЕ СМЫСЛА

В оригинале и в переводе каждые две строки рассказывают какую-то коротенькую историю. Они меняются с каждой буквой алфавита и именно это объясняет целый художественный прием. *Wesoły alfabet o wszystkim na świecie* – это своего рода показ буквального перевода. Кроме смысла теряется все. Ценой художественности и поэтичности текста его авторы передают читателю очередные значения, содержащиеся в оригинале. В результате полностью утрачивается творческий замысел, получается ни стихосложение, ни проза, а читатель теряет возможность почувствовать поэзию. Это для него неизбежно.

Правда, следует отметить, что исследуемое произведение предназначено для детей, в связи с чем рифмы несложные, но текст развлекает и формой, и мастерски сопряжённым с ней содержанием. Само содержание с «потрепанной» формой тут ни причем, особенно в финальных строках:

Ягод пет кислее клюквы.
Я на память знаю буквы.

Nie ma jagód kwaśniejszych niż żurawiny.
Znam już wszystkie litery na pamięć.

Смысл стихотворения – это не только смысл отдельных лексем, более того – это не только смысл словосочетаний и фраз, даже не целых предложений. В выше-приведенном отрывке подлинника нет логической связи между кислыми клюквами и алфавитом. Зато чувствуется связь формы – рифмы, ритма. В переводе нет никакой связи между этими элементами – ни логической, ни творческой. Единственная, которая приходит в голову – это связь алогическая. Вряд ли это имели в виду переводчики. По-видимому, они не заметили основополагающего фактора в стихотворении Маршака – поэтичности и юмора в одном произведении.

Корней Чуковский отмечает, что *перевод – это автопортрет переводчика. В том-то и дело, что от художественного перевода мы требуем, чтобы он воспроизвел перед нами не только образы и мысли переводимого автора, но только его сюжетные схемы, но и его литературную манеру, его творческую личнoчть, его стиль. Если эта задача не выполнена, перевод никуда не годится. Это клевета на писателя, которая тем отвратительнее, что автор почти никогда не имеет возможности опровергнуть ее* (Чуковский 2016: 21). Исследуемый польский перевод, к сожалению, полностью соответствует сказанным выше словам.

Подводя итог, вернёмся к началу статьи – к проблеме непереводимости. Надо подумать, стоит ли переводить, во что бы то ни стало, каждый текст – особенно для такого исключительного читателя, каким является ребенок.

И самое важное – и еще одна связь – или, скорее, ее отсутствие: это несоответствие содержания заголовку: где в переводе находится весёлая азбука? *Wosian hipopotam wróbel grzyb*. Алфавитный порядок в переводе, кажется, не получился. Он действительно *веселый*, но не позволяет читателю понять, в чем состоит идея стихотворения. Такой приём, как мы сказали, возможен. Но алфавит – здесь не самое важное. Не получилось и художественной формы. И это, в конечном итоге, самое грустное наблюдение.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarczyk 2016:** Bednarczyk A., *Zmagania z przekładem w przestrzeni rosyjskojęzycznej. Teoria i praktyka w ewolucji*, Gdańsk 2016.
- Hejwowski 2004:** Hejwowski K., *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2004.
- Lewicki 2017:** Lewicki R., *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Lublin 2017.
- Верещагин – Костомаров 1990:** Верещагин Е. М., Костомаров В. Г., *Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного*, Москва 1990.
- Чуковский 2016:** Чуковский К., *Высокое искусство*, Санкт-Петербург 2016.
- Шимчик-Козачко 2012:** Шимчик-Козачко Р., Передача англоязычных форм прошедшего времени в русском и польском языках (на материале переводов романа Дж.Р.Р. Толкина *Хоббит*). – *Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego*, Nr 2 (3), Wrocław 2012, 113–130.

ВНУТРЕННЯЯ ЭВОЛЮЦИЯ ГЕРОЕВ МОНОДРАМ ЕВГЕНИЯ ГРИШКОВЦА

EMIL CHRÓL

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

THE INTERNAL EVOLUTION OF CHARACTERS IN YEVGENI GRISHKOVETZ' MONODRAMAS. The paper reveals the internal evolution of characters in Yevgeni Grishkovetz's five monodramas: *Как я съел собаку*, *Одновременно*, *Дредноуты*, *Планета*, +1. Grishkovetz belongs to the New Drama literary movement in Russia and is one of the most famous representatives of monodramas in contemporary Russian theatre. The analysis reveals that all of Grishkovetz's monodramas present one and the same character: an unspecified man around 35-45 years of age. The author describes the development of this monolithic character through his internal changes.

Keywords: Yevgeni Grishkovetz, internal evolution of character, monodrama, new drama.

О Евгении Гришковце писали многие исследователи, критики и журналисты, которые поняли с каким большим и интересным феноменом современности они встретились. О Евгении Гришковце *написано столько статей, сколько не написано ни об одном другом режиссере, драматурге или актере* (Богданова 2002).

Гришковец прежде всего занимается драматургией (некоторые называют его мастером или основателем монодрамы – Королева 2008), а также он является прозаиком и в последнее время издал много рассказов, например, *Рубашка*, *Асфальт*, *Реки*, *А...а*.

Евгений Гришковец начал свой творческий путь в студенческие годы, в 1990-ом, создав театр *Ложь*, который был определен как *театр интеллектуальной клоунады* (Громова 2017). За время работы в этом театре были поставлены следующие спектакли: *Остров сокровищ*, *Постоянное единственное число*, *Титаник*, *Полное затмение*, *Осада*, *Люди в поисках гармонии*.

Настоящая статья посвящена внутренней эволюции героев спектаклей Гришковца, которая началась с презентации пьесы *Как я съел собаку* на первом фестивале НЕТ (Новый Европейский Театр) в 1998 г. в Москве. Обратим наше внимание, прежде всего, на вышеупомянутую монодраму, а также на монопьесы *Одновременно*, *Дредноуты*, *Планета*, +1.

Не подлежит сомнению, что герои этих монодрам очень похожи друг на друга. Может быть это связано с тем, что Гришковец создает спектакли для самого себя, являясь одновременно и автором, и актером. Герои его пьес очень похожи на автора, он специально подчеркивает автобиографичность произведений. Сходство героя и автора можно также объяснить и тенденцией к одному из направлений *новой драмы*, к которой в определенной степени принадлежит Гришковец, – неисповедальному (Липовецкий 2005). Необходимо добавить, что Гришковец, подобно героям Антона Чехова, не играет на сцене, а *живет*. И очень возможно, что, уподобляя героя себе самому, Гришковец хочет еще отчетливее добиться следующего эффекта на сцене – как можно сильнее приблизить свои монологизированные выступления к повседневной жизни. Еще одним способом для достижения чеховского стиля можно назвать то, что Гришковец записывает текст спектаклей после нескольких репетиций и постановок, т.е. его спектакли являются чуть ли не импровизированными (его речь не лишена заиканий, ошибок, незаконченных предложений, что характерно для живой, разговорной речи), а текст не предшествует спектаклям.

В начале каждой монодрамы Гришковец кратко характеризует героев. В монодраме *Как я съел собаку* рассказчик – *молодой человек тридцати-сорока лет, одет в морскую форму, чаще, держит бескозырку в руках, иногда одевает ее на голову* (Гришковец 2017а). В *Одновременно* – *молодой человек тридцати-сорока лет, в майке, подтяжках и помятых брюках* (Гришковец 2010а). В *Дредноуты* – *На сцене также находится человек. Это мужчина. Он молод* (Гришковец 2008).

В пьесе *Планета: На авансцене находится мужчина* (Гришковец 2017b). В +1: *Говорящий – мужчина тридцати пяти-сорока пяти лет* (Гришковец 2010b). Хотя в некоторых письменных версиях нет полной информации, характеризующей главного героя, на сцене он всегда неизменен. Можно было бы его идентифицировать с самим Гришковцом, ведь темы, которые он затрагивает в своих монологах, отчасти автобиографичные. Однако Гришковец выходя на сцену, представляется зрителям, затем уходит с нее и в момент, когда выходит во второй раз это уже не он, а герой моносpectакля, как поясняет зрителям автор. В следующий раз, как например в пьесе *Одновременно*, на сцене специально обозначается некое пространство: вбито четыре гвоздя, а на них натянута белая веревка и таким образом спектакль

начинается в тот момент, когда Гришковец заходит за веревку. С этого момента – это уже не автор, а герой монодрамы, как объясняется в начале спектакля. Когда Гришковец выходит из данного пространства, он опять говорит от своего имени.

Если принять, что в каждой из пьес молодой человек тридцати-сорока лет – это один и тот же персонаж, скажем, какое-то неопределенное сознание *Гришковец-я*, тогда можно наблюдать за процессом развития и эволюции героя, созданного Гришковцом. Наиболее отчетливо можно представить сознание Гришковца на примере пьесы *Одновременно*. Гришковец сообщает в начале пьесы зрителям, что, когда он зайдет в данное пространство, он станет *Гришковцом-я*. В пьесе *Как я съел собаку* *Гришковец-я* сообщает, что он уже не тот человек, каким был раньше, и, рассказывая про себя прежнего, использует конструкцию прошедшего времени и обращается к себе в третьем лице – это сознание *Гришковец-он*. В своих пьесах Гришковец использует также сознание массового опыта зрителей, и тогда мы наблюдаем либо *Гришковец-ты*, либо *Гришковец-вы*, когда *Гришковец-я* обращается напрямую к зрителям, либо сообщает какую-нибудь информацию от имени всех собравшихся в зрительном зале.

Настоящая часть работы ставит своей целью подробно проанализировать развитие и внутреннюю эволюцию героев монодрам Евгения Гришковца. Марк Липовецкий определяет героев Гришковца, причисляя их к *новой драме*, следующим образом:

Озадачены не столько удручающими обстоятельствами жизни, сколько собственной неадекватностью этим обстоятельствам. Эти персонажи не понимают себя, не знают, как и почему они оказались в данной ситуации, не могут осознать логику своего существования. Они остаются чужими собственной социальной среде, даже если провели в ней всю свою жизнь (Липовецкий 2017: 282).

Начнем с монодрамы *Как я съел собаку*. В начале постановки *Гришковец-я* говорит:

Я говорю для того, чтобы было понятно, что я сам не понимаю причины, почему я это все буду сейчас рассказывать, кажется, что причин много, а как только называешь одну из них, так тут же и понимаешь, что это не та причина, или она не основная, или вообще (*Гришковец 2017а: 2*)¹.

¹ Все последующие цитаты даются по тому же источнику с указанием страницы в круглых скобках в тексте.

На наш взгляд, данные слова доказывают, что герой потерян. У него есть сильная необходимость высказаться, поделиться своими чувствами и пережитым опытом. Он не может найти той единственной причины своего существования, все кажется ему не главным, он находится в постоянном поиске смысла жизни:

Я расскажу о человеке, которого теперь уже нет, его уже не существует, в смысле – он был, раньше, а теперь его не стало, но этого, кроме меня, никто не заметил (2).

В данной пьесе мы узнаем о детстве героя. О его мечтах, надеждах, привычках, повседневной жизни. Этот мальчик очень впечатлительный, жизнерадостный:

Бегать-бегать, а потом упасть в снег и увидеть, ВДРУГ, ночное небо, звезды, и думать о бесконечности [...] (8).

Это школьник, может быть, первоклассник. Он такой же, как другие первоклассники, которых описывает *Гришковец-я*:

Нарядная мама ведет чистенького, в новом костюмчике, еще не школьника, еще... маленького такого мальчика. Тот не вихляется, он несет букет, срезанных бабушкой на даче цветов [...] А он идет с этими цветами, глаза без выражения, и чего-то там себе соображает (5).

Ему не нравится вставать рано утром и идти в школу, тем более что утром еще темно и холодно. Его сознание еще несформированное, и его можно сравнить со зрением мальчика, привыкшим к темноте, которое внезапно видит свет трех окон кабинета русского языка, крайне раздражающий глаза. Это глаза наивного мальчика, который еще живет своими детскими мечтами. Свет – это новый опыт, который ждет мальчика на его жизненном пути. Раздражение глаз, которое вызывает этот свет – контраст между ожидаемым юношеским сознанием мальчика, который ждет чуда, и реальностью, которая совсем не соответствует этим надеждам. Это можно проиллюстрировать с помощью двух примеров. Первый – ситуация с кинотеатром. Когда герой после просмотра долгожданного фильма, о котором был очень слышан, выходит из зрительного зала пустым, без тех впечатлений, которых он так взволнованно ожидал. Он разочарован:

[...] 15-17 назад показывали, с большой помпой, а перед этим много говорили, дескать, впервые в кинотеатрах страны настоящий фильм ужасов [...] Билеты было решительно невозможно купить [...] А потом выходили люди [...] неся неизвестное мне знание, которое я тоже приобрету, которого боюсь, но которое надо..., обязательно [...] А потом, в пятницу, я и сам посмотрел это кино... Ну вот, посмотрел... И вышел... и поехал домой (3)...

Второй – когда герой-мальчик узнает, что учительница его ненавидит. Это жестокая правда. До этого мальчик думал, что все будут его любить, как родители или бабушка, которая срезала ему цветы на 1 сентября.

Герой еще больше ощутил эту нелюбовь, когда попал на Русский остров на военную службу. Отношение офицеров к нему и другим солдатам выражается следующими словами:

Теперь и надолго, мля, кроме нас, мля, у вас, мля, никого, мля, роднее, мля, нет, мля. А чтобы не думать о доме, мля, нужно иметь три простых мужских желания! Это – пить, есть, и спать! Поэтому, мы будем давать вам мало есть, пить, и спать. Мля. [...] Быстрее, мля, вы че..е..е. А!? Вы ма...а... И. Бегом..., еще бегоее, падлы, мля а...а...а (6).

Там же герой, как и другие солдаты когда-то мальчики, получил новый опыт, такой, из-за которого стыдно, которого не должен приобретать нормальный человек. Как, например, ритуал *утреннего перессыка* или история с бабочками (зелеными махаонами), которых нельзя было трогать. Герой рассказывает, как восхитительны они были, даже демонстрирует их медленный полет, затем, неожиданно, признается, что он задавил трех бабочек и ничего не почувствовал, лишь потом ему пришлось смывать с пальцев какую-то желтую дрянь. Здесь также видно это разочарование и оставшаяся пустота вместо некоего ожидаемого чуда. Тот впечатлительный мальчик вместо восхищения чувствует стыд:

Много, много стыдного было! А там, как-то особенно много было стыдного – на Русском острове. Чего, по отношению к детству вообще быть не должно. А оно было... ЕСТЬ (8).

Опыт, полученный на Русском острове, сломал героя, это выражается в следующих словах:

[...] когда меня называли такими словами..., в общем, в такие моменты... – мне не было себя жалко (13).

[...] И хочется вот так лечь (нужно лечь) и свернуться калачиком (нужно свернуться) и постараться занимать как можно меньше места (8).

Герой понимает, что он – уже больше не тот самый парень, каким был перед прибытием на остров:

Меня – того, нет. А мои родные об этом не знают. А меня нет. [...] Эту посылку они послали тому, кто махал им рукой из уходящего на восток поезда... А этого мальчика уже нет. [...] Мне было мучительно трудно прикидываться прежним [...] Не мог же я написать, что меня нет, что их сына нет, а есть другой (13).

Одно осталось у него прежним – желание вернуться домой: *И все время в голове звучало: „Хочу домой, хочу домой...“* (13). Однако после возвращения домой герой понял, что он не сможет быть прежним, как его дом. Он, получив новый опыт, иначе начал смотреть на мир и не в состоянии найти свое место в новом-старом мире, в который вернулся:

А как дальше... Вот я дома..., а хочу домой..., а где дом?... Стоп! Где дом? А дома нету! [...] Дома не было...! Меня не было...! (14)

Развитие героя монодрамы *Как я съел собаку* можно проследить в трех этапах. Первый – это детство героя, когда формировалось его юношеское сознание. Второй – военная служба, когда герой пережил сильный шок, вызванный контрастом полученного в детстве опыта с полученным на острове. Третий – после возвращения домой, когда герою пришлось заново адаптироваться к нормальной жизни. Переходом между всеми этапами является корабль, на котором герой плывет на остров и на котором он возвращается домой со службы, а также поедание яблока и собаки.

Переход, представленный поеданием яблока (как и собаки), метафоричен. Яблоко – это единственная вещь, которая осталась у героя от прежней жизни. После поедания яблока у героя остается в руках лишь стебелек, который он потом выбрасывает в волны. Этот стебелек похож на связь героя с прежним собой и с домом. Оба они были оторваны от родни – яблоко от яблони, а мальчик от семьи и, как оказывается, вернуться на прежнее место не получится. Похожего мнения придерживается Ай Цзин: *Это потеря детства, нежелательное резкое взросление, потеря дома, удобного и безопасного, потеря самого себя, всеми любимого* (Цзин 2015: 4).

Название монодрамы, как справедливо отмечают все исследователи творчества Гришковца, не случайное. Оно, во-первых, связано с историей, которую рассказывает *Гришковец-я* о поедании собаки, приготовленной корейцем, во-вторых, *собаку съесть на чем-либо* означает приобрести опыт:

И понять надо – гадость же, собака эта. Вот я – ем собаку. [...] Ел, пытался ощутить бунт в себе, а мне... было вкусно. Я думал, до последнего, что не смогу есть, а смог. И с аппетитом. А раньше не смог бы... Раньше... То есть один человек думал, другой – ел. Тот, который ел, был более... современным..., то есть, лучше совпадал со временем (13).

Этот фрагмент помогает нам лучше понять конфликт сознаний героя. Герой, чтобы не обидеть своего коллегу, пробует блюдо из собаки, причем, он прежний не смог бы ее съесть, ему мешал бы культурный барьер, вызвавший культурный шок, однако, как признается герой, в данный момент он не был тем мальчиком или юношей, прощавшемся с мамой, а сформировавшимся жестокими условиями матросом. Он не смог бы ее съесть и после возвращения домой: *А теперь бы я не смог бы есть собаку* (13). Это лишний раз доказывает наш тезис о трех этапах развития героя в данной монодраме.

Следующей монодрамой, которую мы проанализируем, является *Одновременно*. Сам автор пишет о спектакле:

Он о чувствах, о понимании себя. Насколько труднее становится жить, когда больше узнаешь мир. Насколько труднее одновременно понять и почувствовать ценность того, что происходит. Что есть счастье... (Гришковец 2017с)

В данной монодраме мы наблюдаем за героем, который пытается найти самого себя, свое место в мире, на что указывают декорации: звезды, луна; значения слов, которые теряют свое общепринятое значение. Например, слова: *недавно*, которое для каждого может означать другое время, *узнать*, *вещь*. Это можно попробовать объяснить потерей равновесия сознания героя, о котором мы писали выше, анализируя этапы развития сознания героя в монодраме *Как я съел собаку*. Сознание героя в монодраме *Одновременно* может соответствовать сознанию героя монодрамы *Как я съел собаку* в его конечном этапе развития, что дало бы нам шанс наблюдать за дальнейшим развитием этого сломанного на службе, молодого человека.

Герой пьесы *Одновременно* чувствует детский дискомфорт и недовольство, когда он узнает о том, как устроен мир или какие-либо *вещи* (как в ситуации

железнодорожников). Ему хотелось бы, чтобы все оставалось по-прежнему таинственным, т.е. интересным и неизведанным. Исходя из такого отношения к миру, можно сделать следующий вывод: герой затаил в себе обиду из-за многих ситуаций, в которых, ожидая некоего чуда, он оставался разочарован. Например, в ситуациях с кинотеатром, первым днем в школе, или болезненным опытом открытия для себя Русского острова, о которых мы узнали из предыдущей пьесы. Более того, новое знание об устройстве мира приводит к раздвоению его личности на себя, которого он знал по внешним признакам и на себя, которого не знал – с анатомической точки зрения:

С тех пор мой организм разделился для меня на два организма. На тот организм, который я знаю, и на тот, который мне неведом. [...] Я всему этому не доверяю. Я всего этого боюсь. Потому что то, что у меня внутри, только и делает, что грозит мне смертью! (Гришковец 2010а: 113)²

Поиски своего места в мире герой начинает с поисков самого себя в своем организме. Он не уверен, где на самом деле он находится, ведь он не может полностью контролировать свой организм, который часто ставит его в неловкое положение:

У меня глаза [сами] моргают. [...] И я приказываю языку: *Не лезь!* – и понимаю, что язык – это же часть меня. Это я. А он лезет. [...] Оно там у меня внутри сжалось, но икнул-то я! И при этом для всех я это именно сделал. [...] А где во всё этом моём я? Ну понимаете?! Вот этот вот Я?! Где?! Если всё моё, то где нахожусь Я? (114)

Герой пытается смириться с тем, как он устроен, с тем, что он не всегда выглядит так, как ему кажется. Это в конечном итоге может привести его к собранию своего сознания в единое целое. На этой стадии развития его сознания, ему хочется быть любимым и уважаемым без разницы кем, удивить и обрадовать кого-либо, а также выделиться из толпы таких же людей, как он. Герой приходит к мысли, что хотел бы найти кого-то, с кем он мог бы ощущать жизнь. В данный момент мы не знаем, одинок он или нет, но нижеследующие слова указывают на то, что он еще не нашел в своей жизни любовь:

2 Все последующие цитаты даются по тому же источнику.

И как же важно почувствовать жизнь не в одиночку, а с кем-нибудь вместе. Потому что вместе всегда сильнее, чем в одиночку. В одиночку можно только сильнее всего ощутить одиночество. А вместе можно ощутить жизнь... (119)

Следующая монодрама – это *Дредноуты*. Герой рассказывает о военных кораблях. Но этот рассказ является лишь предлогом для высказывания некой истины. Как он сам шутит в конце пьесы о том, что мог бы ровно также рассказать о дирижаблях:

Но я также допускаю, что, если бы я купил тогда в магазине книгу с каким-нибудь дирижаблем на обложке, тоже было бы о чём порассказать. Там тоже народу погибло. Да и народ-то был тоже не последний. Но я купил ту. [...] А вообще-то это мысль, нужно будет почитать о воздухоплавании. (Гришковец 2008: 74)³

На наш взгляд, автор/герой не случайно выбрал именно тему кораблей, потому что он сам тоже когда-то был моряком. Отчасти можно заметить в его сознании некую тоску по этому времени. Может быть, он жалеет, что ему не выпал шанс стать таким героем, о которых он сам рассказывает. Герой хотел бы совершать какие-нибудь подвиги в своей жизни, но он не видит возможности совершать их в настоящем. К примеру, он приводит ситуацию, когда женщина преподносит адмиралу фон Шпее букет цветов, а тот ей отвечает: *Приберегите его для моих похорон* (34). По мнению героя, это очень героически, а у него не будет возможности так ответить:

А я что могу сказать? Разве я могу сказать: *Дорогая, прибереги это...* Для чего? Что прибереги? С какой стати? (34)

Кроме того, у него в жизни нет кого-то или чего-то, ради чего стоило бы совершать геройские подвиги:

А я могу так смотреть, потому что у меня нет флага моего корабля... Нету! В моих ощущениях нет той страны, ради флага которой я мог бы вот так... (40)

Герой пьесы жалеет, что ему не выпал шанс свершить что-то великое. Он лишь смог выиграть *поединок* в жестах с японским летчиком во время службы на Русском острове, о чем мы узнали из пьесы *Как я съел собаку*.

3 Все последующие цитаты даются по тому же источнику.

Предпоследней монодрамой, которую мы проанализируем, будет *Планета*. В данной монодраме, кроме героя появляется еще и героиня, однако, они не разговаривают друг с другом, поэтому женщина остается лишь фоном для монолога героя:

А меня она не может ни видеть, ни слышать, потому что меня нет в жизни этой женщины. Да и её в моей жизни тоже нет. (Гришковец 2017b: 1)⁴

Монодрама *Планета* является первой монодрамой, в которой одной из главных тем является тема женщины (отношений с ней или точнее их отсутствие и тоска по ним). Герой хочет видеть отношения между женщиной и мужчиной настоящими, сильными, полными преданности и надежды, как в случае верной женщины, которая ждет солдата с фронта или письмо от него. Быть может, герой сам во время военной службы надеялся на какую-то девушку, но она его не дождалась:

Можно быть счастливым, если ты точно знаешь, что тебя ждут... точнее, ждет. Ждет та, которая тебе нужно, чтоб тебя ждала. (6)

Герой не чувствует себя счастливым и также как и в других пьесах не кажется удовлетворенным своей жизнью:

Эти люди такие позитивные, радостные и красивые... Интересно, а где они нашли таких людей? Я с такими людьми не знаком. У меня таких знакомых или родственников нет. Я себя в этих людях не узнаю. (6-7)

Герой понимает, что любовь непостоянна. Он ее ищет, но не может найти и от этого страдает и чувствует пустоту: *А любви-то нету!* (15). Зато есть много пошлости и ненадежности.

В последней монодраме, проанализированной нами, под названием +1 герой находится на следующем этапе развития. Он не чувствует связи с другими людьми и считает себя +1 к человечеству. Герой описывает свое душевное состояние, употребляя слова: *тоска, отчаяние, душа, болит* (Гришковец 2010b: 94)⁵. Он страдает от одиночества:

4 Все последующие цитаты даются по тому же источнику.

5 Последующие цитаты даются по тому же источнику.

Но когда меня разрывает от тоски, отчаяния, незнания, как и зачем мне жить, когда оттого, что происходит у меня внутри, я не могу даже найти позы, чтобы хоть ненадолго замереть и не испытывать мук... [...] И из-за этого одиночество непреодолимо. (94)

Герой не умеет делиться своими настоящими чувствами с другими и поэтому они не видят его настоящего, а лишь – его имитацию. От этого герой еще больше страдает, ведь ему хотелось бы, чтобы его кто-то понял, пожалел или полюбил:

Меня никто не знает... Меня никто не знает таким, каким я сам хотел бы, чтобы меня знали. (91)

Герой этой монодрамы понимает, что он не является тем, кем хотел быть всегда. Он отдает себе отчет в том, что в своей жизни он многое упустил и что у него уже нет шансов, чтобы достичь чего-то или изменить свою жизнь. Это видно на встрече выпускников, где ему приходится *прихвастнуть* (93). А также – в ожидании одноклассницы, с которой он связывал в своих мечтах какие-то планы, но никогда не решался их реализовать.

Он мечтает о счастье, которого, по-видимому, в его жизни не хватает. Герой осознает, что может уже больше не быть счастливым и потому начинает скучать по своему детству – по времени, когда он еще не знал того, что не все будут его любить, когда он еще не был разочарован службой и другими обязанностями:

А как же хочется быть счастливым! [...] Я скучаю по себе, счастливому. [...] Я скучаю по себе, знающему совсем мало. [...] Скучаю по себе, ещё ничего не сделавшему, по себе без обязанностей, не почувствовавшему движения времени. (95)

Герой осознает, что в мире много нелюбви и есть много людей, таких как он, которые не достигли и не достигнут в своей жизни ничего значительного:

Кто-то прямо сейчас от этой нелюбви корчится в слезах и в беззвучных рыданиях. Кто-то воет белугой, лезет на стены. Кто-то спокойно, без ужаса и содрогания может думать о смерти и бессмысленности жизни. Кто-то прямо сейчас пьет одну за одной, только чтобы не чувствовать этой нелюбви. (102)

В конечном итоге герой смиряется со своей жизнью, с тем, что время, которое он прожил, – это лишь незначительный миг в истории мира и что никто не заметит

когда его не станет: *улица, по которой я хожу каждый день, без меня может. Запросто* (109).

Подводя итоги, мы хотели бы еще раз подчеркнуть, что в нашем анализе мы основывались на тезисе, что во всех монодрамах выступает один и тот же герой – неопределенный мужчина тридцати-сорока лет. Каждая последующая монодрама является следующей частью жизни этого героя, о которой мы узнаем из его размышлений. В каждой из монодрам мы получаем информацию о том, как формируется его сознание, и прослеживаем все этапы его эволюции. В начале мы встречаем мальчика, сознание которого еще чистое. Затем, из-за многих разочарований, прежде всего военной службы, его сознание меняется, что приводит к утрате стабильности и чувства безопасности. В последующих монодрамах мы прослеживаем этапы поисков себя и своего места в мире. Герой проявляет интерес женщинами и любви. Однако из последней пьесы мы узнаем, что он ничего не достиг и страдает от одиночества, хотя не исключено, что у него есть семья. Этот герой не является самим Гришковцом, а каким-то неопределенным русским человеком с привычными для россиян проблемами, переживаниями, мечтами, опытом.

BIBLIOGRAFIA

- Богданова 2002:** Богданова, П. Под маской себя самого. – *Современная драматургия*, nr 3, 2002, <mxat.ru/authors/playwright/grishkovets/6575> (dostęp: 21.08.2017).
- Гришковец 2008:** Гришковец, Е. *Дредноуты Пьеса для женщин. Монолог (Спектакль, который не получился)*. Москва, 2008.
- Гришковец 2010a:** Гришковец, Е. Одновременно. В: Гришковец, Е. *Сатисфакция: Сценарий, пьесы и лирика*. Москва, 2010, <www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=436915> (dostęp: 21.08.2017).
- Гришковец 2010b:** Гришковец, Е. +1. В: Гришковец, Е. *Сатисфакция: Сценарий, пьесы и лирика*. Москва, 2010, <www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=436915> (dostęp: 21.08.2017).
- Гришковец 2017a:** Гришковец, Е. *Планета*, <odnovremenno.com/read> (dostęp: 21.08.2017).
- Гришковец 2017b:** Гришковец, Е. *Как я съел собаку*, <odnovremenno.com/read> (dostęp: 21.08.2017).
- Гришковец 2017c:** Гришковец, Е. Одновременно. – *Афиша Инфоportal Зеленограда*, <<http://www.netall.ru/afisha/detail.php?ID=409637>> (dostęp: 21.08.2017).
- Громова 2017:** Громова, М. И. Норма и антинорма в современной драме. В: Коровин, В. И. (сост.). *История русской литературы XX – начала XXI века. Часть III. 1991–2010 годы*. Москва: Владос, 2014, 244–271.

- Королева 2008:** Королева, Н. Природа новой драмы. – *Российская газета*, 2008, <www.rg.ru/2008/10/10/reg-kuzbass/teatr.html> (dostęp: 21.08.2017).
- Липовецкий 2005:** Липовецкий, М. Театр насилия в обществе спектакля: философские фарсы Владимира и Олега Пресняковых. – *НЛО* (Москва), 2005, nr 73, <magazines.russ.ru/nlo/2005/73/li27.html> (dostęp: 21.08.2017).
- Липовецкий 2017:** Липовецкий, М. *Паралогии*, <rubooks.org/book.php?book=6109&page=282> (dostęp: 21.08.2017).
- Цзин 2015:** Цзин, А. О художественных особенностях жанра монодрамы Евгения Гришковца. В: *Научный журнал КубГАУ*, nr 110 (06), 2015, <<http://ej.kubagro.ru/2015/06/pdf/12.pdf>> (dostęp: 21.08.2017).

КОНЦЕПТЪТ КРАСИВО В КОНТЕКСТА НА БЪЛГАРСКАТА ФОЛКЛОРНА ОБРЕДНОСТ (ПЕСЕННИТЕ МОТИВИ *КОЕ Е НАЙ-ХУБАВО?* *И КОЙ НАПРАВИ ТАЗИ ХУБОСТ?*)

SVETLA DZHIVTEREVA

Uniwersytet Wielkotypnowski im. Świętych Cyryla i Metodego

THE CONCEPT OF THE BEAUTIFUL IN BULGARIAN FOLK RITUALS (THE SONG MOTIFS *WHAT IS MOST BEAUTIFUL?* AND *WHO MADE THIS BEAUTY?*). The paper analyses Bulgarian folk motifs *What is Most Beautiful?* and *Who Made This Beauty?*, appearing predominantly in Christmas folk songs. The author reveals the elements that define the aesthetic consciousness of the Bulgarian folk community, the mechanisms of building and transmitting the aesthetic experience as an integral part of the community's worldview. The focus on the concept of the beautiful emphasises the Christian nature of Christmas ritual poetry. Data concerning the motifs of the beautiful in the two Bulgarian songs is systematised in two appendices.

Keywords: Bulgarian folklore, concept of the beautiful, folk songs, Christian folk rituals.

Красиво и грозно са исторически променливи категории на културата. Те са част от светогледните нагласи на обществото и следват в своето развитие промените в начина, по който човекът възприема и разбира света. *Човешкото общество се намира в постоянно движение, изменение и развитие, в различните епохи и в различните култури хората възприемат и осъзнават света по своему и по-свой собствен начин организират впечатленията и знанията си, конструират своя особена, исторически обусловена картина на света* (Гуревич 1984: 18). Българската народна култура отразява спецификите на средновековното общество с характерната за него религиозност, която е определяща при формирането на символното му отношение към света. Синкретизмът като основна черта на изкуството на фолклорните общества се дължи според В. Е. Гусев на синкретичния характер на художествено-образното мислене, обусловено от природата и възприемането на предмета на изкуството в неговата естетическа цялост и интегрираност. Според него предмет на фолклорното изкуство е естетичното в действителността, което е представлявало интерес за народа

(Гусев 1960: 30, 33). Т. Ив. Живков разглежда естетичното не като предмет, а като същностна функция на всички елементи на фолклорната култура, която, поради тази причина, той нарича народна художествена култура (Живков 1977: 5–39).

Синкретизмът на фолклорното изкуство произтича от взаимната обвързаност на всички категории в светогледа на неговите носители¹. Тази взаимнообвързаност по думите на А. Гуревич се определя преди всичко от факта, че светът е възприеман като една цялост: *Всичко съществуващо възхожда към централния регулативен принцип, включва се в стройна йерархия и е в хармония с останалите елементи на космоса*. Според него този регулативен принцип е Бог, разбран като висше благо и съвършенство: *В средновековния модел на света няма етически неутрални сили и вещи: всички те са съотнесени с космическия конфликт на доброто и злото и са въвлечени във всемирната история на спасението* (Гуревич 1984: 296–297).

Актът на възприемане на красивото и грозното е функция на светогледната нагласа и отразява едно комплексно възприемане и осмисляне на света, при което те са същностни и неотделими качества както на цялото, така и на всички негови съставни части. При този тип ценностна система проявите на красивото и грозното са проява на свещеното в света. Актът на тяхното възприемане и възпроизвеждане е акт на съзерцание и възпяване на неговото съвършенство, а също форма на единение с божественото начало. С други думи по произход естетическият опит е елемент и действие на религиозното светоусещане. Неговите прояви на първо място в обряда са определящи за формирането на естетическото съзнание на членовете на различните културни общности и за спецификата на формите на неговата изява при всяка от тях.

В българските обредни песни идеята за съвършения космически ред е изразена с думата *хубост*. Това мнение изказва А. Калоянов при обобщението на мотивите в коледните песни, съдържащи образи на идеално организирания космос (Калоянов 1992: 50). Хубави са знаците на космическата организация, знаците на Сътворението и техните съответствия в системата на обредните елементи, чрез които ритуалът ги препотвърждава. По-долу ще се спра на две коледни песни, в които са представени две допълващи се гледни точки. Първата е тази на човека, който в ситуацията на

¹ Съществено в тази посока е наблюдението на С. Аверинцев, че предпоставка и компенсация за липсата на науката естетика до средата на XVIII в. е една максимална естетическа натовареност на всички устойчиви форми на осмисляне на битието: *Отделянето на естетиката като обособена дисциплина е компенсирало онази деестетизация на светогледа, с която е заплатено раждането на европейската „научност” и „практичност”. Докато естетиката като такава не съществува, то не съществува и такова нещо, което да не бъде естетика* (Аверинцев 2004: 16).

ритуално общуване с Бога, търси знаците за съгласуваност на земното с небесното. Втората е положена в света на божественото и утвърждава красотата като проява на свещения ред.

В коледна песен от Северна България идеалният ред е описан в отговорите на въпроса *Кое е най-хубаво?*²: *Какво ми е, Божне ле, най-хубаво, / под горица, Божне ле, под зелена, / над водица, Божне ле, лед студена?* (Моллов 2013: пг 380, Сандрово, Русенско; КБЛ-ВТУ).

В отговора последователно се потвърждава, че най-хубавото е трапеза, край която наред седят чифчии (хлебари), лозари (кръчмари), овчари и майстори³, които пият вино или изработват дарове (кравай, агне, чаши вино, икони, сукно, люлки, пръстени) за Господ и светците: *Наред седят, Божне ле, ред чифчии, / край горица, край зелена, / кат' си седят, ред си чакат, / кат' си чакат, брашно сеят, / брашно сеят, тесто месят, / тесто месят, кравай вият. / Кат' го вият, тъй наричат: / – Първи кравай – на Ристоса, / втори кравай – на Стара Бога, / трети кравай – на Божя майка...* (вариант от Тетово, Кубратско).

Информативността на текстовете от каноничен тип е положена не само и не толкова в тяхното съдържание, а до голяма степен се осигурява от външни спрямо самия текст фактори, каквито са съзнанието, светогледът и културата на техните носители. Фолклорният текст не може да се реализира пълноценно извън ситуацията на възприемането му от колектива в момента на изпълнението. Самото възприемане е творчески акт на самоорганизиране на информацията в съзнанието на получателя (вж. Лотман 1992: 243–248)⁴. Контекстът, в който реализира своето значение разглежданият мотив, е свързан с концепцията за дарообмена в навечерието на Новата година и по-общо със Сътворението и неговата обредна проекция. Принципите на тази концепция са застъпени в многобройни ритуални практики, свързани с размяна на дарове в рамките на различни обреди (социализиращи и календарни). Значението им в тези обреди се корени в идеята за обмен между световите в критична ситуация, изискваща потвърждаване на Реда.

2 За разпространението на песента вж. Приложение I.1.

3 Най-често те са златари (куюмджии), терзии и дялгери, а единично се срещат грънчари, даскали и писари. Вж. Приложение I.2.1. Занаяти и действия.

4 *Получателят на произведението от XIX в. е преди всичко слушател – той е настроен да получи информацията от текста. Получателят на фолклорното (а също така и средновековното) художествено съобщение просто е поставен в благоприятни условия да се вслуша в себе си. Той е не само слушател, но и творец. С това е свързан и фактът, че една толкова канонична система не губи способността си да бъде информационно активна... ако деканонизираният текст се извява като източник на информация, то канонизираният – като неин възбудител.* (Лотман 1992: 246).

Описаните дарове възпроизвеждат една по-обща формула за троичност, която има широко разпространение във фолклорната словесност и е един от числовите кодове, изразяващи идеята за свещения Ред. Отнесена към ритуализираните жестове от мотива *обричане на три дара за Бога и светците*, тя допълва смисъла им на обредни действия на молитва и благодарност. Едновременно с това тя добавя към значението им идеята за цялостност и завършеност, доколкото на изпълнителите и слушателите са познати редица мотиви и сюжети, в които *третият* (третият опит, път, син, изпитание и т.н.) е носителят на успешния изход от критична ситуация и възстановяването на реда. От друга страна формулата кореспондира с образа на трите реки от жито, мляко и вино, които потичат след победата на светец или юнак над змей (ламя, хала) в коледните песни със змееборски мотив. Образът кодира подреждането на триделното пространство и отключването на времето на новия годишен цикъл, представен от плодородието на сезоните (мляко – пролет, жито – лято, вино – есен), които заедно с момента на двубоя описват четиритактовия годишен календар (Калоянов 1992: 48).

Някои варианти на коментираната песен дават израз на връзката и взаимната преводимост на природния и социалния код чрез клишета от типа: *Хайде жито по чифчии, / хайде вино по копачи, / хайде мляко по овчари!* Самостоятелна социално кодирана версия на този фрагмент от календарната митология откриваме в мотивите, в които след двубой светец (най-често свети Георги) освобождава три синджира роби – орачи, овчари и лозари, а те в замяна му наричат кравай, агне и чаша вино *срещу слънце, с право сърце* за деня му⁵. По този начин песента семантизира храните върху обредната трапеза като знаци на отвоювания ред, към който се присъединява социалният колектив чрез обриването им. На този фон можем да видим в жестовете на даряване в песента някаква отговорност, *благо-дарене*, изразяващо изконния смисъл на думата *благодаря* и разположено в началото годишния цикъл.

Разглежданата песен цели присъединяване към ритуално организирания ред. Трапезата е между горе и долу *под горица, над водица* и е място на контакт с Бога, където той ще потвърди *кое е най-хубаво* и ще приеме наречените дарове. Този хронотоп е постоянно актуализиран при изпълнение от припева: *Под горица, Божне ле, под зелена, / над водица, Божне ле, лед студена* (вж. Приложение I.3. Хронотоп и въвеждащи формули). Тази формула е компресиран израз на идеята за средищната позиция на човешкия свят между *горе* и *долу*. Изброените занаяти са описани в процеса на работа – *ред дългаери, се терзии, / как си седят и си кроят, / тъй си кроят*

5 За разпространението и вариантите на песента вж.: Моллов 2014: *Свети Гьорги освобождава три синджира роби*.

три сукна. (вариант от Малък Преславец, Тутраканско); ... *ред джолгери*. / *Кат' стояха, тѣй дялаха*, / *тѣй дялаха до три люлки*: / – първа люлка за *Божя майка*, / втора люлка за *Млада Бога*, / трета люлка за *кум Ивана*. / *Ред джукени куюмджи*, / *кат' стояха, тѣй лееха*, / *че изляха три прѣстени*... (вариант от Караманово, Свищовско). Въпреки това описанието оставя впечатление за статичност. Сякаш думите рисуват пълна с живот картина, организирана по строги правила, като започват от централната фигура, задаваща структурираност и смисъл на изобразеното. В центъра тук е поставена планина / гора (*под горица*⁶), като в част от вариантите е дублирана или заменена от дърво (най-често орех: *ореше столовата*) с наредена около него трапеза. Тези образи в народните песни изразяват идеята за Центъра като точка на Сътворението и начало на утвърдения ред. Описанието борави с пространството и перспективата подобно на средновековната живопис, която е вгледана в значимото, а не в очевидното, а изображението комуникира със светогледа на получателя, а не с видимата реалност. Пестеливо за подробностите, които са очаквани в отговора на въпроса – кое е най-хубаво, описанието насочва вниманието към утвърждаването на реда, а една от най-акцентиранияте чрез повторения думи е именно думата *ред* (Приложение I.3.).

Песента е насочена към точно определен сегмент от живота на социалния колектив – трудът в основните стопански дейности и плодовете от него. Чрез подреждащото поетично слово те са включени в обредния хронотоп и благословени като част от свършената *Божия* хубост. Подобна функция при коледуването има изпълнението на песни, посветени на орач, овчар, терзия и други социални позиции, означени чрез трудови дейности. С развитието на социално-икономическите отношения през средновековието към традиционните земеделие, овчарство и лозарство са добавени и други занаяти. Тази функция на песента в обряда се потвърждава и от факта, че в осем от общо девет записа, за които е направено уточнение на предназначението ѝ (кога или на кого се пее), са посочени различни занаяти (на занаятчийци, на зидари, на терзия и др. – Приложение I.1.).

Ограниченото разпространение (основно в крайдунавските села на Централна Северна България) и малкият брой варианти поставят въпроса за условията на възникване на разглеждания песенен мотив. Един от възможните знаци, с помощта на които можем да потърсим отговор, е наличието на думи и изрази, които не са обичайни за народните песни. На формулите, с които се посочва за кого са предназначени даровете, липсва единство при изброяването на светците (Приложение I.4.). Най-често срещани (8 варианта) са *Божя майка*, *Млада Бога* и *светец*, следвани

6 Срвн. значението на думата като *планина*.

(в 5 варианта) от *Божа майка*, Господ и светец. В различните варианти светецът е свети / кум Иван, свети Никола, свети Петър, свети Игнат. Всички те са участници и в други фолклорни песенни сюжети с широко разпространение. Редом с тях в част от вариантите са поставени *син светю / вси светици, Стара Бога, За велика Божа слава / за трилика Бога, Бога ѝ слава, ангелите*, които не са характерни за фолклорните текстове. Подобни изрази насочват вниманието към ролята на манастири и други религиозни християнски центрове, чието влияние несъмнено внася своя отпечатък върху народната култура в съответния регион.

Според втората песен *Свещецъ съгражда манастир или черква*⁷ хубост е бял манастир под ябълково дърво с позлатени и посребрени клони: *Огряло ми е ясно слънце, Коладе ле, / че ми е огряло в горица, / едно дръвце ябълково – / клоните му посребрени, / листата му позлатени. / Отдолу ми едната хубост, / бял манастир, нова църква, / прозорците им безценен камък. / От там минал Самси Господ. / Хем поминал, хем попитал: / – Кой направи тази хубост, / бял манастир, нова църква?! (Чилнов, Беленско). В различните варианти градежът е сравняван със слънце: *не било до две слънца, / ами било до две църкви; / вратите им месечини, / прозорци им ясно слънце*, направен е от злато и сребро или е *Света гора, Рай манастир* с три врати, посветени на Господ и / или светци, а в него ще венчават, кръщават и опяват (Приложение II. 2. Въвеждащи формули). Християнският храм е описан като свръхценност – като белязано от Божието присъствие място за приобщаване на човека към Бога чрез най-важните ритуали на земния му път. Това става с помощта на описание на неговата свещена проекция – Света гора, Рай манастир и Златна ябълка са митопоетични образи, възплъщаващи идеята за Творящия център в модела на света⁸. Въвеждащите формули създават впечатление за изобилие от знаци, които изграждат хронотопа с помощта на дублиращи се по своя смисъл образи. Това е и един от похватите на поетиката на народната песен – да акцентира и утвърждава идеи чрез повторенията на различни елементи. Важно е да отбележим, че това се отнася не само до външната, словесна и музикална страна на този тип поезия, но и до съдържателната – една значима идея може да бъде изразена и повторена няколкократно с помощта на различни на пръв поглед образи и кодове. Това дублиране в плана на смисъла на съобщението е до голяма степен привидно. Всеки отделен фрагмент от*

7 За разпространението на публикуваните и архивни варианти вж. Приложение II.1.

8 В някои песенни мотиви градежът на храма е на свети Никола и светецът го довършва с безцен камък, взет от златна риба, уловена в морето. В други Чер галунчец прави Рай манастир с три врати от мрамор камък, изваден от морето. За мотивите, реализиращи календарен вариант на мита за първотворението, вж. Калоянов 1987.

текста допринася за развитието на неговото послание – нюансира значения, доразвива, преакцентира, свързва с нови идейни пространства и ги превръща в контекст за разбиране на песента в съзнанието на носителите. Разбирането в съзнанието на фолклорния българин произтича от системно организираната митопоетична картина за свят, която е поддържана и актуализирана от текстовете на фолклорната словесност. В тази ситуация клишетата в началните формули от мотива и съответните им образни фрагменти имат пресечно смислово поле – всички те изграждат представа за идеалния космически ред. В същото време тези формули – изгряло ясно слънце; гора с дърво златна ябълка / дърво със златни и сребърни клони; нов / бял манастир; нова църква със златни и сребърни врати и прозорци; градеж на светец, белязан като *хубост*; Самси Господ, който е тръгнал / слязъл да благослови / да дари – притежават и своите смислови различия и нюанси.

В разглежданата песен най-голям брой варианти (19) започват с устойчив израз от типа *изгряло е ясно слънце* (Приложение II.2. а). Това е една от песенните формули, които въвеждат темата за Сътворението в обредния хронотоп (поради изоморфния характер на времевите отрязъци денонощен, годишен и космически цикъл, началото на деня се съотнася с Началото на глобално ниво) и разполагат ситуацията, описана от текста, на фона космическите елементи. Обикновено формулата е въвеждаща и е следвана от описание, което поэтапно стеснява оптиката, за да се фокусира върху един елемент, локализиращ ситуацията, върху която е съсредоточена песента⁹. По този начин се постига хармонизация между общото и конкретния фрагмент, която работи в посока на утвърждаването на значението му като елемент от голямата картина. Формулата въвежда в хронотопа на песента и темата време и точно времето, организирано по хода на слънцето (ден, сезон, календарна година). Същата тема в нейния християнски вариант се съдържа и във втория тип въведение (Приложение II.2. б) Светец е заправил църкви), където името на светеца се свързва и с датата, на която той е честван.

⁹ Клишето *изгряло е ясно слънце* е често срещано в сватбените и в лазарските песни с женитбена тематика, където изгражда първата част от отрицателно сравнение, утвърждаващо хубостта на момата или момъка. Пример: *Изгряло ми е ясно слънце, / дойла, дойла, дойла, / у Радиното равно двори; / не било ясно слънце, / най ми била бяла Рада, / хабер пуска и провожда: / – Бре, Иване, бре, гидийо, / ще ли скоро да се жениш, / ако не щеш, да ми обадиш?! / – Мене мама ще ме жени, / за Тодора дюкенджия, / за Ивана касканджия.* (Бабово, Русенско; КБЛ-ВТУ). След избледняването на ритуалното значение на това сравнение (форма на отъждествяване), целящо хармонизация, на преминаващите през най-важния социализиращ обред, изразът функционира като поетично песенно клише с величальна насоченост.

Изразът *изгряло е ясно слънце* е следван от описанието на чудно дърво (златна ябълка, дърво столовата), под което има нова църква / манастир. В българската митопоетична картина за свят описанието на такова дърво въплъщава представата за идеалната космическа организация по вертикалата – т. нар. Световно или Космическо дърво – и бележи свещения Център на пространството в хоризонтален план. На свой ред хронотопът на всеки обред е организиран като своеобразна негова проекция и често в най-важните български обреди присъства ритуален предмет, знаково еквивалентен на Световното дърво (например кумовото дръвце в сватбата¹⁰ и дръвцето на водача на коледарите, наричано стрела, ела или китка). Без да навлизам в темата и многобройните изследвания, които са ѝ посветени, ще отбележа предхристиянския произход на тази митологема и широкото разпространение на поетичните образи на чудни дървета, които са нейните наследници в българските народни песни.

Прави впечатление максималното сближаване в песента на описанието на дървото с това на *нови църкви / манастири*. Дървото е от сребро, злато и *ситен маргър*, а църквите са *маламени, позлатени с прозорци от безцен камък*. Този образен паралелизъм съдържа своеобразен *превод* между значенията им. В част от вариантите паралелът преминава отвъд образното равнище и описанието на църквата я бележи като въплъщение на космическия ред – подобно на Световното дърво, на нея са слънцето, месецът и звездите. Можем да предположим, че песента е сред онези фолклорни текстове, които са възникнали след покръстването в ситуацията на активна трансформация, създаване на текстове и превод на унаследените идеи и ценности на езика на християнството. В тази ситуация утвърдените в мирогледа ценности са използвани като модел при осмислянето на новите.

Във вариантите от Церовец, Русенско и от Карнобат (Приложение II. 3. Участници в диалога) въпросът е задаван от светец, а този който е направил манастира, е Господ: *Отговаря свети Гьорги: / – Снощи мина Самси Господ, / той направи тази хубост, / тази хубост, нова черква, / нова черква, бял манастир. / В черковата да венчават, / да венчават млади булки, / да кръщават малки деца, / в манастира да опяват, / да опяват стари хора.* (Церовец, Русенско). Възможността за такава замяна подсказва, че именно диалогът, а не толкова ролята на участниците в него, е поставен в центъра на вниманието. Задължителното му присъствие във вариантите се дължи на това, че диалогът въвежда една от същностните идеи, носени от песента, идеята за словесното утвърждаване на реда. В повечето варианти гледната точка, чрез която в песента е утвърдена хубостта на Рай / бял манастир, нови църкви е тази на *Самси*

¹⁰ За семантиката на кумовото дръвце вж. Иванова 1984.

Господ: *Тръгнал беше, Коладе ле, / Самси Господ, Коладе ле, / с тънка пътя, с тиха гора / да си пита и разпита – / кой направи Света гора, / Света гора, Рай манастир.* (Русе); *Най-подир минал Самси Господ, / ем поминал, ем попитал: / – Та кой направи тази хубост...* (Борово, Беленско). По този начин песента разпознава красотата като проявление на свещеното, поставя я в центъра на света в храма, възплътил съвършения ред. Така въпросът на Самси Господ *Кой направи тази хубост?* е словесно възпроизвеждане в ритуала на съвършенството на света при Сътворението, видяно като новопостроен храм, а думите му носят творещия заряд на благото слово, дало началото на Божия свят.

Въпросите *Какво е красота?* и *Кой я създаде?* са израз на вживяност в съвършенството на битието като дар. Разбирането за същността на света като божествено творение задава перспективите на погледа, който търси и подрежда знаците за тази простичка истина и ги нарича Хубост.

ПРИЛОЖЕНИЯ. ПУБЛИКУВАНИ И АРХИВНИ ВАРИАНТИ НА ПЕСЕННИТЕ МОТИВИ *КОЕ Е НАЙ-ХУБАВО?* И *КОЙ НАПРАВИ ТАЯ ХУБОСТ?* – ФОРМУЛИ И КЛИШЕТА.

ПРИЛОЖЕНИЕ I. *КОЕ Е НАЙ-ХУБАВО?*

I. 1. *Варианти:*

- Еленско – Илиювци (коледна, КБЛ-ВТУ; Студентски експедиции 1965–1966);
- Кубратско – Тетово (коледна, Тетово 1995: № 89);
- Никополско – Въбел (КБЛ-ВТУ), Муселиево (коледна – на занаятчия, КБЛ-ВТУ);
- Русенско – Бъзън (коледна, КБЛ-ВТУ), Русе (коледна, КБЛ-ВТУ), Сандрово (коледна, КБЛ-ВТУ), Червен (коледна, КБЛ-ВТУ = Калоянов 1992: № 32);
- Свищовско – Караманово (коледна (ССБ 1931: № 96 – *Дар за Божя майка, за Млада Бога и за свети Ивана*), 2. вар. КБЛ-ВТУ);
- Силистренско – Ветрен (коледна – на шивач, КБЛ-ВТУ), Калипетрово (Илиев – Друмева 1991: № 50), Попина (коледна – на занаятчий, КБЛ-ВТУ);
- Тополовградско – Радовец (коледна – на къщата, БНПП 1981 (т. 2): 57 – *Свети Гьорги намира злато и сребро за три черкви*), Устрем (коледна – по пътя, СБНУ 62/2009, № 10 – *Трима дялгери делят три икони*, 2. запис: коледна – на зидари, КБЛ-ВТУ);

- Тутраканско – Малък Преславец (коледна, на терзия, КБЛ-ВТУ), Сокол (коледна, КБЛ-ВТУ);
- Украйна – Болград (коледна – на занаятчия, Обшт труд 1868: кн. 3, с. 76, № 7 – *Три терзия, три даскала, три златаря*), Преслав (коледна – на писар, Върбански 1910: № 26).

I. 2. Занаяти и действия:

Еленско:

- Илиювци – терзии: *ред стояха, ред крояха дор три сукна.*

Кубратско:

- Тетово – 1. чифчии, 2. кръчмари: 1. *ред си чакат, брашно сеят, тесто месят, / тесто месят, кравай вият, 2. ред си чакат, вино точат, / вино точат, очи пълнят, / очи пълнят, тъй наричат.*

Никополско:

- Въбел – 1. терзии, 2. хлебари, 3. златари: 1. *сукно режат, / сукно режат – шапки кроят, 2. тесто месят, хлябове пекаат, 3. злато леят, злато коват, / злато коват – златни чаши.*
- Муселиево – 1. хлебари, 2. терзии, 3. златари: 1. „*че измеси дор два, дор три, / дор два, дор три хляба измеси*“, 2. „*...сукно кроят, / че скроиха дор две, дор три, / дор две, дор три шапки скроиха*“, 3. „*злато леят, / че изляха дор две, дор три, / дор две, дор три чаши изляха*“.

Русенско:

- Бъзън – *три дюкяна чаши леят.*
- Русе – три еснафа: *Първи еснаф – баш майстора, / втори еснаф – баш чобана, / трети еснаф – баш чифчия... Напиват медното ведро, / напиват, хем си говорят: / – Да отидем татък долу, / татък долу в зелената гора, / да насечем тънки талпи, / да направим Рай манастир.*
- Сандрово – три еснафа: *Първи еснаф – свети Никола, / втори еснаф – свети Игнат, / трети еснаф – Самси Господ.*
- Червен – 1. баш орачо, 2. баш лозарю, 3. баш овчарю, 4. баш златарю, 5. баш терзия, 6. баш копачо: 1. *кравай вие, 2. чашки пълни, 3. агне пече, 4. чашки лее, 5. сукно крои, 6. гърне вие.*

Свищовско:

- Караманово – 1. дюлгери, 2. куюмджии, 3. терзии: 1. *тъй дялаха до три люлки, 2. кат стояха, тъй лееха, / че изляха три пръстени, 3. кат стояха, тъй крояха, / че скроиха до три сукна.*

Силистренско:

- *Ветрен* – 1. терзии, 2. куюмджии: 1. *тѣй си кроят дор три ми сукна*, 2. *тѣй си леят дор три ми чаши*.
- *Калипетрово* – 1. терзии, 2. куюмджии: 1. *ред крояха дор три сукна*, 2. *ред лееха дор три чаши*.
- *Попина* – 1. терзии: *тѣй че си кроят дор три сукна*.

Тополовградско:

- *Радовец* – *три дюкяна без оцяна: злато, сребро и бял маргарит*.
- *Устрем* – *дюлгери: наред седят, дялба делят, / дялба делят дор три куни*.

Тутраканско:

- *Малък Преславец* – *ред дюлгери, се терзии / как си седят и си кроят, / тѣй си кроят три сукна*.
- *Сокол* – 1. чешлари, 2. кровитьори: 1. *три чаши леят*, 2. *три сукна кроят*.

Украйна:

- *Болград* – 1. терзии, 2. даскали, 3. златари: 1. *та си кроят дор три сукна*, 2. *та си пишат дор три книжки*, 3. *та си леят дор три кръста*.
- *Преслав* – 1. терзии, 2. писари, 3. златари: 1. *и си кроят дор три сукна*, 2. *та си пишат дор три писма*, 3. *и си леят дор три злата*.

I. 3. Хронотоп и въвеждащи формули.

I. 3. а) Дърво / гора (и вода) & Кое е най-хубаво

Русенско:

- *Русе* – *Че кое ми е, Божне ле¹¹, най-хубаво, / под горица, Божне ле, под зелена, / над водица, Божне ле, под студена? / Най-хубаво ѝ трапезица, / на трапеза хладното ведро, / хладното ведро с руйното вино. / Край трапезата до три еснафа*.
- *Сандрово* – *Какво ми е, Божне ле, най-хубаво, / под горица, Божне ле, под зелена, / над водица, Божне ле, лед студена / Най-хубаво – трапезица, / на трапезица – до три еснафа*.
- *Червен* – *Та какво ми, Божне ле, най-хубавото, / под гора, Божне ле, под зелена?*

Свищовско:

- *Караманово 1* – *Че ми ѝ хубост, Божне ле, най ми ѝ хубост, / под горица, Божне ле, под зелена, / над водица, Божне ле, лед студена, / под горица*

¹¹ Припевите са отбелязани чрез удебеляване.

ред дюкени, / ред дюкени, ред дюлгери, / ред дюлгери, ред терзии, / ред терзии, ред куюмджи.

- Караманово 2 – Че ми ѝ хубост, Божне ле, най ми хубост, / **под горица, Божне ле, под зелена, / над водица, Божне ле, лед студена,** / най ми хубост ред дюкени, / ред дюкени, ред дюлгери.

Силистренско:

- Ветрен – Какво има, Божне ле, по-хубаво / **под гора, Божне ле, под зелена, / над вода, момне ле, лед студена?** / По-хубаво – ред дюкяни, / ред дюкяни, ред терзии.
- Попина – Що ми било, Божне ле, най хубаво, / **под гора, Божне ле, под зелена, / над вода, момне ле, лед студена?** / Най-хубаво – ред дюкяни, / ред дюкяни все терзии.

Тутраканско:

- Малък Преславец – Що е било, Божне ле, най-хубаво, / **под гора, Божне ле, под зелена, / над вода, момне ле, лед студена?** / Най-хубаво – ред дюлгери, / ред дюлгери, се терзии.

Украйна:

- Болград – Та що ми е, Божне ле, мило-драго, / **под ореше, Божне ле, столовата?** / редом стоят три терзия, / та си кроят дор три сукна.

І. 3. б) Цариград & Кое е най-хубаво

Никополско:

- Въбел 1 – Та що ми беше, **Коладе ле,** най-хубаво, **Коладе ле?** / Най-хубав беше Цариграда, – / в Цариграда ред дюкяни, / ред дюкяни, все терзии.
- Въбел 2, 3 – Та що ми беше, **Коладе ле,** най-хубаво, **Коладе ле?** – / Най-хубав беше Цариграда, / в Цариграда – ред дюкяни, / ред дюкяни – дор два, дор три.
- Муселиево – Та що ми беше най-хубаво, / **Коладе ле, мой Коладе,** / най-хубаво в Цариграда, / в Цариграда ред дюкяни/ ред дюкяни три дюкяна.

І. 3. в) дърво / гора (и вода) & ред

Еленско:

- Илиювци – Ред седяха все терзии, **Коладе ле, / под юрюжим¹² столовати, Коладе ле** / ред стояха, ред крояха, / ред крояха дор три сукна.

12 под юрюжим – ‘под ореше’.

Кубратско:

- Тетово – Наред седят, **Божне ле**, ред чифчии, / **край горица, край зелена**, / кат' си седят, ред си чакат, / кат' си чакат, брашно сеят, / брашно сеят, тесто месят, / тесто месят, кравай вият. / Кат' го вият, тъй наричат:

Русенско:

- Бъзън – Наред седят, **Божне ле**, три дюкяна, / **под гора, Божне ле**, **под зелена**, / **над вода, момне ле, над студена**.

Силистренско:

- Калипетрово 1 и 2 – Ред седяха ред терзии, **Коладе ле**, / срещу дърво столовато, **Коладе ле**, / под череша кършовата / ред седяха, ред крояха, / ред крояха дор три сукна.

Тополовградско:

- Устрем – Наред седят три дълга, **Коладе ле**, / под ореха столовати, **Коладе ле** / Как си седят, дялба делят, / дялба делят дор три куни.

Тутраканско:

- Сокол – Три дюкяна, **Божне ле**, наред стояха, / **под гора, момне ле**, **под зелена**, / **над вода, калъ льо, лед студена**.

Украйна:

- Преслав – Наред седят, **Божне ле**, три терзии, / под ореше столовато.

I. 4. За кого са даровете:

Еленско:

- Илиювци – за Млада Бога, за Божа майка, за свети Ивана.

Кубратско:

- Тетово – на Ристоса, на Стара Бога, на Божа майка.

Никополско:

- Въбел 1 – за Божа майка, за Млада Бога, за велика Божа слава.
- Въбел 2 – за Божа майка, за Млада Бога, за велика Божа слава.
- Въбел 3 – за Божа майка, за Млада Бога, за трилика Бога, Бога й слава.
- Муселиево – за Млада Бога, за Божа майка, за велика слава – Млада Бога.

Русенско:

- Бъзън – за свети Иван, за Божа майка, за Господа.
- Сандрово – Първи еснаф – свети Никола, / втори еснаф – свети Игнат, / трети еснаф – Самси Господ.
- Червен – Христом Бога, нашим царю, на дружинка.

Свищовско:

- Караманово – за Божа майка, за Млада Бога, за кум Ивана.

Силистренско:

- Ветрен – за Млада Бога, за Божа майка, за свет Никола.
- Калипетрово 1 – Божа майка, син светию, Млада Бога.
- Калипетрово 2 – Божа майка, вси светии, Млада Бога.

Тополовградско:

- Устрем 1 – първа куна – самси Господ; втора куна – Божа майка; трета куна – свети Петър.
- Устрем 2 – първа куна – самси Господ, / втора куна – Божа майка, / трета куна – ангелите.

Тутраканско:

- Малък Преславец – за Господа, за Божа майка, за свети Никола.
- Сокол – за Господа, за Божа майка, за свети Петър.

Украйна:

- Болград – Божи майци, Младим Богом, светим Йоаном.
- Преслав – Млади Богу, Божи майци, свети Ивану.

ПРИЛОЖЕНИЕ II. КОЙ НАПРАВИ ТАЗИ ХУБОСТ?

II.1. Варианти:

- Беленско: Борово (коледна, трансформирана, КБЛ-ВТУ), Кацелово (КБЛ-ВТУ), Обретеник (коледна, фрагмент, КБЛ-ВТУ), Пейчиново (коледна, КБЛ-ВТУ), Чилнов (коледна, КБЛ-ВТУ);
- Бургаско: Бургас (коледна – на Иван, КБЛ-ВТУ), Ново Паничарево (коледна, КБЛ-ВТУ);
- Варненско: Крумово (коледна – на къщата, (СБНУ 8/1892, с. 15, № 14);
- Генералтошевско: Росен (коледна, КБЛ-ВТУ);
- Карнобатско: Карнобат (коледна – на стопанин, СБНУ 59/1994, № 24 – *Огряло е ясно слънце*);
- Поповско: Садина (коледна – на малко дете или на млада булка, КБЛ-ВТУ);
- Провадийско: Блъсково (коледна, КБЛ-ВТУ);
- Разградско: Дряновец (коледна – на възрастни хора, СИБ 1/1962, № 205 – *Заправил свети Иван нови черкви*; в по-късен запис от КБЛ-ВТУ вместо Света Неделя стои Божа майка);

- Русенско: Бабово (коледна, КБЛ-ВТУ), Красен (коледна – на възрастни хора, СИБ 1/1962, № 207 – *Самси Господ и три светии. Свети Иван направил Света гора и Рилски манастир*; същият текст и в КБЛ-ВТУ), Мартен (коледна – на възрастен човек, СБНУ 60–1/1993, № 526 – *Кой е направил Света гора*), Русе (коледна; зап. Д. Г. Сокеров, СБНУ 13/1896, с. 8, № 8), Церовец (коледна – на възрастни хора, СИБ 1/1962, № 208 – *Сам Господ е построил в гората нова черква и бял манастир*; втори запис в КБЛ-ВТУ коледна – на домакин);
- Свищовско: Козар Белене (коледна, КБЛ-ВТУ); Морава, Свищовско (Илиев 1889, № 93 – *Свети Петър направил чуден манастир с три черкви* = БНПП 2/1981, с. 58 – *Свети Петър направил манастир с три черкви*);
- Тетевенско: Ябланица (допълнена с Подвис, Карнобатско; коледна – на къщата, Маринов 1/1981, с. 432);
- Тополовградско: Голям манастир (коледна – на къщата, СБНУ 64/2012, № 35 – *Кои са тези църкви?*);
- Харманлийско: Черепово (коледна – на нова къща, КБЛ-ВТУ);
- Царевско: Лозенец (коледна, КБЛ-ВТУ); Румъния: Фрикацей (коледна – на майстор, СБНУ 35/1923, № 16 – *Свети Иван строи манастир*; втори вар. коледна – на стар човек, СБНУ 35/1923, № 17 – *Свети Иван строи три черкви*; = БНТ 5/1962, с. 125 – *Свети Иван строи три черкви*);
- Украйна: Димитровка (коледна – на хазаин с име Иван (Кауфман 1982, № 699 – *Заправил свети Иван бял манастир*);

II. 2. Въвеждащи формули.

II. 2. а) слънце – дърво / гора – църкви / манастири

Беленско:

- Борово – *Огряло ми е, Коладе ле, / ясно слънце, Коладе ле, / че ми е огряло в горица, / в горица до ясно дръвце, / до ясно дръвце ябълково; / туй дърво само лек, / клоните му посребрени, / посребрени, позлатени. / От долу му едната хубост, / едната хубост бял манастир, / прозорците му безцен камък.*
- Чилнов – *Огряло ми е ясно слънце, Коладе ле, / че ми е огряло в горица, / едно дръвце ябълково – / клоните му посребрени, / листата му позлатени. / Отдолу ми едната хубост, / бял манастир, нова църква, / прозорците им безценен камък.*

Бургаско:

- Бургас – Изгряло е, **Коладе, Коладе ле**, / до три слънца, **Коладе, Коладе ле**, / то не било до три слънца, / най е било три черкови.
- Ново Паничарево – Изгрели са, **Коладе, Коладе ле**, / до две слънца, **Коладе, Коладе ле**, / това не било до две слънца, / ами било до две църкви; / вратите им месечини, / прозорци им ясно слънце.

Варненско:

- Крумово – Изгряло е, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / че огряло до едно дръвце, / до едно дръвце столовата, / столовата, върховата; / под дръвцето една хубост, / една хубост – три черковки, / белисани, изписани. / Едната ми по веселба, / по веселба – по Ивановден, / по Ивановден, Водокръщи; / втората ми – да венчават, / да венчават млади момци, / млади момци с млади булки; / третата ми да кръщават, / да кръщават дребни деча, / дребни деча еврейчета, / да ги струват християнчета!

Карнобатско:

- Карнобат – Огряло ми е, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / та огряло земя и небо, / земя и небо, гора и вода, / сред гората едно дърво, / едно дърво, сребром дърво, / сребром дърво, златом върхо, / под дървото три черковки, / три черковки, три хубости; / дувари им безцен камък, / покрива им все алтънчец, / вратите им ясном слънце, / прозорци им ясен месец.

Поповско:

- Садина – 1. вар.: Огряло ми е, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / у горица до едно дръвче, / до едно дръвче ябълково. / Под дръвчето – бял манастир, / бял манастир, нова черква, / прозорците – позлатени. / Тук венчават младите булки, / тук кръщават малките деца, / малките деца, немиросани, / немиросани, некръщавани.
- Садина – 2. вар.: Огряло ми е, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / че ми е огряло във горица, / във горица, до едно дръвце, / до едно дръвце ябълково; / туй дърво само леи, / клоните му посребрени, / посребрени, позлатени. / Под дръвцето една хубост, / една хубост – бял манастир, / бял манастир, нова черква, / прозорците му безцен камък.

Провадийско:

- Блъсково – 1. вар.: Зазори се бяло зори, **Коладе ле, Коладе ле**, / то не било бяло зоре / то най било три черкови / три черкови, бял манастир.

- Блъсково – 2. вар.: Зазори се бяло зори, **Коладе, Коладе ле**, / то не било бяло зори, / най ми било бял манастир / бял манастир, три черкови; / първата е кръщаване, / втората е венчаване, / третата е прощаване.

Русенско:

- Церовец – 1. вар.: Огряло ми, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / в света земя, Света гора. / В гората сал едно дърво, / клоните му позлатени, / я листе му посребрано. / Под дървото една ми хубост, / една ми хубост – нова черкова, / нова черкова, бял манастир.
- Церовец – 2. вар.: Огряло ми, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / сета земя, сета гора. / Всред гората сал едно дърво, / клоните му позлатени, / листите му посребрени. / Под дърво ми една хубост, / една ми хубост нова черкова, / нова черкова – бял манастир.

Свищовско:

- Козар Белене – Изгряло е, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / най огря де що видя, / де що видя – Светата гора, / в гората зелен явор, / под явора три църкви. / Първа църква дет кръщават, / дет кръщават малките деца, / малките деца пеленаци. / Втората църква дет венчават, / дет венчават младите булки, / младите булки с младите момци. / Третата църква дет опяват, / дет опяват старите баби, / старите баби, старите старци.
- Морава – Огряло, **Коладе ле**, / ясно слънце, **Коладе ле**, / че огрея де що видя, / че огрея Света гора. / Едно дърво не огрея, / едно дърво – зелен явор, / под явора – свет манастир, / в манастира – до три черкви; / първа черква – дете венчават, / втора черква – дете кръщават, / трета черква – дете настригват, / дете настригват малки деца, / малки деца годинаци.

Тетевенско:

- Ябланица – Изгряло е ясно слънце, **Коладе ле**, / та огряло едно дръвце, **Коладе ле**, / едно дръвце столовата, / столовата, връховата, / столовете чисто сребро, / клоновете сухо злато, / вършето му ситен бисер. / Под дървото една хубост – / три черкови белосани, / белосани, изписани. / Една черква за веселба, / по Иванден, Водокръщи; / друга черква за венчавка, / млади момци с млади булки; / трета черква за кръщавка, / за кръщавка мъжки деца.

Тополовградско:

- Голям манастир – Огряли са, **Коладе ле**, / до три слънца, **Коладе ле**, / то не било дор три слънца, / най е било до три черкови, / до три черкови,

манастири, / на врати им ясно слънце, / по пенджури ясен месец,
/ по керемиди дребни звезди.

Харманлийско:

- Черепово – Изгрели са, **Коладе ле, Коledo льо**, / дор три слънца, **Коладе ле, Коledo льо**. / То не било дор три слънца, / най-било ми дор три черкви,
/ дор три черкви в манастири. / По врати им – ясно слънце, / по пенджури
– ясен месец, / по покрива – дребни звезди.

Царевско:

- Лозенец – Изгрели са на изтока, / три светлини, три добрини, / три добрини – три черкови. / Направа им мермер камък, / покрива им безценен камък. / Прозорци им ясно слънце, / вратите им темен месец, / кандила им дребни звездици.

Румъния:

- Фрикацей – 1. вар.: Огреяло, **Коладе ле**, / едно слънце, **Коладе ле**,
/ едно слънце, една гора, / във гората три черкови, / белисани, изписани
/ черно слово и червено.

II. 2. б) Светец е заправил църкви.

Беленско:

- Кацелово – Заправил ми, **Коладе ле**, / свети Иван, **Коладе ле**, / божи черкви маламени, / маламени, позлатени, / позлатени, затворени, / затворени, заключени, / заключени златен ключец, / тъй наредени, тъй нагласени.
- Пейчиново – Заправил ми свети Иван, / **ой Коладе, мой Коладе**, / заправил ми Божи черкви, / тъй нагласени, тъй наредени – / маламени, позлатени, / позлатени, затворени, / затворени, заключени, / заключени с златен ключец.

Генералтошевско:

- Росен – Заправил ми, **Коладе, Коладе ле**, / свет Димитър, **Коладе, Коладе ле**, / заправил ми бял манастир, / бял манастир с три черкови, / с три черкови, с три добрини. / Първа черкова да кръщават, / да кръщават дребни деца, / дребни деца еврейчета, / да ги правят християнчета, / Втора черкова да венчават, / да венчават млади булки, / млади булки с млади женци, / трета черкова да изповядва, / да изповядва стари хора, / стари хора с бели бради.

Разградско:

- Дряновец – Заправил Иван, **Коладе ле**, / нови черкови, **Коладе ле**, / хем маламени, хем позлатени; / как ги заправил, тъй ги изкара.

Румъния:

- Фрикацей – 1 и 2. – *Заправил ми, Коладе, Коладе ле, / Свети Иван, Коладе, Коладе ле, / заправил ми бял манастир, / бял манастир сред Дунава, / сред Дунава, сред хубава; / че го покрил с бял маргарец, / че огряло земя й небе.*

Украйна:

- Димитровка – *Тръгнал ми е, Коладе ле, / свети Иван, Коладе ле, / из пътечка с патеричка, / с патеричка позлатена, / той си ходи да си дири / чисто място, свято място. / Дирил го е, намерил го / сред бял Дунав, на бял камък, / че го обрече да го прави, / да го прави бял манастир. / Заправил го свети Иван, / заправил го се с парица, / доправил го със грошове, / дувари му блехчън камък, / покрива му ситен маргър, / таваня му синьо небе, / кандила му дребни звезди, / вратите му ясно слънце, / пенджури му ясен месец.*

II. 2. в) Господ тръгнал да разпитва.

Русенско:

- Бабово – *Слязъл беше Самси Господ, Коладе ле, / напред Бога, на съдница, Коладе ле, / да си пита и разпитва – / кой направи тез черкови / маламени, позлатени.*
- Красен – *Станал беше свети Гьорги, Коладе ле, / срещу слънце с право сърце, Коладе ле, / с патеричка маламена, / с кандилничка позлатена / да си дири добра лова, / добра лова, яребичка, / яребичка, пепеличка. / Че го срещна Самси Господ, / че го срещна и разпита: / – Ой те тебе, свети Гьорги, / ти знаеш ли кой направи / Света гора, Рай манастир?*
- Мартен – *Тръгнал беше Самси Господ, Коладе ле, / на две ми златни патерички, Коладе ле, / тръгнал беше в Рай да отиде, / в Рай да отиде, там да пита, / там да пита и разпита / кой направи Света гора, / Света гора и Рай манастир.*
- Русе – *Тръгнал беше, Коладе ле, / Самси Господ, Коладе ле, / с тънка пътя, с тиха гора / да си пита и разпита – / кой направи Света гора, / Света гора, Рай манастир. / Ще го дари с кандилчица, / с кандилчица маламена, / с патеричка, със сребърна.*

II. 2. г) други

Беленско:

- Обретеник – *Кандилничка, сребърничка, / кой направи Света гора, / Света гора Рай манастир?*

II. 3. Учасници в диалога: 1. Кой пита. 2. Кой отговаря, че не е / не знае. 3. Кой е направил църквите / манастирите.

II. 3. а)

- Беленско: Борово – 1. Самси Господ, 3. свети Иван.
- Беленско: Кацелово – 1. Самси Господ, 2. свети Гьорги, 3. свети Иван.
- Беленско: Пейчиново – 1. Самси Господ, 2. свети Гьорги, 3. свети Иван.
- Беленско: Чилнов – 1. Самси Господ.
- Бургаско: Ново Паничарево – 1. Вишни Господ, 2. свети Никола, свети Васил, 3. свети Иван.
- Генералтошевско: Росен – 1. Вишен Господ, 3. свети Димитър.
- Поповско: Садина – 1. Самси господ, 3. свети Иван.
- Провадийско: Блъсково – 1. Господ – свети Илия пита, отговарят му: *Прощавай, Боже, ...*, 2. свети Гьорги, свети Васил, свети Димитър, 3. свети Никола.
- Разградско: Дряновец – 1. Света Неделя / Божа майка и Самси Господ, 2. свети Иван, 3. свети Иван.
- Русенско: Бабово – 1. Самси Господ, 2. свети Никола, свети Игнат, 3. свети Васил.
- Русенско: Красен – 1. Самси Господ, 2. свети Гьорги, свети Петър, 3. свети Иван.
- Русенско: Мартен – 1. Самси Господ, 2. свети Игнат, свети Крачун, 3. свети Васил.
- Русенско: Русе – 1. Самси Господ, 2. свет Игнат, 3. свети Васил.
- Свищовско: Морава – 1. Млада Бога, 2. свет Илия, свети Иван, 3. свети Петър.
- Царевско: Лозенец – 1. Самси Господ, 3. свет Илия.
- Румъния: Фрикацей – 1. Самси Господ, 2. свети Гьорги, 3. свети Иван.
- Украйна: Димитровка – 1. Самси Господ, 3. свети Иван.

II. 3. б)

- Карнобатско: Карнобат – 1. свети Иван, 3. Самси Господ.
- Русенско: Церовец – 1. свети Петър, 2. свети Гьорги знае, 3. Самси Господ / втори запис: 1. свети Гьорги, 2. свети Петър знае, 3. Самси Господ.
- Тополовградско: Голям манастир – 1. свети Гьорги, 3. свети Димитър.

II. 3.в)

- Беленско: Обретеник – 3. свети Гьорги.
- Бургаско: Бургас – 3. свети Иван.
- Варненско: Крумово – липсва в текста.
- Свищовско: Козар Белене – 3. Свети Петър.
- Тетевенско: Ябланица – липсва в текста.
- Харманлийско: Черепово – 3. свети Иван.

БИБЛИОГРАФИЯ¹³

- Аверинцев 2004:** Аверинцев, С. С. *Поэтика ранневизантийской литературы*. Санкт-Петербург: Азбука класика, 2004.
- БНПП:** *Българска народна поезия и проза*. Т. 1–7. София: БП, 1981–1983.
- БНТ:** *Българско народно творчество*. Т. 1–12. София: БП, 1961–1963.
- Върбански 1910:** Върбански, А. В. *Песните на бердянските българи*. Ногайск, 1910 (2 фотот. изд. – София: БАН, 2002).
- Гуревич 1984:** Гуревич, А. Я. *Категории средневековой культуры*. Москва: Искусство, 1984.
- Гусев 1960:** Гусев, В. Е. О художественном методе народной поэзии. Сущность художественного метода. В: Гусев, В. Е. (отв. ред.). *Русский фольклор*. Т. 5 (Проблемы теории фольклора), Москва-Ленинград: АН СССР, 1960, 25–55.
- Живков 1977:** Живков, Т. Ив. *Народ и песен*. София: БАН, 1977.
- Иванова 1984:** Иванова, Р. *Българската фолклорна сватба*. София: БАН, 1984.
- Илиев 1889:** Илиев, А. (съст.). *Сборник от народни умотворения, обичаи и др.* Първи отдел. Народни песни. Кн. I. София, 1889.
- Илиев – Друмева 1991:** Илиев, Б., Друмева, Ц. (съст.). *Дунаве, бели Дунаве. Народни песни от Крайдунавска Добруджа*. Т. I – III. София: НПС Защита, 1991.
- Калоянов 1987:** Калоянов, А. Етничното усвояване на пространството отразено в българския фолклор (Черно море и бял Дунав). В: *Трудове на Великотърновския университет “Кирил и Методий”*. Т. XXII, кн. I. Филологически факултет. В. Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 1997.
- Калоянов 1992:** Калоянов, А. (съст., ком. и бел.). *Славите ли Млада бога?* Велико Търново: Слово, 1992.
- Кауфман 1982:** Кауфман, Н. *Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР*. Т. 1–2. София: БАН, 1982.
- КБЛ-ВГУ:** Архив на Катедра *Българска литература* към Великотърновски университет *Св. св. Кирил и Методий*.

13 Достъп до всички интернет източници: 01.09.2017.

- Лотман 1992:** Лотман, Ю. М. Каноническое искусство как информационный парадокс. В: Лотман, Ю. М. *Избранные статьи в трех томах*. Том I. Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллин: *Александра*, 1992.
- Моллов 2013:** Моллов, Т. (съст. и ред.). *Хърцои*. Т. I., Коледни песни. Русе: *РОД*, 2013.
- Моллов 2014:** Свети Георги освобождава три синджира роби. В: Моллов, Т. (съст.). *Български фолклорни мотиви*. Т. I. Обредни песни. Варна: *LiterNet*, 2014, <<http://litenet.bg/folklor/motivi-3/sveti-georgi-tri-sindjira-robi/content.htm>> (публ. об.10.2014).
- Обшт труд 1868:** *Обшт труд*. Повременно книжевно списание. Болград, кн. 3, 1868 (год. I).
- СБНУ:** *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Т. 1–60. София, 1889–1994 (от т. 27 – *Сборник за народни умотворения и народопис*).
- СИБ:** Кацарова, Р.; Качулев, И.; Стоин, Е. (съст.). *Народни песни от Североизточна България*. Т. I. София: БАН, 1962; Т. II. София: БАН, 1973.
- ССБ:** Стоин, В. (ред.). *Народни песни от Средна Северна България*. София: МНП, 1931.
- Тетово 1995:** *Тетово. Теренни материали и проучвания* (под общата редакция на А. Калоянов). Русе: НЦФЛ Св. Димитър Басарбовски, 1995.

ЕЗИКОВИТЕ ТРЕВОГИ НА КОНСТАНТИН МУТАФОВ – ЕДИН БЪЛГАРСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЕЦ ОТ НАЧАЛОТО НА ХХ ВЕК

VELISLAVA DONEVA, DANIELA KAMARINCHEVA
Uniwersytet im. Angela Kancheva w Ruse

KONSTANTIN MUTAFOV'S LANGUAGE ANXIETIES – A BULGARIAN INTELLECTUAL IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY. The report reveals key stances of Bulgarian writer Konstantin Mutafov (1879–1946), who worked actively during the first decades of the 20th century, regarding the purity of the spoken and written literary language in the context of various polemics about its development and codification through a sequence of language reforms. Today, at the beginning of the 21st century, the language again needs a similar considerate approach, care and protection in the name of the assertion of the national identity in the modern complicated conditions of language communication.

Keywords: literary language, language reforms, intellectual's mission.

Константин Мутафов (1879–1946) е български писател, преводач, театрал, публицист, активно участвал в градежа на българската духовна държава през първите три десетилетия на ХХ век. Той е един от създателите на Народния театър (работи с П. П. Славейков, П. К. Яворов) и на Архивния отдел на Народната библиотека. Членува в съюза на българските театрали и в писателския съюз, участва в работата на международната писателска организация ПЕН клуб, откъдето е познанството му с полския писател и публицист Вацлав Шерошевски. Не е от привилегированите творци, остава в каталозите с *талант от втори ред*, а знаем, че литературната рецепция не се спира задълго там. Времето бавно изтрива знаците на присъствието му и днес в епизодични публикации се квалифицира като *малко известен*, периферен, нечестно недооценен, несправедливо забравен. Оскъдно се процеждат критически отзиви за творчеството му, останало несъбрано и несистематизирано. Иначе Мутафов е един от щедро награждаваните приживе български драматурзи. Има издадени роман, четири драми, сборник разкази. С изключение на детските

пиеси самостоятелните му книги не са преиздавани, а някои от драмите му, от преводите (главно от италиански и френски), включително и многогодишното му лексикографско изследване върху значението на турските и арабски думи в българския език, остават запазени единствено в архива. Личният му фонд в Централния държавен архив в София пази значителен масив информация (ЦДА, ф.119К,1 оп., 142 а.е.). Затова за изследователя на К. Мутафов най-добри помощници са архивът и периодичните издания, където се откриват литературните и публицистичните му текстове. Многообразна е проблематиката на публициста: историята на българския черковен въпрос, спасителната роля на читалищата, любимата изстрадана Македония, оскърбителното отношение към националните герои светини, ролята и задачите на Архивния отдел на Народната библиотека, генезисът на български лични имена (генеалогията на името Ганьо). Но най-рефлексивен е творецът по отношение на чистотата на българския език.

Европейски възпитаник (завършва драматическо изкуство във Флоренция), свързан с европейската духовност и художествен опит, отличен познавач на старогръцката литература, на италианските културни образци, Мутафов е със специално отношение към езика, разбира го и го осмисля като изразител на духовността. За чувствителните сетива на интелектуалеца немарата към езика е знак за заляняваща идентичност, за угасване на националните идеали и желанието за градеж, знак за национален nihilism.

Като активен преводач още в първите години на века, като редактор на библиотека *Съвременен театър* (Варна, 1906), където се печатат преводни пиеси, като последователен, верен, критичен съгледвач на българския театрален живот, К. Мутафов не остава безучастен към състоянието на театралния език. В статията от 1925 г. *Въпроси на театъра. Сцена и език* той споделя тревогата си за езика на българската сцена. За него е недопустимо да се смесват различни диалекти, а също така да се използват чужди думи и изрази, неясни по значение и смисъл. Смята, че е необходим един общ език за сценичен говор, както това са *направили просветените народи в Италия, Франция и Германия*. Препоръчва например за такава езикова основа говорите на Габровско, Тревненско, Дряновско. По този повод предлага да се създаде *една нарочна академия за свършенството на живата българска реч, чийто курсове да бъдат задължителни поне до 5-6 месеци за всеки учител, за всеки юрист, а най-вече за всеки, който се тъкми да закрепне в сценичното поприще, а също тъй и за писателите. [...] И тъй, време е да се позамислим върху създаването на наша художествена реч, а това трябва да се поеме от театъра, който има да изиграе великата и благородна роля, като се превърне в истински храм на изкуството,*

на своето огнище за усъвършенствуване на нашето слово. [...] От това слово има нужда българският народ, но туй слово трябва да бъде собствено негово произведение, пречистено и пресято както от чуждите тръни, тъй и от собствените негови бодили (Мутафов 1925: 470).

В размислите си върху хаоса и невежеството, които се вихрят на българската сцена, Мутафов е на мнение, че софийският говор е оказал едно зловредно влияние както върху нашия книжовен език, тъй и върху говора на нашата интелигенция изобщо, а заедно с това и на сценичната ни реч. Нека прибавим още и препирните за нашия правопис (многобройните опити за правописни реформи), които също напакостиха на езика ни като звук и изговор. [...] Българският език съвсем не е от най-злополучните, наопаки, той е доста звучен, кръшен, сочен и дори красив. Има нашенски говори, които по мекота и звучност напомнят на някои от италианските наречия (Мутафов 1925: 471).

В езикославното периодично издание с повик за защита на родния език – *Родна реч* (излиза от есента на 1927 година), по чиито страници продължава борбата за опрăвен, опростен български правопис, Мутафов изразява определени схващания за същността на българския правопис. Критикува грубата и пакостна намеса на агресивната лексика на политическия език с неговия креслив шовинизъм. Изказва известни неодобрения и недоволство от налаганите чужди лексикални заемки в статиите си *Градиво за българския език* (Мутафов 1934), *Българска ли е думата „снедово” или „снедови”* (Мутафов 1935), *Езикови безпътици* (Мутафов 1936, 1937). Тези публикации от периода 1934–37 г. са интересни не само като заявена лична позиция, а и защото открояват черти от състоянието на българския език по онова време и пораждащите се тенденции в развитието му.

Впрочем тези езикови тревоги имат своята причина – появяват се във време на поредица правописни реформи, които не внасят ред, а хаос в езика. Те започват през 1896 г., когато министърът на народната просвета Г. Живков назначава комисия, която да направи промени в действащия до този момент *Дринов правопис*. Проектът на филологическия екип е твърде революционен (Андрейчин 1986:162) – предвижда промени в графичната система и регламентира по нов начин употребата на членната морфема. Реакцията срещу предлаганите езикови закони е остра и след падането на Стамболовия режим писателят К. Величков в качеството си на министър назначава нова комисия, която практически утвърждава съществуващото до момента статукво, предлагайки незначителни промени. Но и този проект не получава обществено одобрение. Следват неуспешни опити за стандартизация на писмения език на няколко поредни правителства и различни комисии: през 1898, 1899, 1921, 1923, 1936 г. В дебатите

за устройството на новобългарския книжовен език вземат участие знакови за българското езиковедие и литература имена: Ив. Вазов, Ст. Михайловски, К. Величков, Л. Милетич, Ал. Теодоров-Балан и др. Но заради лични пристрастия, разногласия и недалновидност предложенията не получават нужния прием от професионалните и обществените среди, а в писмената практика царува неяснота и безредие.

В рубриката *Езикови безпътици* Мутафов коментира конкретни езикови явления, граматически форми, отклонения от правописната норма, семантиката и стилистичната употреба на родни и чужди думи в разговорния и преди всичко в административно-деловия стил. Особено се възмущава от езиковото нехайство из периодичния печат, от *езиковите грозоти*; призовава към грижа за езика, да се милее повече за неговата правилност, чистота и стройност.

Специфичните позиции на К. Мутафов за състоянието и развитието на българския книжовен език могат да бъдат обобщени в следните групи:

ФОНЕТИЧНИ ТРЕВОГИ

1. *Колкото и да нямаме правила за ударението, все пак за известни случаи би могло да се установи ред.* Мутафов дава пример с думи, които са с руско ударение и изговор: *‘управител’; ‘представител’*. Заключават, че всички думи от м.р., ед.ч., завършващи на *-ител*, имат постоянно ударение на предпоследната си сричка: *учител, ценител, гонител, разпоредител, служител, изтребител, спасител, водител* и т.н. последователно, като думите *управител; представител* не бива да правят изключение и трябва да се подчинят на горната закономерност, т.е. *управител; представител*: *А и всякак, изговорени тъй, са по-звучни, дето има зяне, а зянето никак не дава хубост и плавност на речта* (Мутафов 1936: 130–131).

Любопитна подробност в това отношение представлява оценката на Мутафов за езиковото поведение на цар Фердинанд: *Бившият цар Фердинанд, който беше положил най-похвални грижи да научи езика на своя народ, не само откъм словно богатство, но и откъм правилност и хубост на изговора, винаги при тронните слова, които четеше по откриването на Народното събрание, се обръщаше тъй: „Господа народни представители”. А цар Фердинанд наистина беше голям познавач и художник на българското слово и сам си пишеше тронните речи. Покойният К. Величков навремето беше писал някъде, че Фердинанд е най-добрият стилист на българския език* (Мутафов 1936: 131).

2. При колебливи случаи (напр. в ж.р, ед.ч.), завършващи на *-ица*, които видимо търпят две ударения: *граница* и *граница* по аналогия на *парѝца, царѝца, солнѝца*,

чорби́ца, глутни́ца, реди́ца, сълзи́ца, гърби́ца, свещи́ца, водени́ца, свети́ца и т.н. и съответно – ви́лица, кошни́ца, кашли́ца, надени́ца, бѣкли́ца, пореди́ца (Мутафов 1936: 131), Мутафов съветва да се разчита на добрия усет, който винаги подсказва кое е по-звучното и по-правилното и в този смисъл смята, че би било по-правилно и всякак по-звучно, ако изговаряме *граница*.

3. Мутафов регистрира последователно неспазване на правилата при употребата на етимологично и променливо я за изговора на ъ в края на думата (тенденция към отпадане). В този момент от развитието на езика се наблюдава борба между краесловната мекост и твърдия изговор на думите. Неговата позиция е категорична: *Защо употребяваме мекия ер малък (-ь), когато почти никой от нашите образовани люде не го изговаря, както е редно? Да речем за ‘петъ’, ‘осемъ’, ‘день’, ‘Господъ’ и др., дето се изговарят твърдо, както и да било, но за ‘учителъ’, да слушате дори от учители да изговарят ‘учителъ’, ‘учителя’, вместо ‘учителя’, това е непростимо* (Мутафов 1936: 132).

МОРФОЛОГИЧНИ УТОЧНЕНИЯ

1. За някои падежни облици. Коментарът на К. Мутафов има конкретен повод: *Какви пакости правят в нашия писмен език мнозина писачи по вестници и списания във връзка с остатъчни живи падежни форми извън напълно запазенния звателен падеж. Той смята, че изразът ученикъ на Христос е бодлива грубост и се аргументира за това така: Знайно е, че Христос е в именителен падеж и търпи следното изменение в другите падежи: ‘ученикъ на Христа’, ‘повярвах на Христа’. Защи́тава се употребата на аглументивна форма: ‘видях Стояна’, ‘рекох на Драгана’, ‘взех от Белча’. За напълно неправилни обявява формите: ‘видях Стоянь’, ‘взех от Първанъ’, ‘от Белчо’ (трябва да бъде Белча) (Мутафов 1937: 65).*

2. За употребата на пълните и кратките притежателни местоимения *мой* и *свой*. Непростима е безразборната употреба, особено от хора книжовни и образовани – учители, журналисти – на кратките форми, ако не се отчитат техните промени *според падежа на съществителните, към които се отнасят*. Мутафов напомня, че правилото е следното: *Формата „ми” се употребява в именителен падеж, т.е. придружава вършителя на действието, в останалите случаи се налага формата „си”*. Пример: *баща ми е вкъщи, казах на баща си (не ми); кажи на сестра си (не ти); повикай майка си; покани брат си*. Смята, че това са инерционни езикови навици, усвоени от говора на западнобългарските покрайнини, където и в двата случая се употребява само местоимението *ми* (Мутафов 1937: 66).

ЛЕКСИКАЛНИ ЕЗИКОВИ БЕЗПЪТИЦИ

1. Писателят спира вниманието си върху руски заемки за родови названия. Коментира руските заемки *племянник*, *племянница* като *натрапена гостенка* за нашия говорим, *па* и *писмен език*, тъй като в никои от българските говори не съществува подобна дума. Предлага да се използват думите *братанец* и *сестреник*, които се употребяват в западните и източните български говори (Мутафов 1936: 129).

2. Мутафов обръща внимание върху езика на официалните преписки и обяви на учрежденията (министерствата, общините, училищните или църковни настоятелства, съдилища и др.), където масово се използват русизми: *Няма по-варварско отнасяне с нашия език! За каква хубост е тук причастието „начиная” и то в руския му облик?* Предлага да се замени с българската фраза „започва от“. *За голяма наша скръб, принудени сме да отбележим, че безбройни са случаите... и до ден днешен още блестят за украса, може би на стила, и следните останки от блаженото руско време: ‘немедлено’, ‘спиешно’, ‘осторожно’, ‘бумаги’ и др. ... каква немара цари горе по върховете, отгдето би се очаквало най-зорко бдение за чистотата на нашия език* (Мутафов 1936: 130).

3. С ирония преводачът коментира лексикални недомислици на превода, където например героят *си* е *обул ръкавицата*: *Но навсякъде по българско се обуват само чорапи, обувки и гащи, ръкавиците се надяват, може и да се слагат, дрехи се обличат, шапка се налага. Не за чудо някой ден, пак в някой превод да четем някъде, че друг пък си обул шапката...* (Мутафов 1936: 132).

4. Ето едно полезно уточнение, което има актуален адрес: *Според нас никак не е свойщина на нашата реч да се обръщаме при случай, когато онзи, който трябва да ни извини или прости, стои пред нас, с възвратния облик на глагола „извинявам се” – заемка от руските бежанци. ... и тъй, чисто по нашенски, в духа и законите на нашата правилна реч е да казваме обикновено „извинете”, „извинете ме” или „искам извинение”, „моля за извинение”, когато това обръщение е отправено като молба към друго лице, което е пред нас и от което търсим възвратно действие към самите нас, тоест чакаме то да ни извини или прости* (Мутафов 1937: 64).

5. Една от статиите в *Родна реч* е посветена на въпроса българска ли е думата *снядово* или *снядови*, която се среща в кореспонденцията на българските търговци, следователно е била активна в началото на века, макар и в ограничените рамки на един професионален лексикон. Мутафов не я открива в речника на Н. Геров. В руски речник среща дума със същия корен със значение (в различните ѝ форми) – *ям*, *ядливо*, *ядене*, т.е. лексемата е употребена в смисъл на *съестни стоки* – за *ядене*. Думата липсва и в българските регионални говори. Самият той не може да си изясни докрай

генезиса ѝ и как е попаднала в езика ни: *Тъй или инак, ний изнасяме тази дума на вниманието на нашите езиковедци, в очакване да ни осветлят. Защото думата пък, „съестно” – разсъждава той – положително е заемка от руски от по-ново време и отговаря на „снядово”, нещо, което се яде, храна, от тук и полската „śniadanie” (шняданйе) ‘закуска’; значи всички са от един и същ корен – ѝад, ѝам и т.н. Лично нам думата „снядово” ни звучи някак по-български, отколкото „съестно” и би било богатство на нашата родна реч, ако би се установило, че тя е позната в някои наши говори и би могла да влезе в книжовния ни език (Мутафов 1935: 105–106).*

Горните примери илюстрират как един български интелектуалец и творец от първата половина на ХХ век защитава родния език с филологическа култура, компетентност и страст. Мутафов поставя въпроси за тъмни и неразработени зони на езиковите процеси с оглед и на общославянски езикови норми. Ратува за устроен, правилен и чист български език, брани го от нахлули в него чужди елементи, думи и обрати, непотребни и несвойствени, настоява за езиково съзнание и езикова просвета в обществото и училището. Тревогата му е свързана преди всичко с езиковото безредие и анархия. Интелектуалецът негодува срещу чуждопоклонничеството (особено срещу русизмите), срещу варваризмите, безсмислиците, недомислиците, срещу формалното и неформалното езиково невежество, резултат от лексикални и синтактични езикови *творения*. Предлага уместни лексикални промени от позицията на творец или чрез примери, показващи *как литературата формира езика*. Посочва на словотворци и словоборци коя форма е с оригинална българска основа, с писмени и устни извори. Когато и тези източници не помагат, сам се ползва от правото си на творец словотворец. Като истински интелектуалец Константин Мутафов неспокойно търси разбирането и подкрепата на обществото и на образователните институти.

Като жив работещ организъм на националното тяло и днес българският книжовен език се нуждае от такава бдителна позиция, от такъв чувствителен лингвистичен рефлекс – от една страна, в името на българската идентичност, от друга, като пълноправен език, участник в европейското езиково семейство.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин 1986:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*.
София: НП, 1986.
- Мутафов 1925:** Мутафов, К. Въпроси на театъра. Сцена и език. – *Българска мисъл*.
София, кн. 4-5, 1925, 469-474.
- Мутафов 1934:** Мутафов, К. Градиво за български речник. – *Родна реч*, София,
кн. 1, 1934, 131-138.
- Мутафов 1935:** Мутафов, К. Българска ли е думата „снедово“ или „снедови“.
– *Родна реч*, София, кн. 1, 1935, 105-106.
- Мутафов 1936:** Мутафов, К. Езикови безпътици. – *Родна реч*, София, кн. 1, 1936, 129-132.
- Мутафов 1937:** Мутафов, К. Езикови безпътици. – *Родна реч*, София, кн. 1, 1937/1938,
64-66; 116-117.

·

BUŁGARYSTYCZNA DZIAŁALNOŚĆ DR. TSANKO TSANEVA NA UNIWERSYTECIE MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE

KAMEN RIKEV

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

DR. TSANKO TSANEV AND HIS LEGACY AT MARIE CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY IN LUBLIN. The paper presents a biographical overview of Bulgarian philologist Dr. Tsanko Tsanev (1955–2007), fellow of Preslav Literary School Research Center in Shumen, Bulgaria and academic at the Institute of Slavic Philology at Marie Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland. It reveals his major scholarly achievements in the fields of Old Bulgarian and Medieval Slavic literature and culture, as well as Dr. Tsanev's various activities as an academic teacher of Bulgarian language and culture in Lublin. Special attention is drawn to his contribution to the development of Bulgarian studies university programmes in Eastern Poland. The paper offers a selected list of Dr. Tsanev's works.

Keywords: Tsanko Tsanev, Bulgarian studies abroad, Bulgarian lecturer in Poland, Old Bulgarian literature, Chernorizets Hrabar.

Niepisaną tradycją jest podkreślanie roli bułgarystów i krzewicieli kultury bułgarskiej w rozwoju bułgarystyki poza granicami Bułgarii. Jednak, mimo istnienia tej tradycji, łatwo o pominięcie, bądź niedoceniecie wkładu Bułgarów w środowiskach akademickich za granicą. Pod tym względem sytuacja w Polsce jest bardzo charakterystyczna, gdyż obecnie na wielu polskich uczelniach bułgarystyka przetrwała dzięki staraniom przybyłych z Bułgarii badaczy, wykształconych na uniwersytetach bułgarskich¹. Na tym tle wyróżnia się działalność dr. Tsanko Tsaneva (1955–2007). Fakt, że badacz ten jest w Bułgarii mało znany poza profesjonalnym kręgiem naukowców wynika z tego, że najbardziej aktywny twórczo czas spędził na wschodzie Polski, w Lublinie, gdzie zmarł przedwcześnie w wieku 52 lat. Należy jednak podkreślić, że jego wkład w poznanie literatury starobułgarskiej

¹ O tej specyficznej sytuacji wspomina Bojan Valchev (Вълчев 2017: 5).

i popularyzację kultury bułgarskiej na Uniwersytecie Mari Curie-Skłodowskiej (UMCS) jest bardzo znaczący.

DROGA ŻYCIOWA I ZAWODOWA²

Tsanko Maksimov Tsanev urodził się w Suszicy (woj. Wielkie Tyrnowo) w dniu 26 stycznia 1955 roku. Po jego narodzinach rodzice przeprowadzają się do Ruse, gdzie chłopiec dorasta w niewielkim domku za rynkiem na ul. Tulcza 26³. Najpierw kończy szkołę podstawową im. Braci Miladinowych, a następnie uczy się w technikum chemicznym, którego jednak nie kończy.

W młodości trenuje strzelectwo sportowe z broni małokalibrowej, a nawet bierze udział w ogólnokrajowych mistrzostwach, reprezentując barwy klubu *Dunav* – Ruse. Jednak ograniczone możliwości finansowe zmuszają go do podjęcia pracy.

W wieku siedemnastu lat Tsanko Tsanev zatrudnia się w przedsiębiorstwie *Fazan* na stanowisku mistrza sekcji. Jednocześnie udaje mu się w trybie wieczorowym ukończyć technikum mechaniczne. Jego młodzieńczą fascynacją była chemia (jak wspomina jego córka, Stanislava Tsaneva, często mówił z uśmiechem: *Jeśli by mnie nie oblali z chemii, to przez całe życie chodziłbym w spodniach z powypalanymi dziurami*). Po odbyciu służby wojskowej, dwóch nieudanych próbach dostania się na studia chemiczne i czterech latach pracy w produkującym skarpety przedsiębiorstwie *Fazan* spragniony wiedzy młodzieniec rozpoczyna w 1979 roku studia w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Konstantyna Presławskiego w Szumen na kierunku filologia bułgarska. Już od początku studiów jego zainteresowania skupiają się głównie na literaturze starobułgarskiej oraz historii i te właśnie dziedziny będzie zgłębiał i rozwijał w swojej dalszej karierze naukowej.

Tsanko Tsanev kończy studia w 1983 roku. Broni pracę dyplomową na temat *Słowa pochwalne Joana Ekzarcha Bułgarskiego*. Promotorem pracy był energiczny i cieszący się popularnością wśród studentów Peyo Dimitrov. Określony przez Christo Trendafilova (1996: 14) mianem *pedagoga i prekursora... polityka kulturalnego* i nazywany przez swoich uczniów Wodzem, Dimitrov również dla Tsaneva staje się opiekunem naukowym, duchowym mentorem i mistrzem. Młodzieniec jest aktywnym członkiem założonego przez P. Dimitrova Koła Miłośników Literatury Starobułgarskiej.

² Popularna wersja tego tekstu została wydrukowana w gazecie *Utro* w styczniu 2017 r. (Рикев 2017: 5). Tytuł od redakcji.

³ Dane biograficzne pochodzą głównie od matki dr. Tsaneva Stanki Statevej, córki Stanislavy Tsanevej i drugiej żony Iwony Tsanev.

Po zdobyciu dyplomu Tsanko Tsanev przez trzy lata pracuje jako nauczyciel w liceach w Antonowo i w Tajmiszte (woj. Wielkie Tyrnowo). Jednakże zamiłowanie do działalności naukowej nie pozwala mu przerwać aktywnej współpracy z centrum badawczym *Preławska Szkoła Piśmiennicza*, mieszczącym się przy Uniwersytecie w Szumen. W 1985 roku zostaje mianowany filologiem-specjalistą w Centrum, a w 1993 r., po wygraniu konkursu, zostaje zatrudniony jako badacz III stopnia.

Oprócz prowadzenia seminariów dla studentów z literatury starobułgarskiej i literatur słowiańskich młody specjalista prowadzi prace nad stworzeniem starobułgarskich czcionek do komputerowego programu obróbki tekstu. Projekt kończy się sukcesem (mimo, że dysponuje jedynie nieodpowiednim do tego celu edytorem tekstu *ChiWriter*). Dzięki jego wysiłkom i wsparciu Fundacji Społeczeństwa Otwartego udaje się zaopatrzyć Centrum *Preławska Szkoła Piśmiennicza* w profesjonalny, nowoczesny sprzęt. Badacz pracuje również aktywnie naukowo, a jako główny temat swojej działalności badawczej wybiera niewyjaśnione kwestie związane z osobą Czernorizca Chrabra i jego traktatem *O literach*. W WSP w Szumen Tsanko Tsanev pracuje jako asystent m.in. Peyo Dimitrova, Christo Trendafilova, Nadezhdy Dragovej i Anisavy Miltenovej.

23 listopada 1994 roku broni pracę doktorską pt. *Aspekty badań nad traktatem „O literach” Czernorizca Chrabra* napisaną pod kierunkiem naukowym prof. Nadezhdy Dragovej. Recenzentami pracy byli prof. Ivan Dobrev i doc. Anisava Miltenova. Uzupełniona i rozszerzona wersja tej rozprawy zostaje wydana w formie książki zatytułowanej *„За буквите“. Нову аспекти („O literach”. Nowe aspekty, Szumen, 2002).*

Dużą zmianę w życiu dr. Tsanko Tsaneva przynosi kolejny rok. W wyniku wygranego konkursu, w roku akademickim 1995/96 zostaje przez Ministerstwo Edukacji delegowany do Lublina na Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej jako lektor języka, literatury i kultury bułgarskiej. Jego przyjazd zbiega się z reorganizacją bułgarystyki na UMCS-ie, która z lektoratu (1979–1995) zmienia się w specjalizację dla studentów filologii rosyjskiej. Do dnia dzisiejszego funkcjonuje ona jako profil na rusycystyce, dodatkowo od 2004 roku w jej ramach zostaje utworzony nowy profil na sławistyce (Sotirov 2013: 112). Wyżej wymieniony ma w tym dziele znaczny wkład organizacyjny i dydaktyczny.

Dr Tsanko Tsanev prowadzi zajęcia i seminaria z literatury, historii i praktycznej nauki języka bułgarskiego. Po wygaśnięciu czteroletniego kontraktu decyduje się na kontynuowanie pracy w Instytucie Filologii Słowiańskiej i od 1999 roku aż do przedwczesnej śmierci pracuje na stanowisku adiunkta w Zakładzie Językoznawstwa Słowiańskiego UMCS. W ostatnich latach swojego życia jest także promotorem seminarium licencjackiego o profilu bułgarystycznym.

Dr Tsanko Tsanev, pomimo ciężkiej choroby, która dotknęła go w ostatnich latach życia, niestrudzenie i energicznie angażuje się w rozwój studiów bułgarystycznych w Polsce. W maju 2007 roku jest współorganizatorem i uczestnikiem swojej ostatniej konferencji, natomiast w czerwcu odbywa się obrona ostatnich prac dyplomowych, napisanych pod jego kierunkiem. Umiera w dniu 28 lipca 2007 roku w Lublinie. Zostaje pochowany w prawosławnej części cmentarza przy ul. Lipowej.

DZIAŁALNOŚĆ BUŁGARYSTYCZNA W LUBLINIE

Dr Tsanko Tsanev, jako bułgarysta pracujący za granicą, prowadzi swoją działalność badawczą, wykłada wiele przedmiotów, a jednocześnie jest organizatorem, inspiratorem aktywności studenckiej i popularyzatorem kultury bułgarskiej we wschodniej Polsce.

Znaczna część jego artykułów naukowych dotyczy epoki Pierwszego Carstwa Bułgarskiego. Szczególną uwagę poświęca nie do końca poznanym kwestiom, dotyczącym okresu złotego wieku, funkcjonującym w postaci utartych poglądów. Pozwala to na stworzenie nowych hipotez, dotyczących życia i działalności emblematycznych postaci jak Joan Egzarcha, św. Iwan Rilski, car Petar I czy Czernoriziec Chrabyr. Zdaniem uczonego pod pseudonimem Czernoriziec Chrabyr ukrywać się mógł św. Cyryl Filozof. Wiadomo, że autorem traktatu *O literach* jest pisarz z otoczenia Cara Symeona, jednak nie zachowały się jego jednoznaczne dane biograficzne (Цанев 2002: 107–126). Zainteresowania badawcze dr. Tsanka Tsaneva skupiają się również na kwestii przyjęcia chrześcijaństwa przez Bułgarów (powstanie kompleksu chrzcielnego w Plisce badacz datuje na 853 rok lub nieznacznie później – Цанев 1998: 165), wczesnej historiografii słowiańskiej, a także na kwestiach użycia ugruntowanych w języku starocerkiewnosłowiańskich terminów jak np. *mošti* i *pričęštenie* czy osławionych słowiańskich terminów *čerti* i *rezki* z traktatu *O literach* (autor kategorycznie odrzuca możliwość istnienia przedcyrylicznego pisma słowiańskiego – Цанев 1995).

Praca w Lublinie rzuca nowe światło na badania dr. Tsaneva. Nadal jest skoncentrowany na kulturze starobułgarskiej, podąża jednak w kierunku dosyć nowatorskiej perspektywy porównawczej. Powstaje cykl artykułów tematycznych, poświęconych badaniom nad stosunkiem średniowiecznego państwa polskiego do tradycji cyrylo-metodiańskiej, nad dawną Polską jako centrum wpływów chrześcijaństwa zachodniego, południowego i wschodniosłowiańskiego. Badacz stawia sobie za cel uzasadnienie teorii pośrednich i bezpośrednich wpływów bułgarskiej cerkwi prawosławnej na wschodnie rejony Polski (Цанев 2004, 2006).

Inspirującym obiektem staje się dla niego unikalna kaplica królewska na zamku w Lublinie. Wśród utrzymanych w bizantyjsko-ruskim stylu fresków, które powstały w tej katolickiej świątyni na początku XV wieku, znajduje się przedstawienie św. Petki Tyrnowskiej (Paraskiewy, Piatnicy). W swoich publikacjach bułgarski uczony rozpatruje Kaplicę Trójcy Świętej jako materialne świadectwo słowiańskiego i ogólnochrześcijańskiego uniwersalizmu w średniowiecznym Królestwie Polskim, a jednocześnie nadal poszukuje wpływów południowosłowiańskich we wschodniej i zachodniej Słowiańszczyźnie (zob. w załączonej wybranej bibliografii artykuły napisane w latach 2003–2006, podpisane jako *Canko Canev*).

Czynne uczestnictwo w dyskusjach naukowych to jedynie niewielka część jego bułgarystycznej działalności za granicą. Wspomniano już, że jako pracownik Zakładu Językoznawstwa Słowiańskiego UMCS dr Tsanev pełni ważną rolę w procesie poszerzania oferty dydaktycznej lubelskiej bułgarystyki. Tym bardziej, że jego działalność przypada na krytyczne lata, gdy utrzymanie filologii bułgarskiej dla niektórych dużych centrów naukowych staje się zbyt trudnym zadaniem. Na tym tle Instytut Filologii Słowiańskiej w Lublinie zajmuje nadzwyczaj mocną pozycję, otwierając w 2004 roku specjalność *slawistyka* z profilem bułgarystycznym również w Kolegium Licencjackim w Białej Podlaskiej, będącym filią UMCS. Dzięki działalności dydaktycznej takich specjalistów jak prof. Petar Sotirov, dr Mariola Mostowska, dr Tsanko Tsanev i wielu innych slawistów w latach 2004–2013 studenci mogli poznawać język i kulturę bułgarską oraz bronić prace dyplomowe w mieście, oddalonym o około 30 kilometrów od granicy białoruskiej.

Dr Tsanev jest także jednym z inicjatorów i organizatorów corocznych cyrylo-metodiańskich konferencji w Białej Podlaskiej. Od 2005 roku na obradach spotykają się naukowcy z Polski, Bułgarii, Ukrainy, Białorusi, Serbii, Słowenii, Belgii i Grecji. Konferencje te są inspiracją i formą umacniania pamięci o dwóch Świętych Misjonarzach i ich działalności w krajach zachodniosłowiańskich.

Dr Tsanev cieszy się sympatią i uznaniem swoich wychowanków. Jako opiekun Koła Naukowego Studentów Bułgarystów w Lublinie rozbudza w nich twórczą pasję, rozwija talenty i sam wkłada mnóstwo energii w reżyserowanie przedstawień teatralnych oraz spektakli muzyczno-poetyckich, które studenci wystawiają z okazji świąt Ósmego grudnia czy Pierwszego marca. Weszły one na stałe do kalendarza imprez i były świętowane corocznie zarówno przez bułgarystów w Lublinie, jak i w Białej Podlaskiej. Od 2001 roku dr Tsanev organizuje również letnie praktyki językowe w Obzorze.

Kontynuowaną, coroczną tradycją Koła Naukowego Studentów Bułgarystów jest odwiedzanie miejsca spoczynku śp.dr Tsanka Tsaneva. Każdego roku w okolicach dnia Wszystkich Świętych studenci wybierają się na cmentarz i zapalając znicz na grobie oddają cześć pamięci nauczyciela i popularyzatora kultury bułgarskiej.

WE WSPOMNIENIACH STUDENTÓW I KOLEGÓW

Od śmierci dr. Tsanko Tsaneva minęło dziesięć lat, jednak jego duch jest ciągle obecny wśród lubelskich uczonych i studentów kierunków slawistycznych⁴. Był łatwo rozpoznawalny na uczelnianych korytarzach, postawny, zawsze z nieodłącznymi rulonami map historycznych, książkami i albumami pod pachą. Pozostaje w pamięci kolegów i studentów jako niepoprawny optymista, który zawsze potrafił rozbawić i zmotywować oraz jako wspaniałomyślny i bezpośredni człowiek.

Jego wychowankowie wspominają, że dr Tsanev wolał prowadzić wykłady i ćwiczenia w swoim gabinecie. Na tych spotkaniach obowiązkowa była prezentacja bałkańskiej gościnności. Na stole, przykrytym tradycyjnym wyszywaniem obrusem, nigdy nie brakowało kawy, herbaty i słodczy. Nauczyciel zachęcał do zadawania wszelkich naukowych pytań, a zajęcia były prowadzone w formie równoprawnej dyskusji. Ta swobodna tradycja absolutnie nie przeszkadzała mu być autorytatywnym pedagogiem.

Dr Tsanev był szczególnie wymagający pod względem dokładności historycznej, szczegółowych dat i poprawności użycia terminologii slawistycznej. Już na początku swojej pracy w Lublinie, gdy jeszcze wszystkie zajęcia prowadził w języku bułgarskim, przekazywał swoim słuchaczom szczegóły historii średniowiecznej, objaśniał jak były rozstawione wojska na polu bitwy, jakie było ukształtowanie terenu, a także jakie były konsekwencje polityki wojennej władców bułgarskich. W czasie sesji przed jego gabinetem często stały kolejki, gdyż wykładowca dla nieprzygotowanego studenta przeprowadzał dodatkowy posemestralny wykład. Ten zwyczaj wynikał z głębokiego przekonania, że jest to najskuteczniejszy sposób na to, by ta partia materiału pozostała w pamięci egzaminowanego na długo, nawet po zakończeniu studiów. To nic, że egzaminator wracał do domu dopiero późnym wieczorem.

W bezpośrednich kontaktach z kolegami dr Tsanev chętnie udzielał rad dotyczących ich pracy naukowej i proponował nowatorskie podejście do problemów badawczych. Był również wielkim patriotą. Nie pozwalał rozmówcy na złe opinie dotyczące Bułgarii.

Oprócz związków z uniwersytetem w Szumen, czego dowodem są liczne afiliowane do tego uniwersytetu publikacje oraz kontakty zawodowe, dr Tsanko Tsanev do końca swoich dni był związany z Ruse, gdzie spędzał każde wakacje. Wielu kolegów i znajomych mogło skorzystać z przysłowiowej gościnności dr. Tsaneva i jego wiecznie uśmiechniętej matki, którzy chętnie podejmowali podróżujących do Sofii, Szumen czy nad Morze Czarne w swoim małym mieszkanku przy ul. Pliska 2. Wszechstronna działalność pochodzącego z Ruse filologa jest dowodem, że skuteczny propagator kultury bułgarskiej za granicą nie może

⁴ Informacje o działalności dydaktycznej dr. Tsaneva pochodzą od prof. dr. hab. Petara Sotirowa, prof. dr. hab. Feliksa Czyżewskiego, dr. Piotra Złotkowskiego i studentów.

огранича́ть się jedynie do bycia tylko dobrym naukowcem i aktywnym lektorem. Codzienne świadectwa konsekwentności, pomysłowości i serdeczności przestają być pięknymi cechami indywidualnymi kiedy przynoszą trwałe korzyści dla rodzimej kultury i nauki.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA DR. TSANKO TSANEVA

MONOGRAFIA

Аспекти в изследването на *О писменехъ Черноризца Храбра* [rozprawa doktorska].

Шумен, 1994, 155 s. Zredagowane i uzupełnione wydanie książkowe: „*За буквите*“.
Нови аспекти. Шумен: Антос, 2002, 172 str.

OPRACOWANIA, ARTYKUŁY, RECENZJE

Принос в старобългаристиката. – *Шуменска заря*, 182 / 1986, s. 3.

За автора на *О писменехъ Черноризца Храбра*. W: Т. Тотев, П. Георгиев, С. Бонев [red.].
Преслав, том 5. София: БАН, 1993, 33–45.

[współautorstwo М. Тихова, Д. Владимирова-Аладжова]. Великопреславски научен събор. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 1994, № 1, 110–114.

Славянските черти и резки и въпросът за първата славянска азбука. W: М. Тихова, П. Димитров [съст.]. *Преславска книжовна школа. Изследвания и материали*, том 1. София: УИ Св. Климент Охридски, 1995, 174–180.

О писменехъ Черноризца Храбра – структура на текста. – W: Д. Митев, К. Вачкова [red.]. *Филологически изследвания. Сборник, посветен на 10-годишнината (1982–1992) от основаването на Шуменския клон на Съюза на учените в България*, том 1. Шумен: ВПИ Константин Преславски, 1995, 76–82.

Философски изборник на цар Симеон. W: Т. Тотев [red.]. *1100 години Велики Преслав*, том 2. Шумен: ВПИ Константин Преславски, 1995, 143–151.

Слово за слизането на Св. Дух – предполагаемо произведение на Йоан Екзарх. W: Т. Тотев [red.]. *Медиевистични изследвания в памет на Пейо Димитров*. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 1996, 141–148.

Към въпроса за покръстването на българите. W: Т. Тотев [red.]. *Преславска книжовна школа*, том 3. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 1998, 159–167.

Някои предположения относно свети Иван Рилски, цар Петър и тяхното време. W: Т. Тотев [red.]. *Преславска книжовна школа*, том 4. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 1999, 44–57.

[JAKO CANKO CANEV:]

Kaplica Trójcy Świętej przy Zamku Lubelskim – świadectwo materialne słowiańskiego i ogólnochrześcijańskiego uniwersalizmu w XV wieku. – *Fundamenta Europaea* (Gniezno), 2003, Nr 2–3, 33–44.

Funkcja kaplicy zamkowej w Lublinie w okresie średniowiecza. W: Z. Abramowicz [red.]. *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, 303–318.

Piętnastowieczna Polska jako łącznik wielkich kultur chrześcijańskich.

W: M. Walczak-Mikołajczakowa [red.]. *Kulturowe konteksty integracji europejskiej*. Gniezno: Collegium Europaeum Gnesnense, 2004, 34–42.

Wpływ średniowiecznej kultury południowosłowiańskiej na wschodnią i zachodnią Słowiańszczyznę. – *Acta Polono-Ruthenica*, 2006, Nr 11, 57–66.

[JAKO CANKO CANEW:]

Единство на ниската и високата култура в старобългарската литература от IX–X век. W: M. Korytkowska, Z. Darasz, G. Minczew [red.]. *Między kulturą „niską” a „wysoką”. Zjawiska językowe, literackie, kulturowe. Pamięci prof. dr hab. Teresy Dąbek-Wirgowej*. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2001, 21–28.

Początki historiografii słowiańskiej. W: A. Woźniak [red.]. *Wokół problemów historii. Studia o kulturze i literaturach wschodniosłowiańskich*. Lublin: TN KUL, 2008, 269–280.

[JAKO TSANKO TSANEV:]

O kilku protobułgarskich nazwach osobowych i ich słowiańskiej recepcji. W: P. Sotirov, P. Złotkowski [red.]. *Z badań nad językiem i kulturą Słowian*. Lublin: UMCS, 2007, 115–123.

Morawska misja św. Cyryla i Metodego i geopolityczna walka o Ilirik. W: P. Sotirov, P. Złotkowski [red.]. *Z badań nad językiem i kulturą Słowian*. Lublin: UMCS, 2007, 175–185.

Polska i cerkiew słowiańska w IX–XI wieku. W: P. Bering, G. Łukomski [red.]. *Drogi i bezdroża komunikacji*. Gniezno: Collegium Europaeum Gnesnense, 2008, 80–86.

Jeszcze raz o starocerkiewnosłowiańskich terminach *mošti* i *pričęštenie*. W: P. Sotirov [red.]. *Cyryl i Metody w duchowym dziedzictwie Słowian. Materiały III i IV międzynarodowej konferencji cyrylometodiańskiej w Białej Podlaskiej*. Biała Podlaska: Wyd. Podlaskiej Fundacji Wspierania Talentów, 2009, 17–21.

LITERATURA

- Вълчев 2017:** Вълчев, Б. Траен взаимен интерес. – *Език и литература*, 2017, № 1–2, с. 5.
- Риков 2017:** Риков, К. Колкото и тежки времена да преживяваме, в Русе живеят знаците на достойни традиции. – *Утро*, № 15 (7923) / 20.01.2017, с. 5.
- Сотиров 2013:** Сотиров, П. Българистиката в университета *Мария Кюри-Склодовска* в Люблин – между традицията и предизвикателствата на новото време. W: П. Карагъзов, Ю. Стоянова [red.]. *Минало, настояще и перспективи на чуждестранната българистика. Сборник с доклади от Международната кръгла маса, посветена на петдесетата годишнина на Летния семинар по българистика*. София: УИ Св. Климент Охридски, 112–117.
- Трендафилов 1996:** Трендафилов, Х. Научният път на Пейо Димитров. W: Т. Тотев [red.]. *Медиевистични изследвания в памет на Пейо Димитров*. Шумен, 1996, 11–14.
- Цанев 1995:** Цанев, Ц. Славянските черти и резки и въпросът за първата славянска азбука. W: М. Тихова, П. Димитров [red.]. *Преславска книжовна школа. Изследвания и материали*, том 1. С., 1995, 174–180.
- Цанев 1998:** Цанев, Ц. Към въпроса за покръстването на българите. W: Т. Тотев [red.]. *Преславска книжовна школа*, том 3. Шумен, 1998, 159–167.
- Цанев 2002:** Цанев, Ц. За автора на *О писменехъ чръноризца храбра*. W: Цанев, Ц. „За буквите“. *Нови аспекти*. Шумен, 2002, 107–126.
- Цанев 2004:** Canev, C. Piętnastowieczna Polska jako łącznik wielkich kultur chrześcijańskich. W: M. Walczak-Mikołajczakowa [red.]. *Kulturowe konteksty integracji europejskiej*. Gniezno, 2004, 34–42.
- Цанев 2006:** Canev, C. Wpływ średniowiecznej kultury południowosłowiańskiej na wschodnią i zachodnią Słowiańszczyznę. – *Acta Polono-Ruthenica*, 2006, № 11, 57–66.

POUK SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA Z VIDIKA SOCIOKULTURNIH VSEBIN NA IZBRANIH UNIVERZAH NA POLJSKEM

TINA JUGOVIĆ
Uniwersytet w Lublanie

SOCIOCULTURAL ASPECT OF TEACHING SLOVENE AS A FOREIGN LANGUAGE AT POLISH UNIVERSITIES. The article focuses on the role of sociocultural competence in teaching Slovene as a foreign language at selected Polish universities. According to the results of the online questionnaire, given to students of Slovene language in Lodz, Katowice and Warsaw, the desire to broaden personal knowledge about Slovenia, its culture and people is one of the main factors behind the decision to study Slovene or attend a Slovene language course at universities. At the same time the results of the questionnaire showed that students wish for the sociocultural aspect to be increasingly emphasised. The relationship between Slovenes and Poles exists for centuries though interpersonal intertwining, but according to the questionnaire the mutual understanding of the two nations is superficial. The author concludes that sensitivity for various sociocultural factors and their pertaining intercultural differences should be fostered.

Keywords: sociocultural competence, Slovene as a foreign language, Slovene at Polish universities, Slovene culture, cultural awareness, intercultural competence.

Prispevek osvetljuje pomen poznavanja in širjenja sociokulturnega védenja pri učenju slovenščine na izbranih univerzah na Poljskem, zlasti na Šlezijski univerzi v Katovicah. Jezikovni pouk (Program Studiów 2015: 5–7) naj bi govorca pripravil, da bo slovenščino uporabljal za uresničevanje svojih namenov in zadovoljevanje svojih potreb oz. da se bo samostojno sporazumeval v tem jeziku. Za uspešno sporazumevanje je treba upoštevati tudi družbene dogovore, ki veljajo v tej jezikovni skupnosti, zato je vključevanje vsebin, s katerimi predstavljamo slovensko družbo in njeno kulturo, ključnega pomena.

SOCIOKULTURNA ZMOŽNOST PRI POUKU SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA

Po *Skupnem evropskem jezikovnem okviru* (v nadaljevanju SEJO) komunikacijski pristop k učenju jezika govorca pripravlja, da bo tuji jezik uporabljal za uresničevanje svojih namenov in zadovoljevanje svojih potreb oz. da se bo samostojno sporazumeval v ciljnem jeziku, znanje o jeziku pa ni ključni cilj (SEJO: 10). Vse bolj se poudarja, da komunikacijsko usmerjene metodologije niti obvladovanje jezikoslovnih opisov in pravil niso zagotovilo za uspešno sporazumevanje, če se ne upoštevajo družbeni dogovori, ki veljajo v določeni jezikovni skupnosti in izhajajo iz širšega družbenega in kulturnega konteksta. Van Ek *sociokulturno zmožnost*,¹ eno od sporazumevalnih zmožnosti, opredeli kot *poznavanje sociokulturnega konteksta tujega jezika oz. seznanjenost z referenčnim okvirjem, ki je pogojen s sociokulturnim kontekstom* (van Ek 1986: 31, v Petravič 2016: 40). Sociokulturno vedenje je torej vedenje o družbi in o kulturni skupnosti, v kateri se izbrani jezik govori (SEJO: 126). Specifične pojave v določeni družbi in njeni kulturi lahko razvrstimo v kategorije: vsakdanje življenje, življenjske okoliščine, medosebni odnosi, vrednote, prepričanja in stališča, govorica telesa, družbene konvencije, obredno vedênje itd., pri čemer taka ureditev² ni dokonča ali edina. Z vključevanjem vsebin in ciljev, povezanih s sociokulturnim vedenjem, v pouk tujega jezika, si lahko učenci oblikujejo živo in celostno predstavo ciljne družbe.

V študijskem letu 2015/2016 se je na 26³ evropskih fakultetah izven Slovenije izvajal študij slovenščine na dodiplomski stopnji, na izbranih središčih pa so študenti lahko nadaljevali študij tudi na podiplomski stopnji. Na takih programih slušatelji poleg jezikovnih vaj obiskujejo tudi predavanja iz slovenske literature, jezika in kulture, slednja pri predmetih, kot so *Kultura in civilizacija*, *Realije Slovenije*, *Jezik in kultura*, *Geografija in zgodovina Slovenije*, *Slovenski film in glasba* itd. Učenje slovenščine na univerzah poteka tudi v obliki lektorata ali samostojnih jezikovnih tečajev, ki so omejeni le na jezikovne vaje, dodatni slovenistični predmeti pa niso predvideni. V takem primeru učitelj oz. lektor⁴ presodi, kateri družbeno-kulturni dejavniki so študentom znani v zadostni meri, da se jih pri poučevanju jezika jemlje za samoumevne, katere bo implicitno posredoval ali občasno eksplicitno opozoril nanje. Lektor se pri poučevanju srečuje z raznoliko strukturo študentov, ki vstopajo v ciljno kulturo; posameznike ločujejo mdr. družbeno-kulturna določenost, jezikovno in (med)kulturno predznanje, potrebe, izkušnje, pričakovanja in nenazadnje motivacija

1 Po van Eku sporazumevalno zmožnost tvorijo: jezikovna, sociolingvistična, diskurzna, strateška, sociokulturna in socialna kompetenca.

2 Ureditev po SEJO (127).

3 Po podatkih Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (PP STU 2017, spletni dostop 13. 5. 2017).

4 Skladno s poimenovalno tradicijo učitelja slovenščine kot tujega jezika, zlasti tistega, ki poučuje v univerzitetnem okolju, v nadaljevanju besedila imenujem lektor (izraz vključuje tudi lektorice).

za učenje. Prav želja po spoznavanju izbrane dežele, njene kulture in prebivalcev je lahko marsikdaj odločilna za učenje tujega jezika ali pa celo vpis na lektorat in študij jezika, kar so pokazali tudi rezultati ankete⁵ o študiju slovenščine na Poljskem, katere podatke bomo vključili v ta prispevek.

Na spletno anketo je odgovarjalo 80 študentov, ki so se slovenščino učili na univerzah⁶ v Katovicah, Lodžu in Varšavi. Približno 80% anketirancev je slovenščino študiralo, preostali pa so se z njo srečevali na jezikovnih vajah. Treba je poudariti, da so bili respondenti vključeni v študijske programe, ki se razlikujejo po obliki, trajanju, intenzivnosti učenja slovenščine, predvidenem dosegu ravni znanja itd. V anketi so izražali mnenje o učnem programu, organizaciji učnega procesa, vsebini in metodah vodenja jezikovnih vaj iz slovenščine, vlogi lektorja ter odnosu do Slovenije in Slovencev. Izbrana vprašanja nakazujejo tudi vlogo sociokulturnih vsebin pri odločitvi za jezikovne vaje oz. študij slovenščine. Na vprašanje, zakaj so začeli obiskovati pouk slovenščine, je večina (69%) odgovorila, da je želela izvedeti več o Sloveniji, njenih prebivalcih in njihovem jeziku, skoraj tretjino (32%) je privabila možnost zaposlitve, skoraj četrtino (23%) pa so pritegnili osebni stiki s Slovenci. Avtorica lahko po pogovorih s svojimi študenti pove, da se je kar nekaj kandidatov vpisalo na slovenistiko v Katovicah zaradi navdušenja nad glasbeno skupino Siddharta in slovenskimi smučarskimi skakalci.

POLJAK IN SLOVENEK – BRATRANCA ALI BEŽNA ZNANCA?

Tudi pri sporazumevanju predstavnikov (sorazmerno) sorodnih kultur je treba upoštevati posebne družbene-kulturne dejavnike, ki veljajo v določeni jezikovni skupnosti, sicer lahko pride do nerazumevanja ali neskladja sporočenega, zmede in zadreg. Predstavljajmo si Poljaka in Slovenca, *brata Slave*, v gostilni. Poljak se obrne k Slovincu in se z iztegnjeno dlanjo prečno udari po vratu; slednji se ustraši ali razjezi, kajti ta gib sprejme kot grožnjo *Po tebi je!*, medtem pa se Poljak čudi, zakaj se je tako nejevoljno odzval pozivu na (alkoholno) pijačo. Razkoraki, ki nastajajo pri neverbalnem in tudi verbalnem sporazumevanju v jezikovnem paru slovenščina in poljščina in ki nastajajo zaradi kulturno pogojenih dejavnikov, različnih in pomanjkljivih predstav ter pričakovanj, niso redki.

5 Celotna anketa, ki so jo leta 2014 izvedle lektorice na slovenistikah Mateja Gojkošek (Lodž), Tina Jugović (Katovice) in Jasmina Šuler-Galos (Varšava), ter predstavitev izbranih slovenistik sta predstavljeni v prispevku Študij slovenščine na Poljskem z vidika študentov (Gojkošek – Jugović – Šuler-Galos 2014).

6 Slovenščina se poučuje na univerzah v Gdansku, Katovicah, Krakovu, Lodžu in Varšavi.

Zgodovina bratskih vezi sega v rimske čase, ko je med Baltskim in Jadranskim morjem potekala pot, po kateri so trgovali z jantarjem. Življenjske poti slovenskih in poljskih prednikov so se mnogokrat prepletale. Na začetku 15. stoletja se je Ana Celjska poročila z Vladislavom Jagiello in postala poljska kraljica. Poleg Ane Celjske je na krakovskem Wawelu našel svoj večni počitek tudi Adam Mickiewicz, čigar ustvarjalnost se je dotaknila Franceta Prešerna. Med 1. svetovno vojno je na galicijski fronti, na ozemlju južne Poljske, življenje izgubilo mnogo slovenskih vojakov. Devetdeseta leta prejšnjega stoletja so za obe državi minila v znaku tranzicije, vzpostaviti demokracije, novo tisočletje pa je prineslo vstop v Evropsko unijo. Letos mineva četrto stoletje diplomatskih vezi med državama, ki se vse tesneje tudi gospodarsko in turistično povezujeta. Od leta 2006 se je blagovna izmenjava med partnericama vsaj podvojila, Slovenija pa je postala za Poljake vse bolj priljubljena turistična točka in ne samo tranzitna država na poti do Hrvaške. Neguje se kulturno in umetniško sodelovanje, vzajemno gostovanje študentov na študijskih izmenjavah, profesorjev, literatov, gledališnikov in drugih ustvarjalcev. Motivov, ki dopuščajo skupno predstavitev Slovenije in Poljske je znatno več, pa vendarle – ali se dobro poznamo? Rezultati ankete so pokazali, da je Slovenija za Poljake še neodkrita oz. neznana dežela. Anketiranci so izražali stopnjo strinjanja z izbranimi trditvami, tako da so na ocenjevalni lestvici označili oceno od 1 do 5, pri čemer ocena 5 pomeni popolno strinjanje s trditvijo, 1 pa popolno nestrinjanje (vrstni red stopnje strinjanja je urejen v padajočem zaporedju). Poljski študenti so o svojih rojakih menili naslednje: Poljaki na splošno poznajo slovenske športnike (3,22), nekoliko manj turistične znamenitosti v Sloveniji (2,5), slovenske glasbenike (2,06), slovenska kultura in umetnost pa sta neznanki (1,89). Vprašani so menili, da Slovenci bolje poznajo Poljake in Poljsko (2,85) kot pa Poljaki Slovenijo in Slovence, pričujoče nizke ocene pa so pokazatelj slabega medsebojnega poznavanja.

Pomemben dejavnik pri uspešnem študiju je pozitivna podoba Slovenije in Slovencev v očeh študentov. Študenti so s pomočjo zgoraj opisane ocenjevalne lestvice podali svoje mnenje o Sloveniji in njenih prebivalcih. Po njihovem mnenju je Slovenija: čista in zelena dežela (4,46), turistično privlačna država (4,57), dežela, kjer se spoštujejo red, zakon in človekove pravice (4,15), mirna dežela (4), draga država (3,87), dežela, kjer bi želeli delati (3,67) in ekonomsko stabilna država (3,51).

V času študija so si študenti ustvarili mnenje tudi o slovenskem sleherniku. Slovencem so v izbrani stopnji pripisali naslednje lastnosti: radi se ukvarjajo s športom (4,34), ponosni so na lepote svoje dežele (4,21), so gostoljubni (4), dobro govorijo tuje jezike (3,97), so delavni (3,95), radi pijejo alkohol (3,94), so odprti in komunikativni (3,72), pogosto so depresivni (2,92), ne marajo sosednjih narodov (2,63), veliko jim pomeni vera (2,52), so

nestrpni oz. imajo predsodke proti homoseksualcem, pripadnikom drugih veroizpovedi in narodov itd. (2,35).

Za primerjavo velja vključiti še pogled tretjega. Američan Richard D. Lewis v delu *When Cultures Collide, Leading Across Cultures* (Lewis 2006) izpostavi pomen zavedanja in razumevanja (med)kulture raznolikosti za uspešno sporazumevanje, še posebej v poslovnem svetu. Ko za izbrane narodne kulture sestavi nomenklaturu vrednot, prepričan in značajskih lastnosti, Poljakom pripiše: umetnost, izobrazbo, družino, katolištvo; ponos, radodarnost, občutljivost na kritiko, prilagodljivost, skromnost, pogum, požrtvovalnost in strpnost, Slovence pa varčnost, delavnost, čistočo, vljudnost, točnost, poštenost, ljubezen do narave. Obema narodoma so skupni: gostoljubje, nacionalizem in katolištvo. Kot ključ k uspešni medkulturni komunikaciji Lewis nameni posebno pozornost t.i. sporazumevalnemu slogu naroda. Pri Poljakih zazna celo paleto slogov, meni, da so pri sporazumevanju lahko trezno pragmatični, gostobesedni, sentimentalni ali celo več – romantični z uporabo metafor, aluzij in dvoumnosti. Slovence opredeli kot zadržane pri telesnem in besednem izražanju ter doda opazko, da jih nekdanji Jugoslovani pogosto dojemajo kot dolgočasne in toge. Veljajo za dobre poslušalce, niso naklonjeni glasnosti, pretiranemu izražanju čustev in dvoumju pri sogovorniku (Lewis 2006: 283–305). Če primerjamo opažanja Lewisa in študentov, ugotovimo, da so vsi Slovence ocenili za delavne in gostoljubne, študenti pa se ne strinjajo, da so Slovenci tako togi pri komuniciranju niti niso izpostavili njihovega katolištva.

Med študijem se študenti seznanijo tudi s Slovenci, ki so s svojimi dosežki znamenovali zgodovinski, znanstveni, kulturni, družbeni, politični, športni ali glasbeni razvoj dežele. V raziskavi smo študente prosili, naj navedejo pet Slovencev, ki so nanje naredili največji vtis. Največkrat so bili omenjeni (v padajočem zaporedju): France Prešeren (26 omemb), Peter Prevc (17), Jože Plečnik (16), Slavoj Žižek (15), Primož Trubar in Tina Maze (12), Ivan Cankar in Goran Vojnović (10), Drago Jančar (8), Petra Majdič (7), Srečko Kosovel in Božidar Jezernik, Miha Blažič (6), torej predvsem uveljavljeni literati in športniki, ki tekmujejo v zimskih disciplinah, ki so na Poljskem precej priljubljene in spremljane. Izbor je najverjetneje povezan z osebami, ki so jih srečali pri jezikovnih vajah in drugih slovenističnih predmetih ali obštudijskih dejavnostih, spet tretji so povezani z osebnimi interesi študentov. Med omenjenimi sta tudi Božidar Jezernik in Goran Vojnović, ki sta obiskala sloveniste v Katovicah in Varšavi.

STIK S SLOVENŠČINO IN SLOVENSKO KULTURO IZVEN PREDAVALNICE

Znaten prispevek k celovitejšemu doživljanju ciljne kulture so izvenštudijski dogodki in dejavnosti⁷, ki študentu omogočajo ne samo spremljanje, pač pa tudi aktivno delovanje na kulturno-izobraževalnem področju. Študenti skupaj z lektorji in profesorji prirejajo literarne in filmske večere, koncerte, predavanja in delavnice, fotografske in oblikovalske razstave, kulinarčna srečanja, pri tem pa se preizkušajo kot prevajalci, moderatorji, učitelji in organizatorji dogodkov. Raziskava je pokazala, da je 55%⁸ anketirancev sodelovalo pri organizaciji prireditvev, ki predstavljajo slovenski jezik, kulturo, umetnost, znanost ipd. Vse bolj dostopne študijske izmenjave so marsikateremu študentu približale jezikovno, družbeno in kulturno podobo Slovenije in njenih prebivalcev: 31% anketirancev⁹ je bilo na študijski izmenjavi v okviru programa Erasmus in bilateralne pogodbe, 36% pa se jih je udeležilo Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture. Tretjina respondentov je tudi sicer samostojno obiskala Slovenijo, prav toliko v sklopu študijske ekskurzije, raziskovanje dežele s turistično agencijo pa se ne zdi privlačna možnost, zanj se je odločila le ena oseba. Iz ankete smo izvedeli, da je v času študija 80% imelo vsaj občasne stiki s Slovenci.

VLOGA UČITELJA PRI SPODBUJANJU RAZISKOVANJA KULTUR

Pri procesu učenja tujega jezika, v katerega vstopajo učitelj kot predstavnik ciljne skupnosti oz. kulture in študenti, predstavniki izvirne kulture, se ustvarja kompleksna dinamika medkulturnega sporazumevanja. Lewis ponazarja, zakaj med udeleženci prihaja do sporazumevalnih razkorakov oz. je včasih težko razumeti tujca: že med odraščanjem ponotranjamo regionalne in nacionalne vrednote, prepričanja in koncepte, le-te sprejemamo kot naravne, celo normalne, samoumevne, gre za t. i. *kolektivno programiranje*. Tuje navade in prepričanja so za nas nenavadne predvsem zato, ker se razlikujejo od naših. Če svojo kulturo dojemamo kot naravno ali normalno, se nam kljub temu tuja ne sme zdeti abnormalna. Za izkrivljeno sliko tujca in njegove kulture je kriv pogled skozi *naša kulturna očala* oz. kulturna pogojenost. Uspešno sporazumevanje s tujcem je mogoče le, če preučimo posebnosti lastne kulture in se zavedamo njene subjektivne narave (Lewis 2006: 17–25). Medkulturna zmožnost¹⁰ je opredeljena kot zmožnost ustrezne in učinkovite

7 Poročila o slovenističnih prireditvah na slovenistikah po svetu so dostopna v letnih poročilih Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik; spletni dostop: PP STU 2017.

8 Pri interpretaciji je treba upoštevati, da so se nekateri anketiranci šele začeli učiti slovenščino in še niso imeli prave priložnosti sodelovati pri takih dogodkih.

9 Glej opombo 8.

10 Opredelitev pojma kultura je večplastna in raznovrstna, posledično se za medkulturno zmožnost ponuja

komunikacije v medkulturnih situacijah, ki se gradi na lastnem medkulturnem znanju, sposobnostih in nazorih (Deardorff 2006, v Petravić 2016: 17).

Tako pri kulturah, ki relativno niso oddaljene, npr. slovenska in poljska, lektor zna opozoriti na povezovalne in razlikovalne elemente, to pa je mogoče le, če je tudi sam dovzeten za spoznavanje kulture svojega študenta. Lektor spodbuja kulturno in socialno razgledanost študentov, v okviru omejitev učnega programa se približuje njihovim potrebam in interesom. Samostojno raziskovanje slovenskih sociokulturnih vsebin, pa naj si bo slovenska glasba, film, književnost, spremljanje aktualnega družbenega dogajanja ali pa sodelovanje na slovenskih družabnih omrežjih, in s tem večja izpostavljenost tujemu jeziku (praviloma) posledično pomeni tudi krepitev študentove jezikovne zmožnosti, kar potrjuje tudi avtoričino opazovanje študentov pri njihovem jezikovnem napredku.

Anketiranci so podali svoje mnenje tudi o vlogi naravnega govorca pri učenju tujega (ne nujno slovenskega) jezika s pomočjo ocenjevalne lestvice. Za študente je pomembno, da lektor: uči tudi o navadah in običajih ljudi ciljne kulture (povprečna ocena 4,51), da v svoje ure vključuje tudi sodobne in aktualne teme, povezane z deželo in govorcji jezika, ki se ga učijo (4,41) in da skupaj s študenti pripravlja kulturne dogodke (4,25).

NAČRTOVANJE SOCIOKULTURNE ZMOŽNOSTI

Študenti slovenščine zunaj Slovenije niso nujno v vsakodnevnem stiku z jezikom, slovensko družbo in kulturo, zato je treba razvijanju sociokulturne zmožnosti posvetiti posebno pozornost in jo razvijati načrtno. Že na zelo začetni ravni učenja jezika je za uspešno sporazumevanje nujno določeno sociokulturno védenje, jezikovno (npr. vikanje in tikanje pri ogovarjanju oseb) in pa nejezikovno (spoštovanje osebnega prostora, rokovanje pri predstavljanju). Učbeniki teh dejavnikov praviloma eksplicitno ne izpostavljajo, temveč nanje opozorijo s konkretnimi primeri besedil (npr. z dialogom ob predstavljanju), ki so lahko opremljeni s slikovnim gradivom (slika oseb, ki se rokujeta). Lektor presoja, kdaj in v kakšni meri seznanja govorce s tovrstnimi vsebinami, nadalje katere so nujne za nemoteno komunikacijo, katere pa bo dodal kot dopolnilno razlago ali popestritev jezikovnega pouka. V učnem procesu je kulturna razsežnost prisotna ves čas, kulturni dejavniki se lahko obravnavajo ad hoc pri nesporazumih ali pomenskih razkorakih; z izbiro avtentičnih besedil ali takih, ki implicirajo izbrane kulturne vsebine; s predstavitvijo posameznih

vrsta definicij, npr. zmožnost uspešne in kulturno dovzetne interakcije s pripadniki drugi kultur (Grosch – Groß – Leenen 2000: 29, v Petravić 2016: 17), zmožnost združevanja nezdržljivih konceptov (Eberhart 2013, v Petravić 2016: 17) itd.

kulturnih tematskih sklopov (s predstavitvami, referati, posnetki); z uporabo učnih gradiv,¹¹ npr. učbenikov, ki sistematično obravnavajo posamezna kulturna poglavja, itd.

Pri načrtovanju in uresničevanju učnega načrta jezikovnega pouka slovenščine kot tujega jezika lahko lektorja usmerja študijski program fakultete,¹² kjer se program izvaja, in opisniki v priročnikih in katalogu znanja s standardi znanja, opisi posameznih ravni jezikovnega znanja itd. v naslednjih virih: *Slovenščina kot drugi in tuji jezik* (Ferbežar – Kern et al. 2014), *Sporazumevalni prag za slovenščino* (Ferbežar – Knez et al. 2004), *Opisi ravni jezikovnega znanja* (Ferbežar – Pirih Svetina et al. 2004) in *Skupni evropski jezikovni okvir* (SEJO).

Medtem ko zgoraj naštetih dokumenti precej natančno podajajo pregled sociokulturnih vsebin na začetni ravni učenja slovenščine, pogrešamo smernice za razvoj sociokulturne zmožnosti na nadaljevalni in izpopolnjevalni stopnji. V prispevek vključene poljske slovenistike zelo natančno opredeljujejo cilje in vsebine, ki so povezane z razvojem jezikovne in pragmatične zmožnosti, jezikovnega pouka ob zaključku vsakega semestra, kar ne velja tudi za sociokulturno zmožnost. V opisu predmeta *Jezikovne vaje* katoviške slovenistike oz. slavistike se sociokulturna zmožnost omenja šele v programu drugostopenjskega študija: *Študent vzpostavlja medosebne stike s predstavniki različnih kultur in tradicij; je dovzeten za izmenjavo informacij in izkušenj, sodeluje pri projektih za popularizacijo znanja o tradiciji in kulturi drugega jezika.* (Program Studiów 2015).

Pri spoznavanju posebnosti in predstavljanju razlik, ki nastajajo v medkulturnem stiku, velja še posebej skrbno razmisliti, kako predstaviti vsebino, ki se nahaja v ozadju opaznih vidikov kulture, kot so stališča, vrednote, koncepti, logika, občutki itd. Razpoložljivi dokumenti jih ne opredeljujejo in ne dajejo konkretnih nasvetov za vključevanje v pouk slovenskega jezika, zato je lektor prepuščen subjektivni presoji, nemalokrat pa se naslanja na stereotipne predstave ali medijske raziskave.

Da je treba načrtovanju izrazom kulture posvetiti več pozornosti, so potrdili tudi rezultati ankete. Jedro raziskave se je nanašalo na sam učni proces, mdr. nas je zanimalo,

11 V sklopu Svetovnih dnevo slovenske kulture 2016, 8. mednarodnega kulturnopromocijskega projekta Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, so lektorji slovenskega jezika pripravili pregledne vsebine 11 področij kulture v najširšem smislu (od zgodovine, literature, športa, kulinarike do uprizoritvenih umetnosti) ter jih postavili v e-učilnico. Bogato gradivo (besedila, videoposnetki, slikovno gradivo, preglednice in jezikovne vaje) je na voljo lektorjem pri poučevanju s kulturo povezanih vsebin.

12 Primer: opis predmeta *Jezikovne vaje* na slovenistiki v Katovicah obsega splošni opis predmeta, doseženo stopnja pridobljenega jezikovnega znanja, opis posameznih modulov (razumevanje zapisanega besedila, slovnica, fonetika itd.), tematske enote, metode poučevanja, metode in kriterij sprotnega in končnega ocenjevanja, število kontaktnih ur, obveznosti študenta, obvezno in priporočeno literaturo, pogoje za vpis, napredovanje in dokončanje programa itd.

katerih dejavnosti in vsebin si študenti želijo več pri jezikovnem pouku. Odgovori na vprašanje z več možnimi izbirami¹³ so bili naslednji: poleg konverzacije (60%) in prevajanja (55%) si želijo bolje spoznati prav slovensko kulturo, književnost, zgodovino in umetnost (55%), popkulturo in alternativno kulturo (45%), znane Slovence, običaje, vsakdan in kulinariko (40%), torej vsebine, s katerimi si študenti sestavljajo integralno podobo Slovenije.

SKLEP

Slovenci in Poljaki so stoletja gradili odnose z medsebojnim prepletanjem, mnogo je stičnih točk, a vendarle je medsebojno poznavanje površno, tako da je (med)kulturalna razmerja potrebno tolmačiti. Študenti, ki se učijo slovenščino na poljskih univerzah, so izrazili, da je želja po spoznavanju Slovenije, njene kulture in prebivalcev, ključna za izbiro študija ali jezikovnih vaj iz slovenščine, hkrati pa si pri jezikovnem pouku želijo več sociokulturnih vsebin. Lektorji pogrešajo reference in izhodišča za razvijanje sociokulturne zmožnosti pri pouku na višjih jezikovnih ravneh in v programih, ki so omejeni na jezikovne vaje. Kulturalna razsežnost je prisotna ves čas stika s slovenščino, tvori neločljiv okvir, v katerem poteka jezikovni pouk. V primeru, ko študenti nimajo dodatnih slovenističnih predmetov, se sociokulturne vsebine še dodatno uvajajo na jezikovnih vajah kot ciljno-vsebinski sklopi.

Prispevek vabi k poglobljenemu razmisleku o vlogi vključevanja ciljev in vsebin, povezanih z razvijanjem sociokulturne zmožnosti, pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika na univerzah v tujini ter kako bi bilo mogoče z njihovim vključevanjem spodbujati motiviranost za učenje slovenskega jezika, prispevati k razvoju sporazumevalne zmožnosti v slovenščini kot tujem jeziku in k medkulturni zavesti. Vredno bi bilo predstaviti izčrpno in pregledno sliko sociokulturnih elementov v obstoječih učbenikih in drugih učnih gradivih, ki so večina namenjeni široki množici uporabnikov ne glede na njihov materni jezik, družbeno-kulturno določenost ali (ne)poznavanje ciljne kulture, ter predlagati dodatne vsebine, dejavnosti in gradiva.

¹³ Poleg navedenih odgovorov so bili na voljo tudi: slovnica, vaje iz razumevanja zapisanih in posnetih besedil, pisanje besedil in drugo.

VIRI IN LITERATURA

- Deardorff 2006:** Deardorff, Darla K. Policy Paper zur Interkulturellen Kompetenz. W: *Interkulturelle Kompetenz – Schlüsselkompetenz des 21. Jahrhunderts?* Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2006, 13–42.
- Eberhardt 2013:** Eberhardt, Jan – Oliver. *Interkulturelle Kompetenzen im Fremdsprachenunterricht. Auf dem Weg zu einem Kompetenzmodell für die Bildungsstandards.* Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag, 2013.
- Ferbežar – Pirih Svetina et al. 2004:** Ferbežar, Ina; Pirih Svetina, Nataša et al. *Opisi ravni jezikovnega znanja.* Krakov: UNIVERSITAS, 2004.
- Ferbežar – Kern et al. 2014:** Ferbežar, Ina.; Kern, Damjana. et al. *Slovenščina kot drugi in tuji jezik. Izobraževalni program za odrasle*, 2014, <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/odrasli/Dolgan/SDTJ_program_zadnja_3.dec14_01.pdf> (dostop 6. 5. 2017).
- Ferbežar – Knez et al. 2004:** Ferbežar, Ina; Knez, Mihaela et al. *Sporazumevalni prag za slovenščino 2004.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze: Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport, 2004.
- Gojkošek – Jugović – Šuler-Galos 2014:** Gojkošek, Mateja; Jugović, Tina; Šuler-Galos, Jasmina. Študij slovenščine na Poljskem z vidika študentov. In: Tivadar, Hotimir (ur.): *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014, 147–158.
- Grosch – Groß – Leenen 2000:** Grosch, Harald; Groß, Andreas; Leenen, Wolf R. Dateien. Bausteine zur Grundlegung interkulturellen Lernens. W: Dovermann, Ulrich; Reiberg, Ludger (red.). *Interkulturelles Lernen. Arbeitshilfen für die politische Bildung.* Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 29–46.
- Lewis 2006:** Lewis, Richard D. *When Cultures Collide. Leading across Cultures* (3. izdaja). Boston, London: Nicholas Brealey International, 2006.
- Petravić 2016:** Petravić, Ana. *Međukulturna kompetencija u nastavi stranih jezika.* Zagreb: Školska knjiga, 2016.
- PP STU 2017:** *Predstavitev programa STU.* Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, <<http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/predstavitev-programa-stu>> (dostop 10. 9. 2017).
- SEJO:** *Skupni evropski jezikovni okvir, 2011: učenje poučevanje, ocenjevanje. Svet Evrope in Ministrstvo RS za šolstvo in šport.* Ljubljana, <http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/Jeziki/Publikacija_SEJO_komplet.pdf> (dostop 12. 5. 2017).
- Program Studiów 2015:** *Študijski programi slovenistik (študija ali lektorata), primer programa Jezikovni pouk, začetna stopnja* na Inštitutu za slovansko filologijo na Šlezijski univerzi v Katowicach. Splet, dostop 10. 5. 2017, <<http://www.slav.us.edu.pl/profildydaktyczny/I%20stopien%202015.pdf>> (5–7), <<http://www.slav.us.edu.pl/profildydaktyczny/II%20stopien%202015.pdf>>.
- van Ek 1986:** van Ek, Jan A. *Objectives for foreign language learning. Volume 1: Scope.* Strasbourg: Council of Europe, 1986 (rpt. 1993, 2000).

U ŹRÓDEŁ / AT THE SOURCE

PRZEKŁADY KLASYKI LITERACKIEJ. INSPIRACJE AUTORSKIE. DOKUMENTY

TRANSLATIONS OF CLASSIC TEXTS. LITERARY INSPIRATIONS. DOCUMENTS

W KWESTII AUTOIDENTYFIKACJI ANTROPONIMICZNEJ O CHARAKTERZE NIEOFICJALNYM WŚRÓD DROBNEJ SZLACHTY MAZOWIECKIEJ (NA PRZYKŁADZIE *TESTAMENTU SEBASTIANA ROGUSKIEGO WRÓBLIKA Z 1641 ROKU*)

PIOTR ZŁOTKOWSKI

Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie

Problematyka antroponimii dawnej drobnej szlachty w obecnych i historycznych granicach Polski nie cieszyła się dotychczas popularnością wśród badaczy onomastów i nie doczekała się wielu opracowań.¹ W dotychczasowych badaniach zwracano przede wszystkim uwagę na kwestię motywacji nazw osobowych i ich budowę. Niewiele uwagi poświęcano natomiast funkcjonowaniu antroponimów w środowisku lokalnym oraz pełnionej przez nie roli. Jak pokazuje dotychczasowe doświadczenie badawcze w antroponimii szlachty dość wcześnie wyodrębniły się dwie kategorie nazw osobowych: oficjalne i nieoficjalne. Do pierwszej grupy zaliczyć należy nazwiska, do drugiej – przezwiska (nazwy osobowe indywidualne) i przydomki (nazwy osobowe rodzinne, zbiorowe). Tak zarysowany podział może wydawać się dyskusyjny, ponieważ w okresie staropolskim wszystkie dodatkowe określenia osób używane obok imienia w szerokim ujęciu mogą być traktowane, jako nieoficjalne. Wydaje się jednak, że status drobnej szlachty, jako ludzi wolnych, posiadających ziemię na własność oraz biorących udział w życiu politycznym wymuszał istnienie elementów identyfikacji antroponimicznej o znacznym stopniu oficjalności.

Nazwisko *Roguski* utworzone zostało od wsi Roguszyn, położonej w województwie mazowieckim, w gminie Korytnica powiatu węgrowskiego. W przeszłości mianem tym określano obecnie odrębne miejscowości Decie, Leśniki i Wypychy, położone w bezpośrednim sąsiedztwie Roguszyna.² Nazwa tej wsi, w dawnej postaci *Roguszyno*, odnotowana

¹ Breza 1986, Złotkowski 2004.

² Wykaz nazw miejscowości 2015 [dostęp: 10.11.2017].

została po raz pierwszy w źródle z 1466 roku. Historyk T. Jaszczółt zauważa, że nazwa ta jeszcze długo używana była wymiennie obok toponimów *Połazie* i *Kąty*.³

Według danych z lat 90. XX wieku nazwisko *Roguski* nosiły w Polsce 3184 osoby. Jego dystrybucja w poszczególnych województwach (sprzed ostatniej reformy administracyjnej) wyglądała następująco: Wa:1499, BP:22, Bs:7, BB:4, By:17, Ch:10, Ci:35, Cz:11, El:40, Gd:54, Go:4, JG:7, Kl:7, Ka:51, Ki:23, Kn:2, Ko:35, Kr:21, Lg:10, Lu:25, Ło:7, Łd:18, NS:1, Ol:113, Op:43, Or:260, Pl:27, Pt:1, Pł:26, Po:28, Ra:8, Rz:2, Sd:484, Sr:1, Sk:18, Sł:31, Su:12, Sz:82, Tb:4, Ta:4, To:28, Wb:28, Wł:7, Wr:31, Za:3, ZG:33⁴.

Na stronie internetowej *moi krewni.pl* znajduje się informacja, że obecnie w Polsce liczba osób używających nazwiska *Roguski* wynosi 3783. Ich rozmieszczenie według powiatów i miast na prawach powiatu jest następujące: Warszawa 902, Wołomin 601, Węgrów 565, Mińsk Mazowiecki 198, Ostróda 110, m. Siedlce 75, Siedlce 86, Szczecin 79, Pruszków 66.⁵

Wyniki badań nad osadnictwem dawnej ziemi liwskiej na Mazowszu każą umieścić powstanie Roguszyna w pierwszej połowie XV stulecia. Według ustaleń wspomnianego wcześniej T. Jaszczółta w okolicy szlacheckiej Roguszyno (dzisiaj Roguszyn) powstało łącznie kilka wsi: Roguszyno-Stare, -Dzierżki, -Decie, -Wypychy, -Leśniki. Miejscowości te utworzone zostały w wyniku powiększania pierwotnego nadania drogą kupna oraz drogą nadań książęcych w ciągu całej drugiej połowy XV i pierwszej ćwierci XVI stulecia. Założyli je osadnicy przybyli tu z zachodniego Mazowsza, z ziemi zakroczymskiej, gdzie również istniała wieś o nazwie Roguszyno w parafii Miączyno.⁶ Nazwa miejscowa *Roguszyn* należy, więc do kategorii nazw określanych przez onomastów, jako przeniesione albo ponowione.

Roguscy z ziemi zakroczymskiej, zdaniem T. Jaszczółta, należeli do rodu heraldycznego Awdańców, a więc przybysze z Roguszyna, którzy osiedli w ziemi liwskiej również musieli być tego herbu. Badacz nie wyklucza, że w XVI stuleciu grunty w Roguszynie mogli nabyć mieszkający w sąsiednich wsiach Komorowscy i Wielądkowie herbu Ostoja, którzy przyjęli nazwisko *Roguski*.⁷

Ród Roguskich, jak wiele innych rodzin szlacheckich Mazowsza, z upływem czasu stawał się coraz liczniejszy. Zwyczaj dziedziczenia ziemi wśród drobnej szlachty i jej równomiernego podziału pomiędzy spadkobierców powodował coraz większe rozdrobnienie gospodarstw drobnoszlacheckich. Pierwotne małe folwarczki szlacheckie stawały się

3 Jaszczółt 2011: 161.

4 Słownik nazwisk 1994: 124–125.

5 Mapa nazwisk [www](http://www.moi.krewni.pl) [dostęp: 10.11.2017].

6 Jaszczółt 2011: 158.

7 Jaszczółt 2011: 160.

z biegiem lat ludnymi wsiami drobnoszlacheckimi z niewielką liczbą chłopów. Według obliczeń L. Zalewskiego, dokonanych na bazie rejestru pogłównego prowincji wielkopolskiej z 1676 roku na ogólną liczbę 680 rodzin szlacheckich zamieszkałych w ziemi liwskiej przypadają aż 80 rodzin o nazwisku *Roguski*.⁸ Był to najliczniej odnotowany w tym rejestrze ród. Podobna sytuacja miała również miejsce pod koniec XVIII wieku. M. Z. Roguski obliczył, że w taryfie podatkowej z 1790 roku wymienionych jest 945 rodzin szlacheckich. Wśród nich znalazły się 84 rodziny Roguskich zamieszkałe w parafiach: czerwonkowskiej, kałuskiej, korytnickiej, pniewnickiej i liwskiej.⁹

Z czasem, w sytuacji częstego powtarzania się popularnych imion w obrębie danej rodziny, konieczna stała się nominacja przy pomocy przezwisk i przydomków, a więc nieoficjalnych elementów identyfikacji antroponimicznej. Nie inaczej było również pośród członków rodu Roguskich. Używane przez nich przydomki historyczne zebrał M. Z. Roguski. Autor opracowania o przydomkach i herbach rodów szlacheckich z okolic Korytnicy wymienia 72 nieoficjalne antroponimy, które posłużyły do nominacji przedstawicieli rodu Roguskich.¹⁰ Oto ich lista ułożona w porządku alfabetycznym: *Bazyk, Buńka, Buńczyk, Da(e)biret, Deć, Duda, Filozof, Grodnik, Grądal, Jerzyk, Jurek, Jurkowicz, Karcz(yk), Karek, Kasprzak, Klępa, Klempik, Kochanek, Kokoszczyk, Kostrzewa, Koza, Kozik, Krowik, Król, Królik, Kubeł, Kukła, Kukiętka, Kulawiak, Łada, Miernik, Miernikowicz, Mikołajk, Młody, Papieżyk, Pazdej, Paździk, Perkuła, Perkulik, Perzyk, Pezik, Peru, Pielucha, Pietrzak, Piskorz, Rogalik, Rogut, Rugal, Samel, Samson, Samuel, Samuelik, Serowik, Siejka, Siejczyk, Skorzyk, Smidon, Smyk, Smyczek, Strzerzyk, Strzyrz, Szejba, Tomasiak, Wargacz, Wargacz, Wielgos, Wielgosz, Wiewiórka, Wiewiórczyk, Wincenciak, Woch, Wróblak*.

M. Z. Roguski nie zajmował się dokładną analizą postaci językowej zebranych przez siebie przydomków. Badacz odnotował jednakże, że niektóre nazwy osobowe powstały od imion przodków poszczególnych gałęzi dawnych rodzin, inne są pamiątką po pełnionych przez przedstawicieli danej rodziny urzędach, jeszcze inne od używanego w rodzinie herbu¹¹. Historyk słusznie zauważył, że nie należy tłumaczyć okoliczności powstania przydomka bez dostępu do źródeł archiwalnych, gdyż może to prowadzić do błędnych wniosków.¹² Należy jednak dodać, że wspomniana lista zawiera różne postaci tych samych

8 Zalewski 2005: 96–97.

9 Roguski 2010: 33–59.

10 Roguski 2011: 118.

11 Podany przez badacza przydomek *Jastrzębik* nie musiał być nazwą osobową o charakterze heraldycznym, jego podstawą mógł być, bowiem apelatyw *jastrząb* (Roguski 2011: 116).

12 Roguski 2011: 116–117.

przydomków. Są tam zarówno warianty fonetyczne (*Perzyk: Pezik, Samel: Samuel, Wielgos: Wielgosz*), jak i morfologiczne (*Buńka: Buńczyk, Jurek: Jurkowicz, Karek: Karcz(yk), Koza: Kozik, Król: Królik, Kukła: Kukiętka, Miernik: Miernikowicz, Pazdej: Paździk, Perkuła: Perkulik, Samuel: Samuelik, Siejka: Siejczyk, Smyk: Smyczek, Strzyrz: Strzerzyk, Wargacz: Wargaczyk, Wiewiórka: Wiewiórczyk*) onimów.

Nie ulega wątpliwości, że w badaniach nad antroponimią historyczną drobnej szlachty powinna być wykorzystywana różnorodna baza źródłowa. Autorzy dotychczasowych opracowań korzystali m. in. z ksiąg sądowych, dokumentów fiskalnych, akt rejestracji metrykalnej oraz innych źródeł. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę również na testamenty. Wpisywano je m. in. do staropolskich akt instytucji sądowych oraz organów administracji świeckiej i kościelnej. Najczęściej dotyczyły osób majątnych, zajmujących wysoką pozycję w ówczesnej hierarchii społecznej, a więc urzędników różnych szczebli, osób duchownych i in. Jednak zachowały się również testamenty mieszczan, a nawet chłopów.

Niezwykle interesującym źródłem do badań nad antroponimią drobnej szlachty mazowieckiej jest testament Sebastiana Roguskiego Wróblika. Oryginał dokumentu został sporządzony w Pniewniku 12 lipca 1641 roku. Testament został podpisany przez kanonika smoleńskiego Wojciecha Mołędę pełniącego funkcję prepozyta liwskiego i proboszcza pniewnickiego, Tobiasza Kazimierza Tołoczkę wikariusza pniewnickiego, Andrzeja Roguskiego i Adama Połaskiego. Wpisano go do akt biskupstwa płockiego 28 marca następnego roku. Z wpisu wynika, że Sebastian Roguski w tym czasie już nie żył. Zapis został sporządzony niezwykle starannie, czytelnym pismem. Księga, w której zamieszczono testament nosi tytuł: *Liber primus actorum seu [...] acta actorum institutionum, resignationum, ordinationum et aliorum quorumvis actuum ac privilegiorum in curia Serenissimi et Reverendissimi D[omi]ni Principis Caroli Ferdinandi dei gratia principis Poloniae et Sueciae epi[scope] Plocensis [...] et per [...] R. D. Matthaeum Jagodowicz [...] prothonotarium ap[osto]licu[m] cathedralis Plocensis et collegiatae Pultoviensis eccl[esi]arum canonicum praepositum Łomżensem ac B. M. V. in nova civitate conscripta ex annis 1640–1655.*

Treść testamentu jest typowa dla tego rodzaju dokumentów. Sebastian Roguski Wróblik, będąc słabego zdrowia i przeczuwając bliską śmierć, wydał ostatnie dyspozycje dotyczące się spraw duchowych i materialnych. Tekst zawiera wiele szczegółów istotnych dla historyków oraz badaczy kultury materialnej i duchowej. Z naszego punktu widzenia najbardziej interesujące są występujące w nim nazwy osobowe – nazwiska i przezwiska rodu Roguskich.

W niewielkim pod względem objętości dokumencie wymienionych jest aż 8 osób (6 mężczyzn, 2 kobiety) z rodu Roguskich, identyfikowanych za pomocą przydomków. Niektóre odnotowane w nim nieoficjalne nazwy osobowe, jak świadczy przytoczony powyżej spis, funkcjonują już w literaturze przedmiotu, inne nie zostały jeszcze do niej

wprowadzone. W testamencie figurują następujące osoby: Sebastian Roguski Wróblík (*Sebastian Roguski Wroblík*), Wojciech Roguski Wróblík (*Synowcowi moiemu Woyciechowi Roguskiemu Wroblíkowi*), Marcjan Roguski Mierniczyk (*Marcian Roguski Mierniczyk*), Marcjan Roguski Kurník (*Marciana Kurnika Roguskiego*), Franciszek Roguski Smyk (*Frąca Smÿka Roguskiego*), Andrzej Roguski Donat (*Andrzeia Donata Roguskiego*), Anna Roguska Krowiczanka (*Żenie moieÿ Annie Krowiczance Roguskieÿ*), Dorota Roguska Mierniczówna (*Dorocie Roguskieÿ Mierniczównie wnuczce zoneÿ moieÿ*).

Występujące w źródle antroponimy: *Donat* (im. *Donat*, łac. *Donatus*¹³), *Kurník* (ap. *kurník*), *Smyk* (ap. *smyk*) można określić, jako formacje niederywowane, natomiast nazwy osobowe: *Wróblík* (ap. *wróbel*), *Mierniczyk*¹⁴ (ap. *mierník*) są strukturami derywowanymi. Należy zauważyć, że przydomek *Kurník* można rozpatrywać również, jako formację derywowaną (n. os. *Kurník* < n. os. *Kurny* < ap. *kurny*). Przydomki identyfikujące kobiety w tym dokumencie są formacjami derywowanymi i zawierają popularne formanty *-anka* oraz *-ówna* służące do tworzenia feminatywnych nazw osobowych. Antroponim *Mierniczówna* utworzono od nazwy osobowej *Mierniczyk*, natomiast *Krowiczanka* od onimu *Krowík* (ap. *krowa*).

Wspomniany testament jest nie tylko cennym źródłem do badań nad strukturą i semantyką przydomków drobnej szlachty, ale stanowi interesujący przyczynek do rozważań w kwestii samoświadomości tej warstwy społecznej w zakresie nieoficjalnej identyfikacji antroponimicznej. Jak już wcześniej wspomniano, warunki społeczno-polityczne wymuszały istnienie w tym środowisku nazw osobowych o znacznym stopniu oficjalności. Używając dzisiejszej terminologii moglibyśmy te antroponimy określić mianem nazwisk. Należy jednak pamiętać, że w przedrozbiorowej Rzeczpospolitej nazwiska, nawet u szlachty nie były jeszcze w pełni ustabilizowane. Proces ich ustalania się był długotrwały. Nawet w XVIII stuleciu zdarzały się przypadki całkowitej zmiany nazwiska (nie tylko jego postaci formalnej).¹⁵

Rolę dodatkowego elementu identyfikacji antroponimicznej o charakterze nieoficjalnym, o czym już wspomnieliśmy, spełniał przydomek albo przezwisko, używany wraz z nazwiskiem lub bez niego. W źródłach historycznych odnotowana jest ogromna liczba tego rodzaju zapisów. Jest rzeczą oczywistą, że drobna szlachta używała przezwisk i przydomków do identyfikacji sąsiadów z własnej wsi albo parafii. Nasuwa się jednak pytanie, czy drobny

13 Malec 1994: 208; Tichoniuk 2000: 81.

14 M. Z. Roguski podaje, że popis szlachty liwskiej z 1622 roku wymienia miernika liwskiego Piotra Roguskiego z Roguszyna Deci. Badacz zauważa również, że w następnych dziesięcioleciach na tym terenie występują Roguscy używający przydomku *Mierník* i *Miernikowicz* (Roguski 2011: 97).

15 Złotkowski 2011: 293–297.

szlachcic mógł się w ten sposób sam identyfikować? Odpowiedź na to pytanie dał legator omawianego testamentu używając sformułowania: *Ia Sebastian Roguski Wroblík Obywatel Powiatu Liwskiego*. Testator określił się więc przy pomocy formuły antroponicznej zawierającej: imię, nazwisko i przydomek, podał swój stan społeczny oraz określił, do jakiej terytorialnej wspólnoty administracyjnej przynależy. Przykład ten potwierdza, że w okresie staropolskim wśród drobnej szlachty mazowieckiej stosowana była autoidentyfikacja antroponiczna o charakterze nieoficjalnym.

Poniżej przytaczamy pełną treść testamentu Sebastiana Roguskiego Wróblika. Źródło publikujemy bez współczesnienia zapisu, zachowując jego oryginalną pisownię.

* * *

TESTAMENT SEBASTIANA ROGUSKIEGO WRÓBLIKA

[Pniewnik, 12 lipca 1641 roku]

Archiwum Diecezjalne w Płocku

Acta Episcopalia nr 37, s. 262–263.

[s. 262] *In nomine D[omi]ni Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen. Ia Sebastian Roguski Wroblík Obywatel Powiatu Liwskiego, rozrządzenie, albo testament czynię taki, będąc ieszcze przy dobrem baczeniu, acz członkow schorzałych. Duszę Panu Bogu w Troycy świętej jedy-nemu polecam, ciało ziemi, ktore obyczajem chrzescianskiem pogrzebione było, proszę, przy bytności Ie[go] M[oś]ci Pana Marcina Szulmierskiego, Pana Andrzeia Donata Roguskiego, Pana Adama Połaskiego, Pana Marciana Kurnika Roguskiego. Naprzod Żenie moiej Annie Krowiczance Roguskiej zapisuję y leguię Złotyeh Sto polskich z dożywociem na wszytkich dobrach moich tak ruchomyeh iako y nieruchomyeh, Oyczystyeh y zastawnym sposobem nabytyeh. Na Dociach pierwsza zastawa Ioswowizna w osmiu miejscach wedle zapisow. Druga Więchowizna także wedle Zapisow. Znowu u Pana Marciana Mierniczyka w Siedmiu kop, u Frąca Smýka Roguskiego z Dierzkow u kamienia w piąciu kop na zadrozku kop trzy, z których to Zastaw mianowanych y innych których się tu niemianuie dla pamięci słabej wedle Zapisow Kościołowi Pniewnickiemu leguię y odkazuię z Summý. Na prośbę Paniej Komornikowej czterý Zagoný w siedlisku Iakubowskim puszczam za złotych dziesięć, ktorem rzeczą samą odebrał. A iz mi się od niej dosic stało, tą moią ostatnią wolą kwituię, y od tych dziesiątka złotych wolną czynię. Marcian Roguski Mierniczyk, winien mi był kop ósm, ktorych oddał kop czterý, a został mi ieszcze kop czterý, a za oddaniem ostatka tych*

kop czterech, powinno będzie Zona moja kwitować, bo ieÿ te pieniądze należą legowane y sleczyne. Także Stanisława Sczurowskiego powiniengo będzie Brat moÿ s pułosmiu kop kwitować, które ia te pułosmÿ kopÿ iuzem odebrał ÿ tą [s. 263] ostatnią wolą moią s tego dŁugu pomienionego Sczurowskiego kwituję. Synowcowi moiemu Woyciechowi Roguskiemu Wroblikowi zlecam zasiewek z rolą w Ozimkiem polu Zagonow ośm od smugu, począwszy ode wsi do Jaroszowskieÿ granice miedzy miedzami Marciana Mierniczyka z iedną, a Stryia z drugą Simona, a to za zastugę iego. Pannie Dorocie Roguskiey Mierniczykownie wnuczce zoneÿ moieÿ za postugi ieÿ, leguię ÿ odkazuię z oborÿ parę Iałowic gniadą ÿ czerwoną. Dobra moie po śmierci zonÿ moieÿ tak ruchome iako ÿ nieruchome maią się zlewać na Dom Rodzonÿch moich Woÿciecha ÿ Simona, ÿ Potomki ich wedle sameÿ słuszności ÿ prawa przyrodzonego. Na pogrzeb (iesli mi Pan Bog iuz się stÿm Swiatem pozegnać każe) odkazuię pułpięta korca Ięczmięnia, iesli w tÿm dosic będzie. Ostatka w teÿ mierze Małzonka moia, iako ta która we wszystkim zostawa Panią dożywotnią cobÿ do poratowania Duszy moieÿ y uczciwego a chrzescianskiego pogrzebu lichego ciała mego należało, domysłać się będzie. Do cego Małzonkę swą sumnieniem obowięzuię. Co wszystko przÿ dobrem baczeniu piszę, y na to sobie obieram Opiekunow Ic[h] M[oś]ci Pana Marcina Szulmierskiego, Pana Andrzeia Donata Roguskiego, Pana Adama Połaskiego, których Ich M[oś]ci proszę, abÿ się teÿ woli moieÿ dosić stało. Działo się przÿ bÿtności wzwyż pomienionych Ich M[oś]ci Die XII Iulÿ Anno D[omi]ni 1641. Albertus Mołęda Cano[ni]cus Smolenscen[sis] Praep[osi]tus Liven[sis] et Parochus Pniewnicen[sis] mp Thobias Casimirus Tołoczko Vicarius in Pniewnik mp Adam Połaski ręką swą Andreas Roguski mp Locus Sigilli.

BIBLIOGRAFIA

- Breza 1986:** Breza E., *Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego*, wyd. 1, Gdańsk 1978, wyd. 2, Gdańsk 1986.
- Jaszczołt 2011:** Jaszczołt T., Napływ rycerstwa do północnej części ziemi liwskiej w XV i początkach XVI wieku (parafie Korytnica i Pniewnik). – *Zeszyty Korytnickie*, t. 4, 2011, 143–172.
- Malec 1994:** Malec M., *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994.
- Mapa nazwisk www:** *Moi krewni. Mapa nazwisk*, <<http://www.moikrewni.pl/>> [dostęp: 10.11.2017].
- Roguski 2010:** Roguski M. Z., Społeczność szlachecka ziemi liwskiej u schyłku Rzeczypospolitej. Właściciele ziemscy w 1790 roku. – *Rocznik Liwski*, t. 4, 2010, 33–59.
- Roguski 2011:** Roguski M. Z., Herby i przydomki rodów szlacheckich z okolic Korytnicy w dawnej ziemi liwskiej (XVII–XXI wiek). – *Zeszyty Korytnickie*, t. 3, 2011, 89–118.
- Słownik nazwisk 1994:** *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, t. 8 (R–Sr), Kraków 1994.

- Tichoniuk 2000:** Tichoniuk B., *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*, Zielona Góra 2000.
- Wykaz nazw miejscowości 2015:** *Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części z obszaru Polski. Obwieszczenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 4 sierpnia 2015 r.*, <http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/urzedowy_wykaz_nazw_miejscowosci_2015.pdf> [dostęp: 10.11.2017].
- Zalewski 2005:** Zalewski L., *Szlachta ziemi liwskiej. Sejmiki, urzędy, herbarz*, Warszawa 2005.
- Złotkowski 2004:** Złotkowski P., *Nazwy własne osobowe szlachty ziemi bielskiej na Podlasiu w XVI–XVII w.*, Lublin 2004 (wydruk komputerowy).
- Złotkowski 2011:** Złotkowski P., Przyczynek do kwestii ustalania się nazwisk szlachty na Mazowszu (Cietrzewkowie-Warzyńscy). W: *Z zagadnień językoznawstwa słowiańskiego. Tom dedykowany Profesorowi Stefanowi Warchołowi.* – *Rozprawy Słowistyczne*, t. 23, red. F. Czyżewski, Lublin 2011, 293–297.

БЕДЕН РОДНИНА НА СВАТБА (ФРАГМЕНТИ ОТ ПИЕСАТА В ПРЕВОД НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)¹

АНТОАНЕТА РОПОВА

Като че ли е писано вчера, не – днес. А става въпрос за 1900 година. Образи – изчистени и големи, в странна перспектива, някак отчуждени, леко плашещи, нещо като Ел Греко. Изпреварващо времето си *зрение*. Също като Ел Греко. Изчистено, убрано от всичко излишно. Изчистено от популярни емоции. Далеч от класическите представи за драма.

Да, много полска драма. Цялата с втъкани алюзии и препратки към история и настояще – полска история и полско, съвременно на Виспянски, настояще. И въпреки това – омагьосаният хоровод на желаното, на стремлението, болезненият порив към високото, сблъсъкът с реалното, невъзможността на постигането. Това, както се казваше в учебниците, е изключително общочовешко. Танцът – веселбата на неосъзнаването, танцът – хипнозата на живота тук и сега, танцът – вечното въртене на повторемното. Неговите кръгове започват да наваяват хлад – като метала на неизбежни окови.

Всичко се случва бързо. Нямах време да се привържеш към образ или да навлезеш в събитие, виждаш нещата на бегом, не – танцувайки, въртейки се в кръг, както в живота. Свят ти се завива от многообразие, от мяркането на всекидневното и високото, на простосърдечното и измисленото, на илюзията и реалността. Кое да избереш, в кое да вникнеш? – и попадаш сякаш в същинската идея – това *всичко* е толкова много, че не може да се събере в едно. Че нещо главно и същинско винаги

¹ Преводът на публикуваните фрагменти е представен на националното публично четене на *Сватба*, организирано от Полския институт в София съвместно с Посолството на Република Полша в София и книжарница *Greenwich Book Center* на 2 септември 2017 г. А. Попова предвижда цялостен превод на драмата в неопределено бъдеще (бел. ред.).

убягва. Ако в себе си нямаш сила, която да събере света – идеал, любов... Ако нещо мощно в теб не наложи вътрешна подредба. Но тази вътрешна подреденост се случва толкова рядко. Ако се случва.

Не ми се иска да говоря за превода на тази мощна полска драма – като текст. Мога да кажа няколко непрофесионални думи около този превод.

Мисълта да посегна към *Сватба* отхвърлях набързо като екзотична. От пръв поглед още непреодолими изглеждат стилизираният диалект, особено този типичен полски мазуризъм, недвусмислен маркер на некнижовност, симпатичен същевременно; обилните препракти към историческа и съвременна на Виспянски конкретика. После някак си започна – за проба. Несигурно продължи. Бавно влизах в роля – на автора, на героите, после привличането се усили. Някак така се случва. Вместваш се в картините, разучаваш обстановката, подслушваш героите – тази игра много увлича. Тя е наслаждение. И си казваш: ще опитам, да става каквото ще.

Езикът на Журналиста, Поета, Рахел, диалектната фактура на говора на простия народ... – тези различни езици *правят* всеки герой. И вторият прочит – много ме привлече, общовалидният – светът ти говори на различни езици, и външният свят и твоят вътрешен, слушай ги, няма как да ги избегнеш, няма как да се направиш на глух, те ще те достигнат така или иначе. Да, най-магнетичното в тази пиеса – двете лица на *действащите явления*, постижимото само за съвършеното майсторство тихо съжителство на двете лица на явленията – история и болка за родината и житейска всевалидност. Знаем, нали най-ярката илюстрация – рядко има някой, неизпадал в ситуацията *Miałeś, chamie, złoty róg*, и нямаме предвид конкретноисторическия ѝ смисъл, а обикновения човешки – на пропуснатия момент, на сублимния светъл миг, на отлетялото духовно напрежение, на болката по това отлитане. Че след него май идва нищото. Дотегливото, тегаво нищо. И всеки има своя хохол, който да му напомни това пропускане, да му натяква – и има право на това, нали той пази вътре в себе си розата, съхранява я от баналния студ, докато Дойде Времето.

Съхраняването на съкровено и чакането на момента, и предчувствието, че ще дойде, наречено надежда, и съмнението – обругавано, но неизбежно, и подвеждането по идеал-илюзия, и слабостта-страх пред действието – това е драма, общочовешка.

Така виждам *Сватба* и така я обичам.

* * *

СТАНИСЛАВ ВИСПЯНСКИ. СВАТБА
(фрагменти в превод на Антоанета Попова)

АКТ I, СЦЕНА V

ЗОША

Шафер, да вървим на танца?

КАСПЕР

Как тъй изведнъж, със мене?

ЗОША

Ами така – в кръг въртене, в кръг въртене...

КАСПЕР

Бива, бива,
ама че сте закачлива,
Кашка докато се съвземе,
докато отмори...

ЗОША

Кашка? Коя? Не я знам.

КАСПЕР

В ъгъла, оная там...

ЗОША

Шаферка на туй отгоре?

КАСПЕР

Аха, – първа – първа дружка на момата,
май за нея ще ме женят...

ЗОША

В кръг въртене, в кръг въртене... ей така-на, ей така-на....

КАСПЕР

Да не ви е неприятно –
по-близко да ви прихвана,
че Кашка е по-обхватна...

ЗОША

Кашка ти е на сърцето. Кашка значи? А, така-наа...

КАСПЕР

Ах, занаяте се с мене!

ЗОША

В кръг въртене... в кръг въртене....

* * *

АКТ I, СЦЕНА XVIII

РАХЕЛ

Ах, бон суар! И Пан Буг с вами!

ЕВРЕИНЪТ

О, това е дъщеря ми.

РАХЕЛ

Ах, нощна полуда,
ангел сякаш ме примамил,
облаче, мъглица, като нощна пеперуда
гледам – я!: къщурка свети,
бляска и сияе, като кивот сред морето,
сред потопа,
ритми думкат, танц се тропа,
ах, как ме привлече –
и магично, непривично –
и аз тичам, тичам, тичам – ето, тук съм вече.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

А, добре че
сте дошла, прекрасна пани,
в тъмна нощ ще ви приемем,
търсите ли си компания!

РАХЕЛ

Ах, феерия, ах, приказна измама,
тази къщица разпята и разпяна,
трепти цялата, танцува, пее,
сякаш че звънят славеи
и носията пъстрее
като от дъга тъкана...

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Ей така-на
всички пеперуди нощни
идат, дето свети още,
дето свети идат, клети.

Крилцата си ще опърлят,
но се хвърлят.

РАХЕЛ

Хвърлят се, да, без да мислят,
ей така – искрени, чисти,
в пламъка към светлината –
а там им горят крилата.

* * *

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Чуй, тук вдишва ми душата
мир и тишина благата!
Живях дълго в задух тесен
сред стени със мокра плесен,
всичко сиво, стара пляка,
а тук – виж ти! – кръв и мляко,
каква хубост – здрава, пищна –
за наздравица я вдишвам!
Гледам, гледам и се чудя –
народ трезвен, народ буден,
макар опък и чепат,
и инат, и чат-пат труден,
всичко минало бледнее,
за мен само тук се диша –
някой ден ще го опиша.

* * *

АКТ I, СЦЕНА XXII

* * *

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

... само музика да свири –
сватбарско, за веселбица,
звучите да се премилат като зърно в воденица,
от камъка пръска, звънка,
троши, тропа и избива,
скача, врътва се, извива,
писва струна звънко-тънка,
подскоклива, закачлива,
прелива от бели нощви
по тих месец в ясни нощи,
да кипи, шуми – пенлива,
звучи да се плъзват, нижат,
в унес танц да олюлява,
да гърми и да припява,

да опива до забрава,
свят вълшебен, необятен,
всяка вещ ми е побратим,
за кум светът ми е пратен,

с тази сватба, с гости свидни,
Господ сам ще ми завиди!

* * *

На сън можем, във танц – можем,
живота е твърде сложен,
във съня е сладко бягство,
сън, стих, слово – в златно русло,
ще си купя медна гусла,
сън! – живота е тъй сложен,
каква сила трябва, Боже,
трябва сила титанична
да застанеш редом с всички
мъки тука на земята,
кърмени от празнотата
дотук вече ми дойдоха!
Съдба-бреме, времето-пройдоха.
Сън, блян, думи в златно русло –
да си купя медна гусла
душата ми иска с плам.

СЪВЕТНИЧКАТА

То и вашто... – плям, плям, плям... и ... плям, плям плям...

АКТ III, СЦЕНА VIII

ПОЕТЪТ

Красота – вие сама... вие самата.

МАРИНА

Разхубавявам се от самотата.

Вие, виждам – с крила на пегаса,
и вече сте превърнал в поезия мига
и сватбата, и гостите, и суетнята.

ПОЕТЪТ

Да, вече всички чудеса са
герои в драмата в главата,
във полет див и волен.

МАРИНА

Аха, и значи сте доволен,
че си приложихте таланта,
а ние пък не сме поети.
Но не мислите ли – връхлитат ни
приливи от танци на душата
и нещичко в очите свети,
сякаш че нещичко видели сме били...

ПОЕТЪТ

А нали, а нали, станали сте ангели,
може, възможно е да сте приели ангелското естество –
от безсънието на нощта,
от вити танци, от отминали неща...
А после? Ами след това? Какво?

* * *

АКТ I, СЦЕНА XXIV

* * *

ПОЕТЪТ

Ето, към нас иде она,
бляска със лъчиста броня,
уж забравен, но припомня,
рицар в пълно снаряжение,
няма страх душата дръзка,
освен от собствено падение,
сърцето му – кърви пръска,
а той с това сърце в желязо,
край кладенец един излязъл
и гледа тъмното мътило.

А кладенецът е прокълнат,
вода да гребне – длан затваря,
а пък водата с кал е пълна,
а него жажда го изгаря,
така че трябва кал да пие,
край кладенеца, като омагьосан,
такъв един – наш, свят, миросан.

СТОПАНИНЪТ

Драматично, патетично,
херой такъв като екне –
при нас всичко е епично –
та в небото ще отекне,
цяла Полша ще облита,

гора шúми, та не спря са,
ще кънти из планините –
ама... кой да го сумяса!

ПОЕТЪТ

Драма – сам е, рицар странен,
а във замъка – стопанин,
сам и тъжен без разтуха,
а пък замъка – в разруха.
И народа прост, измъчен,
там пред двора се натиска,
и този господар изискан,
и този народ, груб и селски,
и този рицар горд и роден,
и гневът гръмлив Господен!

СТОПАНИНЪТ

Тъй в нас нещо все ври вътре,
в буря, в облаци надвисва,
с гръм и мълнии раздира,
рой видения извират,
там от давното се връщат,
а сърцето ни – все също.
Миналото с нас се бори,
паметта така умира,
вътре нещо тъй се сбира,
че место не си намираш.

ПОЕТЪТ

Но духът все пак немирнен,
кротък уж – но все намира...

* * *

АКТ I, СЦЕНА XXXII

ХАНКА

Да спрем, Яшек, да починем, после пак с теб ще играя.

ЯШЕК

Нали, нали, хубуу беше?

ХАНКА

Хубуу, хубуу, още, още ще танцувам. Ма спри малко.

ЯШЕК

Аз пък тъй ти се любувам,
кат иконка, като писано яйченце, –

Ханко!

ХАНКА

Яшек, пак с теб ще танцувам.

АКТ I, СЦЕНА XXXVI

* * *

РАХЕЛ

Събудихте ми интереса.

ПОЕТЪТ

И от пръв поглед, хайде де!

РАХЕЛ

А мислите, че от немай-къде?

ПОЕТЪТ

Гръм, удря гръм.

РАХЕЛ

Но може и да не уцели...

ПОЕТЪТ

Това къде сте го видели:
това е бог Амур със лъка!

РАХЕЛ

Бог Амур нарочва бърже
плячката немислостиво,
казва: Паля! И си свършен!

ПОЕТЪТ

Белерофон язди диво.
Във вас поезията е попила,
едва две думички е промълвила
вашата Муза – и небето святка?

РАХЕЛ

Мислите, ще се предам за кратко
време? Че Амур-бога ще ме похити?

ПОЕТЪТ

От глава до пети:
Галатея!

РАХЕЛ

На нимфа ли приличам?
Тъй ме нарича и помощник-адвоката,
млад юрист – ходеща нормалност.

ПОЕТЪТ

Вие го пренебрегвате, обаче
„писарушка” – ?

РАХЕЛ

Безличен,
тези се срещат по земята
твърде често – те биват реплика позната, поза
с цитати от поезия и проза,
без сант индивидуалност!

ПОЕТА

А вие искате от извора, да? Без посредник?

РАХЕЛ

От извора, от ябълките, от стебълцата дребни,
от облаците, слънцето, от всяка животинка,
от побелялата от цвят градина,
цялата поезия, която дебне
във въздуха, която вихърът размята,
която всеки ден на ново извира от земята,
която от всичко сияе насреща –
вие я пишете, аз я усещам.

Говорите с ирония, защото

открехвам тайните на естеството?

Не мислете за мен, аз нямам проблем –

дъхът на роза ще ме съхрани

от сняг, мраз и слани,

който на роза ухае – нехае,

а измръзване да няма, ще я облекат във слама,

ще я скрият и увият,

а като запролети,

тя сама ще разцъфти.

ПОЕТЪТ

Браво, браво, я, виж ти!

Намръсихте се, нещо май не е наред – ?

РАХЕЛ

Вижте, погледнете, господине –
скрита в слама роза сред градина –
и пред този куп от слама
за поезията ще се изповядам
за оная еретична лъст,
дето пълнеше слуха ми,
как се настървиха да ме ръфат – къс по къс –
и за какво – за любовта ми!
Хохола ще ида да поканя
на сватба, на глъч и врява,
може на него да хванете вяра,
че Рахел истината казва.

ПОЕТЪТ

Рахел, вашето име е Рахел?

РАХЕЛ

Това за вас е от значение, нима?

ПОЕТЪТ

Ах, заляхте се с руменина...
Радват ме вашите имена –
душата ви които гости пожелае –
да призова тук съм готов,
вашето име като рима румоли...

РАХЕЛ

Нали?

А сега слушайте –
говори неизменната Любов,
бих искала да ви заситя
със поетично вещество:
повикайте на сватбеното тържество
вси чудеса и прикази, цветя и храсти, ручей замрели,
светкавици и мълнии, жужения и трели.

ПОЕТЪТ

И хохола, и снопа слама!

РАХЕЛ

Значи повярвахте?!
Значи ви прихвана?! –
Слама, повяхла роза, нощ,
свръхземни тайнства, непонятна мощ...

ПОЕТЪТ

Пир свише! – сватба взета
от небосежните нива!

РАХЕЛ

Ето, това е то, това!
Адъо – каква вълшебна мимолетност,
докоснахте ме: ето-на – започва работата на поета.

ПОЕТЪТ

Загърнахте се с шала –
значи – адъо?! Оставяте ме сам?

РАХЕЛ

За висшите нива не съм дозряла,
така се забавлявам просто –
за развлечение и
pour passer le temps.

АКТ I, СЦЕНА XXXVIII

* * *

ПОЕТЪТ

Покани ее- оня хохол
вън в оная там леха!

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Ха-ха-ха – ха-ха-ха!
Ела, хохоле
на сватба.
Младоженецът се радва
за драг гост да те покани –
влез в дома ни!

БУЛКАТА

Ядене и пиене бол – ах,
можеш да си правиш смях!

ПОЕТЪТ

Има, има и в излишък,
ела, хохоле, самичък
там не стой.

БУЛКАТА

Ела я,
ма немой
сам стоя!

ПОЕТЪТ

Ха ха ха.

БУЛКАТА

Ха ха ха!
Късно, късно,
посред нощ е, ей – ще бий дванайсти час,
Ха, ела, ела при нас!

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Ха ха ха!

ПОЕТЪТ

Ха ха ха!

БУЛКАТА

Това рухо,
дето зиме гюла пази,
няма úхо –
де ще може да ни чуе –
да доде при нази!?
Туй чучúло...
може ли да ни е чуло?

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Ела, доведи когото, ма когото
ти душата пожелай!
Сподели с нас тържеството!

БУЛКАТА

Весели се, весели! Весели се, пий, гуляй!

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Ха ха ха,
сламения му качул!
може ли да ни е чул?

* * *

АКТ II, СЦЕНА III

ИША

Този пък боклук какъв е?

ХОХОЛ

Кой ме вика?

Какво има?

Хохол – тъй е мойто име,
метнах си каквото имам,
и ей ме на и мен сред тия –
на сватба, на гюрултия,
на сватба всеки се радва,
гости среща,
иха-иха,
само да се вихри вихър,
кому звън в душица трепка,
кому сън под тежка клепка –
бил той грях,
бил той смях,
важен пан или отрепка –
всеки ще танцува с тях.

* * *

На тате иди речи
да става, да се радва,
гости да среща за сватба...

ИША

Омитай се, не пречи,
рипай, дрипо от слама –
да те няма! Да те няма!

ХОХОЛ

... на тате иди речи...

ИША

Не се пречкай! Не пречи!
Смешко жалка! Да те няма!

ХОХОЛ

... шепни на мама, речи й „мале...”

ИША

Марш оттука, парцале!

ХОХОЛ

Кой ме вика
какво има...

ИША

Ах, не се научило
търпото му чучело!

ХОХОЛ

Метнах си каквото имам,
татко ти сам тъй зави ме –
той така ме гизди зиме,
вихъра като завие
го е страх, го е страх
да не стане скреж и прах
неговият розов храст
– ах-ах-ах! ах-ах-ах! –
сам не бих се сетил аз!...

ИША

Ах, ти, дрипо от слама!
Вън! Навън! Да те няма!

ХОХОЛ

Кой ме вика
какво има...

* * *

⋮

АКТ II, СЦЕНА VII

ШУТЪТ

(върви)

ЖУРНАЛИСТЪТ

Кой след мен се влачи все?
Кой пред мен плете краката?

ШУТЪТ

(вече седнал)

Къща малка, бедна хата,
Полша, родá, дом, сълзи,
родни мъки, кал, мечти,
грехове, срам, крамоли –
тъй познато, че боли.

ЖУРНАЛИСТЪТ

Кой сте, моля?

ШУТЪТ

Аз съм шутът.

ЖУРНАЛИСТЪТ

(познава го)

Станчик! Ти?! Великият!

ШУТЪТ

Велик – нали? – под шутовската маска,
велик, нали? – че вече е отвъде,
сред вас сега – я, що шут се навъди –
да кряска смело.
Салве, фрателло!

ЖУРНАЛИСТЪТ

Падре, салве!

Откъм добрите шутове – оскъден
е днес денят, днес те се носят в сиво,
народната идея гасне,
една след друга гаснат запалените свещи,
втъкнати в пръстите на воини-мъртъвци,
припламват в алено пред края,
стопиха се те до основа, изгоря фитила
и ето че подпалиха ръцете,
ръцете им горят, пламтят,
магьосани да сочат една цел –
служението на народа –
за нея нам цял полк от шутове е нужен,
пламтят герои – ратници на кладата на мъките,
сами на болката си те се смеят,
гаснат свещиците на сваят народна,
грозни бесове вилнеят!
Кураж да вдъхнеш на очакващо сърце
със смях и подигравка, със сарказъм,
сърцето унижено в робска казън,
което дава вкус на нашта кръв.

ШУТЪТ

Но все пак предпочитате да спите –

ЖУРНАЛИСТЪТ

О, да, единствено това!

Приспивам си душата и огласям:

братя, слушайте да ви побая:

все е тая, все е тая,

тихо, кротко, съвестта приспана –
няма нищо... нищо няма...

Добро и зло – в едно живеят.

Страшни бесове вилнеят!

Каква ни е залюляла –

надалееч от идеала,

надалечко, на спокойно,
всичкото, що бе достойно,
от векове всичко красно
безвъзвратно е угасло:
само лаф за величаво...

* * *

ШУТЪТ:

Браво,
във сълзи сте, мой драги, цял
и сърцето и душата – изгорени,
но пък следва от речта ви,
че сте... тъй де – в добро здраве,
утре ще сте в настроение.

* * *

ЖУРНАЛИСТЪТ

Фатум ни води през мъгливи неведения:

А на кръстопътищата – ти:
Злият дух, на злото гения,
ти крила разперил си над мене,
в шутовство побратимени,
в кръвно родство дълго време –
душата ми стана труп,
просна я като мъртвец,
и за мен плетеш венец.
Мирише на гроб.

ШУТЪТ

На ти кадуцея полски –
управлявай – хайде, хоп!
Размътì водата с него,
бъркай мътния въртоп!

ЖУРНАЛИСТЪТ

Не опитвам нищо ново –
аз съм вече чужденец,
имах някога сърце,
ти го похити с отрова,
път не виждам, ни посока,
не виждам и Бога!

* * *

АКТ II, СЦЕНА X

ПРОСЯК

Пане кмете!

ЧЕПЕЦ

Тю де, тук намерил, бе! Е-тука, è-те?!

ПРОСЯК

Шшт, внимавайте и се пазете,
сред селяците е смут,
сякаш нещо се захваща –
за бравди си говорят наште...

ЧЕПЕЦ

Що Бог е рекъл да ни даде, да ще.

ПРОСЯК

Яшко, яхнал коня буен,
хлопаше по всички порти –
тъй че всякой да го чуе.

ЧЕПЕЦ

Спал ли съм? Къде съм бил?

ПРОСЯК

Ами... бяхте се напил.

АКТ II, СЦЕНА XXI

РАХЕЛ

Магическа, вълшебна мощ,
и този вятър!
Сили напираси и непонятни.

ПОЕТЪТ:

От родните Татри
до мен долита дъх от стародавност, от славно време.
Искам крила!
Над тази каменна гора, над този лес от кремък
да полетя аз, лекокрилия...

РАХЕЛ

Нагоре към върха!

ПОЕТЪТ
Валкирия!

РАХЕЛ
Виденията днес,
след тази нощ безсънна,
ще са вълшебство,
очите ни, бездънни,
се пълнят с образи
незаличими...

ПОЕТЪТ
Да гледаме! И да мълчиме!
* * *

АКТ III, СЦЕНА II

ПОЕТЪТ
Той е пиан!

СТОПАНИНЪТ
Обичайно:
носи истият поляк
на сабя и водка пуста
– ма заспива, скапаняк –

НОС
... водка пуста, и на фуста.
Ама не, не, има още, има още,
друго има, ми се струва –
нещо вътре върти, гложди,
и какво ще е туй чудо?
Вино, водка – не, не, друго,
и какво ли ще е то? –
нещо друго, нещо по-?
Главното е – меч в ръка, меч и сеч!

СТОПАНИНЪТ
Меч и сеч! Да, меч в ръка. Главното е меч в ръка!

ПОЕТЪТ
Как така? Странно, странно, как така?
Я, сложете го да спи.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ
Дърпа се, бе, упорит е.

НОС

Аз се виждам сред горите,
а лесът край мене бяга, тече сякаш е река...

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Да не би да ти се гади?

НОС

Гади ми се, гадно, гадно,
всичко ми опротивя,
на сърцето ми е хладно
ангела ми отлетя,
мяркам само лес и вихър,
лес – тече като река,
дървесата скачат, рипат,
всичко скача – рип-рип ихаа! Ха-така – па па-така!

БУЛКАТА

Пиян-залян.

ПОЕТЪТ

Как така, странно, странно, как така...

СТОПАНИНЪТ

Всичко винаги е странно,
винаги е интересно.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Диригента на душата
как вика ù дирижира,
сърдечни тонове – гама висока, ниска...

ПОЕТЪТ

Тихо, вижте, нещо иска.

НОС

Вино! Съхне ми устата.

ПОЕТЪТ

На ти, ето!

НОС

(към Поета)

Да, дааа, знам: евива л`арте!
Живота ни – бити карти,
във култ – Бакхус и Астарте,
фатум, съд, присъда – щрак! –
перманентно гол тумбак.

Бъдна висша цел – ега!
Живот тука и сега,
Бонапарт е знаел как.

СТОПАНИНЪТ
(от мястото си)
Лелеее, че си се насмукал,
само втори ден от трите,
а как си събрал очите.

НОС
Искам да потъна тука,
да изчезна, да се слея,
в тълпата топя главата и водата е над нея,
в тоя здрав свят да живея
без сант индивидуалност,
искам да ми е нормално,
но природата душата
пак разпъва и разпява,
исках да съм скрит и равен,
но на пръв план се явявам,
дъша! И сърце надушвам...

ПОЕТЪТ
Ами, да, сърцето – болно,
защо пиеш?

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ
Да, опасно,
лудост, да го наречеме.

СТОПАНИНЪТ
(мърморейки)
То и туй едно мъчение:
отвътре да ти е празно...

НОС
Пия, пия аз, понеже
като пия, вътре реже,
сърце чувствам там, а вънка
виждам рязко, нюхам тънко,
нещо наше, полско мънкам...
лес се люшка, мете вихър,
рип-рип-иха, рип-рип-иха...
И Шопен да беше тук,
щеш да ходи кьор-кютюк,
рип-рип-уха! рип-рип-уха!
Гора ечи, вятър духа.

ПОЕТЪТ

Легни си сега, наспи се,
после пак върви на танц.

НОС

Танц въртях със моравянка,
дето никой не я кани,
поканих я – дожала ми –
тя селячка, а аз – пан,
но ще дремна, нека чака.

СТОПАНИНЪТ

(сънен)

... сън – сън, нека чака там,
път далечен и в сумрака
язди знатен пан насам.

ПОЕТЪТ

(към брат си)

- - - нещо ми се мерзелее...

СТОПАНИНЪТ

То и мене ми се спи.

СТОПАНКАТА

(към мъжа си)

Върви лягай, постлах вече.

СТОПАНИНЪТ

Тоя стол е по-приятен.

(към Носа)

Айде, лека нощ, приятел,
малко верни останахте,
понятно и неприятно.

НОС

(ляга на дивана; към Младоженеца)

Моравянката целувах,
а държах в ръка бутилка,
а бутилката се килка
и от нея вино капе,
ех, така да се зяноса!
То аман от тия тапи,
да издърпам корка – бре!
А пък той взе че потъна до сами-самото дъно,
викам си – веднъж се мре!
Ще го тегля аз със косъм
от моята моравянка,
тя за чашки се офлянка,

пък то, как така станало –
цокнал съм шишето – цяло,
че... и косъма изпих!
И тъй се възпламених,
че подхванах я полечка –
цунки-гунки, и – тамън...
Но не щеш ли – нова пречка –
плюснах, рухнах като пън.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ
За друг път си знай урока –
първо гушкай, после цокай,
ей!

ПОЕТЪТ
Одъртей, след туй живеј!
СТОПАНКАТА
А вървете – да поспят, да им дойде малко ум.

НОС
... тум-турум-тум, тум-тум-тум...

БУЛКАТА
Мани, мани, те – пияни!

ПОЕТЪТ
Души в странно състояние.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ
Не знаеме ние даже
и половина от това, дето в нас има влияние...

ПОЕТЪТ
Насън човек броди, броди,
но защо, как и къде?
Там е страшно, тук е зле.
Всеки ден над това мисля,
все умувам как сънувам,
докога и докога?

НОС
Как сънувам, все умувам, то е важно,
щом поспя, ще се изкажа –
много ми се спи сега,
точно върху тази тема
най-хубаво спя.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Целия е вир-вода...

ПОЕТЪТ

Да му сложим нова риза, веднага.

НОС

Вечно-вечно обновление...

– и безкрайност, ееей-без край –

лей, девойко, вино, дай,

ний ще се стопим в безкрая,

други ще ни заменят...

СТОПАНИНЪТ

Да се махнат един път!

Ха, вървете, ха натам,

искам да остана сам.

НОС

... други ще ни заменят...

Навън!, хайде – къш-къш! – чуш!

après nous le déluge.

*(Нос заспива на канапето, Стопанинът на стола и креслата
и така остават двамата, спящи)*

АКТ III, СЦЕНА III

ЧЕПЕЦ

Взе парите, ма не свириш.

Свири ми, бе, диване!

МУЗИКАНТ

Не пречете, ваша милост,

трябва ви спане.

И други да играят искат, не вий само.

ЧЕПЕЦ

Свирете бе мааму!

Тоя ще ме поучаа! –

ма земáхте, като даах!

Свирете ми, маскари!

Кат си зел пари – свири.

Ше свирите или не?

МУЗИКАНТ

Не пречете, ваша милост,
трябва ви спане,
други искат, не вий само.

ЧЕПЕЦ

Свирете бе, мааму!

МУЗИКАНТ

Дадохте ни малка плата –
изсвирихме си парата,
други чакат, не вий само.

ЧЕПЕЦ

Свирете бе мааму!

АКТ III, СЦЕНА IV

ЧЕПЕЦ

... никаква свирня не чух!

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

Хай, омай ги, бе –
зевзеци – цигу-мигу – залисия.
Ха, завръщай.

ЧЕПЕЦ

Стой назад! – ша ги пребия!

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

Не ща пиянска олелия.

ЧЕПЕЦ

Трай, ма, жено, аз не пия!
Айде бегай, друм във къщи!
Силничка ми е ръката,
първом с добро, после млатя.
Та, свирачи, начи, аз свирня не чух!

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

Ох, ква стана?!... люх, люх, люх...

ЧЕПЕЦ

Де, кютек, ша ги захваштам!

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

Хай, оспай ги, бе! Люх, люх!

ЧЕПЕЦ

Кучи синове, ах, вашта...

Със добро – свирня не чух.

АКТ III, СЦЕНА V

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

Твоя спи ли?

СТОПАНКАТА

Моя спи.

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

То и сватбата й ина беля!

СТОПАНКАТА

Амчи млади – да са радват,
чи и ний биля.

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

Туй му е то на човека –
докат е млад, да лудува,
после да си не хортува:
туй упущих-на, унуй упущих-на.

СТОПАНКАТА

Тъй, тъй, пущина, тъй, тъй, пущина...

ЖЕНАТА НА ЧЕПЕЦ

Ама хубуу ше мине,
а пък градските пък, олеее...
Гледа-гледа и са прозине,
недоспали ли са, що ли?
Зява, зява, ма не тръга...
– маа, харесва им на тия,
надодоле – глей! – сюрля.

СТОПАНКАТА

Малко джангър у таз мъка.

* * *

АКТ III, СЦЕНА VI

РАХЕЛ

Ах, господине, добър е този час,
в който падам в ваша власт,
и тази моя преданост към вас,
и мимолетността, в която
и вие се държите настрана,
и аз не правя стъпка – все така свенлива...

ПОЕТЪТ

И това ви отива –
права, неподвижна, наред тоя ветрен екот.

РАХЕЛ

И тоя устрем, и гласове... и гласове отвсякъде и... шепот,
и тази музика,
близка до мене и
тези странни във градината явления,
и че всичко така преминава,
че ще се разминем,
че ще се забравим,
тоест господинът ще забрави
и докато Рахел се опомни,
ще е мечтала за какво? – за спомени,
и ще бъде, може би, унила.

ПОЕТЪТ

Ще сте благодарна, мила,
че мисълта ви плътно заета е била,
и нали сме наясно –
тъгата е в естетиката на Прекрасното,
казано накъсо.

РАХЕЛ

А ако тази струна изведнъж се скъса –
и засвири моята печал?

ПОЕТЪТ

Тогава наметнете тоя шал,
в градината се изправете като Полихимния
и помислете – за модната линия,
с кой тоалет да идете на бал
или в салон концертен някой –
а там – там ще се срещнем.

РАХЕЛ

А тази жал, душевна жал,
и върху чёлото ми – белега на бурята?

ПОЕТЪТ

За тази цел си имаме литературата –
това ще влезе във изкуството,
не зная още точно в каква форма – но ще стане:
сонет, лиричен къс или повествование.

РАХЕЛ

А моята мелодия
в сърцето, тази почти-любов
към вас, отдадена, и искрена, и тиха...

ПОЕТЪТ

Ще бъде искрено предадена –
във стѝха.

АКТ III, СЦЕНА VII

ХАНЕЧКА

Братко, ах, какво местенце!
Как обичам да танцувам!

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Радвам се за теб, цветенце!

ХАНЕЧКА

Аз пък, като литнах в танца –
в кръг въртене, в кръг въртене –
дойде ми да разцелувам
момъка до мене.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Ей, детенце!

ХАНЕЧКА

А пък вашите целувки – те не са
като на деца.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Слушай..., поетичните сърца...
поетите са..., при тях може.
Приема се другояче...

ХАНЕЧКА

Все едно не съм го чула, както и да е, обаче
аз на воля ще лудувам и ще се наскочам! –
тука местните са мили за общуване.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Хубаво.
Но никакво целуване!

ХАНЕЧКА

Що? Целувката не е нещо опасно.

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Тук момците със това не са наясно...

ХАНЕЧКА

Стига, братко! Вече – не съм ти детенце!

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Умната, цветенце!

АКТ III, СЦЕНА VIII

МАРИНА

Зад гърба си чух, като стоях до цигуларя,
как там някой разговаря –
говореха за Полша селяците,
говореха разумно, искрено,
че трябва вече да му търсиме колая,
че трябва да се свързват двата края,
че повече така не може,
и знаете ли, стори ми се истина –
говореха разумно, искрено.

ПОЕТЪТ

И че ако се стигне до...о, то тогава...

МАРИНА

Ама... кога! –

АКТ III, СЦЕНА XII

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Ти обичаш ли ме? Ягна?!

БУЛКАТА

Иии, де...ух, де...

Ти все туй, не знайш ли друго?

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Сърцето ми бие лудо,

главата бучи – ще избухне.

Моя ли си, Ягна, моя?

БУЛКАТА

Твоя съм, де, твоя, твоя,

кое ти е толкоз чудно,

че все туй ти на устата?

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

А твоето сърце златно –

на жена и дете мило,

как страстта ми да отгатне –

в сватбеното си гиздило

с панделките от коприна,

с везаната пъстра риза,

като кукла на витрина

от пазара в Сукеннице,

мъниста, корсет, гerdани,

край главата ти увити плитки като клас пшеница,

от лицето ти – сияние! –

и това е мое, мое!

Светлината ме опива...

БУЛКАТА

Обущата ми убиват!

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Че събуй ги, моя скъпа!

БУЛКАТА

Булка...! босо да пристъпя!?

МЛАДОЖЕНЕЦЪТ

Не се мъчи, щом ти стягат, за какво са!

Играй боса –

нека танца не те пуца!

БУЛКАТА

Нимой! – булка без обуца!...

АКТ III, СЦЕНА XV

* * *

МАРИША

Сватбарките все по-бледи, като болни –
уморени, а да се въртят не спират –
в кръг въртене, в кръг въртене...
и доволни –

БАЩАТА

А, иди да потанцуваш,
да ти поразсее –

МАРИША

Само гледам... да се гледа, да се гледа...

БАЩАТА

А ти плачеш?

МАРИША

Пред очите мержелее,
всичко виждам все по-бледо.

⋮

ТВОРЧЕСТВОТО НА ЯН ТВАРДОВСКИ КАТО МОДЕЛ ЗА ХРИСТИЯНСКА ЛИРИКА¹

KALIN MIKHAYLOV

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

Познанството ми с творчеството на о. Ян Твардовски (1915–2006) датира от 2004–2005 академична година, когато една от моите тогавашни студентки полонистки възторжено сподели с мен, че е открила лириката на полския поет свещеник и ми прочете в свой превод стихотворението му *Пояснение* (или *Изяснение*). Стихотворението е забележително с антиконформисткия си дух и с чувството за хумор на автора, който отказва да се припознае в ролята на някакъв *официален* и стоящ високо над невежите си в богословско отношение читатели или слушатели *специалист* по религиозните въпроси: ... *няма да ви тормозя / с въпроси какво мислите за Мъртън / няма да подскачам в дискусия като пуяк / с червена капка на носа / няма да се накипя като поток през октомври / няма да ви диктувам сълзи, които всичко си признават / нито ще взема да ви наливам в ухото света теология с лъжичка...*²

Изтърколиха се две години от тази случка и до мен по доста необичаен начин стигна изданието, което представя най-пълно засега творчеството на Ян Твардовски на български език – *Време без сбогуване*. Спретнатото томче бе ненамираемо по книжарниците, затова успях да се сдобия с книгата чрез посредничеството на преводачката ѝ Димитрина Лау-Буковска – влязохме във връзка по електронната поща, тя ме пренасочи към католически свещеник, живеещ в Бургас, а той ми изпрати така ценната бройка, за мое учудване – надписана за самия него от преводачката. Беше

¹ Първи вариант на този текст е четен като доклад на Българо-полския научен форум *Християнското светоусещане в полската и в българската поезия*, провел се на 19.04.2017 г. в СУ Св. Климент Охридски.

² Всички цитати от Твардовски са по изданието: Твардовски, Ян. *Време без сбогуване*. Избрана поезия и проза. Прев. Д. Лау-Буковска. Бургас: *Либра скорп*, 2007.

ми неудобно да я приема с такъв надпис, но отецът настоя и трябваше да отстъпя, благодарение на което, след още две години, през 2009 г., се роди моят първи текст за лириката на Твардовски, публикуван първоначално в *Християнство и култура* с показателното заглавие *Сълза срещу абстракцията*³. Благодатна, пречистваща душата е тази сълза, в която отвличеното богословско мислене се *разтваря*, за да даде път на сърдечното познаване на Бога, Който Е, *Бога на опита*, ако използвам формулировката от една отколешна книга на К. Янакиев! Още няколко години след това, през 2014 г., се появи и антологията *Полска поезия в превод на Първан Стефанов*, съставена и предговорена от видния наш полонист проф. П. Карагъзов; в нея са представени пет силни стихотворения на Твардовски, липсващи във *Време без сбогуване*⁴. Едва тогава, някак инцидентно, попаднах и на стихосбирката *Вяро мъничка* от далеч по-ранната 1999 г., в подбор и превод на Анго Боянов, която всъщност – макар и скромна по обем – бележи първия пробив на големия полски автор на българския книжен пазар⁵. Шест стихотворения от поета свещеник са включени и в подборката на Борис Данков в издадената през 2006 г. *Антология на новата полска поезия*, с която се запознах най-накрая, стремейки се да обхвамна по-значимите представяния у нас на човека, сътворил популярното в родината му стихотворение *Да побързаме (Бързайте да обичаме)*⁶.

Може да се каже, че краткото ретроспективно проследяване на запознанството ми с творчеството на Ян Твардовски *дава някаква идея и за пътищата в преводаческата и критическа рецепция на творчеството му в България*, която – вижда се с просто око – би могла да бъде и далеч по-обширна.

3 Михайлов, К. Сълза срещу абстракцията (Лириката на Ян Твардовски). – *Християнство и култура*, nr 8 (43), 2009, 83–88, <http://www.hkultura.com/db_text/2009_43.pdf#page=83>.

4 Първан Стефанов е съставител и преводач на една по-ранна подборка на стихове от петима полски автори, озаглавена *Коприната на душата*. *Полска поезия* (София: Христо Фотев, 1999), сред които е и Твардовски.

5 Твардовски, Ян. *Вяро мъничка*. Подб. и прев. А. Боянов. София: Аб, 1999.

6 *Антология на новата полска поезия*. Съст., подб., предг. и прев. Б. Данков. София: УИ Св. Климент Охридски / Касиопея, 2006. Твардовски, разбира се, е представян със свои творби в България не само в антологични сборници или със самостоятелни книги – например в сп. *Пламък* през 2008 г., съвместно с други съвременни полски поети, или, десет години по-рано, през 1998 г., в *Литературен вестник*, в подобен формат.

РЕЛИГИОЗНО-ПАТРИОТИЧНАТА ПОЕЗИЯ И ХРИСТИЯНСКАТА ЛИРИКА

Предимство на сборника *Време без сбогуване* е, че представя не само поетическите творби на неговия автор, но обръща внимание и на прозата, излязла изпод перото му. Въпреки че лириката на Твардовски, няма съмнение, е най-съществена за облика му на един от големите творци на съвременното ни, есеистиката, анекдотите и размислите, включени в книгата, допринасят за по-задълбочено запознанство с личността на поета, със светоусещането му и с разбиранията му за литературното творчество. Особено полезно в това отношение е да се прочете неговото слово, произнесено по случай награждаването му с титлата доктор хонорис кауза на Люблинския католически университет на 22.04.1999 г., когато Твардовски е на 84 години. Ще си позволя да цитирам по-пространен откъс от тази реч, в която поетът не изневерява нито за миг на чувството си за хумор:

Понеже вече съм много стар, тоест обрасъл с плесен, гъби и почести, няма да изнасям лекция, а ще кажа само няколко думи за това, какво съм искал да изразя в стихотворенията си. Някои виждат в тях само калинките, синигерите и пеперудите, но те като че ли виждат твърде малко и не това, което трябва. Мисля, че в Полша имаме голяма религиозно-патриотична поезия, но ми се струва, че нямаме богата религиозна лирика (к. м. – К. М.). Такава ни е учащата, преживели сме тежки изпитания – разделянето на Полша на части и завладяването им, потушените въстания, мрачната немска окупация и – тъжна му памет – комунизма. У нас постоянно се играе поредната част на *Задушница* от Мицкевич. Спомням си дори една от дискретните поетични вечери във Варшава по време на военното положение, на която беше рецитирано стихотворението *Божията Майка държи в скута си убития работник*. Точно такива религиозно-патриотични стихове бяха разбираеми за всички. Винаги съм уважавал патриотичната поезия, но не умея да пиша в нейния дух.

В този откъс, а и по-нататък Твардовски разгръща *опозицията религиозно-патриотична поезия – религиозна лирика*. На мен ми се ще да привилегировам тук словосъчетанието *християнска лирика* – тъкмо към такъв вид творчество и идеала за него *насочва* и А. Далчев у нас още към края на двадесетте години на миналия век в известната си статия *Религиозното чувство в българската лирика*. В словото си Твардовски засяга – след като вече ги е изявил в произведенията си – по-пряко или по-косвено някои от *характеристиките* на християнската лирика едновременно като реалност и като идеал за постигане, съобразен с изискванията на съответното историческо време:

1. Поетът, създаващ християнска лирика, *говори* за Бога *на езика на парадоксите*.
2. Той се вдъхновява от ведростта и *големия реализъм* на Евангелието, от което човек научава, че страданието винаги има смисъл, когато е *свидетелство на любовта*.

Освен това Евангелието, което е *надежда против отчаянието*, дава тласък на поета да пише *такива стихотворения, които да се противопоставят на отчаянието, защото те са потребни в днешния свят*. Авторът на християнска лирика черпи вдъхновение и от Псалмите, които не са изкуство за Бога, а интегрална част от Откровението, както и от други източници, защото Бог е осветил литературните жанрове и благодарение на това *вярата е нещо по-интимно, не абстрактно*. Източник на вдъхновение е и природата, от която поетът се възхищава, защото в нея е скрита *тайната на незаслуженото страдание*.

3. Християнският поет търси начин *да оживи езика*, като намери *нови думи*, за да назове онези стари реалии, които не са загубили валидността си, но думите за тях сякаш са престанали да говорят на сърцето на съвременния човек (когато Твардовски е изричал словото си, е ставало дума за постмодерния човек, днес става дума за (пост) постмодерния, но актуалността на казаното е още по-голяма). Реалиите са например *духовни ценности, грях, избавление*.

4. Не на последно място е необходимостта авторът на християнски творби да притежава и използва споменатото неведнъж чувство за хумор, което *учи на смирение, дава възможност да се шегуваш със себе си, спасява от патоса, толкова близък на някогашната религиозна поезия*.

ЛИРИКАТА НА ТВАРДОВСКИ КАТО ПОРАЖДАЩ МОДЕЛ ЗА НОВИ ПОЕТИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ

Сега се насочвам към два примера от самата художествена практика за това как християнската лирика на о. Ян Твардовски може да поражда, да вдъхновява творби – в някои от посоките, набелязани по-горе. Тъй като поетите знаят най-добре откъде са идвали подтиците на вдъхновението им за писане и как е функционирал самият процес на създаването на една или друга творба, към чието създаване са били съпричастни, ще поема риска да се позова на няколко примера от своята поетическа практика.

Нека да започнем с *уговорка, отнасяща се до добрата лирика изобщо*: ярките поетически творби имат свойството да подтикват пишещия човек да им *отговори* – било с чисто ритмическо наподобяване, било по друг начин – по-скоро по дух, умонастроение, обща лирическа нагласа. Ритмическото наподобяване, характерно обикновено за периода, в който поетът чиракува, т.е. учи се да пише, следвайки майсторските постижения на своите по-възрастни събратя, може да се илюстрира чрез пример с една строфа от известното, патриотично по дух стихотворение на М. Ю. Лермонтов *Бородино* от 1837 г.:

Скажи-ка, дядя, ведь не даром
 Москва, спаленная пожаром,
 Французу отдана?
 Ведь были ж схватки боевые,
 Да, говорят, еще какие!
 Недаром помнит вся Россия
 Про день Бородина!

А ето го и моето ритмическо наподобяване, датиращо от 70-те години на XX век:

Война, война, война се шири,
 оставя мрачни, черни дири
 по целята земя –
 атаки и зовящи командири,
 гробове, кървави мундири,
 война, война, война се шири,
 оръдия гърмят.

Ако се изразя метафорично, бих сравнил подобни ритмически наподобявания от страна на начеващия поет с опит да имитира летенето на стрелкащите се високо над главата му в небето птици. Опитът обикновено е несръчен и поетът не успява да се отлепи много от земята, но височината започва да му изглежда не толкова плашеща, а летателните движения полака-лека се усвояват и автоматизират с честото им практикуване.

Когато говорим не за подражание и чиракуване, а за оплодяващо съприкосновение и взаимодействие между две творби или два поетически свята, тогава имаме предвид родство и близост по дух, умонастроение, обща лирическа нагласа между авторите им, които правят възможно те да се срещнат не само бегло и повърхностно, но и да *общуват в дълбочина* помежду си. Ако използвам отново метафоричния пример, с който онагледих ситуацията на начеващия поет, сега образът придобива следния модифициран вид: вече имаме две птици, които, облитайки свободно и уверено небесните простори, се срещат някъде и пролетяват част от тях заедно, *общувайки* в процеса на самото летене. След това се разделят отново и всяка продължава своя път. Това е ситуацията на дълбокото творческо взаимодействие, която е фундаментално различна от тази на подражанието и елементарното повлияване. Разликата е в надморската височина. Ето защо в примерите, които следват, ще става дума за общуване, състояло се *на територията, където се пресичат два в много отношения близки, но не и идентични, светогледни хоризонта*. Важно е да се отбележи, че ако пресичането се е случило само в една точка, тогава би трябвало да говорим по-скоро за *реплика* на

прочетеното, независимо дали под *реплика* разбираме несъгласие и възражение, или имаме предвид възхищение и *присъединяване* към репликираната творба.

Ще повтора още веднъж: за да може една лирическа *среща* да е плодотворна в споменатия творчески, неподражателен смисъл, *трябва да е налично достатъчно голямо общо ядро, родено от засичането на светогледните хоризонти на авторите*. Засега оставяме настрана въпроса дали това общо ядро ще излъчва и сходни (не еднакви!) форми на изразяване. Първо ще се опитаме да видим какъв е *съставът* му чрез два примера с творби, отгласящи на други творби. В първата двойка от стихотворения става дума за осъзнаване на отгласа пост фактум, доста време след написването на *отгласящото* стихотворение:

Творба на Ян Твардовски

Писането

Исусе Ти който не си взимал перо в ръката си
не си се навеждал над белия лист
не си писал евангелието

защо не пишем така както говорим
не пишем така както обичаме
не пишем така както страдаме
не пишем така както мълчим

пишем малко така както не е

(1981)

Отгласяща творба

*Пешеходецо Исусе*⁷

Исусе Назарянино,
не си се качвал
на кола
и самолет,
не си заспивал
от умора
в някое купе
под звука монотонен
на траверсите –
вървял си Ти
по пътищата прашни
(галилейски и юдейски)
и качвал си се само
в рибарски лодки.

Затуй

така уверено

Те моля

ходенето ми

да благославяш,

пешеходецо Исусе.

(2013)

7 И в този, и в следващия пример стихотворенията са от подготвяната за печат книга *Някой иде по пътя. Кратки форми*.

Смятам, че в този пример не може да се говори нито за подражание, нито за някакво пряко повлияване; намесени са и твърде различни биографични контексти. Близост между двете творби би могла да се търси в афинитета към сходно преживяване на земните измерения в живота на Богочовека, който формира *ядрото на общуване* между стихотворенията: в първия случай – с акцент върху цялостността на думи и дело, слово (респ. проповед) и личност и върху осъзнаването на факта колко често, всъщност като правило, при нас, носещи името християни, не е така, а би трябвало да бъде. Отгласящата творба набляга повече върху конкретен аспект от това цялостно и *просто* в целостността си битие на Богочовека, аспект, който предполага, че лирическият аз може да се довери напълно на Бога, знаещ добре – в Сина Си – за какво иде реч в неговата ситуация, защото я е изпитал на гърба Си. Стихотворенията се срещат, за да *продължат* в различни, неотричащи се една друга посоки.

Ето и втората двойка от произведения, където е налице съвсем осъзнато *препращане* от второто към първото и градене на голяма част от смисъла му тъкмо чрез препращането, независимо от това дали читателят познава стихотворението на Твардовски и дали ще се сети за *препратката*:

Творба на Ян Твардовски	Отгласяща творба
<i>Сред кибритените клечки</i>	* * *
Страхувах се – светът е тъй непоносим остава като гарвана непроменен А неочаквано дойде момиченце да съм отслужел литургия за Андерсен	Лесно е да се молиш за Андерсен. Трудното е за Ван Гог. Но не се отказвай.
прегърнах малката и удивен разбрах: сред клечките кибрит сълзата също свети	(2016)
(2000)	

По какво *препращането* в случая се различава от писането тип *реплика*, за което споменах по-горе? По значимата споделеност на светогледните хоризонти (вярата, че има смисъл в молитвата за душите на починалите), която всъщност е и изходната предпоставка за общуване в дълбочина между творбите. Оттук нататък, както и в предния пример, стихотворенията поставят различни акценти, но връзката помежду им остава неконфронтационна, неантагонистична. Струва ми се, че в творбите тип *реплика* срещата между двама поети най-често взима формата на възражение, на фронтален сблъсък, който преминава в полемика и води до отдалечаване

в противоположни и несъвместими смислови посоки на кореспондиращите си една с друга творби. Впрочем подобрите примери дават поне частичен отговор на поставения по-горе въпрос за евентуалните сходства във *формата на изразяване*, които би излъчвало общото ядро на осъществената между две (или повече) творби среща общуване. Вижда се, че що се отнася до Твардовски, обикновено ядрото излъчва свободни форми, т.е. *излъчва* в свободен стих, не в класически. Но ако полският поет като правило не ползва и препинателни знаци в своята лирика (тиретата правят изключение, тук-там се явява и някоя и друга въпросителна), това не е задължително за тези, чието творчество си взаимодейства плодотворно с неговото.

Християнската лирика в България и моделите, по които тя се (по)ражда, е литературоведски сюжет, който, надявам се, ще продължи да се развива – и в широчина, и в дълбочина. Моята задача тук бе да очертая някои от пътищата, по които творчеството на един съвременен автор, вече отишъл си от този свят, не престава да изпраща живителни импулси към други литератури и култури и към техните творци, съдействайки за задочната среща помежду им. Тъй като в случая става дума за чуждоезичен автор като Твардовски, общуването между творбите и художествените светове на техните създатели не би могло да се случи без целенасочените усилия и ентузиазма на преводачи като Димитрина Лау-Буковска, Първан Стефанов, Анго Боянов и Борис Данков. Благодарение на такива хора с лириката на о. Ян Твардовски могат да общуват сравнително пълноценно и неполонисти като мен, а това е насърчителен факт на фона на неотрадната в други отношения ситуация на днешната българска култура.

**RECENZJE. PRZEGLĄDY. SPRAWOZDANIA
REVIEWS. NOTICES. REPORTS**

БЪЛГАРСКИ ПЕРСПЕКТИВИ КЪМ МИСТИЧНИЯ ПОЛСКИ ИЗТОК

KAMEN RIKEV

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Словацки, Ю. *Ангели. Бащата на чумавите. Изток – Изток* [студия от К. Бахнева; увод и обяснителни бележки към *Ангели*: Б. Пенев]. София: Сонм, 2016, 270 стр.

Въпреки че предната корица и гърбът подават като автор единствено Юлиуш Словацки с *Ангели* и *Бащата на чумавите*, това е богата книга, затрудняваща дори с чисто формалното си описание. Стриктно погледнато, авторите са трима – полският романтик и българските полонисти Боян Пенев и Калина Бахнева, а към тях следва да се добавят Дора Габе и Найден Вълчев, доколкото образцовите им преводи дават основания тук да говорим не просто за поредно издание на полска поезия, а за Дора-Габевия и Найден-Вълчевия превод съответно на *Ангели* и *Бащата на чумавите*.

Към библиографските трудности спада и жанровото определение на книгата. Нейното корично и цялостното графическо оформление са примамливо-измамчиви (великолепен ход на издателство Сонм!), насочвайки към модерна художествена литература. Всъщност в 270-те страници се вмести поемата *Ангели* (възобновено издание от 1925 г.) с прословутия *Увод* и бележки на Боян Пенев (по същество това е солидна студия със сериозни последици за възприемането на Полския романтизъм в България), поемата *Бащата на чумавите от Ел-Ариш* (в редактиран превод от Н. Вълчев) и обширната (80 страници) студия на проф. д-р К. Бахнева *Изток – Изток*, която е свързана колкото със Словацки и културата на Романтизма, толкова и с Боян-Пеневия прочит на *абсолютната духовност*, отразена в художественото слово. Книгата е снабдена и с резюмета на български, английски и полски език, което препотвърждава стойността ѝ на пълноценно научно издание. В този смисъл издателство Сонм предлага на публиката преиздадени и непубликувани текстове, образци

на Полския романтизъм и българското преводно майсторство, но и научни студии, разделени помежду си от девет десетилетия. При всичките си особености обаче не бих се наел да окачествя изданието нито като сборник, нито като академична или художествена позиция. То е едновременно всичко това и много повече, за което допринася и находчивата полиграфска стратегия, позволяваща книгата да краси лавиците на престижните книжарници в страната. Важен елемент за пазарния изглед на продукта представляват съхранените от първото издание черно-бели репродукции от А. Гротгер и Я. Малчевски.

На всички нива при четенето на тази книга личи почеркът на Калина Бахнева в проявленията ѝ на изследовател, преподавател, неуморен популяризатор на полската култура и естет. За мен няма никакво съмнение, че изданието е логично продължение на съставената от нея книга *Западноевропейската романтика и нейните отражения в славянските литератури*¹, съдържаща лекционния курс на Б. Пенев от 1926–1927г., както и авторската встъпителна студия *Хуманитет*. Заради това смятам, че двете книги не само диалогизират помежду си, но трябва да бъдат четени паралелно. Така много по-силно ще се открият изходните възгледи на Боян Пенев за *романтиката*, както и самата интерпретация на научното му творчество от Бахнева с нейните лични методологически подходи, тематични и естетически предпочитания.

Освен потенциала си да привлече любителите на славянската поезия в страната, *Уводът* на Б. Пенев към *Ангели* е основополагащ текст за моделирането на образа на Полша като нация на висшата духовност и оттам – на литературата ѝ като мярка за стремежите на младата българска художествена словесност. *Полската душа със своята жива същност и с мистичните си преображения най-завършено е дадена в поезията на Словацки и в музиката на Шопен.* – встъпителните думи в студията на Професора са красноречиво доказателство за личните му пристрастия към *втория пророк* на Полския романтизъм, които присаждат на българска почва далеч не само литературния спор *Мицкевич или Словацки?* за меродавната фигура – изразител на полската *памет и предчувствия*. Въпреки че никъде не се правят сравнения с българската литература, нито се намеква за паралели към родната действителност, студията е полезна в исторически план не само заради плътния портрет на творчеството на Словацки. Нейният патос позволява днес много по-ясно да се отговори на въпроса какво стои зад очарованието на Боян Пенев от полските романтици и защо

¹ Пенев, Б. *Западноевропейската романтика и нейните отражения в славянските литератури*. Съставителство и встъпителна студия: К. Бахнева. София: УИ Св. Климент Охридски, 2013, 296 стр.

той се вдъхновява така силно от техния мистицизъм и блянове? Става дума за една първооснова, сиреч за една неизменна мисъл: мисълта за родината (при Словацки, с. 9). С други думи, дори най-съкровените видения и търсения, най-дълбоко осмисленият религиозен плам в постановките на българския литературовед въздействат именно когато са подчинени не на индивидуалното прозрение или спасение, а на отечеството. От друга страна, преиздаването на *Анхели* без предговора и бележките на Б. Пенев би разрушило представата за оригиналния контекст, в който възниква преводът на Дора Габе.

На свой ред новата поява на българския *Анхели* сама по себе си носи облекчение. Десетилетия наред студентите от Факултета по славянски филологии на Софийския университет изучаваха поемата чрез труднодостъпни издания. Тази практическа спънка вече е отстранена, като при това младите слависти получават шанс за работа с класическата творба в модерен книжен формат – факт, който често е бил подценяван при обучението на българските филолози. След опитите за превод на български език на фрагменти от *Полска псалмодия* от Веспасиан Коховски *Анхели* между другото увенчава типично полските опити за създаване на стилизирано библейско слово – между повествованието в Петокнижието и славословията на Псалтира, поезията и прозата, историческата тематика и пророческия патос. Тази безспорно трудна проблематика не може да бъде усвоена без конкретни художествени примери. Извън тясното поле на славистиката стилът на *Анхели* крие неподозирано предизвикателство към читателите на Джон Толкин, които ще могат да съпоставят редица глави от *Силмарилион* в прекрасния превод на Любомир Николов с предхождащ славянски образец от XIX и неговата българска версия от началото на XX век.

За разлика от *Анхели*, *Бащата на чумавите* заема много по-скромно място като обем и коментари. Преводът на Н. Вълчев обаче е отлично допълнение към преиздадената поема, пряко кореспондирайки с Боян-Пеневата студия, чиято пета глава обговаря именно разказа на покосения от трагичната участ на децата си арабин. Струва си да се подчертае, че текстът на *Бащата на чумавите* е предаден в курсив, докато *Анхели* е отпечатан в стил, идентичен с научните студии и коментарите. Тази лека диспропорция тълкувам като подсказка за съвременния български усет при разграничаване между поезия и проза, защото е знаменателно, че и двете художествени произведения се окачествяват (правилно) като поеми. В същото време курсивният текст, трябва да се признае, възпира лекото четене на творбата, още повече че изреченията на Словацки там са относително дълги, а в превода не липсват и инверсии, и анжамбмани.

Знаково за цялата книга е и поместването на студията на Калина Бахнева *Изток – Изток* в нейния край. От една страна, това е в разрез с практиката на критическите издания за въведителни статии и обяснения, чиято функция е именно да очертаят контекстуалния хоризонт на представения документ, като по този начин моделират и неговото съвременно възприемане. От друга, обаче, споделям решението на авторката и издателите да оставят студията накрая. Така функцията на встъпление се запазва за *Увода* на Б. Пенев, като двете студии отстоят една от друга не само във времето, но и в текстовото пространство. За К. Бахнева остава отговорността да изкаже последните думи в досегашните осмисляния на полската романтична традиция в България, като откряне вратата и за бъдещи изследвания.

Студията на Бахнева прави точно това – с уважение пред фигурата и постиженията на Професора тя веднага се насочва към проблем, който остава незасегнат от Б. Пенев и мнозина чужди коментатори на Словацки. Притегателен център на търсенията на софийската полонистка са Класическата античност и нейните преки и по-малко видими влияния върху творческия път на полския поет и изобщо върху образите на Гърция и Рим в славянския Романтизъм. Изходната постановка тук е декларирана категорично и с вещина: *полските „Kresy” ... са в еднаква степен отворени към „сърцевината“ на страната [Полша] и към земите на Близкия изток*. Оттук произтича и заглавието на студията, и маркирането на важния проблем на полското мислене за *Изтока* – едновременно като бленуваната люлка на европейската цивилизация (Древна Гърция и Близкия изток) и като зоната, отвъд която тази цивилизация среща своята опака страна (на изток от полското източно Пограничие).

Коментарите на Бахнева върху пътешествието на Словацки и върху самите коментари на Б. Пенев са положени в богат фактологичен и естетически контекст, силно разширяващ полоноцентричния (и полонофилски) поглед с процеси, зародили се в Западна Европа в зората на романтичната епоха. Като дългогодишен изследовател на делото на Б. Пенев и познавач на Полския неоромантизъм и авангард Бахнева много умело и увлекателно акцентира върху *ангелически* мотив, въведен в полската словесност именно от големите романтици, и търси неговите основи в преломната концепция за полското мъченичество и богоизбраност, която в различни форми до днес оказва огромно влияние върху националната култура и съвременна митология. Проникновени са нейните разсъждения върху съотношението между ангелическо и Христово начало в образа на емблематичния Анхели. Този пласт от мотиви несъмнено естетизира конкретните исторически картини чрез универсална за епохата символика, но и насочва към същностно полските измерения на романтичното

страдание и неговия смисъл – натоварването на героя със свойства, присъщи единствено на Христос като спасител на човечеството.

Судията на Бахнева дава силни аргументи за посочване на литературните първопричини, позволили осмислянето на Сибир като адово пространство за поляците (своеобразно полско *чрево адово* – К.Р.), въпреки това подвластно на естетизация. Четейки поемата *Ангели* и през Херодот, и през Юлия Кръстева и Богдан Богданов, тя намира у главния герой актуализация на редица скрити черти от митичния Орфей. С това Калина Бахнева дава поредни доказателства за жизнеността на българската полонистика и нейната стойност на вносител на неподозирани ракурси към полската културна самобитност.

Между кориците на практически всички български полонистични издания се съдържат специални благодарности към Полския институт в София за спомоществователството при тяхното издаване. Настоящият случай не е изключение. Топли думи заслужава и издателство *Сонм* за поредния изискан продукт, подготвен от техния екип.

✧

ЛИНГВИСТИЧНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА И МНОГОЕЗИЧИЕТО

IRENA MANKOVA

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

Мултикултурализъм и многоезичие. Сборник с доклади от Тринадесетите международни славистични четения. София, 21–23 април 2016 г. Том I. Лингвистика. Съст. М. Стефанов, П. Мартинова, Д. Григоров, Р. Петрова, В. Колев, Т. Георгиева. Велико Търново: Фабер, 2017, 720 стр.

Сборникът *Мултикултурализъм и многоезичие* съдържа доклади от Тринадесетите международни славистични четения в три тома: *Лингвистика, Литература, антропология, фолклор и Морфология, синтаксис, прагматика*. Представянето на изданието се състоя в началото на месец септември 2017 година. Във форума, проведен в Софийския университет *Св. Климент Охридски* (21–23 април 2016 г.), взеха участие хуманитаристи от шестнадесет европейски държави. Наред със силното присъствие на слависти от Сърбия, Хърватия и Украйна в конференцията участваха и представители на италиански, испански и гръцки академични средища. Над двеста доклада бяха изнесени в секциите: *Фолклористика, културология, антропология, Литературна миграция, Културна другост, Националната литература в мултикултурния свят, История на езика, Социолингвистика, Диалектология, Лексикология, Фразеология, Прагматика, Граматика и Синтаксис*. С кръгла маса бе отбелязана и шестдесетата годишнина от рождението на проф. дфн Искра Ликоманова.

Първият доклад, поместен в том I (*Някои особености на традиционното многоезичие и мултикултурализъм в България* на М. Стаменов) изследва опозицията свое – чуждо с оглед на многоезичието, като задава една от тематичните доминанти на целия сборник. Авторът на доклада прави обоснован опит да се изяснят отделни прилики и разлики при оформянето на различните по стил изразни средства, като

отчита проблемите, свързани с разбирането на турския език (в стилистичните му вариации) от страна на българите в Османската империя. Друго онагледяване на влиянието на турския върху българския език дава докладът на Георги Митринов за тенденциите в езиковата ориентация на цариградските българи през XX и в началото на XXI век. Подобен ярък пример за съвременно съжителство на различни езици и култури се посочва и в доклада на Самуел Коруниак от Словакия, който разглежда диференциалните елементи на войводинския словашки език. Направеният извод относно резултата на този многоезиков контакт е, че всъщност словашкият в тази среда е придобил много от белезите на другите езици и по този начин става плурицентричен в немайчина среда, различен от оригиналния си облик в Словакия. На тази ситуация е посветен текстът на Ц. Цветанова-Цанова, поместен в раздел *Социолингвистика*, в който е предложен модел за изследване на явлението. В доклада се разглежда развитието на българската диаспора в Молдова, където сънародниците ни се намират в чужда езикова среда, а български се говори от петото по численост малцинство. Поради тази причина за българите е необходимо да ползват поне един от останалите езици, говорени на територията на страната. Впечатление в доклада прави и метафориката, с която авторката анализира проблема, напр. заключението, че *идентичностите, които носи една личност, подобно на лучени люспи се обгръщат една друга и човек едновременно е всяка една от тях поотделно*.

Докладите в сборника са подредени в различни раздели, като отразяват последователността на представянето им по време на конференцията. Първият доклад от раздела *История на езика (Как чуждото става свое, етюд върху ранната славянска писменост, А. Бояджиев)* поставя въпроса за това, как средновековните книжовници са усвоявали езиковите норми, как са се учили да пишат буквите и знаците и да ги подреждат в определен ред. Част от докладите в раздела разглеждат стилистиката на средновековния български текст от гледна точка на историческите парадокси (*Свое и чуждо в езика на новобългарските дамаскини, В. Мичева*), а други – среднобългарските графически знаци в ортографичната система на украино-молдовски документи (*И. Царалунга*). В *История на езика* място намира и докладът на М. Димитрова *Песен на песните в Берамския бревиар*, в който авторката разяснява защо няма достатъчно текстови прилики, които да говорят, че един ранен Методиев текст стои в основата на хърватския глаголически текст. Разделът съдържа също статии върху миграциите на пътеписите (*М. Цибранска-Костова*) и изговарянето на глаголическите знаци (*М. Лукич, В. Блажевич Крезич*), както и съпоставителни изследвания върху развитието на типични за славянските езици явления: африката *дж* в български и в украински (*О. Албул*), разликите и приликите в славянските преводи на

Слово за шестия псалм от Анастасий Синайски (П. Петков), сричкотворното *r* и *l* в чакавския диалект (С. Стефанов).

В раздел *Социолингвистика* са събрани осем доклада, посветени на актуални въпроси, сред които стратификацията на словашкия език спрямо словенския (А. Тернова), славянския езиков плурицентризъм (А. Ангелов), регионализма в писмената практика на хърватските езикови школи от XIX век (Е. Грозданова), стандартизацията на хърватския език (Л. Фаркаш, Т. Бабич Сесар), особеностите на словашкия език в социалните мрежи (Н. Коленчикова). В сборника намират място и две диалектоложки студии: за българския говор в село Гребен с типичното за него удвояване на непряко допълнение (К. Сугаи) и за историята на анклавските славянски езици (сръбски, чешки и български) в Украйна (О. Паламарчук, О. Чмир).

Статиите с етнолингвистична насоченост обединяват разнообразни подходи и тематични кръгове: шегите в словашкия език като отражение на екстралингвистичната реалност, представена от национални и етнически стереотипи (А. Заборска); отношенията *свое – чуждо* в украинските рекламни текстове (В. Овидюк); езикът на рекламата с оглед на руските паремии (Е. Раденкова); военната лексика в българската и руската концептосфера (Д. Атанасова); изучаването на руски език от сръбски студенти (Е. Гусева). Подобно разнообразие е налице и в раздел *Прагматика* с текстове върху метаморфозата на междуметието *хайде* в южнославянските езици и обогатяването му с нови значения с оглед на езиците от Балканския езиков съюз, върху значимостта и предикативността на категорията *междуметие* (Н. Павлова), употребата на деминутиви в реквестивни речеви актове (Н. Нечаева) или проблема с избора на предлог, подсказващ политическа ангажираност (*На Україні“ или „в Україні“ или когато един предлог е значещ за независимостта на една държава*, Р. Камберова).

Темата *Свое и чуждо* присъства във всички дялове на сборника, включително в раздел *Граматика*, дори по отношение на падежните теории от древността до края на XIX век. Мая Радичева проследява част от най-интересните теории за падежа: на Р. Якобсон, на Фр. Данеш и П. Карлик, както и на А. Вежбицка. Разглеждат се също проблемът за миналото деепричастие в украинския език, включително в светлината на преводните решения в *Нощем с белите коне* (П. Мартинова-Иванова); категорията *таксис* в сръбския и българския език (Св. Джерманович); категорията *темпорална релативност* в българския и чешкия език (Ст. Стойчев).

Текстовете от дял *Лексикология* се фокусират върху динамиката на заетата старобългарска лексика в руския и украинския език (А. Стаменова), отделни славяно-германски паралели по отношение на формирането на деминутивните суфикси при названията на деца, малки животни и умалени обекти (И. Петров). Националното

и интернационалното, своето и чуждото, чуждото като свое се изследват с оглед на съпоставките между български и руски език, футболната терминология в украинския (И. Процик), общественно-политическата лексика в българския и руския език (К. Симеонова), немските калки в сръбския през чешкия език (М. Крамарич).

Раздел *Фразеология* засяга темата за *свое* и *чуждо* чрез фразеологизмите в старата хърватска литература (Л. Коленич, С. Чурак) и в съвременните украински медии (Н. Скиба). Дял *Ономастика* представя текст върху личното име Антон (А. Чилаш Шимпрага, Д. Ившич), характеристиките на имената на растенията в български и украински (В. Чумак, О. Малаш), както и руските женски лични имена, образувани от римско митологично име (Г. Петкова). Материалите, групирани под заглавие *Методика на чуждоезиковото обучение*, коментират преподаването на сръбска техническа лексика в Пловдивския университет (Д. Хербез) и проблемите при усвояването на категорията *число* в украинския език (М. Шевченко).

В сборника са събрани също докладите от секция *Превод и многоезичие*, представени на кръглата маса, посветена на 60-та годишнина от рождението на проф. дфн Искра Ликоманова. Сред акцентите в тях се открояват трудностите при превод на многоезични оригинални текстове (А. Пенчева), на значещи имена или на имена на известни лица – референции (върху *Крематорът* на Ладислав Фукс, Г. Бакърджиева), на устойчиви словосъчетания с етнически маркер (С. Томанова), пренасянето на архаична лексика в южнославянски текстове (върху материал от романи на М. Църнянски, В. Седефчева), превеждането на разговорни маркери, особено ако разговорността се изразява единствено на синтактично равнище (Й. Тишева). Като предизвикателство в текстовете изпъква въпросът за превеждането на термини в близкородствени езици, каквито са южнославянските (Н. Бечева). В. Радева подчертава трудностите при славяно-славянския превод, където често се срещат типови грешки – подвеждане по оригинала като симптом и резултат на превод от близкородствени езици.

Със своето тематично разнообразие, с богатството от изследователски ракурси, в което личат методологическите традиции на различни национални школи, том I. *Лингвистика* на сборника *Мултикултурализъм и многоезичие* свидетелства за широтата и актуалността на изследваната научна тематика, както и за значимата роля на Факултета по славянски филологии на Софийския университет *Св. Климент Охридски* в качеството му на авторитетен славистичен център.

МНОГОГЛАСИЕ В ТЪРСЕНЕТО НА ИДЕНТИЧНОСТ

ALBENA VARSANO
Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

Мултикултурализъм и многоезичие. Сборник с доклади от Тринадесетите международни славистични четения. София, 21–23 април 2016 г. Том II. Антропология. Литературознание. Съст. Д. Григоров, Р. Петрова, В. Колев, Т. Георгиева, М. Стефанов, П. Мартинова. Велико Търново: Фабер, 2017, 720 стр.

В периода 21–23 април 2016 г. за тринадесети пореден път се проведеха Международните славистични четения, чийто домакин бе Софийският университет *Св. Климент Охридски*, а организатори – Катедрата по славянско езиковедство и Катедрата по славянски литератури със съдействието на Катедрата по български език. Тематичната рамка на форума *Мултикултурализъм и многоезичие* звучи като логическо продължение на предходните четения *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури* (2014), давайки възможност да се задълбочат научните търсения във връзка с процесите и последствията, свързани с промените в глобализацията и мястото на *малките култури* в него. Резултат от последното издание на конференцията са три внушителни тематични тома: два лингвистични и един литературоведски. Томът, посветен на антропологията и литературознанието, събира докладите на близо 80 участници от над 10 европейски държави. Той съдържа четири различни по обем раздела, в които се пресичат разнообразни гледни точки и изследователски подходи: *Антропология, Литературна миграция, Културна другост и Националната литература в мултикултурния свят*. В духа на зададената тема форумът и съответно сборникът имат като свое начало доклада на Бошко Сувайджич (Университет в Белград), завършващ с покана за продължение на научния диалог на XVI *Международен славистичен конгрес в Белград* през 2018 г.

АНТРОПОЛОГИЯ

Най-малкият по обем раздел съдържа седем доклада, които обхващат голям тематичен и времеви диапазон – от ранните славяни до съвременни политически и обществени фигури. Разгледаните етническите, религиозните и политико-философските проблеми открояват въпросите за езика на кризата, за бежанците и тяхната успешна интеграция, за съдбата на националните малцинства и мястото им в глобализацията се свят (Х. Марку и В. Ванчева, Н. Папучиев, Л. Вахнина, А. Рогош). Няколко доклада разглеждат ритуални практики при славяните от старо и по-ново време въз основа на богат и задълбочено анализиран емпиричен материал. Застъпените теми засягат въпроси, свързани с Албания, България, Гърция, Сърбия, Украйна, положени в контекста на глобалните културни процеси (В. Тончева, Т. Вуйнович, Г. Кардарас). Наред с разнообразните теми разделът предлага и богат инструментариум за работа с емпиричния материал, приложим както в антропологически, така и в литературоведски изследвания.

ЛИТЕРАТУРНА МИГРАЦИЯ

Идентичността, границите, принадлежността и аспектите на *пътуването* са открояващите се теми в раздела *Литературна миграция*. Изследваният материал се отличава с голямо жанрово разнообразие – роман, пътепис, драматургия, поетически форми, исторически документи, които проблематизират културната другост и преживяванията на емигранта, необходимите нови модели на изразяване в многоезична среда (К. Бахнева, И. Христова, Л. Банянин). Функцията на драматургията и театралното изкуство да превеждат национални теми на универсален език отрежда значимото им място в обговарянето на мултикултурализма и многоезичието, засвидетелствано от значителния брой доклади върху драматургията в сборника, включително и в разглеждания раздел. Подходите на авторите към този проблем варират между задълбоченото разглеждане на определен мотив в рамките на произведението и интертекстуалното му пътуване, рецепцията на автори и произведения в други държави и сравнителни анализи на фикционални и документални текстове (Л. Екмечич, К. Янев, Р. Василев, С. Маржанич). Разделът предлага и разнообразни изследователски процедури – стилистичен анализ на семантични или на наративни структури в устни текстове, боравене с исторически паметници, които могат да бъдат изключително полезни в работата на студенти и млади учени (Тин Лемак, Й. Пандуревич, Е. Банов-Депопе, И. Рашева). По такъв начин разделът *Литературна миграция* маркира едно тематично поле, което намира място в следващите части на

сборника – сферата на духовното като надкултурно и пъстро езиково пространство (З. Дюлгерова, С. Пленкович).

КУЛТУРНА ДРУГОСТ

Проблемът за идентичността в мултикултурна среда намира своето продължение в раздела *Културна другост* чрез изследванията на топоса на срещите между *свое* и *чуждо*. Пътеписът е обект на изследване в няколко разработки, смислово продължени в текстовете, работещи с града като микрокосмос, в който мястото си сред човешкото многообразие и многоезичие търси *чужденецът* (А. Белчева, М. Медан, В. Тодоров, В. Рисмондо, Л. Миндова, Т. Илеш, Е. Маринова, М. Русева, Т. Бончева). Отношението към категориите *нация* и *национална идентичност*, тяхното отстояване в конфликтите *свое – чуждо*, разглеждането на *другия* като подчиняващ и подчинен намира мястото си в редица доклади върху литературни произведения от славянски и балкански автори (С. Крчмар, А. Генчова, Б. Чолак, Н. Бойко, И. Бошкова). Доказателство, че културните и езиковите промени в глобализацията се свят изискват преосмисляне или поставяне в изцяло нов контекст на литературни произведения и автори, са докладите, реинтерпретиращи добре познати и често анализирани творби чрез компаративистки или историографски подход, прочит през свещените текстове, включително с оглед на начина им на преподаване в училище така, че да се отговори на необходимостта децата и юношите да запазят своята и да уважават чуждата идентичност в променящото се общество (К. Рикев, М. Бийелич, Ч. Хаджимелич и Р. Ратковчич, З. Мъркал, Д. Брозович). Интересен поглед към българската литература предлагат няколко доклада, които свидетелстват за межкултурните връзки в славянските страни през XIX и началото на XX век. Каква е българската литература в един от най-богатите библиотечни фондове в Одеса от 20-те и 30-те години на XX в.; каква е българската литература от XIX в. в публикациите на трима учени от Чехия, Русия и Виена са любопитни въпроси, на които докладите отговарят, но наред с това поставянето на тези въпроси отправя послание за актуалната необходимост от запазване и преосмисляне на старите, както и от създаване на нови межкултурни връзки (О. Микитенко, К. Ковацки, Н. Пътова).

НАЦИОНАЛНАТА ЛИТЕРАТУРА В МУЛТИКУЛТУРНИЯ СВЯТ

Развилата се през втората половина на XX в. политика на мултикултурализъм, според която е необходимо културите взаимно да се обогатяват и развиват, неминуемо се отразява и в литературните процеси. В края на второто десетилетие на XXI в.

очевидна става нуждата да се декодира културното минало с цел по-ефективното адаптиране в новите условия, които не премахват, а усложняват представата за културна идентичност. Това поставя въпроса за преосмисляне на мястото на националните литератури в глобален контекст. Доказателство за актуалността на поставения въпрос е последният раздел от сборника – *Националната литература в мултикултурния свят*, съдържащ най-голям брой доклади и многогласие от теми, както и методологически подходи към тях. Стремешът да се възроди миналото се обуславя от необходимостта то да бъде актуализирано както за нацията, в която е възникнало, както и да се преосмисли с цел опознаване и диалог с другите култури. Тези тенденции обясняват наличието на немалко доклади, посветени на фолклора и митичните герои, на нуждата от тяхното превъплъщение и актуализиране в глобализирания съвременен свят (Д. Живкович и Й. Младенович, С. Пейович, М. Шлукич). Тази необходимост е засвидетелствана и от анализите на редица съвременни текстове, обърнати към миналото, за да открият националните специфики сред наличието на универсални кодове и мултикултурно влияние (Л. Чочоровска, М. Блажевска, М. Трояр, Н. Ребрана, Ю. Горидько, С. Шмула, О. Ковацка, В. Божилова, В. Шливар, И. Держански). Като събирателен образ на тези тенденции се явява ролята на интелектуалеца, обект на изследване в няколко доклада, видян като патриот, космополит и носител на промяната (Е. Димитрова, Р. Петрова, И. Сърбкова, К. Николовска, Ф. Кристакуди, М. Стийепич, Н. Стоянова и К. Захова, Й. Микулецки). Авторите на докладите прилагат разнообразна методология, която оформя една многозначна, но цялостна картина на представената проблематика. За да отговорят на въпроса *Какво е мястото на националните литератури в мултикултурния свят*, редица доклади се обръщат към киното и театъра. Наред със самите драматургични текстове, авторите на някои от докладите боравят и със сценичните и кинематографските им реализации, докато други акцентират върху разглеждането на творбите през призмата на различни социокултурни ситуации и с алюзия към настоящето (Д. Григоров, Й. Квочка, И. Пепич, А. Кузмич, В. Колев). Като оптимистичен завършек, в известна степен есеистично, звучат няколко доклада в този раздел, посветени на духовното пространство, в което религиозната, етническата и политическата принадлежност нямат значение. Това е пространство на безрезервна любов, себепознание и израстване, съществуващо над културата и езика, а пътят към него минава през литературата (Й. Маричевич, С. Стаменкович, Р. Александрова, Г. Младенович).

* * *

През последните десетилетия проблематиката, свързана с националните литератури и особено с образа на чужденеца, е активно изследвана в различни научни парадигми в световен мащаб. Том II на сборника с доклади от Тринадесетите международни славистични четения е отговор на тези тенденции и трибуна, от която се чуват гласовете както на млади, така и на учени със сериозен изследователски и преподавателски опит, на представители на различни европейски страни и научни школи, членове на столетни университетски институции и на малки академични центрове, от областта не само на литературознанието, но и на етнологията, културологията, та дори математиката и медицината. Нарастващият брой участници във форума и в произлезлите от него публикации е показателен за нуждата от несекваща диалогичност в съвременните хуманитарни изследвания.

Сборникът *Мултикултурализъм и многоезичие. Том II. Антропология. Литературознание* е безспорно ценен източник на информация и знание не само за слависти, но и за представители на по-широкото поле на хуманитаристиката. С богатата си палитра от прочити на зададената тема изданието може да бъде полезно както на опитните изследователи, така и на студенти и широката публика.

НЕСТИХВАЩИЯТ БЪЛГАРСКО-ПОЛСКИ ДИАЛОГ

DIANA KAVARDZHIKOVA
Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

Език и литература, nr 1–2, 2017: *Българистика в Полша, полонистика в България*, <http://www.ezik-i-literatura.eu/1-2_2017.html>.

Научното филологическо списание *Език и литература* посвети брой 1–2 за 2017 година на българистиката в Полша и полонистиката в България. Нагледно текстовете са разделени в няколко дяла – 16 критически статии и 13 рецензии, свързани с българо-полските научни и културни взаимоотношения. Единственият текст в радел *Библиофилство* разглежда уникалното копие на антологията *Полски поети*, публикувана през 1921 г. и принадлежала на проф. Боян Пенев. Последният раздел – *Хроника* – съдържа материала на Анджелика Кошерадзка за конференцията *Българистиката – нови интерпретации*, проведена на 25 и 26 ноември 2016 г. във Варшавския университет, както и отзив на студентките полонистки Венеса Маджарова и Виктория Велинова за българо-полския научен форум *Християнското светоусещане в полската и в българската поезия*, състоял се в Софийския университет на 19 април 2017 г.

Публикуваните материали доказват нестихващия взаимен интерес между научните и културните елити в двете страни, както констатира Боян Вълчев в уводната статия на броя. От десетилетия както в Полша, така и в България се преподава полонистика и българистика. В последните години в Полша започна да се налага академичната балканистика, която също застъпва тясно българистичната специализация. На свой ред полонистиката в България продължава да се изучава в класическия филологически формат. Ценна придобивка за студентите от двете държави е възможността, предоставяна чрез програмата за студентска мобилност *Еразъм* за

пътуване, опознаване и актуално усвояване на културата и езика на съответната държава. Специален жест, отбелязан от главния редактор на списанието проф. Б. Вълчев, е и включването в книжката на петима студенти и двама докторанти като свидетелство за стремежа на редакцията да подкрепя млади изследователи. В допълнение литературоведските и езиковедски статии в броя са почти равни по обем, а сред тях присъстват и текстове с фолклористичен и транслатологичен фокус.

Списанието повдига и въпроса за мястото на българистиката и славистиката в чужбина, за тенденциите в развитието на чуждите филологии през последните десетилетия. Статията на проф. Галя Симеонова-Конах *Марката / брандът на страната и българистиката в чужбина* поставя избрани проблеми и тенденции в развитието на българистиката и славистиката от края на ХХ и началото на ХХІ в., анализирани във философски, културологичен и социологичен аспект. Авторката обръща внимание главно на развитието на полската българистика и отношението на институциите към този процес. Езиците и самобитността на малките народи остават извън полето на масовата глобална култура. Текстът настоява върху запазването на спецификата на националните култури – от една страна да продължат да бъдат възприемани като локални, а от друга – да се представят пред света именно чрез своята уникалност.

Темата за развитието на българистиката в Полша развиват и Силвия Шедлецка и Йорданка Илиева-Цъган в статията *Българистиката във Варшавския университет – традиции и предизвикателства от настоящето*. В програмата на специалността са застъпени филологическият и културологичният фокус. Авторките коментират проблемите и предизвикателствата, с които се сблъсква българистиката като хуманитарна специалност, и налагат преосмисляне на ролята на университета като модерна институция с акцент върху разнообразните образователни проекти и мрежите за обмен и сътрудничество.

Реципрочният филологически интерес се доказва от текста на Калина Бахнева *Младата българска полонистика – представители и постижения*. Авторката насочва вниманието си към антологиите на полската литература от Средновековието до Просвещението на Камен Рикев, както и върху докторските дисертации на Иван Райчев (*Изображенията на скитника войник в полската литература*), Катерина Кокинова (*Авторефлексията в творчеството на Витолд Гомбрович и Владимир Набоков*) и Радостина Петрова (*Литературният живот на Полша през междувоенния период в мемоарната литература*). Отделено е внимание и на докторската дисертация *Епистоларния свят на Бруно Шулиц. Мит, екзистенция, палимпсест* на Павел Петров, както и на защитения дисертационен труд на Мина Стойнова *Генезис, развитие и литературни отражения на митовете “Москва – трети Рим” и “Полша*

– *предна крепост на християнството*” през периода 1444–1683 г. и публикуваната в края на 2016 г. книга на Димитрина Хамзе *Езикът на комичното. Върху творчеството на полския писател новатор Витолд Гомбрович*. Бахнева откроява уникалните български погледи към полските културни процеси, с което доказва жизнеността на родната полонистика.

Сред статиите, посветени на съвременната българска литература, се откроява текстът на Магдалена Питлак *Апология или деконструкция на мита?*, анализираща представите за Българското възраждане, налагани в романа *Възвишение* на Милен Русков. Национално-освободителното движение тук се разглежда като мит, а не като историческо събитие, без се да отрича връзката между двете. Анализът е концентриран върху три елемента от възрожденската действителност – езика и писмеността, мотивите, свързани с национално-освободителното дело, и образа на обикновения човек. Питлак обобщава успеха на писателя да деконструира редица митологеми и едновременно с това да направи *Възвишение* истинска апология на българската възрожденска литература.

Друг поглед към българската тематика дава междутекстовият анализ на баладата *Хаджи Димитър* и популярна песен на група *Уикеда*. Текстът на Камен Риков *Хаджи Димитър и Боби, който пие кафе* предлага подходи, чрез които чуждестранните студенти да бъдат въведени в специфичната балканска проблематика с отчитане на модерния контекст, от една страна, и научната строгост на образователния процес, от друга.

Българистичните литературоведски акценти в броя се разширяват от текста на Евелина Джевиецка *Тайното евангелие на Стефан Цанев или как да живееш в света след падението*. Предмет на наблюденията тук е визията на Цанев за християнството в контекста на (пост)модерното търсене на ефективен начин на съществуване. Образът на вечния дисидент, загрижен за отечеството си, формира съвестта на твореца, бореща се за демаскиране на националните комплекси.

Статията *Промени на идентичността в поезията на Адам Мицкевич* на Панайот Карагъзов поставя проблема за идентичността и нейните проявления в изкуството, като трансформацията на художествения герой е проследена в по-общ славянски контекст. Плавно преходът води към творчеството на най-големия полски поет, за да се заключи, че *загиналите в името на родината персонажи с променена идентичност още приживе на поета-пророк стават компонент от формиращата се през периода на романтизма полска мартирология*.

Полонистичният литературоведски акцент в броя се разширява от статията на Кристиан Янев върху драмата *Танго* на Славомир Мрожек. Чрез критически анализ

се проследяват проблемите за властта, за фигурата на интелектуалеца и неговата възможност да влияе на заобикалящия го свят. Янев излага критически оценки и коментари, целящи да положат *Танго* в по-широк европейски контекст и посочващи връзките на пиесата с театъра на абсурда.

Към тесни полско-български контакти отправя текстът на Маргрета Григорова *Джоузеф Конрад и българската маринистика от 20-те години на XX век до началото на XXI век*. Статията е посветена на 160-годишнината от рождението на Конрад и представлява нов етап от изследването на творчеството му от страна на търновската славистка. Текстът откроява български автори, пряко или косвено вдъхновени от Конрад, като Върбан Стаматов, Васил Вълчанов, Васил Дачев, Никола Радев, Тодор Коруев, Добрин Василев, Борис Априлов-Ахото.

В статията *Полската литературна приказка и нейната преводна рецепция в България* Маргарита Терзиева представя библиографско-художествен анализ на полската литературна приказка от гледна точка на нейните преводи в България през XX век. Авторката коментира най-видните полски приказници и техните произведения, жанровите разновидности на полската литературна приказка от гледна точка на битувашите в България преводи, както и преводните заглавия и преводачите на творбите.

Фигурата на преводача, измеренията и функциите на литературния превод са обект на изследване в статията на Адриана Ковачева *Преводческата стратегия на Дора Габе – между традицията и феминистичното разбиране за соматичните преживявания на преводача*. Текстът предлага реконструкция на преводаческите стратегии на Дора Габе на базата на нейни изказвания за преводите ѝ от полски език и архивни документи. Предоставените данни позволяват на Ковачева да изгради мост към съвременните феминистични теоретически модели на превода. По такъв начин се постига плавен преход към следващата статия в броя – *Седем полски превъплъщения на два български разказа – разногласия и съвпадения* от изтъкнатата преводачка Ханна Карпинска, поддържаща интереса към българската литература в днешна Полша. В текста се коментират неразрешени проблеми, свързани с превод между близкородствени езици. От една страна, това родство предполага улеснения по време на превод, но, от друга, парадоксално увеличава трудностите. Изтъкват се и проблемни гнезда от субективен характер, като напр. недостатъчната езикова компетентност на преводача, както и извънезикови фактори.

Навлизайки в полето на съвременната лингвистика, в *Наблюдения върху полските специализирани езици на европейската интеграция и тяхната терминология* Илияна Генев-Пухалева изяснява понятието *специализирани езици*, като го онагледява с примери от терминологията на европейското право. Маркират се две тенденции

в днешното полско терминотворчество – заемане на международна терминология и запазване на полския езиков облик. Генев-Пухалева е съавтор (с Петър Сотиров) и на следващия материал в броя – *Проектът EUROJOS на Полската академия на науките и българското участие в него*. Той представя научноизследователския проект, изследващ езиково-културната картина на славяните в съпоставителен аспект. Инициативата на проф. Йежи Бартмински от Люблинския университет *Мария Кюри-Склодовска* стартира през 2009 г., като нейният краен продукт е съставянето на *Аксиологичен лексикон на славяните и техните съседи*, изграден чрез прилагането на общ понятиен и терминологичен апарат, използването на сходни източници и усвояването на подобен начин на дефиниране на значенията. Текстът откроява мащаба на инициативата и нейното международно значение за развитието на славянската хуманитаристика с акцент върху солидното българско участие в проекта.

За българските културни процеси в славянски и балкански контекст се говори и в статията на Елжбета Солак „*Орбис пиктус*“ и *Балканите*, като тук интересът е насочен към XIX век. Поставен е проблемът за възможна връзка между книгата на Коменски и *Четириезичния речник* на поп Даниил от Москополе. Авторката утвърждава тезата, че преводите на *Орбис пиктус* не само отразяват, но и внушават определена картина на света, и призовава към по-широко сравнително изследване на славянските варианти на книгата.

Принципи на съпоставителното формално описание на словообразователните структури в полски и български език на Вяра Малджиева предлага стриктна методология за регистриране на явления, валидна за един, два или повече езици, която може да бъде приложена в синхронно съпоставително изследване. Моделът на формалните деривационни структури, онагледен в статията, обхваща дериватите с една словообразователна основа. Малджиева предупреждава, че не всеки от сравняваните езици реализира всички теоретично възможни структури, посочени в статията.

Съвременната полско-българска езикова перспектива е обект на наблюдения и от студентката Каролина Шикора. В текста *Българската разговорна реч и жестикуляция – поглед от страни* тя споделя впечатленията си от непосредствения досег с България, който крие редица неподозирани предизвикателства – актуални особености на българската реч, както и на жестовата комуникация между представители на двете страни. Категоричният извод в текста е, че езикът на жестовете също се нуждае от превод.

Имената на българските издателства като пример за неразработено изследователско пространство от Мариола Валчак-Миколайчакова поставя изцяло нов ономастичен проблем – имената на книгоиздателствата, наложили се от началото на

90-те години на ХХ век, като сами по себе си съдържащи важни послания. Анализът на авторката води до заключението, че именуването на българските издателства следва общата тенденция при национални фирми от други браншове – желание за създаване на имена като напълно нови думи, които да се превърнат в уникален идентификатор на фирмата. В сходно изследователско поле се намира и текстът на Патрик Боровяк *Подай ми тухла, подай ми тухла, ще построим нова къща*, изследващ наименованията на новите сгради и жилищни комплекси в България и Полша. Акцентирайки най-силно върху семантичната мотивировка на имената, Боровяк отчита зависимостта на процеса на именуване на съвременните сгради от маркетинговите изисквания.

Полско-българските сравнения продължават в областта на лексикологията със статията на Диляна Денчева *Из опита на лексикографа. Концептуални проблеми и решения*, в която се споделя опитът от съставянето на *Полско-българския медицински речник (с латинските термини)*, издаден през 2015 г.¹ Денчева излага ключови концептуални проблеми при работата си върху речника, като разкрива и техните разрешения чрез конкретни примери. В същото тематично поле е и следващата статия от списанието – *Болестите и техните названия в българската и полска езикова картина на света. Термини с профил патологично образуване и изменение* от Жана Станчева. Авторката откроява общи тенденции при терминообразуването в двата езика, като най-интересни за анализ се оказват домашните названия, а не заетите от латински език. Заключението на Станчева е, че в изследвания от нея фонд преобладават заемките в българския и домашните думи в полския език.

Фолклористичният акцент в тематичния брой на *Език и литература* принадлежи на Ваня Колева. Нейната статия *Две полски и българските обредни песни – проблеми на посвещението* изследва две полски коледни песни от *Събрани съчинения* на Оскар Колберг. При съпоставката с български материал се откроява тезата, че както развитието на мотивите, така и финалните формули в българските песни отчетливо изразяват трансформацията на езическия празник Рождество на Слънцето в народното празнуване на Рождество Христово.

Както споменатите статии, така и рецензиите и отзивите в тематичния брой са посветени на важни аспекти от актуалния българо-полски диалог. В два свои текста Камен Риков проблематизира полското издание на *Възвишение* от М. Русков. Първият коментира преводаческите стратегии и шансовете на романа да се открие на полския книжен пазар, а вторият обръща особено внимание върху предисловието

¹ Вж. рецензията на К. Риков за изданието в настоящия брой (стр. 254–258).

от преводачката Магдалена Питлак, в което се преплитат литературноисторически, критически и транслатологични перспективи. Панайот Карагъзов представя българското издание на поемата на Т. Ружевич *Ножчето на професора* в превод на Вера Деянова, а Кристиян Янев – монографията на Магдалена Питлак върху рецепцията на *Бесове* от Достоевски в Полша и България. Галя Симеонова-Конах обговаря българистичния брой на сп. *Postscriptum Polonistyczne* от 2013 г., Калина Бахнева оценява антологиите на К. Рикев на старополската литература от 2008 и 2014 г. в художествен и исторически контекст, а в пореден текст К. Рикев откроява книгата на Адриана Ковачева за преводите на полска поезия в България през епохата на социализма. Вероника Шведек представя платформата за научни изследвания *Нова панорама на полската литература* по повод на 100-годишнината от кончината на Х. Сенкевич, а Мария Григорова – сборника от Третия международен конгрес по българистика, посветен на обучението зад граница. Целина Юда обговаря монографията на Евелина Джевиецка *Ереста на Юда в (пост)модерната култура* (2016), оценена като пионерско начинание. Маргарита Младенова съпоставя две монографии на Иван Куцаров – *Славяните и славянската филология* (2002) и *Световните форуми на славянската филология* (2013), Станка Бонова рецензира кратката граматика на българския език на Збигнев Русек (2014), а студентът Артур Туровски обръща внимание на люблински сборник с материали върху политическите системи на балканските държави (2012) с акцент върху достойнствата и пропуските в информацията за България.

Очертаните параметри на българско-полските взаимни изследвания, представени в тематичния брой на сп. *Език и литература*, доказват приемствеността в научните търсения, на чийто фон още по-силно изпъкват новаторските подходи към опознаването, интерпретирането и усвояването на достиженията на полската българистика и българската полонистика.

МНОГОАСПЕКТЕН ЛЕКСИКОГРАФСКИ ПРИНОС

KAMEN RIKEV

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Денчева, Д. *Полско-български медицински речник (с латинските термини)*. София: Лектура, 2015, 60 стр.

Всяка поява на нов речник или обзорно издание в областта на полско-българските езикови и културни връзки сама по себе си е повод за радост. През 2015 г. важна позиция в тази сфера запълни *Полско-българският медицински речник* на уважаваната полонистка Диляна Денчева, макар неговото представяне да остана встрани от гръмогласните промоции. Книжното тяло е скромно по обем (60 страници, от които четири са предвидливо отделени за бележки на ползвателя), но чрез него се отваря тематично поле, което дълги години оставаше неусвоено. С научна коректност и мисъл едновременно към преподавателската дейност и професионалните преводчи авторката доказва, че съвременният полско-български речник на медицинската терминология е обречен да бъде не двуезично, а триезично издание, защото дори в началото на ХХI век латинската база в тази област не може да бъде пренебрегната.

Речникът обхваща около 21 000 терминологични единици в близо 4 000 статии. Практическите проблеми пред тяхното систематизиране и адекватно излагане са обсъдени както в предговора, така и (в разширен вид) в отделна статия на Д. Денчева в сп. *Език и литература*¹. За следването на заложените концепции и академичната издържаност на изданието съществен принос има и авторитетният редакторско-консултантски екип, включващ Василка Мирева (редактор на българския) и Юлия

¹ Денчева, Д. Из опита на лексикографа. Концептуални проблеми и решения. – *Език и литература*, 2017, № 1–2, 233–236.

Мазуркевич-Сулковска (на полския сегмент в изданието), редактора на латинските примери Иван Петров и консултанта д-р Драгомир Попов. Изходният лексикален фонд е подбран от *Медицинска терминология* (1964) на Г. Арнаудов, *Анатомия на човека* (1982) на Г. Гълъбов и В. Ванков, *Латинско-полския лекарски речник* (1979) на Б. Бабецки и Г. Бобер, полското издание на тематичния речник на Д. Бърни *Наука за човека* от 2001 г., както и *Основи на човешката анатомия* от А. Креховецки и Ф. Червински (по изданието от 2001 г.). Трябва да бъдат отбелязани и множеството консултации със специалисти, които напр. окончателно убеждават авторката да не включи в речника практически неизползвани български анатомични термини, въведени преди десетилетия в опит да заменят латинските понятия. По този начин речникът на Д. Денчева узаконява провала при изковаването на родни термини от типа на *коремница* вместо *перитонеум* или *оцетник* вместо *ацетабулум*, с което препотвърждава неизменната роля на латинската медицинска терминология в съвременния български език.

Главната цел на речника е да обхване термини от анатомията, болестите, симптоматиката, стоматологията и фармацевтиката, като по този начин много по-слабо застъпени се оказват лабораторните понятия и медицинският инструментариум. Стриктното придържане към така зададената рамка свидетелства за неотклонност и систематичност, но води и до любопитни казуси. Така например следването на правилото за излагане на *групи медикаменти* без посочване на отделни лекарства води до изключване от речника на популярни понятия като *аспирин* и *аналгин*. По този начин възниква въпросът за разрива между *научна изрядност* като следствие от строга методология, от една страна, и *прагматически съображения*, чрез които неспециализираният ползвател би оценил изданието. Денчева застава на твърдата позиция да не се правят компромиси дори с най-популярни лекарствени средства, което следва да бъде отчетено в полза на академичния, а не на популярния характер на речника.

В статията *Из опыта на лексикографа. Концептуални проблеми и решения* Д. Денчева излага ценна информация за практическите трудности при съставянето на речника и избраните от нея решения. Първото предизвикателство засяга именно подбора на единиците, като авторката подчертава, че нейна прагматична цел е била изданието да спомага за избягване на най-честите преводачески спънки. Втора пречка възниква от азбучно-гнездовия принцип на подреждане на речниковите единици. Поради невъзможност за едновременно изграждане на гнездата на тематичен и словообразователен принцип, дериватите са изведени в отделни статии. Това е поредно решение в полза на структурната простота и прегледност на материала.

Съществен проблем се оказва и терминологичната синонимия (еквонимията), налице в двата езика. Изборът на Денчева е представяне на включените полски еквоними във всяка статия, отнасяща се до конкретно понятие. Така речникът коректно изрежда синонимията, но пък разширява своя обем, защото съдържа няколко статии за едно и също понятие на български език (според броя на полските еквоними за всяко отделно понятие).

Достойнство на речника е специалното обозначаване на *липсващи български еквиваленти на латински термини* (чрез знака ---). Установеният от Денчева принцип е след полското понятие най-напред в скоби да се подава установеният латински термин, а след него – българските му съответствия. Освен че е научно коректен, този метод носи и прагматична полза: той подсказва на преводача, че няма да допусне грешка, ако изпише въпросния латински термин на латиница.

Дребния размер на шрифта авторката обосновава с максималната съдържателност на речника. В името на пълното излагане на еквонимията, от една страна, и избягването на прекалено дълги статии, от друга, се предлага стегнато графично оформление на словника. Тук обаче запазвам известни резерви пред *печатната реализация* на проекта, тъй като всеки солиден научен труд, всеки справочник и речник функционира сред масовата публика преди всичко като *книга* (т.е. като пълноправен пазарен продукт), а едва след това – със своята академична стойност. Действително, дребният шрифт и малката разредка на словника донякъде се компенсират от изрядната графична подреденост и последователност. От друга страна, обаче, така словникът се оказва в контраст с първите страници на изданието. Предговорът в две страници, например, е с чувствително по-голям шрифт и разредка, което оставя отворени въпроси за функционалното разплагане на текста върху страниците, включително възможностите за оставяне на по-големи полета от четирите страни. Също така изписването на техническата информация на с. 3 с нетипично голям размер на шрифта допринася за графическата диспропорция, за която читателят трябва да се подготви при ползване на изданието. В тази насока въздействие оказват и голямото лого на Полския институт в София на с. 5, както и волното пространство между скобата и първата буква в подзаглавието на изданието на предходната страница. На с. 4 с еднакъв шрифтов размер присъстват и имената на авторката, заглавието и името на издателството.

Проблем при боравенето със словника се оказва и липсата на маркирането на началото на нова речникова статия с разредка или друг означител. По такъв начин, например, терминът *tętnica* (с. 44, кол. 1) развива богато тематично гнездо, чиито примери сериозно затрудняват намирането на следващата статия (*tętniczka* – с. 45,

кол. 1). Допускам, че практическата работа с речника може да се улесни чрез по-ясно означаване на новите статии в едно бъдещо издание.

Бележките върху визуалната оптимизация на изданието по никакъв начин не намаляват неговата академична и чисто практическа стойност. Като пионерско начинание той моментално влезе в научно обращение², а за стойността му като ежедневен справочник могат да свидетелстват не само студенти и професионални преводачи, но и нарастващият брой българи и поляци, заставени сами да поднесат бърза информация пред здравните органи.

В статията си в сп. *Език и литература* Д. Денчева формулира теза, заложената още в предговора към речника, която сама по себе си представлява важен принос към изследването на медицинската терминология в двата езика: *Полската медицинска терминология се отличава с особено висока степен на последователност по отношение на произхода си – в преобладаващата си част тя е съставена от родни термини. За разлика от нея, в българската терминология преобладават заемките на латинските термини, а родните думи са по-малко и не се радват на предпочитание от страна на специалистите* (с. 235). Подобни тези са от същностно значение за съвременната славистика. Те доказват, че взаимното опознаване на актуалните терминологични системи в областта на медицината между два славянски езика спомага както разбирането на развойните процеси в родния език, така и обогатяването на представите за езиковата картина на света на днешните славяни. Не на последно място, посоченото явление свидетелства за обосновано присъствие на латиницата в текстове, които принципно трябва да отговарят на всички правила на книжовния български език и следователно да отразяват стремежа най-малко за транскрипция на кирилица.

Предвид практическите ползи от полско-българския медицински речник неминуемо възниква пожеланието за поява на реципрочен българско-полски вариант, който да заеме място в едно бъдещо цялостно издание на специализираната терминология в двата езика.

Речникът на Диляна Денчева излиза със съдействието на Полския институт в София. Не бива да се премълчава фактът, че през последните десетилетия тази институция се превърна в изключителен спомоществовател на националната филология, което оказва огромен тласък не само за интереса към Полша в България, но и за българската наука и култура.

² Денчева, Д. Из опита на лексикографа. Концептуални проблеми и решения. – *Език и литература*, 2017, № 1–2, 233–236.

В историческа перспектива *Полско-българският медицински речник* на Диляна Денчева е поредна крачка към дълго желаното и все така непостижимо изработване на общи актуални двуезични речници, които да заменят вторите – превърнали се в класически, но в редица отношения остарели – издания на двутомниците на Ф. Славски (1987) и С. Радева (1988 г.). Така наречените *сини речници* отдавна не са в състояние да отговарят на съвременните нужди. В тази насока продължават да се правят ценни приноси (срв. напр. *Българско-полския речник на разговорната лексика*, от който са излезли два от планираните три тома³), така че бъдещото удовлетворително решение на въпроса ще има преимущество да се основава върху модерни лексикографски изследвания, сред които достойно място заема и речникът на Диляна Денчева.

3

³ Sotirov, P.; Mostowska, M.; Mokrzycka, A. *Bułgarsko-polski słownik leksyki potocznej*. Tom 1 (A–I), Lublin: UMCS, 2012; tom 2 (K–O), Lublin: UMCS, 2013.

МУЛТИКУЛТУРНИЯТ ЧОВЕК И СЪВРЕМЕННАТА БАЛКАНСКА РЕАЛНОСТ

IVO BRATANOV
Towarzystwo Naukowców w Bułgarii

Мултикултурният човек. Сборник в чест на проф. д.и.н. Камен Гаренов (отец Петър Гарена). Т. I–II. Съст.: С. Боянов. София: ИК Гутенберг, 2016, 872 стр. (т. I), 824 стр. (т. II).

Да се представят личността, творчеството и съдбата на проф. свещ. д.и.н. Камен Гаренов (о. Петър Гарена) е предизвикателство, породено от широкия спектър на неговите научни интереси и социални изяви. В житейската му съдба се впитат духовност от ново, мултикултурно равнище; научни интереси, разкриващи тайната на вековете пред забързания свръхинформиран съвременник; а и не на последно място – пастирска дейност, в която той отдава с истинска духовна жар съпричастието си на хората. По този начин на практика той представя каква е мисията на свещеника, работещ в енории с етнорелигиозен плурализъм. И не само това – научните му интереси са свързани с историята на Българската православна църква, с дейността на военното духовенство в България през периода 1878–1944 г., с пастирското богословие и с литургиката.

Свидетелство за смисъла и значението на неговото духовно и научно присъствие в българския обществен и културен живот е излезият двутомен сборник с научни изследвания в чест на отца професор *Мултикултурният човек*. Бих искал да цитирам част от встъпителните думи на редколегията: *Заглавието на сборника – „Мултикултурният човек“ – отлично олицетворява личността на проф. Гаренов. Изтъкнат богослов и теолог, доктор на историческите науки, духовен пастир в Кърджали, поет и публицист, скулптор и художник, отличен с редица престижни награди във всички изброени дотук области. Те сполучливо очертават социокултурния образ на проф. К. Гаренов в съзнанието на съвременния български интелектуалец.*

Впечатлява структурно-композиционната стратегия на двутомника, побрал в своите над хиляда и петстотин страници авторитетните текстове на повече от 70 учени и специалисти не само от България, но и от чужбина. След обзор на академичната дейност (З. Козлуджов), библиография и биографичен очерк за юбиляря (И. Митев), първият том включва изследвания по история, археология, език и литература, а вторият – по богословие, църковна история, християнско изкуство, общество, образование и култура. Всички статии и съобщения в това издание съдържат ценни, приносни изследвания в тези области.

В началото на т. I се намира текстът *За академичното израстване на проф. д.и.н. Камен Манолов Гаренов – отец Петър Гарена* на проф. д-р Запрян Козлуджов, Ректор на Пловдивския университет *Паусий Хилендарски*. Цитирам част от този портрет, в която е очертан духовният облик на отца професор:

Несъмнено общото впечатление от академичното развитие на проф. д.и.н. Петър Гарена е, че е вървял по възходящата стълбица на научните степени и звания след солидни заявки в тематиката на неговите научни занимания. Същите са основания за присъждането на съответните степени и звания.

При оценката на цялостната продукция на проф. д.и.н. Камен Гаренов – отец Петър Гарена, надделява впечатлението за съчетаване на трудове от областта на научноизследователската проблематика с трудове от практиката му на свещенослужител в области със смесено етнорелигиозно население. Последното е особено важно с оглед запазването на българската идентичност и православно вероизповедание в райони с деликатно равновесие на различните общности.

В същия текст впечатлява и личната оценка, засилваща биографично-емоционалните измерения в портрета на о. Петър като многоизмерна творческа личност: *Провокиран съм от уникалната му съдба, която от обществените низини го превежда през низ от страдания и със силата на вярата го довежда до успехи в областта на изобразителното и музикалното изкуство, белетристиката и научноизследователската дейност – която намира своя завършек на професорската катедра в Пловдивския университет.*

Към тази оценка бих добавил и част от текста на Иван Митев *Устременият*, за да подчертая онези същностни характеристики на личността, делото и съдбата на о. Петър, които обединиха над 70 научни работници да създадат впечатляващия и ценен двутомник:

Появи се сякаш изведнъж в едно болно общество, част от цивилизация, управлявана от принципа на насието. Насилие, използвано за решаване на всякакви проблеми – етнически,

религиозни, междудържавни. Проумя, че същата програма, която ни тласка към жестокост и агресия, съдържа в себе си и състраданието, взаимното уважение, удовлетворението от съвместната работа; носи импулсите на доброто, радостта и щастието.

Специално открояване заслужава и сполучливото заглавие на изданието. То е не само лаконична формулировка на широкоаспектната личност и дейност на юбиляря, но и насочва към балканските проявления на *мултикултурността*. Отделните изследвания потвърждават концепцията, че мултикултурността на Балканите не трябва да се мисли в категориите на политически проекти или обществени регламенти, а е насъщна черта на ежедневието в този пъстър и трудно податлив на безспорни научни описания регион.

Двухтомният сборник *Мултикултурният човек* е заслужено признание за научните приноси на проф. свещ. д.и.н. Камен Гаренов (отец Петър Гарена).

KILKA SŁÓW O LINGWISTYCE PRZEKŁADU, CZYLI O WIELKIM POWROCIE WYDAWNICZYM

EDYTA MANASTERSKA-WIĄCEK
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Lewicki, R. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017, 362 s.

Książka Romana Lewickiego *Zagadnienia lingwistyki przekładu* pojawiła się na polskim rynku wydawniczym latem 2017 roku. To pozycja wyczekiwana, potrzebna, niezwykle cenna badawczo oraz użytkowo. To książka ważna również z uwagi na fakt, że w ostatnich latach brakowało studium teoretycznego oraz materiałowo-interpretacyjnego w dziedzinie lingwistyki przekładu. Dostrzegając brak podobnego opracowania Autor zaznacza sam we wstępie, że wobec niespójności rozmaitych koncepcji teoretycznych, w tym klasycznych, niedostatecznego uporządkowania pojęć, potrzeba ich przeglądu oraz skonfrontowania z obecnym stanem badań nad przekładem stała się nieodzowna. Odpowiedzią na taką lukę jest niewątpliwie prezentowana monografia.

Książka składa się z aż 12 rozdziałów, w których Autor prowadzi czytelnika od zagadnień ogólnych do bardziej szczegółowych. Rozdział pierwszy został pomyślany jako wprowadzenie do zagadnienia przekładu: od potocznej definicji słów *przekład* i *tłumaczenie* i po definicję naukową, w różnych, co istotne, językach. Zatrzymuje się zatem m.in. na kwestii pozornie banalnej, a przecież, jak wykazuje, różnie stosowanej w nauce: ich synonimicznym bądź odrębnym używaniu jako czynności oraz produktu tłumaczenia. Wyodrębnia też główne wyznaczniki zjawiska przekładu. Istotną częścią tego rozdziału jest typologia przekładu. Kryterium, jakie Badacz zastosował w zaprezentowanym podziale, to charakter kanału informacyjnego.

W rozdziale drugim – *O przekładoznawstwie i o lingwistyce przekładu*, Autor sięga do początków zainteresowania przekładem jako obiektem badań naukowych. Została też

podjęta wciąż nierozstrzygnięta w opiniach naukowców kwestia przynależności przekładoznawstwa do dyscyplin humanistycznych: językoznawstwa oraz literaturoznawstwa lub też prób traktowania go jako odrębnej, samodzielnej dyscypliny naukowej. Przedstawiono też relacje między językoznawstwem konfrontatywnym a nauką o przekładzie oraz, poprzedzone przeglądem stanowisk, subdyscypliny przekładoznawstwa. Za istotny fragment tej części pracy należy uznać dyskusję wokół zadań przekładoznawstwa teoretycznego, wobec której R. Lewicki prezentuje własne stanowisko. Rozróżnia też metody badań nad przekładem, które nie zawsze muszą traktować przekład, a nie oryginał jako punkt wyjścia w badaniach.

Komunikacja przekładowa to tytuł trzeciego rozdziału recenzowanej monografii, a zarazem kolejna autorska propozycja modyfikacji znanego od dziesięcioleci schematu komunikacji przekładowej. Autor dostrzega zasadność uwzględnienia w układzie translacyjnym języków, kwestionując jednocześnie spotykane nadal przekonanie, że tłumaczenie jest operacją na językach, podczas gdy to nie one uczestniczą bezpośrednio w tym akcie, oraz eksponuje rolę *osobowych* uczestników tego aktu, ze szczególnym podkreśleniem roli tłumacza jako pośrednika językowego, odpowiedzialnego za zapewnienie ekwiwalencji przekładu, a także modyfikuje układ translacyjny, wprowadzając pojęcie *rzeczywistości przedstawionej*. Nieodzowne jest, jego zdaniem, rozdzielenie owego układu, ukazujące przekład jako przekodowanie (substytucję) i interpretację (odpowiednio: językowe i pozajęzykowe podstawy działań tłumacza).

Naturalną konsekwencją tych rozważań stał się kolejny rozdział książki *Języki, teksty, przekład*. Pytanie zasadnicze – co w rzeczywistości podlega tłumaczeniu – prowadzi Autora do tezy o tekstowej podstawie każdego przekładu. Rozpoczyna jednak od intrygujących pytań – co podlega tłumaczeniu – język, czy tekst, znaczenie tekstu czy może forma? Takie pytania to ciekawa konwencja narracji Autora – nie tylko w tym miejscu książki. Za każdym razem zmuszają czytelnika do refleksji, zastanowienia oraz uwrażliwiają na kwestię zarówno precyzji w operowaniu pojęciami, jak i bezrefleksyjnego przyjmowania, często przypadkowych, ustaleń. Dotyczy to chociażby jednostki tłumaczenia, której przypatruje się R. Lewicki w kolejnym fragmencie studium – zagadnieniu, jak sam zaznacza, dotychczas niedostatecznie opracowanemu w przekładoznawstwie. Precyzuje więc, jakie odcinki tekstu wyjściowego mogą stanowić owe jednostki. Istotne jest w tym względzie, podkreślone przez Badacza, ich obiektywne istnienie, niezależne od przekładu oraz decyzji tłumacza. W omawianym rozdziale uwaga czytelnika skupia się też na rozróżnieniu znaczenia, oznaczania i sensu. Autor zatrzymuje się również nad problemem wartości komunikacyjnej tekstu, wiążąc ją z przejawiającymi się w różnych aspektach kompetencjami odbiorcy. Analizowanym zagadnieniem, m.in. asymetrycznej konfrontacji funkcjonowania

języków, towarzyszy materiał egzemplifikacyjny, który dzięki empirycznej wartości doskonale ilustruje omawiane kwestie.

Status przekładu i jego podwójne uwarunkowanie czyni R. Lewicki przedmiotem swych badań w kolejnym rozdziale. Osadzenie przekładu jako tekstu szczególnego rodzaju wśród innych tekstów o genezie rodzimej, kwestia statusu przekładu – problemu z pozoru tylko banalnego – pozwala Autorowi na ukazanie go z perspektywy tłumacza oraz odbiorcy przeciętnego, a także dwoistości pozycji oryginału w odbiorze przekładu (z jednej strony odbiorca nie zna oryginału i nie zastanawia się nad jego istnieniem, z drugiej – ulega iluzji obcowania z oryginałem). I właśnie elementy kształtujące sytuację funkcjonowania przekładu oraz jego podwójne uwarunkowanie, które czytelnik prac Autora mógł poznać w jego wcześniejszych monografiach (tu pogłębione oraz zmodyfikowane) pozwalają R. Lewickiemu na określenie statusu przekładu jako reprezentacji oryginału w kulturze docelowej. Badacz kwestionuje tezę o dobrym funkcjonowaniu przekładu w kulturze docelowej z uwagi na jego relację ekwiwalentną w stosunku do oryginału, i wskazuje na konkretne powody takiego sądu, podkreślając te, które mu na owo *dobre funkcjonowanie* pozwalają.

Rozdział szósty oraz siódmy poświęca R. Lewicki zagadnieniom ekwiwalencji przekładowej oraz adekwatności przekładu. Nawet niezorientowany w zagadnieniach przekładoznawstwa czytelnik dowie się z nich o źródłach oraz ewolucji tych pojęć, pozna typologię. Zorientowany – otrzyma szczegółowy wykład dotyczący podjętych zagadnień, w tym precyzyjnych granic obu pojęć (np. nową definicję adekwatności uwzględniającej czynnik efektywności komunikacyjnej), wsparty solidną syntezą. W swych rozważaniach Autor przywołuje wiodące teorie i koncepcje (m.in. J. Catford, E. Nida, W. Koller, W. N. Komissarov, A. D. Švejcer), przy czym nie jest to przywoływanie bezrefleksyjne – Uczony dyskutuje z prezentowanymi sądami, przekonująco uzasadniając własne stanowisko. Potraktowanie tłumaczenia jako specyficznego typu komunikacji każe Autorowi dostrzec wagę kategorii adresata przekładu (rzeczywistego i potencjalnego). Badaniom towarzyszy materiał egzemplifikacyjny, trafnie obrazujący podejmowane kwestie.

W rozdziale ósmym, poświęconym wariantywności przekładu, już na początku Autor kwestionuje istnienie przekładu obiektywnie doskonałego, oraz stwierdza, że każdy przekład jest innojęzycznym wariantem oryginalnego tekstu. Określa też, jak rozumie wariantywność przekładu. Tę omawia w odniesieniu do kategorii ekwiwalencji i adekwatności oraz w dwóch perspektywach: synchronicznej i diachronicznej.

Transformacje przekładowe – zagadnienie, które zyskało w badaniach przekładoznawczych liczne omówienia i klasyfikacje, czyni R. Lewicki tematem kolejnego rozdziału swojej książki. Uznaje je bowiem za pojęcie istotne zarówno dla przekładoznawstwa stosowanego, jak i teoretycznego. Autorska definicja transformacji przekładowych jest

poprzedzona prezentacją stanowisk rosyjskich badaczy: J. I. Reckera i L. S. Barchudarowa. Następnie czytelnik może się zapoznać z różnicą między transformacjami obligatoryjnymi a opcjonalnymi oraz prześledzić zaproponowane typy transformacji, weryfikujące nieścisłości zastanych teorii oraz zilustrowane przemyślanym i obrazowym materiałem empirycznym.

Rozdział dziesiąty, poświęcony nazwom realiów oraz ich tłumaczeniu, jest efektem słusznego uznania przez Autora dotychczasowych sądów i teorii w tym zakresie za niewystarczające, wewnętrznie nielogiczne. Pierwsze istotne rozróżnienie dotyczy realiów oraz nazw realiów. Z tymi drugimi związane są, zdaniem Badacza, dwie zasadnicze kwestie: czy można wyznaczyć wykaz nazw realiów istniejących poza tłumaczeniem, tj. istniejących potencjalnie oraz czy cecha bezekwiwalentowości może wyznaczać granice grupy nazw realiów. Sformułowane w rozważaniach wątpliwości i zastrzeżenia do istniejących definicji pozwalają Autorowi na zaproponowanie własnego rozumienia realiów jako przedmiotów i zjawisk kultury oryginalnej obcych kulturze docelowej oraz nazw realiów jako nazw przedmiotów i zjawisk kultury oryginalnej obcych kulturze docelowej, a także na kategorię rozgraniczenie nazw realiów w oryginale i nazw realiów w przekładzie. Efektem oczywistego kłopotu z przetransponowaniem takich elementów tekstu oryginalnego do przekładu jest niezwykle wnikliwy i wielokierunkowy wykład poświęcony typom nazw realiów, spojrzeniu na nie przez pryzmat ekwiwalencji oraz ich funkcji w przekładzie. Autor zatrzymuje się następnie nad technikami tłumaczenia nazw realiów ilustrując je nieprzypadkowo dobranymi – wielojęzycznymi – przykładami.

Pytanie, dlaczego nazwy własne stanowią problem translatorski inicjuje rozważania w kolejnym rozdziale książki. Czytelnik nie pozostaje i w tym względzie bez odpowiedzi. Stwierdzenie, że interesują one badacza przekładu głównie ze względu na ich specyficzne zadania tekstowe oraz ich podział na pięć zasadniczych grup pozwalają na badanie ekwiwalencji w obszarze nazw własnych. Badacz wykazuje ostrożność w kwestii kategorię stwierdzania bezekwiwalentowości nazw własnych oraz wskazuje na rolę tłumacza w ich przekazie: stosowanie już ustalonego ekwiwalentu lub – w sytuacji, gdy go nie ma – jego ustalenie. Wyraża również stanowisko, że należy je traktować jako jednostki tekstowe, a zatem patrzeć na nie w kontekście, a nie w izolacji. Za niezwykle istotne w tym względzie uznaje wyznaczenie funkcji, jakie pełnią one w przekładzie, czemu poświęca obszernie badania. Wieńczy je omówieniem technik tłumaczenia nazw własnych.

Monografię zamyka rozdział poświęcony krytyce przekładu, a więc szukaniu odpowiedzi na pytanie, jak oceniać przekład. Autor omawia w tym celu wybrane koncepcje krytyki przekładu, zwraca uwagę na podwójne uwarunkowanie przekładu oraz dokonuje bardzo przydatnego w badaniach nad przekładem, z punktu widzenia zarówno teorii, jak

i praktyki, omówienia błędów w tłumaczeniu. Dyskutuje z istniejącymi definicjami, weryfikuje je oraz wskazuje na te warte uznania. Przejrzystej autorskiej klasyfikacji błędów w tłumaczeniu towarzyszy obszerny wywód poparty wymownymi przykładami, co niewątpliwie będzie niezwykle przydatne zarówno dla badaczy jak i adeptów sztuki przekładu.

W zakończeniu R. Lewicki podkreśla, że monografia miała na celu doprecyzowanie, modyfikację oraz wyraźne rozdzielenie pojęć, połączone nierzadko z propozycjami metodologicznymi. I taka właśnie jest. Widoczne na każdym kroku doświadczenie, wieloletnia praktyka akademicka oraz translatorska, przejrzystość i klarowność wyводу, niezwykła (aczkolwiek znana już, właściwa Autorowi) wnikliwość powodują, że książkę doskonale się czyta, zgłębiając tak złożoną materię, jaką jest przekład. Przydatność zreferowanej w skrócie oraz recenzowanej monografii jest bezsprzeczna. Dokonana wieloaspektowo systematyzacja podstawowych dla przekładu zagadnień, adresowana do odbiorcy uniwersalnego – czyni bowiem książkę potrzebną i przydatną zarówno dla czytelników, którzy rozpoczynają przygodę z teorią i praktyką przekładu, jak i dla wytrawnych badaczy. To również niezwykle pożyteczna pozycja w praktyce akademickiej – tym bardziej, że została zwieńczona słowniczkiem terminów.

Na szczególną uwagę zasługuje wyjątkowa narracja – lekkość i przystępność wywodów dotyczących czasami niezwykle skomplikowanych problemów badawczych. Ta przejrzystość stylu, swoista plastyczność połączone z pewną dozą humoru to cechy pióra Autora, które najpewniej zna i ceni każdy zaznajomiony z jego dorobkiem czytelnik. Książkę polecam z głębokim przekonaniem.

**NOTY O AUTORACH / NOTES
ON THE AUTHORS**

ROBERT BOŃKOWSKI, DR HAB.
University of Silesia in Katowice
robert_bon@o2.pl

IVO BRATANOV, PHD
Union of Scientists in Bulgaria
vbratanov845@gmail.com

EMIL CHRÓL, PHD STUDENT
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
medyk331@gmail.com

VELISLAVA DONEVA, PHD (ВЕЛИСЛАВА ДОНЕВА)
Angel Kanchev University of Ruse
doneva_v@uni-ruse.bg

SVETLA DZHIVTEREVA, PHD (СВЕТЛА ДЖИВТЕРЕВА)
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
svetladz@uni-vt.bg

DOROTA GŁUSZAK, MA
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
gluszakdorota@gmail.com

MAYA IVANOVA, PHD (МАЯ ИВАНОВА)
Adam Mickiewicz University in Poznań
mayiva@amu.edu.pl

TINA JUGOVIĆ, MA
University of Lublana
tinajugovic1@gmail.com

DANIELA KAMARINCHEVA, PHD (ДАНИЕЛА КАМАРИНЧЕВА)
Angel Kanchev University of Ruse
kamarini@uni-ruse.bg

DIANA KAVARDZHIKOVA, STUDENT (ДИАНА КАВАРДЖИКОВА)
Sofia University „St. Kliment Ohridski”
mnk65@abv.bg

GANNA KUCHEREVYCH, PHD STUDENT (ГАННА КУЧЕРЕВИЧ)
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
kucherevych@gmail.com

EDYTA MANASTERSKA-WIĄSEK, DR HAB.
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
e.manasterska@poczta.umcs.lublin.pl

IRENA MANKOVA, PHD STUDENT (ИРЕНА МАНКОВА)
Sofia University „St. Kliment Ohridski”
irena.mankova@abv.bg

KALIN MIKHAYLOV, ASSOC. PROF. PHD (КАЛИН МИХАЙЛОВ)
Sofia University „St. Kliment Ohridski”
kalin_mikhaylov@yahoo.fr

ANTOANETA POPOVA, PHD (АНТОАНЕТА ПОПОВА)
translator of Polish literature
beki_ant@abv.bg

KAMEN RIKEV, PHD (КАМЕН РИКЕВ)
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
rikev@umcs.pl

DIMKA SAVOVA, PHD (ДИМКА САВОВА)
Sofia University „St. Kliment Ohridski”
dimkasav@abv.bg

MARIYANA TSIBRANSKA-KOSTOVA, PROF. DR.SC. (МАРИЯНА ЦИБРАНСКА-КОСТОВА)
Bulgarian Academy of Sciences
tzibran@ibl.bas.bg

ALBENA VARSANO, PHD STUDENT (АЛБЕНА ВАРСАНО)
Sofia University „St. Kliment Ohridski”
albena.k.popova@gmail.com

MARIOLA WALCZAK-MIKOŁAJCZAKOWA, PROF. DR HAB.
Adam Mickiewicz University in Poznań
mawal@amu.edu.pl

PIOTR ZŁOTKOWSKI, PHD
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
pzlotko@poczta.umcs.lublin.pl

›

